

Зелені Карпати

1–4 2023

MAGAZINE ZELENİ KARPATY

СВІТОВИЙ ПРИРОДООХОРОННИЙ ДОСВІД

Нещодавно на міжнародному екологічному саміті (м. Боржомі, Грузія) обговорено ключові основи політики охорони природи, діяльності установ природоохоронних територій, захисту лісів і диких тварин, управління та менеджменту, сталого розвитку громад, збереження та моніторингу біорізноманіття й питання стабільного та справедливого фінансування національних парків і заповідників.

Порушено також питання незаконних рубок, браконьєрства щодо диких тварин, самовільних забудов й сталого туризму тощо.

Ухвалено Декларацію, яка може стати програмним документом для запровадження передового світового природоохоронного досвіду, зокрема й для удосконалення державного управління українським природно-заповідним фондом.

Імплементация її положень до нормативно-правових актів, що регламентують діяльність установ природно-заповідного фонду, може дати нове дихання для збереження та сталого розвитку мережі із понад 70 природних та біосферних заповідників й національних природних парків України.

2023, № 1-4 (76-79)

*Заснований 1993 року.
Виходить раз на квартал.*

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY

*Founded in 1993.
Published once a quarter.*

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Арустамян Е.М., Рибак М.П., Броджі Маріо (Швейцарія), Вінницькі Томаш (Польща), Волощук Іван (Словаччина), Довганич Я.О., Зиман С.М., Ібіш П'єр (Німеччина), Коржик В.П., Кухта В.В. (перший заступник головного редактора), Кравців В.С., Москалюк Б.І., Покин'єрєда В.Ф., Фельбаба-Клушина Л.М.

CHIEF EDITOR: HAMOR F.D.
EDITORIAL BOARD: Arustamian E.M., Rybak M.P., Brodgy Mario (Switzerland), Vinnitski Tomash (Poland), Voloschuk Ivan (Slovakia), Dovhanych Y.O., Ziman S.M., Ibisch Pierre (Germany), Korzhyk V.P., Kukhta V.V. (the first deputy of the chief editor), Kravtsiv V.S., Moskaliuk B.I., Pokynchereda V.F., Felbaba-Klushyna L.M.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник та Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry for Environmental Protection of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

*Рєсєтраційне свідєцєтво Дєржавного комієтєту інформацийної полієтики, телєбачєння та радіємовлєння Україєни: Сєрія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.*

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77

Тел.: (03132) 2-21-93

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на вебсайті Карпатського біосферного заповідника
<http://kbz.in.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77

Тел.: (03132) 22193

Е-mail: zeleni_karpaty@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve
<http://kbz.in.ua>

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
заступник директора Карпатського біосферного заповідника,
м. Рахів

МОДЕЛЬНА ТЕРИТОРІЯ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Спогади, документи та факти з нагоди 30-річчя затвердження Указом Президента України Карпатського біосферного заповідника

Насамперед нагадаємо, що біосферні заповідники (резервати) концептуально призначені для вирішення однієї з найбільш важких проблем, з якими гостро стикається людство, особливо протягом останніх десятиліть: тобто, як можна примирити збереження біорізноманіття та біологічних ресурсів з їх сталим, раціональним використанням? (Основи управління... 2014).

Зцією метою цільовою групою Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» ще в 1974 році розроблено Концепцію біосферних резерватів, згідно з якою ці формування мали стати модельними територіями для сталого розвитку, залучати природничих та гуманітарних учених, владні структури, місцеві громади та природокористувачів для вирішення такої надскладної завдання.

У 1983 році ЮНЕСКО та ЮНЕП провели Перший Всесвітній конгрес біосферних резерватів в Мінську (Білорусь). Далі розроблено План дій для біосферних резерватів, який офіційно схвалила Генеральна конференція ЮНЕСКО та Рада керуючих ЮНЕП.

Протягом першого десятиліття після Мінського конгресу природоохоронні території загалом, як і біосферні резервати, розвивались синхронно. Причому, зв'язок між збереженням біологічного різноманіття та потребами розвитку місцевих громад залишався центральним компонентом Концепції біосферних резерватів, і на сьогодні визнається як ключовий фактор успішного управління в більшості національних парків, заповідників та інших природоохоронних територій.

Ця концепція залишається базовою, розвивається та деталізується в Севільській стратегії для біосферних резерватів (1995 р.), Мадридському (2008 р.) та Лімському (2015 р.) Планах дій.

Важливу роль тут зіграв перший біологічний резерват, який засновано в 1974 році, в США. Його основною діяльністю було проведення довгострокових досліджень. А після розробки та узгодження Концепції біосферних резерватів, на базі вже існуючих природоохоронних територій, переважно національних парків та заповідників, формувалась Міжнародна мережа біосферних резерватів для проведення на початках теж головним чином наукових досліджень та впровадження концепції сталого розвитку, в рамках Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Імплементація Концепції та Севільської стратегії для біосферних резерватів до українського законодавства

Із врахуванням цих програмних документів ЮНЕСКО академіком Ю.Р. Шеляг-Сосонком із співавторами (1987; 1988) обґрунтовано створення перспективної мережі заповідних об'єктів в Україні, в якій передбачалось створення мережі біосферних заповідників, в

тому числі й Карпатського біосферного заповідника.

Але для практичної реалізації в Україні Концепції біосферних заповідників на той час не було необхідної нормативно-правової бази.

Тому важливим моментом для розв'язання цієї проблеми стало прийняття Постанови Державного комітету Української РСР по екології і раціональному природокористуванню № 6 від 11.02.1991 року «Про підготовку проекту Закону УРСР про природні території, що особливо охороняються», якою створена Робоча група при Комітеті для опрацювання пропозицій і зауважень до проекту Закону.

До Робочої групи включено також і директора Карпатського державного заповідника Ф.Д. Гамора. За його пропозицією (за підтримки Народного депутата України, голови профільного підкомітету Верховної Ради України першого скликання академіка М.А. Голубця) до Закону, котрий після дискусій та обговорення за участі українських провідних науковців та фахівців у сфері охорони природи, 17-19 березня 1992 року на науково-практичному семінарі «Соціально-екологічні та економіко-правові аспекти розвитку заповідної справи в Україні» (про зміст проекту Закону про природно-заповідний фонд доповідав заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища України В.В. Костицький), що відбувся за нашою ініціативою у м. Рахів на базі Карпатського державного заповідника

(Соціально-екологічні... 1992), включено до класифікації територій та об'єктів природно-заповідного фонду України категорію «біосферні заповідники» та спеціальну главу «Біосферні заповідники», у якій чітко передбачено механізми реалізації в Україні Концепції біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Так, у трьох його статтях визначено статус і завдання біосферних заповідників, структуру території, особливості їх управління та діяльності.

Визначається (у редакції Закону 1992 року), що «Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, які створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Для біосферних заповідників встановлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням, яке повинно включати: заповідну зону, буферну зону та зону антропогенних ландшафтів. А наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища та інша діяльність біосферних заповідників мають здійснюватись з урахуванням міжнародних програм.

Історичні передумови створення біосферного заповідника

Про історичні передумови, які передували організації Карпатського біосферного заповідника, неодноразово вже йшлося в літературі (Карпатський заповідник, 1982; Гамор, 1997; 2008; 2018 а; б; Гамор, Беркела, 2011; Трибун, 1988 та інші).

У цій публікації хочеться ще раз привернути увагу й до інших докумен-

тів та фактів, які створили передумови для організації та розвитку майбутнього біосферного заповідника.

Перше. Створення, відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР «Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР» № 568 від 12 листопада 1968 р., Карпатського державного заповідника, який як природоохоронна та науково-дослідна установа почав працювати лише в 1974 р., коли в м. Рахові Закарпатської області створено його Дирекцію (Гамор, 2018).

На цьому етапі для становлення та розвитку заповідника чимало зробило колишнє Міністерство лісової і деревообробної промисловості УРСР і особисто Міністр І. І. Грунянський, його перші керівники І.В. Вайнагій та Д.С. Саїк.

За короткий час на територіях, включених до складу заповідника, вирішуються складні питання запровадження заповідного режиму, закладаються підвалини науково-дослідної роботи, створюється необхідна матеріально-технічна база, вдосконалюється територіальна структура.

У 1979 р. до нього приєднується Широколужанський масив, а в 1980 р. – «Долина нарцисів». В цьому ж році з його складу вилучено та передано до новоутвореного Карпатського національного природного парку масиви на північно-східних мегасхилах Чорногори, що знизило наукову цінність Карпатського державного заповідника як єдиної природоохоронної гірської екосистеми.

У той же час, в середині 1980-их років, в заповіднику виникають тенденції до порушення заповідного режиму і необґрунтованих лісозаготівель. Тому Державний комітет УРСР з охорони природи, за ініціативи професора В.І. Комендаря, вживає рішучих заходів щодо неухильного дотримання тут природоохоронного законодавства.

Приймається спеціальна Постанова колегії Держкомприроди України, яка і сьогодні може бути прикладом державницького реагування на порушення природоохоронного законодавства та розвитку заповідної справи в Україні.

Ухвалення цієї важливої, оціночної не тільки для Карпатського державного заповідника Постанови урядового природоохоронного органу України призвело, по-перше, до втрати посад керівником заповідника Д. С. Саїком та професором С. М. Стойком як відповідальної особи від наукового куратора заповідника – Львівського відділення Інституту ботаніки Академії наук України.

По-друге, виведення Карпатського державного заповідника із безпосереднього підпорядкування Міністерства лісової і деревообробної промисловості УРСР та підпорядкування його виробничому лісозаготівельному об'єднанню «Закарпатліс».

Цей крок суттєво понизив авторитет, статус та наукову роль заповідника й погіршив його матеріально-технічне забезпечення.

Гора Говерла у зимовому вбранні

По-третє, для зміцнення керівництва заповідника призначено нового директора.

Все це разом можна зараз розцінювати як ще одну з передумов для створення в майбутньому Карпатського біосферного заповідника.

Важлива природоохоронна позиція Закарпатської регіональної влади

У цей період важливою стала також активна прогресивна природоохоронна позиція Закарпатської регіональної влади, до якої за допомогою звернулось нове керівництво заповідника.

Дуже показово, що на це звернення, для вивчення та вирішення порушених проблем, до заповідника приїхав перший секретар обкому партії Г. Й. Бандровський, який на той час очолював вертикаль регіональної влади.

Детально вникнувши в ситуацію, він прийняв важливі розпорядження, на підставі яких розроблено конкретний План дій.

А вже 20 грудня 1988 року для реалізації цього Плану дій виконавчий комітет Закарпатської обласної ради народних депутатів прийняв спеціальне рішення № 183 «Про розширення території Карпатського державного заповідника, підвищення його ролі в проведенні наукових досліджень, екологічному вихованні трудящих».

На підставі цього документа та погоджень центральних органів виконавчої влади колишніх СРСР та УРСР Рада Міністрів Української РСР 30 травня 1990 р. прийняла Постанову № 119 «Про розширення території Карпатського державного заповідника».

Прийняття цього урядового рішення дало можливість включити до складу Карпатського державного заповідника високогір'я, створити унікальний Мармароський заповідний масив, перетворити його в повноцінний гірський заповідник, який охоплює всі висотні пояси екосистем Карпат – від передгір'я до субальпійської і альпійської зон.

Колектив Карпатського заповідника, 1979 р.

Таким чином, цим рішенням створена можливість реалізувати один з найважливіших Критеріїв (наявність території достатніх розмірів), необхідних для створення біосферного заповідника (резервату).

Завдяки цьому, за підтримки Держкомприроди України та Національного комітету України з Програми ЮНЕСКО «Людина і природа», ми розпочали безпосередню підготовку матеріалів для включенню Карпатського заповідника до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО як такого що відповідає Критеріям для створення біосферного заповідника (резервату).

Для вивчення відповідності Критеріям щодо включення до Міжнародної мережі біосферних резерватів Карпатського біосферного заповідника, на наше прохання, сюди в 1990 році приїхала група експертів Міжнародної координаційної ради Програми ЮНЕСКО у складі професорів: чеського Еміла Клімо та словацьких Івана Волощука й Ладислава Шомшака (Гамор, 2018).

До роботи експертів ЮНЕСКО долучились також відповідальний секретар Національного комітету України з Програми «Людина і біосфера» Н. М. Гордієнко, українські професори В. І. Комендар й С. М. Стойко та начальник Державного управління охорони навколишнього природного середовища Закарпаття І. П. Негря.

Перший міністр охорони навколишнього природного середовища України Юрій Щербак особисто займався створенням Карпатського біосферного заповідника

На підставі напрацювань цих експертів новопризначений Міністр охорони навколишнього природного середовища України Ю. М. Щербак 4 листопада 1991 року звернувся з цього приводу до Ради Міністрів Української РСР.

Так, Міністр писав: «З метою збереження спільними зусиллями неповторних природних цінностей міжнародного значення на територіях, прилеглих до державних кордонів України, Республіки Польща і Словацької Республіки, ґрунтуючись на принципах рівності і незалежності та керуючись дорученням Ради Міністрів Української РСР від 27 грудня 1988 р. № 12041/23, Мінприроди України, разом з відповідними міністерствами і відомствами, Закарпатським облвиконкомом проведена підготовка роботи по створенню першого в Європі міжнародного біосферного заповідника в Східних Карпатах.

Міністрами охорони навколишнього середовища трьох країн 27.09.1991 р.

в м. Устшики Дольні (Польща) підписаний Протокол про співробітництво в створенні заповідника, де передбачений механізм спільних дій з цього питання на завершальному етапі.

Зокрема, до підписання міжурядової угоди про створення спільного біосферного заповідника кожна із сторін спільно з національними комітетами з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» після погодження зі своїми урядами підготують необхідні матеріали по створенню на своїх територіях біосферних заповідників і самостійно звернуться до ЮНЕСКО для їх реєстрації і включення в міжнародну мережу біосферних заповідників.

Після цього на базі трьох національних біосферних заповідників буде створено міжнародний біосферний заповідник.

Для виконання цієї вимоги з боку України пропонується перетворити існуючий Карпатський державний заповідник в біосферний, з включенням до його складу республіканського заказника «Стужиця».

Інформуючи про роботу по створенню міжнародного біосферного заповідника, який буде мати велике значення в справі розвитку міжнародного співробітництва незалежної України по охороні унікальної і єдиної екосистеми Східних Карпат, просимо Вас доручити: Держкомдеревпрому, Академії наук України разом з Мінприроди України та Закарпатським облвиконкомом підготувати і вирішити в установленому порядку виділення навколо заповідника, в т. ч. заказника «Стужиця», зони для проведення наукових досліджень і встановлення моніторингу із збереженням на ній традиційної господарської діяльності та охоронної зони із забороною на ній діяльності, що шкідливо може впливати на охорону екосистем заповідника.

Встановлення зони проводиться без вилучення у землекористувачів. Академії наук України внести до Секретаріату Організації Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО) пропозиції про включення Карпатського державного заповідника до міжнародної мережі біосферних заповідників».

Кабінет Міністрів України 11 листопада 1991 року за номером 11123/14 видав відповідальним відомствам необхідне доручення.

Далі Об'єднання «Закарпатліс» та Закарпатський обласний комітет по охороні природи видають наказ № 50-42 від 18.10.1991 року «Про створення Карпатського біосферного заповідника».

16 грудня 1991 року Міністр охорони навколишнього природного середовища України Юрій Щербак знову направив до Кабінету Міністрів України листа «Про Карпатський біосферний заповідник», у якому йшлося: «З метою збереження унікальних природних комплексів Карпат і проведення в цій зоні багаторічних екологічних і біоценологічних досліджень, контролю за навколишнім природним середовищем з метою прогнозу можливих змін та на виконання доручення Кабінету Міністрів України від 11.11.91 р. № 21423/14 Академія наук України, Мінекономіки України, Держдеревпром України і Закарпатський облвиконком підтримали внесені Мінприроди України пропозиції і висловились за утворення Карпатського біосферного заповідника на базі Карпатського державного заповідника.

Для забезпечення виконання покладених на біосферний заповідник завдань щодо проведення моніторингу об'єднанням «Закарпатліс» разом з органами Мінприроди України визначено межі буферної зони та зони традиційного господарювання Карпатського біосферного заповідника, землі яких не вилучаються у землекористувачів і режим їх використання не змінюється.

З урахуванням цього загальна площа біосферного заповідника буде становити 38930 гектарів, в т. ч. заповідної зони – 19278 гектарів, буферної зони – 11581 гектарів, зони традиційного господарювання – 8071 гектарів.

Національним комітетом України з програми «Людина і біосфера» підготовлені відповідні документи щодо реєстрації Карпатського біосферного заповідника в Секретаріаті ЮНЕСКО.

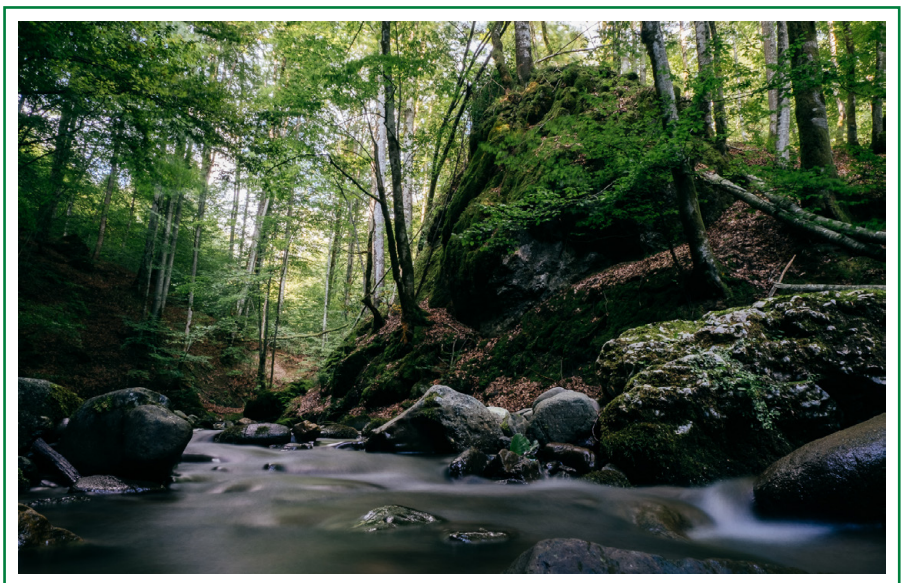
Міністерство охорони навколишнього природного середовища України просить Кабінет Міністрів України підтримати подане клопотання для подальшого звернення у Секретаріат ЮНЕСКО»

Кабінет Міністрів погодився з цією пропозицією.

Крім того, для опрацювання питань створення транскордонного біосферного резервату «Східні Карпати» міністрами трьох країн створена Координаційна рада, до складу якої увійшли провідні науковці та представники природоохоронних міністерств України, Словаччини та Польщі, серед яких був і Ф.Д. Гамор.

Перше засідання Координаційної ради, яке відбулося 10-11 грудня 1991 року на базі Карпатського державного заповідника у м. Рахів, схвалило стратегічні напрямки створення та діяльності міжнародного біосферного резервату у Східних Карпатах (Гамор, 1991).

На підставі підготовлених та схвалених Урядом України документів на першому засіданні Дорадчого комі-

Річка Мала Уголька (Угольське ПНДВ)

тету з питань біосферних резерватів ЮНЕСКО (Париж, 27-29 квітня 1992 року) рекомендовано включити Карпатський біосферний заповідник до Міжнародної мережі біосферних резерватів МАБ ЮНЕСКО.

У результаті цієї тривалої та складної роботи був прийнятий Указ України «Про біосферні заповідники в Україні» від 26 листопада 1993 року № 563 /93.

Візит Голови Верховної Ради України Івана Плюща до Карпатського біосферного заповідника посприяв прийняттю рішення щодо впорядкування управління заповідниками та національними парками України

Коротко розглядаючи історію створення та розвитку Карпатського біосферного заповідника, хочемо окремо привернути увагу й до його ролі у прийнятті Постанови Верховної ради України «Про впорядкування управління заповідниками та національними природними парками», яка також прийнята 30 років тому назад.

Адже цей історичний документ став довгоочікуваним та поворотним момен-

том для розвитку не тільки Карпатського біосферного заповідника, але й для заповідної справи в Україні загалом.

Вирішення питання підпорядкування всіх заповідників та національних природних парків в Україні єдиному природоохоронному органу тривалий час домагалась природоохоронна громадськість та новостворене Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Але реалізації цієї ідеї чинили спротив лісогосподарники та інші відомства, у підпорядкуванні яких знаходились заповідники та національні природні парки.

Більше того, з великими побоюванням та нерозумінням відносились до цього й більшість природоохоронних установ.

Сприятливі умови для вирішення цього питання появились у зв'язку із створенням в 1992 році акціонерного лісозаготівельного товариства «Закарпатліс», у підпорядкуванні якого опинився Карпатський природний заповідник, та ліквідація згодом Міністерства лісової і деревообробної промисловості України, у віданні якого через його обласні структури знаходились також Карпатський національний природний парк та Національний природний парк «Синевир».

Тоді дирекція Карпатського державного заповідника була серед тих, хто активно не тільки підтримував, але і всі-

ма можливими шляхами, в тому числі через засоби масової інформації, лобював прийняття такого рішення.

Тому не випадково весною 1993 року група депутатів Верховної ради України провела з цього приводу зустріч з колективом Карпатського заповідника, на якій ми аргументовано переконували законотворців у необхідності прийняття з цього питання спеціальної постанови Верховної ради України.

Проект такої Постанови був підготовлений Мінприроди України та зареєстрований, але чомусь не виносився на розгляд Верховної Ради.

Вирішенню цієї проблеми посприяв Голова Верховної Ради Іван Степанович Плющ, який відвідав Карпатський заповідник на початку листопада 1993 року, де ми знову мали можливість переконати його та передати йому безпосередньо в руки проект відповідної Постанови, яка була прийнята Верховною Радою України 23 грудня 1993 року.

Це рішення Верховної Ради вкрай негативно сприйняло керівництво Закарпатської області.

Але, незважаючи на це, наказом Міністра охорони навколишнього природного середовища України № 14 від 17.02.1994 року Карпатський біосферний заповідник прийнятий у підпорядкування Мінприроди України, Федір Дмитрович Гамор призначений його директором.

Особлива роль Президента України Віктора Ющенка в розширенні Карпатського біосферного заповідника

За тридцятирічну історію, завдяки цим зусиллям та прийнятим документам й наполегливій праці трудового колективу, Карпатський біосферний заповідник став міжнародно визнаною природоохоронною, науково-дослідною установою, флагманом заповідної справи в Україні.

За цей час вдалось реалізувати багато резонансних, в тому числі й міжнародних проєктів, зніційовано прийняття великого ряду рішень Президента та Уряду України з питань збереження природних та культурних цінностей сталого

«Долина нарцисів» імені Василя Комендаря

розвитку в Українських Карпатах, створено потужну природоохоронну, науково-дослідну, еколого-освітню та інформаційно-туристичну інфраструктуру (Гамор, 2018; 2021; 2023).

Зокрема надзвичайно важливу роль у розвитку заповідної справи в Україні та розширенні території Карпатського біосферного заповідника відіграв третій Президент України Віктор Андрійович Ющенко.

Щоб читачу легше було зрозуміти тодішню ситуацію, наведу невеликий фрагмент з його виступу 9 липня 2009 року на першій Всеукраїнській нараді із питань розвитку заповідної справи, яка відбулась в Шацькому національному парку.

На цьому поважному форумі я теж був присутній і, до речі, власноручно написав пропозицію, яку озвучив на цій нараді Міністр екології та природних ресурсів Г.Г. Філіпчук, щодо прийняття Указу Президента із відзначення в Україні Дня працівника природно-заповідної справи, який був підписаний В. Ющенком 18 серпня 2009 року.

Так от, звертаючись до керівництва Закарпатської області та Держкомлісгоспу України, Віктор Ющенко говорив: «Особливо мене бентежить, що досі не узаконено розширення Карпатського біосферного заповідника. Я б хотів Вас запросити 17 липня піднятися на Говерлу і показав би триста гектарів лісу, унікального лісу, які через Вашу бездіяльність вирізано за останні вісім місяців. На тій території, яка повинна була бути відведена до Карпатського біосферного заповідника – одного з найпотужніших в Україні.

Так Вам для повного щастя не вистачало 300 гектарів смерекового лісу? Це такі патріоти виростають у Закарпатті? Закарпатська обласна державна адміністрація та Рахівська районна державна адміністрація затягують процес погодження розширення території Карпатського біосферного заповідника в районі Говерли. Прошу за сім днів вирішити це питання. Секретаріат Президента просив би взяти це на контроль.

Після семи днів, шановні, я чекаю від Вас тільки звіт про всі питання, що стосуються відведення і розширення біосферного заповідника. Ваше подання, не моє подання, шановні, – я пішов Вам

Свидовецький гірський масив

назустріч. До речі, я декілька тижнів тому проїхав дорогою майбутнього заповідника, яка уже років мабуть двісті веде десятки тисяч туристів на Говерлу.

Я б дуже хотів, щоб голова, чи хто там залишився на господарстві Закарпатської області, під'їхав сьогодні до «сідловини» закарпатською дорогою. Без БТР ви туди не проїдете. Шановні, два роки назад «Жигулями» виїжджали.

Прошу, не порушуйте тільки питання коштів або спецтехніки. Це маленьке питання вашої великої компетенції – зустріти десятки тисяч людей, які приносять у вашу казну обласного бюджету не один мільйон гривень.

Здивував ще один факт. Коли приїхала комісія з питань відведення відповідної території до Карпатського біосферного заповідника, – це було 11 червня 2009 року, – «охоронці» силою перешкоджали робочій групі з розширення меж біосферного заповідника проводити обстеження лісових масивів на схилах гори Говерла.

Генеральну прокуратуру прошу за 5 днів доповісти суть цього інциденту і зробити висновки для тих людей, які це чинили. Ви представляєте державу, не шахраїв, які хочуть панувати в тих лісах. Зробіть усе, я звертаюся до Генпрокуратури, щоб державна місія відповідного міністерства провела необхідну роботу для відведення конкретної площі до сфери заповідника.

Я ще раз, Володимире Васильовичу, заступнику голови Закарпатської ОДА, звертаюся до Тебе, – це Твоя персональна справа. Сім днів і питання всі ці повинні бути вирішені. Аналогічне звернення у мене до Держкомлісгоспу, Закарпатської обласної держадміністрації – до кінця тижня стосовно Карпатського біосферного заповідника всі питання повинні бути вирішені, а дорога до Козьмещика повинна бути принаймні такою, якою вона була рік назад чи два, без фінансування з Києва, Москви чи Брюсселя.

Підтримуйте хоча б у тому порядку, який був ще рік чи два назад. У бік органів місцевого самоврядування я б хотів зробити окреме звернення. Я розумію, що тут великий конфлікт дуже часто виникає по тих чи по інших проєктах – конфлікт інтересів. Орган самоврядування – це самоврядна влада в Україні, її рішення ніхто не замінить, самоврядування повинно бути партнером у цьому питанні. І тому мене дивує поведінка деяких органів місцевого самоврядування...»

Крім того, Президент дав тридцятиденний термін Закарпатській ОДА на конкретні пропозиції щодо розширення регіональної мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Названа проблема має бути опрацьована спільно з фахівцями, науковцями та місцевою громадськістю. «Це повинен бути солідарний проєкт».

А окремим листом на адресу голови Закарпатської обласної державної адміністрації О. О. Гаваші Президент рішуче засудив саботаж доручень Глави держави і зажадав від облдержадміністрації в тижневий термін забезпечити погодження усіх необхідних матеріалів щодо розширення території Карпатського біосферного заповідника.

І лише після цього Указ Президента України про розширення Карпатського біосферного заповідника був прийнятий 14 січня 2010 року, але через саботаж чиновників різного рівня землі не передані біосферному заповіднику в постійне користування до сьогодні.

Повчальний приклад з підтримки органами центральної та регіональної влади будівництва Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах

Хочеться пригадати ще одну цікаву та позитивну сторінку з історії розбудови еколого-освітньої інфраструктури, пов'язаної зі створенням Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, який нині, за висновками експертів, є «одним з найвідоміших туристичних об'єктів Закарпаття. За час свого існування став широко відомим та популярним не лише в Україні, але й в багатьох країнах світу» (Музей..., 2023).

Ідея спорудження музею виникла після того, як делегація науковців заповідника побувала на початку 1988 року в музеї «Камінь і життя» в чехословацькому Крконошському національному парку, який вважався на той час одним з кращих екологічних музеїв у Європі.

Вивчивши цей досвід, ми також вирішили створити принципово іншого класу природничий музей, із назвою «Музей екології гір й історії природокористування в Українських Карпатах».

Для цього, в ініційованому нами рішенні Закарпатського облвиконкому від 20.12.1988 р., № 183 «Про розширення території Карпатського державного заповідника, підвищення його ролі в проведенні наукових досліджень, еколо-

Географічний центр Європи, с. Ділове Рахівського району Закарпатської області

гічному вихованні трудящих», крім іншого, доручалось першому заступнику голови облвиконкому П.А. Федиковичу та голові Рахівського райвиконкому М.А. Даскалюку забезпечити протягом 1988-1989 років «Скооперування коштів зацікавлених організацій для проектування і будівництва в м. Рахові музею екології гір та історії природокористування Карпат».

Але скооперувати необхідні кошти на будівництво музею не вдавалось.

Тому для реалізації цієї ідеї на початках нам серйозно допоміг голова Державного комітету Української РСР по екології і раціональному природокористуванню В. Л. Філоненко, до якого я безпосередньо звернувся.

Будучи новопризначеним директором, я за власною ініціативою приїхав для знайомства та обговорення проблем заповідника до керівництва Держінспекції по заповідниках та Держкомприроди України.

Начальник та заступниця начальника Держінспекції М.П. Стеценко та В.П. Давидок з великою увагою вислухали мою інформацію щодо проблем і стану справ у заповіднику та організували зустріч із головою Державного комітету В.Л. Філоненком.

Під час розмови із ним, поряд з іншими питаннями, я розповів про ідею будівництва на базі заповідника Музею екології гір та історії природокористу-

вання в Українських Карпатах, яка дуже його зацікавила.

Тоді я попросив, чи не зміг би Держкомітет допомогти з фінансами. Голова відповів, що зараз створено Державний фонд з охорони навколишнього природного середовища, в якому вже появились якісь кошти. Запитав, а скільки треба грошей для будівництва музею. Я скромно відповів: для початку добре би мати хоча б сто тисяч карбованців.

– Це досить багато, – відповів голова Комітету, але до розмови запросив також заступника голови Комітету Б.К. Кубрака і спитав: скільки є коштів на рахунку фонду? Той відповів: близько 150 тисяч карбованців.

– Чи зможемо допомогти з будівництвом музею? – спитав голова.

– Звичайно, треба допомогти, – відповів Б.К. Кубрак. – Давайте вашого листа, – каже мені голова Комітету. А в мене його не було. Я не сподівався на такий швидкий результат.

– А хоч фірмовий бланк маєте?

– Звичайно, є.

– То пишіть листа.

Я написав листа від руки, на підставі якого було виділено сто тисяч карбованців, які були швидше переведені на рахунок заповідника, ніж я встиг доїхати з Києва до Рахова.

За ці кошти ми оперативно закупили необхідні матеріали та розпочали власними силами будівельні роботи.

Учасники урочистих зборів трудового колективу Карпатського біосферного заповідника з нагоди 30-річчя його створення (м. Рахів, 13 листопада 2023 р.)

Але грошей було не достатньо, тому в подальшому, за короткий час, значні обсяги будівництва та облаштування експозицій музею здійснювались господарським способом, за власні кошти заповідника, без державної підтримки та грантових проектів.

Цей приклад може бути повчальним. І думається, як би так, без складних бюрократичних процедур, діяли органи влади всіх рівнів сьогодні, як тоді спрацював голова Держкомприроди В. Л. Філоненко, то Україна виглядала би зараз зовсім по-іншому.

Література

1. Гамор Ф. Міжнародний біосферний заповідник у Східних Карпатах (інтерв'ю взяв Покин'ючерда В.). // Зоря Рахівщини, 25 грудня 1991 р.
2. Гамор Ф.Д. Становлення та розвиток Карпатського біосферного заповідника / Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К.: Інтеркоцентр, 1997. – С. 54-57.
3. Гамор Ф.Д. До історії створення та розвитку Карпатського біосферного заповідника. // Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан'європейської екологічної мережі: Матеріали міжнарод. конф. (м. Рахів, 11 – 13 листопада 2008). – Рахів, 2008. – С. 5-13.

4. Гамор Ф.Д. Деякі історичні аспекти створення та розвитку Карпатського біосферного заповідника. // Проблеми збереження гірських екосистем та сталого використання біологічних ресурсів Карпат: Матеріали міжнарод. наук.- практи. конф. з нагоди 50-річчя організації Карпатського біосферного заповідника (м. Рахів, 22-25 жовтня 2018). – Івано-Франківськ: НАІР, 2018. – С. 107-118.

5. Гамор Ф.Д. Еталон європейських лісових екосистем та природоохоронної справи. – Львів: Растр -7, 2018. – 126 с.

6. Гамор Ф.Д., Беркела Ю.Ю. Збірник нормативно-правових та інших документів з питань діяльності Карпатського біосферного заповідника. – Ужгород: ПП Повч Р.М., 2011. – 356 с.

7. Гамор Ф.Д. У пошуках гармонії людини і природи. Матеріали до 70-річчя з дня народження (в авторському упорядкуванні). – Львів: Простір-М, 2021–548 с.

8. Гамор Федір. Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Друге (доповнене) видання монографії «Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини». – Львів: Простір-М, 2023. – 314 с.

9. Карпатський заповідник / С. М. Стойко, Д. С. Саїк, К. А. Татаринів та ін. – Ужгород : Карпати, 1982 – 128 с., табл., іл., 24 л. іл.

10. Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах. //Каталог «Карпатський культурний шлях». ГО «Асоціація економічного розвитку Івано-Франківщини (АЕРІФ)», 2023. – С. 21.

11. Ольгіна М. Від ідеї – до впровадження. / Зоря Рахівщини. 14 грудня 1999 р.

12. Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (1-3 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область), [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука.] – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – 320 с.

13. Соціально-екологічні і економіко-правові аспекти розвитку заповідної справи на Україні. //Тези доповідей науково-практичного семінару 17-19 березня 1992 р., м. Рахів (Відп. ред. Гамор Ф.Д.). Ужг. друк. – 115 с.

14. Трибун П.А. К истории образования Карпатского государственного заповедника. // Проблемы изучения и охраны заповедных экосистем. Тезисы докладов науч.-практик. конф., посвященной 20-летию Карпатского государственного заповедника 13-15 октября 1988 года. Рахов – 1988 г. – с. 46-49.

15. Шеляг-Сосонко Ю.Р. (Ред.). Перспективная сеть заповедных объектов Украины. – Киев : Наук. Думка, 1987. 292 с.

16. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Жижин Н.П. О необходимости создания сети полифункциональных заповедных объектов. // Проблемы изучения и охраны заповедных экосистем. Тезисы докладов науч.-практик. конф., посвященной 20-летию Карпатского государственного заповедника 13-15 октября 1988 года. – Рахов. – 1988 г. – С. 52 – 54.

НА ПРИРОДООХОРОННОМУ ФРОНТІ

**ЗАХИСТИТИ ВИСОКОГІР'Я УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ –
ОДНЕ З НАЙГОЛОВНІШИХ ЗАВДАНЬ СЬОГОДЕННЯ**

*Любов ФЕЛЬБАБА-КЛУШИНА,
доктор біологічних наук, професор,
завідувач кафедри ботаніки
Ужгородського національного університету*

В умовах війни на Закарпаття переміщується значна частина економічних об'єктів, різко зростає чисельність населення, що призводить до підвищеного тиску не лише на рекреаційні об'єкти, що набули значної популярності серед туристів, але й на гірські екосистеми в цілому. У складних економічних умовах цей процес буде набирати обертів. Існує небезпека втрати функціонально важливих територій, від яких залежить екологічне благополуччя не лише Закарпатської області, але й прикордонних територій сусідніх європейських країн. Особливо вразливими і важко відновлюваними є високогірні ландшафти. Через складні екологічні умови усі біологічні процеси у високогір'ї відбуваються дуже повільно, а зниклі види флори і фауни а також їх угруповання втрачаються безповоротно. Це вже обговорювалося у моїй попередній публікації у цьому журналі (Створення РЛП «Полонина Боржава» – передумова збереження та відновлення біогеоценотичного покриву Боржавського масиву Українських Карпат // *Зелені Карпати*, 2020. Т. 1-4. С. 12-19).

Відносно недавно науковці, представники громадських організацій та значна кількість пересічних громадян стали на боротьбу з впровадженням проекту розбудови вітропарку на масиві Боржава. Ми очікували, що та кількість наукової інформації, яка була оприлюднена у інформаційному просторі, остаточно переконала громадян і керівництво області у недопустимості втілення цього проекту у життя. Проте з літа 2023 року на Боржаві та на Вододільному хребті у верхів'ї р. Латориця на Воловеччині розпочалися роботи по будівництву вітрових електростанцій. З нами відбувається те, що прозвучало зокрема у висловлюванні американського актора, письменника, сатирика і сценариста Джорджа Карліна «...Парадокс нашого часу в тому, що ми...маємо кращу освіту, але менше розуму, кращі знання, але гірше оцінюємо ситуацію, маємо більше експертів, але й більше проблем..., досягли Місяця, але важко переходимо вулицю..., робимо великі, однак не кращі справи...»

Влітку 2023 р. ми вирішили створити науково-популярний фільм під назвою «Українські Карпати. Природа під загрозою», який був ініційований громадською організаці-

ГАРЯЧА ТЕМА

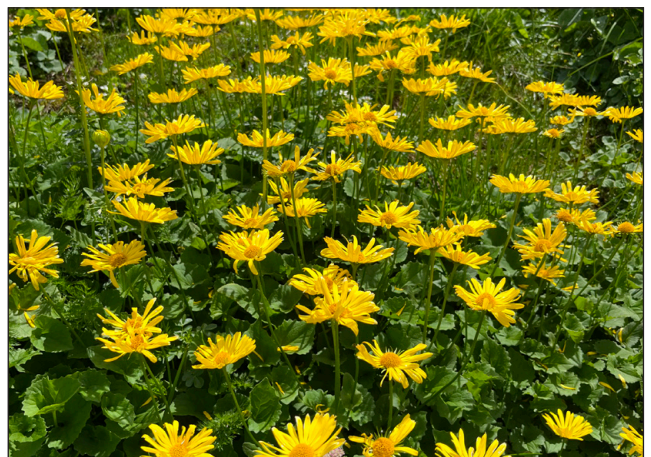
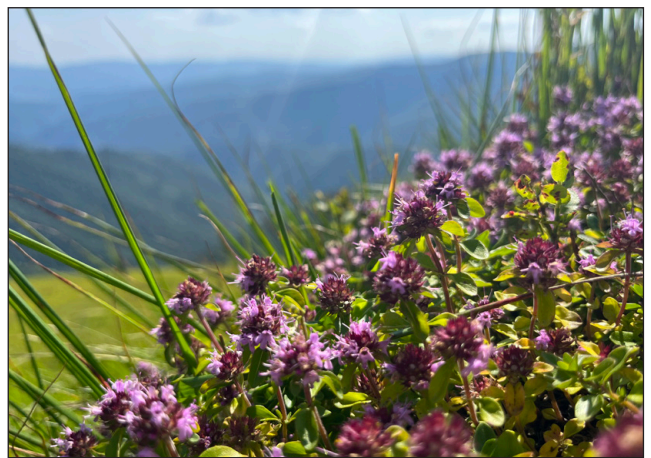
єю «Інститут розвитку Карпатського регіону» під керівництвом проф. Наталії Каблак за фінансової допомоги Європейського союзу в межах міжнародного проєкту USKROUA/1901/6.1/0075 «Довкілля для майбутнього шляхом наукової освіти» «EFFUSE».

Мені було доручено створити сценарій, розробити план зйомок і керувати знімальною групою в процесі експедицій. Фільм отримав дуже позитивні відгуки від наших європейських партнерів під час його демонстрації на міжнародній конференції. Однак мета нашої роботи була не в цьому. Ми сподівалися, що фільм остаточно переконає тих людей, які далекі від біологічної науки і до цього часу керувалися лише економічними мотивами, коли виступали за будівництво вітропарку.

Головна проблематика фільму – водні ресурси. Ми показали, що проблеми нестачі водних ресурсів починаються з високогір'я. Процес втрати рослинного і ґрунтового покриву запускає низку деструктивних механізмів, які призводять до втрати водних, ґрунтових і рекреаційних ресурсів, втрати біорізноманіття, виникнення катастрофічних повеней та посилюють негативні прояви змін клімату. Ми продемонстрували приклади недбайливої поведінки туристів у високогір'ї, зокрема, вирубування криволісся з сосни гірської (*Pinus mugo Turra*), на Чорногорі, втручання у неймовірно чутливі до антропогенного навантаження високогірні озера на Свидівці (озера Герешаска, Апшинець), що позначилося руйнацією біогеоценотичного покриву субальпійського поясу цього масиву, масове хижацьке знищення лишайникового ярусу чагарничкових та лучних фітоценозів внаслідок збирання ісландського моху (насправді це лишайник *Cetraria islandica* (L.) Ach.) з комерційною метою, наявність якого забезпечує високу гігрофільність цих фітоценозів і стримання водних потоків під час злив. Ми також показали сучасний стан високогір'я на Боржаві та вплив неконтрольованого переміщення позашляховиків. У фільмі порушується питання малих ГЕС, наслідки руйнації заплавлених комплексів Притисянської низовини, випрямлення і обвалування русел річок, які сьогодні є необхідними заходами захисту населення від руйнівних повеней. Фільм має українську (<https://vimeo.com/871128627>) та англійську (<https://vimeo.com/871038164>) версії озвучення.

Бажаю нам усім Перемоги, Миру і бути уважними до того, що відбувається навколо. Природоохоронний фронт не менш важливий як на війні.

Захисниця Карпатського високогір'я професор
Любов ФЕЛЬБАБА-КЛУШІНА;
«битий» шлях на вододільному хребті;
скарби високогір'я у фотооб'єктиві Л. Фельбаби-Клушиної: криволісся під Говерлою; ендемічний
вид *Thymus pulcherrimus* Schur; гора Гімба;
сугайник карпатський (*Doronicum carpathicum*
(Griseb.& Schenk) Nyman)

ВТРАЧЕНІ МОЖЛИВОСТІ

ЧИ ВАРТО ІГНОРУВАТИ РІШЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА ТА УРЯДУ УКРАЇНИ?

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор,
м. Рахів

Наприкінці 2023 року, на зустрічах із громадами Рахова, Ясіня, Великого Бичкова та Богдана, а також на засіданнях Координаційної ради Карпатського біосферного заповідника у Тячеві й науково-технічних рад національних природних парків «Ужанський», «Гуцульщина», «Синевир» тощо, автор цих рядків в черговий раз привернув увагу до проблем збереження букових пралісів як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та сталого розвитку регіону його розташування й можливостей, які були втрачені через незадовільне виконання зініційованих нами рішень Президента та Уряду України з цього приводу. У монографії «Екодіаманти Європи...» (<https://kbz.in.ua/.../upl.../2023/07/ecodiamantyUKR-1.pdf>...), на сторінках 211-234 опубліковані ці Акти Президента та Уряду України.

Для тих, кому не байдужі проблеми збереження карпатської природи та розвитку гірського краю, пропонуємо також опубліковане у Фейсбуці та на сторінках журналу «Зелені Карпати» сім років тому роз'яснення міністерств фінансів та Мінрегіону України щодо порядку та джерел фінансування заходів із збереження букових пралісів Карпат та розвитку регіону їх розташування, якими, на жаль, мало хто скористався.

Ці матеріали, переконаний будуть і зараз цікавими для органів влади та місцевого самоврядування.

Пропонуємо увазі читачів журналу «Зелені Карпати» фрагмент зі статті Федора Гамора «Виконувати... чи ігнорувати?» (2016 р., С. 2-5): «... У цьому контексті дуже важливими є також роз'яснення Міністерства фінансів та Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального розвитку України щодо порядку та джерел фінансування Плану заходів для забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», які направлені до Кабінету Міністрів України та Мінприроди України 15 липня 2016 року (лист № 31-06130-04-3/20474), 2 серпня (лист № 7/31-9600). Так, Мінфін роз'яснює, що згідно із статтею 22 Бюджетного кодексу України для здійснення програм та заходів, які реалізуються за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів. Головний розпорядник бюджетних коштів розробляє план

своєї діяльності, здійснює управління бюджетними коштами у межах встановлених йому бюджетних повноважень, забезпечує ефективне, результативне і цільове використання бюджетних коштів. Враховуючи зазначене, виконання заходів щодо збереження букових пралісів в Україні мають забезпечувати головні розпорядники бюджетних коштів, визначені відповідальними за їх виконання, у межах видатків, затверджених Законом України «Про державний бюджет України на 2016 рік». Інформуючи Міністерство екології та природних ресурсів України про виконання доручення Секретаріату Кабінету Міністрів щодо стану реалізації Плану заходів Кабінету Міністрів України із забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон) теж дає свої пояснення з приводу фінансування цих заходів. Відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики», наголошує Мінрегіон, «одним із джерел фінансування державної регіональної політики визначено кошти Державного фонду регіонального розвитку». Тому «пропозиції щодо реалізації за рахунок коштів цього Фонду проєктів з розбудови природоохоронної та туристично-рекреаційної інфраструктури в населених пунктах, які розташовані у зоні української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», розглядатимуться в установленому законодавством порядку, в разі їх надходження від Закарпатської облдержадміністрації». Крім того, Мінфін наголошує, що «Планом заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 року № 819, визначено розпорядників бюджетних коштів, відповідальних за виконання зазначених заходів». Отже, зараз стає ще краще зрозумілим, що відповідальність за організацію та фінансування планів-заходів, передбачених зазначеними актами Президента та Уряду, з питань збереження букових пралісів та сталого розвитку зони їх розташування, несуть визначені міністерства та відомства, зокрема Укравтодор, Мінрегіон, Мінприроди, Міненерговугілля, Мінекономрозвитку, Мінагрополітики, Держтуризмкурорт, Мінінфраструктури й Закарпат-

ська облдержадміністрація. І тільки від них зараз залежить, чи будуть виконуватись ці життєво важливі заходи для збереження єдиного в Україні природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та розвитку депресивних гірських населених пунктів Закарпаття, чи все залишиться по-старому, тобто і далі вони просто будуть ігноруватись».

У 2023 році завершується останній термін виконання завдань, які передбачались трьома Указами та дорученнями Президента України та розпорядженнями Кабінету Міністрів України із питань збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій.

У результаті невиконання цих рішень втрачено можливості щодо:

- спорудження на базі Карпатського біосферного заповідника, на гірському курорті Кваси, Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку;
- відновлення зруйнованого автомобільного моста через річку Тиса та створення необхідної прикордонної інфраструктури на українсько-румунському державному кордоні у селі Ділове Рахівського району Закарпатської області;
- вирішення питань щодо збирання, складування та утилізації побутових відходів на територіях, прилеглих до Спадщини;
- проведення ремонту автомобільних доріг та об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури в зоні об'єкта Спадщини;
- розроблення та впровадження пілотних проєктів із переоснащення систем опалення в гірських населених пунктах Закарпатської області на системи з використанням альтернативних видів палива;
- залучення інвестицій для розміщення у Великоберезнянському, Рахівському, Тячівському і Хустському районах Закарпатської області підприємств, що здійснюють глибоку переробку деревини, дикорослих плодів, ягід, грибів та інших природних ресурсів;
- проєктування та виконання робіт з берегоукріплення річок і здійснення протизсувних заходів, реконструкція очисних споруд та водозабору, будівництво каналізаційних мереж, мереж централізованого питного водопостачання в м.Рахові, селищах міського типу Кобилецька Поляна, Ясіня Закарпатської області;
- щодо ремонту і забезпечення утримання дорожньої інфраструктури в межах території Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку;
- створення умов для розвитку Карпатського біосферного заповідника, Ужанського національного парку, національних парків «Зачарований край», «Синевир» і «Подільські Товтри», природних заповідників «Горгани» і «Розточчя»;
- забезпечення розвитку та впровадження інструментів державно-приватного партнерства щодо сталого розвитку прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини територій тощо.

ПРО БУДІВНИЦТВО МЕГАКУРОРТУ «СВИДОВЕЦЬ»

РЕКОМЕНДАЦІ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ

При розгляді питань щодо будівництва гірськолижного мегакурорту «Свидовець» та розробці Комплексного плану просторового розвитку території Ясінянської територіальної громади варто звернути увагу на Рекомендації Уряду України, Комітету Міністрів Ради Європи від 13 липня 2022 року, у зв'язку із поновленням Європейського диплома Ради Європи для Карпатського біосферного заповідника (територія якого, відповідно до Рішення Комітету Міністрів CM/ResDip(2022)7, має винятковий інтерес на рівні Європи).

Пунктом 6 цих Рекомендацій передбачається: «продовжувати співпрацювати з відповідними органами влади, щоб забезпечити оцінку, запобігання або ефективно пом'якшення впливу на навколишнє середовище запропонованого гірськолижного курорту в гірському масиві Свидовець, включаючи будь-який потенційний негативний вплив на Карпатський біосферний заповідник».

Нагадаємо, що ще 30 вересня 1997 року Комітет Міністрів Ради Європи своєю Резолюцією постановив: урочисто нагородити Карпатський біосферний заповідник Європейським дипломом та залучити його територію під статусництво Ради Європи. Перед урядом України поставлено

умови: по-перше, забезпечити Карпатський біосферний заповідник достатніми ресурсами (матеріальними та фінансовими) для його належного функціонування та для продовження наукових досліджень.

По-друге, не допускати будь-яких приватизаційних заходів, які можуть мати негативний вплив на стан заповідника та оточуючих його територій.

І, по-третє, заборонити в його межах мисливство.

Планування будівництва мегакурорту «Свидовець» та розробка за такими принципами Комплексного плану просторового розвитку території Ясінянської територіальної громади могло би цілком узгоджуватись із Цілями сталого розвитку, Статутними рамками Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО та Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи.

Федір ГАМОР

Гірськолижні витяги у високогір'ї;
всі дороги ведуть... на Свидовець;
поки що незаймана природа

ДВА ЮВІЛЕЇ

13-15 жовтня 1998 року, тобто рівно 25 років тому, в м. Рахові адміністрація Карпатського біосферного заповідника провела міжнародну науково-практичну конференцію «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку», в резолюції якої записано: «З метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону урядам цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію сталого розвитку».

А завдяки зусиллям Уряду України Польща, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Україна та Чехія на 5-й Пан'європейській конференції Міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (2003 р.) у Києві підписали Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат.

Її, а також Протоколи до неї «Про збереження та стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття» (2009 р.), «Про стале управління лісами» (2012 р.), «Про сталий транспорт» (2016 р.), «Про сталий туризм» (2017 р.), «Про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості» (2020 р.) ратифіковано Законами України, які, на жаль, практично не виконуються.

Цими днями виповнилося також 20 років з дня проведення (13-17 жовтня 2003 року) на базі Карпатського біосферного заповідника Міжнародної наукової конференції «Природні ліси в помірній зоні Європи: цінності та використання» (м. Мукачево).

На це наукове зібрання прибули 250 представників еліти світової лісознавчої науки з 26 країн. Прийнято важливі рекомендації, які лягли в основу включення букових пралісів до складу Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, внесення змін до Лісового кодексу України стосовно збереження пралісів і старовікових лісів та започатковано ряд українсько-швейцарських лісівничих проєктів, зокрема FORZA. В рамках підготовки до конференції Швейцарський федеральний інститут лісових, снігових та ландшафтних досліджень WSI із міста Бірменсдорф (як співорганізатор конференції) та адміністрація Карпатського біосферного заповідника опублікували у німецькому видавництві «Гаупт» українською та німецькою мовами унікальну книгу «Праліси в центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника». Вона відіграла важливу роль у популяризації у Європі унікальних природних та культурних цінностей України, особливо Закарпаття.

Федір ГАМОР

РОЛЬ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ (РЕЗЕРВАТІВ) ТА ІНШИХ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ У РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор,
м. Рахів*

21 листопада 2023 року, в онлайн-режимі на платформі ZOOM, відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Роль біосферних заповідників (резерватів) та інших природоохоронних територій для реалізації в Україні стратегії сталого розвитку», присвячена 55-річчю КБЗ.

Вступною промовою її відкрив директор біосферного заповідника, заслужений природоохоронець України Микола Рибак.

Колектив та учасників конференції щиро привітала Закарпатська обласна військова адміністрація, а Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України висловило колективу біосферного заповідника подяку за збереження природи Карпат.

Голова Рахівської районної військово-

Міжнародна конференція у Рахові: за трибуною – директор Карпатського державного заповідника (1975-1987 рр.) Дмитро САЇК

вої адміністрації Владислав Кич, голова Рахівської районної ради Діана Бабинець та виконуючий повноваження голови Рахівської міської ради Євгеній Молнар, голова Всеукраїнського товариства «Гуцульщина» Дмитро Стефлюк привітали колектив та високо оцінили його діяльність й вручили групі працівників заповідника почесні нагороди.

Із вітальними словами та добрими побажаннями до колективу біосферного заповідника та учасників конференції звернулися доктор наук, професор, співголова Міжнародної асоціації «Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде) Ганнес Кнапп; директор Швейцарського федерального інституту лісових, снігових та ландшафтних досліджень WSL (1997-2004 рр.) д-р Маріо Броджі (м. Вадуц, Ліхтенштейн); директор Природного парку «Гори Марамуреш» (Румунія) Каталіна Богдан; директор Національного парку «Гайніх» (Німеччина) Манфред Гросман; директор і заступник директора Національного парку «Полонини» (Словаччина) Міро Бураль та Маріан Гич; заступник директора Бецадського парку народового (Польща) д-р Станіслав Кухарчик; багаторічний голова Союзу українців Румунії, депутат двох скликань Парламенту Румунії Степан Бучута; професор, д-р П'єр Ібіш з Університету сталого розвитку (м. Еберсвальде, Німеччина); виконавчий директор американського міжнародного фонду «Global conservation» в країнах Європи та Центральної Азії Мустафа Гьонен та керівники національних українських природних парків «Синевир» Микола Дербак, «Верховинський» – Михайло Нечай, Ужанського – Ярослав Шукаль та інші оратори.

На конференції заслухано доповіді: «Карпатський біосферний резерват ЮНЕСКО як інструмент реалізації концепції сталого розвитку в регіоні» (Рибак М.П., Карпатський біосферний заповідник); «Роздуми про роль біосферних резерватів ЮНЕСКО під час війни – уроки з України» (Діхте А.,

ПРАЦЯ ВО ІМ'Я МИРУ

*Ганнес КНАПП,
доктор наук, професор, співголова Міжнародної асоціації
«Європейська мережа букових лісів» (м. Еберсвальде, Німеччина)*

Охорона природи – це мирна робота. Наша конференція присвячена десятиліттям дружньої та успішної міжнародної співпраці в рамках Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера». Водночас вона посиляє знак надії на майбутнє, що мир і співпраця сильніші за агресію та війну. Хочу привітати вас із двома річницями Карпатського біосферного заповідника: з визначенням його заповідною територією у 1968 році та з міжнародною сертифікацією як біосферного резервату ЮНЕСКО в 1993 році. І дозвольте привітати вас із третьою річницею. Минулого року виповнилося 15 років відтоді, як букові праліси Карпат були внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Ці три події є не лише віхами у справі охорони природної спадщини України, а й вагомим внеском у справу охорони природної спадщини Європи та світу.

Я особисто дуже вдячний, що, як колишній директор Міжнародної природоохоронної академії на острові Вільм німецького Федерального міністерства охорони довкілля, мав змогу супроводжувати розвиток Карпатського біосферного заповідника протягом 20 років після Європейської конференції «Природні ліси в помірній зоні Європи» 2003р. у м. Мукачеві. А у 2013 році я мав радість привітати вас із 45-річчям КБЗ, де наприкінці своєї доповіді на конференції в Рахові сформулював таке бачення на 2015 рік:

«Повна серійна транснаціональна номінація пралісів/давніх букових лісів Європи та мережа серйозних природоохоронних територій без жодних вирубок деревини, які є простором для дикої природи в Європі, а також для знайомства з природою, проведення досліджень і духовного натхнення».

Реалізація цього бачення потребувала трохи більше часу. Проте з 2021 року серійний транснаціональний об'єкт Всесвітньої природної спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» включася 94 складові частини у 18 країнах Європи на площі майже 100 тис. га.

У своєму привітанні 2017 року в Рахові до 10-річчя включення об'єкта до Всесвітньої спадщини я представив 12 тез щодо європейських букових лісів. Хочу нагадати три з них:

1. Карпатський біосферний заповідник (Україна) є «колицею» та промотором номінації Всесвітньої спадщини та процесу розширення до серійного транснаціонального Всесвітнього об'єкта природної спадщини «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

2. Україна та Карпатський БР є не лише колицею, але й найбільшою частиною спільного об'єкта Всесвітньої природної спадщини.

3. «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» є спільним європейським проєктом, започаткованим у КБЗ, який охоплює більше 20 країн і сприяє європейській ідентифікації та інтеграції.

Ці висновки засвідчують надзвичайну важливість КБЗ для захисту останніх незайманих пралісів та старовікових лісів і для транснаціональної співпраці в Європі.

Вирубка лісів колись була передумовою розвитку нашої цивілізації. Зважаючи на глобальне знищення лісів сьогодні, збереження останніх залишків пралісів – тепер є умовою для подальшого існування нашої цивілізації.

Дозвольте мені також сказати кілька слів про поняття «біосферний резерват». Це більше, ніж природний заповідник. Біосферні резервати прагнуть стати модельними регіонами для сталого життя.

Шановні українські колеги!

Ви маєте жахливий досвід нинішньої війни. Але ви працюєте для миру в тилу. Біосферні резервати є символами надії та зразком для миру та співпраці, для життя в гармонії між людьми та націями, а також для життя в гармонії з природою.

Реалізація цієї основної ідеї біосферних резерватів є найбільшим викликом у нашому кризовому світі. Давайте робити це в дружбі та перевірених співпраці.

ЩОБ ЗБЕРЕГТИ БУКОВІ ПРАЛІСИ

*Д-р Маріо БРОДЖІ,
директор Швейцарського федерального
інституту лісових, снігових та
ландшафтних досліджень WSL (1997-2004 рр.),
м. Вадуц, Ліхтенштейн*

Ми думаємо про вас у ці важкі часи і сподіваємося, що ваш заповідник зможе пережити їх неушкодженим. Ми завдячуємо багатьма цінними відкриттями у дослідженні пралісів вашій постійній зразковій роботі. Згадаймо, що біля Цюріха ми хотіли залишити 1 000 гектарів для вільного розвитку лісів і не знали, як саме виглядає буковий праліс, оскільки у Швейцарії та околицях не залишилося жодного природного лісу. Ця ідея переросла в наукову співпрацю між WSL і вашим заповідником, який також пережив зміни в управлінні.

Я досі із задоволенням згадую, що у 2003 році нам вдалося видати путівник по пралісах Карпатського біосферного заповідника німецькою та українською мовами. А відвідання пралісу Угольки й досі залишається присмним спогадом для багатьох учасників тодішньої конференції. І наскільки мені відомо, Уголька залишається найбільшим у Європі комплексом букових пралісів. Завдяки вашим зусиллям він став об'єктом Всесвітньої спадщини із складовими частинами в багатьох європейських країнах.

Наша спільна транскордонна турбота все ще в надійних руках інноваційної біосферної концепції ЮНЕСКО. Я й досі пам'ятаю, як ми заглядали через кордон до Румунії, Словаччини та Польщі. Транскордонні проєкти і надалі залишатимуться бажаними, особливо в інтересах збереження спадщини букових лісів.

Бажаю вам подальшої наполегливості та поглиблення знань у продовженні ваших починань.

ВАЖЛИВИЙ ВНЕСОК У НАУКУ І ПРАКТИКУ

*Каталіна БОГДАН,
директор Природного парку
«Гори Марамуреш» (Румунія)*

У світі, де кожен прагне розвитку та еволюції, іноді за будь-яку ціну, ми, ті, хто керує природоохоронними територіями, проєктуюмо майбутнє по-іншому, щоб забезпечити розвиток і прогрес, але завжди пам'ятаючи про сталий спосіб. Результат, до певної міри, досягається завдяки нашим діям та роботою, але в кінцевому підсумку він визначається тим, чого хоче суспільство – суспільство, яке іноді дезінформоване або, можливо, занадто мало освічене, або, можливо, кероване жадібністю, але яке, якби знало і прийняло його цінності, напевно, захотіло б їх захистити. Знання роблять нас менш сприйнятливими до маніпулювання та більш ініціативними.

Через складні теми, які ви представлятимете на сьогоднішній конференції та на інших заходах, ви робите важливий внесок у науку та знання. Сподіваюся, що цей день вам сподобається, і я ще раз вітаю вас з річницями та вашою багаторічною діяльністю на ниві охорони природи!

Ібіш П.Л., Центр еконіки та екосистемного менеджменту Університету сталого розвитку, Еберсвальде, Німеччина); «Транскордонний біосферний резерват «Розточчя» – форми співпраці (Грабовські Т., Котила А., Радлінські Б., Стахира П., Розточанський національний парк, Польща); «Виклики та можливості взаємодії промислових об'єктів з територіями природно-заповідного фонду: досвід ДТЕК мережі» (Потапенко О.В., ТОВ «ДТЕК Мережі», Дніпро, Україна); «Вплив військових дій на території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника» (Коломійчук В.П., Вишневецький Д.О., Мельничук Т.В., Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, Іванків, Україна); «Нагальні напрямки наукових досліджень установ ПЗФ для покращення екологічної та енергетичної безпеки України» (Шпарик Ю.С., Національний природний парк «Синьогора», Стара Гута, Україна) та інші.

Виступаючи на конференції, доктор біологічних наук, професор, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор насамперед наголосив, що біосферні резервати, які працюють з 1970 року у рамках Програми «Людина і біосфера», є природоохоронними територіями нового типу, ключовою метою яких є забезпечення гармонійного розвитку людини і природи.

Сама ідея біосферних резерватів лежить в основі принципів сталого розвитку, зустрінута в усьому світі з великим ентузіазмом, і за минулі п'ять десятиліть набула значних успіхів.

А сьогодні біосферні резервати формують глобальну мережу модельних регіонів, де можуть бути апробовані різні способи сталого природокористування і можливості адаптуватися до мінливих екологічних, економічних і соціальних умов за участі усіх зацікавлених сторін.

З часу створення Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та мережі біосферних резерватів впроваджувались інноваційні підходи у наукових дослідженнях, організації моніторингу,

екологічній освіті, створювався для цього необхідний потенціал, здійснювалось вдосконалення менеджменту, реалізовувались модельні проекти, які виходили далеко за рамки тільки збереження природи і є добрими моделями для екологічно сталого способу життя.

До Всесвітньої мережі біосферних резерватів від України включені біосферні заповідники Чорноморський, «Асканія-Нова», Карпатський та Дунайський (останній у складі українсько-румунського біосферного резервату «Дельта Дунаю») та біосферні резервати: українсько-польсько-словацький «Східні Карпати», Деснянський, «Розточчя» та Шацький (окремо і в складі українсько-білорусько-польського резервату «Західне Полісся»).

Всі вони вносять свій посильний вклад у впровадження в Україні стратегії сталого розвитку, служать інструментами запровадження принципів «зеленої економіки», надання екосистемних послуг, раціонального природокористування, мінімізації впливу кліматичних змін тощо.

Оратор нагадав, що в світі працюють 727 біосферних резерватів, 474 з них розташовані на гірських територіях, які займають приблизно чверть поверхні Землі та є домівкою для приблизно 15 відсотків населення світу, забезпечуючи значну частину землян прісною водою, чистим повітрям та іншими життєво необхідними екосистемними функціями та послугами.

Тому Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та Швейцарська ініціатива гірських досліджень відновили діяльність Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів.

Метою цього формування є поліпшення захисту гірських екосистем і добробуту громад, сприяння обміну знаннями та досвідом між науковцями та іншими зацікавленими сторонами в зоні діяльності біосферних резерватів, розгортання наукових досліджень та розробки й прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень, сприян-

ОСОБЛИВА ЧЕСТЬ

*Манфред ГРОСМАН,
директор Національного
парку «Гайніх» (Німеччина)*

Працюю у Національному парку «Гайніх» з першого дня його створення, тобто з 1998 року, вже 25 літ. Номінація про включення наших старовікових букових лісів до Всесвітньої спадщини була схвалена в 2011 році. І це не просто сертифікат, не тільки нагорода, але й особлива честь – бути частиною мережі об'єктів Всесвітньої спадщини (поруч з такими природними об'єктами, як Єллоустоун, Серенгеті, Галапагоси, Великий Каньйон тощо). Це подія, яка матиме вплив до кінця часів, вічно!

Для мене це включення, безперечно, стало кульмінацією професійної кар'єри. І одним із головних завдань було і залишається таким – підвищити обізнаність моїх працівників, і всіх наших прихильників у регіоні, стейкхолдерів тощо про значення того, що таке бути об'єктом Всесвітньої спадщини.

І, звісно, донести розуміння цього титулу, цей бренд до всіх наших відвідувачів. Це завдання не є окремою дією, а постійним обов'язком, як керівників об'єктів, щодня, в кожній дії адміністрації. Всесвітня спадщина стала нашою центральною темою з дня включення – і цим ми повинні пишатися!

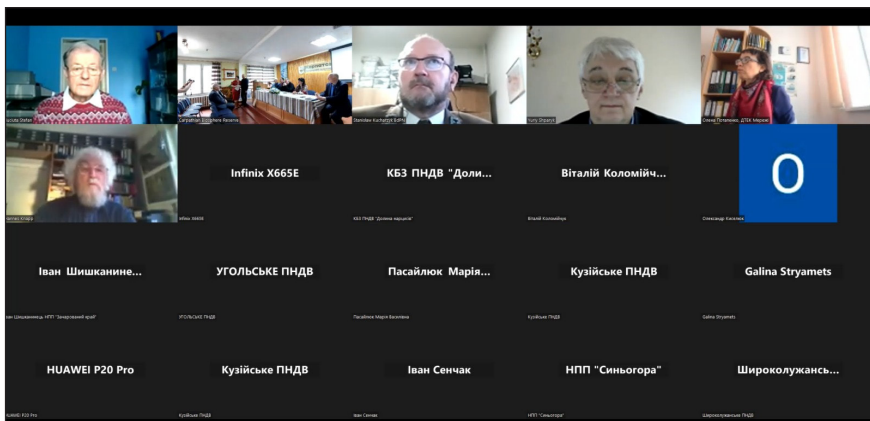
ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ

*Міро БУРАЛЬ,
директор;
Маріан ГИЧ,
заступник директора
Національного парку «Полонини» (Словаччина)*

Хочемо подякувати вам за співпрацю до цього часу та присміли спільні зустрічі. Ми цінуємо всі ваші досягнення. Ваша робота багато в чому надихає нас.

З нагоди вашого ювілею бажаємо, щоб якнайшвидше закінчилися важкі часи, які нині переживає Україна, що негативно впливає на охорону природи. Бажаємо успіхів у вашій праці, яка є корисною для всього суспільства і, наспілимося сказати, для всього людства. Бажаємо також, щоб ваша цінна територія в майбутньому отримала належне загальне визнання чи інтерес з боку науковців, туристів, політиків тощо щоб від цього виграв увесь регіон.

За трибуною – організатор та перший директор Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України Федір ГАМОР; у президії – директор Карпатського біосферного заповідника, заслужений природоохоронець України Микола РИБАК; у залі конференції; серед учасників наукового зібрання, які приєдналися за допомоги платформи ZOOM, екологи з України та зарубіжних країн

ня адаптивному управлінню охороною та використанню природних ресурсів й організації гірського господарювання, наприклад, за допомогою угод між керівними комітетами біосферних резерватів й науково-дослідними установами в реалізації спільних планів робіт тощо.

У цій мережі важлива роль належить Карпатському біосферному заповіднику, який за свою тридцятирічну історію став генератором інноваційних ідей та проєктів, що лягли в основу розробки чималого ряду законодавчих та нормативно-правових документів у галузі збереження та сталого розвитку Карпат.

Крім того, з нагоди затвердження Указом Президента України Карпатського біосферного заповідника, на конференції подано короткий історичний огляд формування концепції біосферних резерватів як модельних територій для сталого розвитку та роль фахівців Карпатського заповідника в роботі з імплементації її до українського законодавства.

Детально розглянуто найважливіші документи та факти, які передували прийняттю Указу Президента України «Про біосферні заповідники в Україні», яким затверджено Карпатський біосферний заповідник»; передумови та історію прийняття Постанови Верховної Ради України «Про впорядкування управління заповідниками та національними парками», згідно з нею Карпатський біосферний заповідник безпосередньо підпорядковано Міністерству охорони навколишнього природного середовища України.

Загалом на конференції заслухано понад 40 актуальних доповідей та повідомлень. Схвалено Рекомендації щодо підвищення ролі біосферних заповідників (резерватів) та інших природоохоронних територій у збереженні природних та культурних цінностей й реалізації Стратегії сталого розвитку.

Опубліковано електронну версію матеріалів конференції обсягом 356 сторінок.

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

МОСТОВИЙ ПЕРЕХІД ЧЕРЕЗ ТИСУ

17 січня 2023 р. Під час церемонії відкриття довгоочікуваного руху потяга Рахів – Валя-Вішеулуй, користуючись нагодою, ми звернулися до заступника Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України Мустафи Найєма із проханням посприяти вирішенню проблеми відбудови зруйнованого в 1944 році залізобетонного мосту через Тису, між селами Ділове (Україна) та Валя-Вішеулуй (Румунія), на українсько-румунському кордоні (Рахівський район Закарпатської області, відкриттю тут автомобільного пункту пропуску.

Нагадаємо, що ця проблема вже тривалий час розглядається на рівні Президента та Уряду України. Так, у спеціальному дорученні Президент України від 2 квітня 2013 р., № 1-1/749, із питань збереження букових пралісів Карпат як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та сталого розвитку й благоустрою гірських населених пунктів Закарпатської області, зобов'язав Прем'єр-міністра України та голову Закарпатської обласної державної адміністрації забезпечити «Здійснення заходів із відновлення зруйнованого автомобільного переходу через річку Тиса та створення необхідної прикордонної інфраструктури на українсько-румунському державному кордоні у селі Діловому Рахівського району Закарпатської області», а в розпорядженні Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 892-р «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій», доручено Мінрегіону, Мінекономрозвитку, Мінінфраструктури, ДФС, Адміністрації Держприкордонслужби, МЗС та Закарпатській облдержадміністрації в 2018-2023 роках забезпечити «проведення консультацій з Румунською Стороною щодо можливості будівництва (відновлення) мосту через р. Тиса та відкриття міжнародного пункту пропуску через Державний кордон для автомобільного, залізничного та пішохідного сполучення Ділове (Україна) – Валя-Вішеулуй».

Як зрозуміло із відповіді, яку ми нещодавно отримали від Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України та голови Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури України Мустафи-Масі Найєма, це питання може бути знову розглянуте після закінчення воєнного стану.

До речі, варто було би також повернутись і до виконання й інших актуальних і сьогодні пунктів цитованих доручень Президента та Уряду України.

Федір ГАМОР

Зліва направо: професор Федір ГАМОР та заступник Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України Мустафа НАЙЄМ у Географічному центрі Європи

ПРАЛІСИ ТА СТАРОВІКОВІ ХВОЙНІ ЛІСИ КАРПАТ – ДО ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

10 лютого 2023 р. Таку пропозицію на засіданні Національної комісії у справах ЮНЕСКО на її розгляд внесли перший заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Гречаник та директор Департаменту природно-заповідного фонду та біорізноманіття Едуард Арустамян.

Вони запропонували розглянути можливість внесення нового серійного транснаціонального об'єкта «Праліси та старовікові хвойні верхньогірні ліси Карпат» до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

За словами Руслана Гречаника, попри війну Міндовкілля продовжує працювати для збереження української природної спадщини. Включення унікальних пралісів та старовікових хвойних верхньогірних лісів Карпат до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – це додаткові гарантії для захисту цих цінних територій. Крім того, це виконання міжнародних зобов'язань у рамках євроінтеграції.

Тобто, створення такого об'єкта працюватиме в синергії зі Стратегією збереження біорізноманіття до 2030 року «Повернення природи в наше життя», що включає чітке зобов'язання забезпечити сувору юридичну охорону всіх первинних і старовікових лісів ЄС, а також Лісової стратегії ЄС до 2030 року, згідно з якою всі первинні та старі ліси, що віділили, мають перебувати під суворою правовою охороною.

Також учасники засідання обговорили поточний стан справ у Секторах ЮНЕСКО та затвердили їх персональні склади. Серед іншого був затверджений і персональний склад Сектора природної спадщини Національної комісії у справах ЮНЕСКО.

Одним із пріоритетів роботи Сектора стане залучення допомоги в рамках Програми секторальної підтримки та налагодження міжнародної співпраці для розвитку біосферних резерватів України.

Справа наліво: Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан СТРИЛЕЦЬ та Єврокомісар з питань навколишнього середовища, океанів та рибальства Віргініус СІНКЯВІЧУС

До Сектора природної спадщини увійшли представники природоохоронних установ. Серед них фахівці Карпатського біосферного заповідника, нацпарків «Синевир», «Ужанський», «Бойківщина», «Горгани», Інституту агро-екології і природокористування НААН України, ГО «Дунайсько-Карпатська Програма» та Українського товариства охорони птахів.

«Впевнений, що це дозволить природоохоронним установам мати більший вплив, у тому числі й у галузі науки, оскільки представники Біосферного заповідника «Асканія-Нова», Деснянсько-Старогутського та Шацького нацпарків також увійшли до складу Сектора науки», – зазначив Едуард Арустамян.

Нагадаємо, що у 2007 році першими до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО увійшли осередки букових пралісів Українських та Словацьких Карпат. Згодом туди потрапили старовікові букові ліси Німеччини, а у 2017 році – ще 63 ділянки з десяти країн Європи.

Завдяки цьому сформувався транснаціональний серійний об'єкт «Букові праліси й давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», який містить 78 складових частин із 12 країн Європи. Важливо зазначити, що з 92 тисяч гектарів природної спадщини третина або 29 тисяч гектарів – це українські праліси.

• • •

РУСЛАН СТРИЛЕЦЬ: «УКРАЇНА ТА ЄС ДОМОВИЛИСЬ ОБ'ЄДНАТИ ІНІЦІАТИВИ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПРИМНОЖЕННЯ ЛІСІВ»

16 лютого 2023 р. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець разом з Єврокомісаром з питань навколишнього середовища, океанів та рибальства Віргініусом Сінкявічусом із робочим візитом побували у селекційно-насінневному центрі на Житомирщині.

Центр побудований уже під час повномасштабного вторгнення і знаходиться буквально за 15 км від Білорусі. Єврокомісару показали роботу сучасної системи тривірневого відеонагляду за лісовими масивами та продемонстрували проміжні результати і плани реформування лісового господарства.

«4 млрд дерев у ЄС. Домовилися із паном Сінкявічусом об'єднати ініціативи зі збереження та примноження лісів. Це вкотре доводить, що Україна – частина ЄС. Українська ініціатива з відтворення лісів повністю відповідає новій лісовій стратегії ЄС до 2030 року, в рамках якої передбачено висадити до 2030 року 3 млрд дерев, а також Стратегічному плану ООН щодо лісів на 2017-2030 роки, однією з цілей якого є збільшення площі лісів на 3%», – зазначив Руслан Стрілець.

За словами Сінкявічуса, лісгосподарські практики України під час активних бойових дій є показовими для Європи,

оскільки Україна продовжує закладати ліси на деокупованих територіях там, де їх ущент спалили, а також виконувати довоєнну програму з заліснення.

Єврокомісар висловив впевненість, що збройна агресія росії не може бути перепорою для того, щоб будувати мости між Україною та ЄС, а навпаки – вона мотивує об'єднуватися ще більше.

• • •

ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ДОВКІЛЛЯ ТА КРАЇНИ

1 березня 2023 р. Про стійку відбудову міст, інфраструктури та промисловості, а також рекультивуацію забруднених ґрунтів та побудову системи торгівлі квотами на викиди говорили під час зустрічі української делегації на чолі із заступником Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олександром Краснолуцьким із представниками Німецького агентства з охорони навколишнього середовища.

Німецькі колеги передали звіт та рекомендації щодо управління басейнами малих річок Дністра та імплементації Водної рамкової директиви, розроблені проектом МТД «Розбудова потенціалу управління водними ресурсами на місцевому рівні в окремих регіонах України», що фінансувався Урядом Німеччини.

«В Україні вже розроблено всі 9 планів управління басейнами річок. Плануємо, що до кінця року ці документи будуть затверджені рішенням Уряду. Дякую Німеччині за допомогу, спрямовану на досягнення нашої країною доброго стану вод в найближчі роки», – зазначив Олександр Краснолуцький.

Також учасники обговорили питання забруднення ґрунтів внаслідок війни та шляхи вирішення цієї проблеми. Зокрема, розглянули досвід Грузії щодо післявоєнного безпечного зберігання та утилізації залишків військової техніки та боєприпасів, виявлення замінованих територій та управління забрудненими землями.

За словами заступника Міністра, Україні цікавий досвід інших країн щодо рекультивації територій, на яких під час воєнних конфліктів розміщувались військові бази.

«Нам цікавий досвід відбудови країн, які пройшли цей шлях відновлення довкілля після воєнних конфліктів – Південної Кореї, Хорватії, Німеччини тощо. Нам важливо ви-

вчити інституційний досвід і відбудувати Україну так, щоб вона стала однією з найсучасніших європейських держав», – зауважив Олександр Краснолуцький.

Говорили учасники воркшопу і про створення в Україні системи торгівлі квотами на викиди парникових газів. Як відзначили німецькі колеги, Україна вже має хороший законодавчий базис для подальшого руху цим шляхом.

• • •

РУСЛАН СТІЛЕЦЬ ПРО РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УСТАНОВ ПЗФ

5 березня 2023 р. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець із робочим візитом відвідав Національний природний парк «Вижницький», який є не тільки унікальним куточком українського Прикарпаття, але й зразковим об'єктом природоохоронного менеджменту.

Зокрема, в ході візиту спільно з головою Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування Олегом Бондаренком та нардепом Едуардом Прощуком, першою заступницею начальника Чернівецької обласної військової адміністрації Альоною Атаманюк, заступником начальника Чернівецької ОВА Олександром Янковим та працівниками парку обговорили важливість поєднання природоохоронної та господарської складової в установах ПЗФ.

Міністр висловив впевненість, що установи ПЗФ мають стати самодостатніми осередками збереження природної спадщини та розвитку туристичного потенціалу України.

Нацпарк має комплексну концепцію розвитку та бере участь у європейській програмі LIFE. Європейські партнери отримали 2 заявки від цього парку: щодо створення регіонального центру реабілітації й порятунку тварин та переведення інфраструктурних об'єктів нацпарку на альтернативні джерела енергії.

«Радий був у рамках поїздки до парку офіційно відкрити найбільшу туристичну альтанку у всьому Буковинському регіоні. Нова споруда побудована у стилі Карпатського бароко. Цікаво, що місцеві народні умільці збудували її попри складний час, у 2022 році. Тож попри війну, життя і розвиток нацпарку продовжується», – підкреслив Руслан Стрілець.

Під час зустрічі української делегації, очолюваної заступником Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олександром КРАСНОЛУЦЬКИМ, із представниками Німецького агентства з охорони навколишнього середовища

РУСЛАН СТІЛЕЦЬ: «СВІТ ОБ'ЄДНУЄ ЗУСИЛЛЯ ДЛЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВСІХ ВИННИХ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА НАШОГО ДОВКІЛЛЯ»

5 березня 2023 р. Про створення Спецтрибуналу та конфіскацію російських активів для відновлення України йшлося на конференції United for Justice на Львівщині.

Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець під час дискусійної панелі «Prosecuting Environmental War Crimes» обговорив з міжнародними експертами та Офісом Генпрокурора України механізми притягнення росії до відповідальності за злочини проти довкілля та визначення «Екоциду» на міжнародному рівні.

«Разом з партнерами ми постійно працюємо над створенням міжнародної методології з обрахунку збитків довкіллю. У цьому нам допомагають голова профільного ЕкоКомітету Олег Бондаренко, народні депутати Олена Криворучкіна та Юлія Овчинникова, громадські активісти. Взаємодіємо з Офісом Генпрокурора України, МВС, СБУ, Національною поліцією України, іншими міністерствами та державними установами для виявлення та розслідування таких злочинів», – заявив Руслан Стрілець.

За словами Міністра, під час фіксування шкоди довкіллю та підрахунку збитків Держекоінспекція тісно співпрацює з Міноборони та ДСНС.

Руслан Стрілець подякував кожному екологічному інспектору, який 24/7 працює над документуванням злочинів проти довкілля і співпрацює з правоохоронними органами.

Водночас Міндовкілля вже зараз працює над інструментами з ліквідації забруднення наших земель та інших наслідків війни.

«Сьогодні, по спливу року жорсткого опору, який чинять українці окупанту, вже ні в кого немає сумнівів, що Україна вистоїть та відновиться. Аналогічно, як ніхто не ставить під сумнів те, що агресор має бути притягнутий до відповідальності. Бо кожна країна світу повинна розуміти, що свавілля, порушення міжнародних норм, посягання на чуже не може просто так зійти з рук, залишитися непоміченим. І юридичний «Рамштайн» у Львові – найкраще підтвердження цьому. Світ об'єднує зусилля для притягнення до відповідальності всіх винних у вчиненні злочинів проти України та нашого довкілля. Ми ж продовжуємо нашу боротьбу з потужною підтримкою», – наголосив Руслан Стрілець.

РУСЛАН СТРИЛЕЦЬ: «ЩОБ ПЕРЕМОГТИ ВОРОГА І ЗМУСИТИ ВІДПОВІСТИ ЗА КОЖЕН ЗЛОЧИН...»

10 березня 2023 р. Міндовкілля співпрацюватиме з режисером Дмитром Грешком над створенням документального проєкту «Дівія». Це буде перший повноцінний документальний продукт, який покаже усьому світу те, що ховається за цифрами збитків довкілля.

Руслан Стрилець: «Спалені ліси та військова техніка, обстріляні поля, зруйновані будівлі, постраждалі тварини, задилене повітря – про все це Міндовкілля сьогодні розповідає світу мовою цифр. Тож розраховую, що це буде перший повноцінний документальний продукт, який покаже усьому світу те, що ховається за цифрами збитків довкілля та зачепить за душу кожного іноземця. Необхідно, аби світ знав правду, що відбувається в Україні. Це збільшить присутність нашої держави на світовій арені та допоможе залучити більше підтримки від партнерів».

• • •

ОЦІНКА ЗБИТКІВ ДОВКІЛЛЮ ВІД ВІЙНИ

7 березня 2023 р. Сьогодні під головуванням керівника Офісу Президента України Андрія Єрмака разом із представниками громадських організацій обговорено наслідки війни для довкілля та подальші спільні дії для притягнення окупанта до відповідальності.

Адже вже зараз, лише за попередніми підрахунками, шкода довкілтю сягає майже 2 трл грн. Державна екологічна інспекція України із Міністерством захисту довкілля та

природних ресурсів України, представниками профільного Комітету Верховної Ради України, РНБОУ, СБУ, органами прокуратури працює над обрахунком збитків довкілля.

Міністр Руслан Стрилець: «Україна – не одна на своєму шляху. Нам допомагають та нас підтримують міжнародні партнери. Це і Державний департамент США, який допомагав розробляти методики з обрахунку збитків довкілля. Це і Європейська Комісія, ОБСЄ, ПРООН, Світовий Банк, ЮНЕП, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Міністерство клімату та навколишнього середовища Польщі, Обсерваторія конфліктів і довкілля Великої Британії та Zoі Environment Network (Швейцарія) тощо».

За словами Міністра, робота на міжнародному фронті триває постійно. Глобальну платформу оцінки збитків довкілля внаслідок війн, яку Президент України Володимир Зеленський представив на COP27 у своєму відеозверненні, вже підтримало 24 країни. Європейський Союз висловив свою готовність співпрацювати та очікує подальшого розроблення платформи і механізму її функціонування.

Крім того, у 2022 році завдяки спільній роботі Міндовкілля та Міністерства закордонних справ України було обмежено права РФ у 4 міжнародних угодах. У рамках засідання країн-учасниць Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція) дії Росії щодо України засуджено офіційно.

• • •

ПРО ЗБІЛЬШЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ПЗФ В УКРАЇНІ

8 квітня 2023 р. Про таку амбітну мету Міндовкілля перший заступник Міністра Руслана Гречаник зазначив на зустрічі з народним депутатом України, головою підкомітету з питань лісових ресурсів, об'єктів тваринного та рослинного світу, природних ландшафтів та об'єктів природно-заповідного фонду Юлією Овчинниковою та експертами Громадської організації «Українська природоохоронна група».

На зустрічі йшлося про створення понад 10 нових та розширення територій низки діючих об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення.

За словами Руслана Гречаника, це сприятиме збільшенню частки заповідних територій у площі країни та підвищенню ефективності функціонування установ ПЗФ.

Учасники наради також напрацювали шляхи вирішення проблемних питань надання земельних ділянок у постійне користування установам ПЗФ та відновлення діяльності установ ПЗФ після деокупації.

Руслан Гречаник зауважив, що за 2022-2023 роки Міністерством схвалено більше ніж 20 клопотань громадських організацій щодо створення нових об'єктів природно-заповідного фонду, з них 16 було подано ГО «Українська природоохоронна група».

Тож спільна діяльність з громадськістю дає потужний ефект синергії у подальшому розвитку мережі ПЗФ та його збереженні.

Під час «круглого столу» з обговорення проблем будівництва гірськолижного курорту «Свидовець», 21 квітня 2023 р., смт Ясіня Закарпатської області

ПРОБЛЕМИ БУДІВНИЦТВА ГІРСЬКОЛИЖНОГО КУОРТУ «СВИДОВЕЦЬ»

21 квітня 2023 р. На виконання зауважень, висловлених нещодавно на робочій нараді у Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України із проблем будівництва гірськолижного курорту «Свидовець», під головуванням першого заступника Міністра Руслана Гречаника, ясінянський селищний голова Андрій Делятинчук організував «круглий стіл» для обговорення проблем соціально-економічного розвитку громади та очікувань внеску у розвиток громад від будівництва проектного гірськолижного курорту «Свидовець».

У його роботі взяли участь перший заступник голови Закарпатської обласної військової адміністрації Мирослав Білецький, голова Рахівської районної військової адміністрації Владислав Кич, голова Рахівської районної ради Діана Бабинець, директор департаменту екології та природних ресурсів Закарпатської ОВА Юрій Шпонтак, голови Богданської, Усть-Чорнянської територіальних громад, старости сіл Чорна Тиса та Лопухово, науковці та експерти з Ужгорода, Івано-Франківська й Мукачева, велика група представників засобів масової інформації і громадськості.

Відкриваючи зібрання, Андрій Делятинчук та Мирослав Білецький звернули увагу присутніх на важливості будівництва цього комплексу не тільки для розвитку Ясінянської громади, але й для Закарпаття загалом та запросили учасників до дискусії з цього приводу.

Присутні керівники зацікавлених територіальних громад та сіл підтримали необхідність будівництва цього об'єкта. А науковці та експерти з Ужгородського й Прикарпатського національних університетів, Національного університету нафти і газу, Мукачівської іхтіологічної станції Академії аграрних наук України, громадської ради Закарпатської ОВА зробили ґрунтовні доповіді, презентації та повідомлення стосовно екологічних та соціально-економічних аспектів будівництва цього курорту.

Виступаючи в обговоренні порушених проблем, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор привернув увагу до важливості збереження унікальних високогірних екосистем Свидовця, розвитку екологічно зорієтованого туризму та рекреації як важливого пріоритету для гірських територій, дотримання природоохоронного законодавства при проектуванні та будівництві цього об'єкта.

Тут важливо шукати компроміс, прагнути досягнення гармонії людини і природи.

Дискусія, яка відбулася, зробила важливий внесок у цю непросту справу. Але попереду ще багато роботи для досягнення порозуміння, зокрема між громадами та екоактивістами.

Федір ГАМОР

• • •

ПІД ЗАГРОЗОЮ ЗНИКНЕННЯ

19 квітня 2023 р. 35% біорізноманіття Європи перебуває під загрозою знищення через дії росії. На цьому наголосив заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Євгеній Федоренко під час засідання Комітету з економічних питань, науки, технології та навколишнього середовища ПА ОБСЄ. Темою зустрічі стали питання подо-

Керівник Офісу Президента України Андрій ЄРМАК та представники громадських організацій 7 березня 2023 р. обговорили наслідки війни для довкілля та подальші спільні дії для притягнення окупанта до відповідальності

лання безпечних ризиків від деградації навколишнього середовища, що може негативно вплинути на біорізноманіття.

«Україна хотіла б сьогодні разом з цивілізованим світом обговорювати додаткові шляхи захисту деяких видів флори та фауни. Однак цифри війни змушують нас думати про те, як зберегти наше біорізноманіття. Війна, розв'язана росією, є загрозою для 35% біорізноманіття Європи, яке знаходиться в Україні на менш ніж 6% території континенту», – зазначив заступник Міністра.

За його словами, від 24 лютого 2022 року вже зафіксовано 2364 випадки завдання шкоди українському довкіллю внаслідок військової агресії рф. Збитки оцінюються в 52,4 млрд доларів США.

Наразі через широкомасштабне вторгнення рф в Україну під загрозою знищення перебуває близько 600 видів тварин та 750 видів рослин та грибів.

Це, зокрема, понад 120 водно-болотних видів птахів, які є оберігаються згідно з Угодою про збереження афро-євразійських водно-болотних птахів (AEWA).

Наслідки дій рф можуть спостерігати і жителі Болгарії та Туреччини, де фіксується масова загибель дельфінів. Лише в українській частині Чорного моря зафіксовано 150 смертей дельфінів. Відомо про 3 види сімейства дельфінів, які зараз перебувають на межі вимирання.

Ще один кричущий факт, який свідчить про масштаби трагедії у сфері захисту довкілля – під загрозою опинилися всі 28 видів кажанів, зареєстрованих в Україні та занесених до Червоної книги. Це одна з груп тварин, які дуже болісно реагують на зміни довкілля.

«Своїми діями росія порушує Статут ООН, нехтує резолюціями Генеральної Асамблеї, знищує види та середовища проживання рослин і тварин. У тому числі, захищені на міжнародному рівні.

Європейський парламент визнав росію державою, яка підтримує тероризм. І ми наполягаємо на тому, щоб участь росії у прийнятті рішень на міжнародних майданчиках була обмежена», – зазначив Євгеній Федоренко.

Під час 6 засідання Робочої групи Карпатської конвенції «Стале сільське господарство та сільський розвиток». Зліва направо: професор Федір ГАМОР, начальниця відділу сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проєктів Карпатського біосферного заповідника Ірина ЙОНАШ, староста села Чорна Тиса Рахівського району Закарпатської області Анатолій ПАВЛЮК, 26 квітня 2023 р.

Заступник Міністра також розповів, що попри війну Україна продовжує виконувати свої міжнародні зобов'язання, у тому числі у сфері захисту довкілля. Крім того, наразі триває робота над розділом «Екологічна безпека» плану післявоєнного відновлення України. За 5 напрямками цього розділу планується реалізувати понад 50 проєктів. Серед ключових цілей: збільшення лісистості території України до 18%, збільшення площі природоохоронних територій до 30% загальної площі України, реалізація рекреаційного потенціалу природоохоронних територій, створення мережі переходів для дикої природи та 10 національних парків європейського зразка тощо.

ЗАСІДАННЯ РОБОЧОЇ ГРУПИ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ «СТАЛЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ТА СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК»

26-27 квітня 2023 р. Секретаріат Карпатської конвенції, за підтримки Міністерства навколишнього середовища, води та лісів Румунії й Національного агентства гірських територій Румунії, провів 6 засідання Робочої групи Карпатської конвенції «Стале сільське господарство та сільський розвиток».

У його роботі взяли участь офіційні представники, науковці, практики та експерти у галузі пасторального полонинського господарства із карпатських країн.

Від України до участі в засіданні Робочої групи були запрошені представники Карпатського біосферного заповідника та Ясінянської територіальної громади.

На засіданні співробітниця Секретаріату Карпатської конвенції Тамара Митрофаненко (Відень), Генеральна директорка Національного агентства гірських територій Румунії Вероніка Шаран Бачіу Георгеску (Ватра Дорней), керівник угорського Центру екологічних досліджень Жолт Молнар, лідерка угорських жінок-пастухів Іболія Сафіян, професор румунського Науково-дослідного інституту пасовищ Теодор Маруска (Брашов) та представники й експерти національних профільних міністерств із Польщі, Словаччини та Чехії представили ґрунтовні презентації та доповіді щодо національних внесків із виконання Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, роботи із впровадження рекомендацій науки для Карпат, занесення традицій карпатського пасторального полонинського господарства до переліку об'єктів нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, аналіз минулого, сучасного та майбутнього пасторального полонинського господарства, діяльність міжнародної асоціації «Euromontana» та асоціацій фермерів та виробників харчових продуктів у гірській місцевості, матеріали до підготовки проєктів для ініціатив громадянської енергетики в карпатських країнах, для фінансування німецьким Федеральним фондом охорони навколишнього середовища (DBU) тощо.

Запропоновано багато важливих пропозицій та рекомендацій для активізації роботи, визначення пріоритетів та планування діяльності в рамках Карпатської конвенції.

Окремо розглянуто питання підтримки України.

Виступаючи на зібранні, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор привернув увагу до екологічних аспектів пасторального полонинського господарства в Українських Карпатах й до ролі в реалізації Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат природоохоронних територій, зокрема Карпатського біосферного заповідника, з ініціативи якого, 25 років тому, на міжнародній науково-практичній конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» (Рахів, 13-15 жовтня 1998 р.) ухвалено резолюцію, якою рекомендовано «З метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону урядом цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію сталого розвитку».

А через п'ять років, зусиллями Уряду України та інших зацікавлених сторін, підготовлено необхідні матеріали і на п'ятій Пан'європейській конференції Міністрів охорони навколишнього природного середовища «Довкілля для Європи» (травень, 2003 р.) у Києві Урядами Польщі, Сербії та Чорногорії, Республіки Словаччина, Республіки Угорщина, України та Республіки Чехії підписано Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат.

Нами запропоновано провести заходи із відзначення 20-річчя прийняття Карпатської конвенції.

Для учасників зібрання Ясінянська територіальна громада та Карпатський біосферний заповідник спільно із польськими та румунськими колегами представили виставку сільськогосподарської продукції пасторальних господарств та інформаційно-просвітницьких матеріалів.

Проведено також екскурсії до важливих туристично-рекреаційних «магнітів» румунської Буковини.

Федір ГАМОР

450 РЕКРЕАЦІЙНИХ ДІЛЯНОК ПРИЙМАЮТЬ ВІДВІДУВАЧІВ

8 травня 2023 р. Перший заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олександр Краснолуцький провів нараду з керівниками установ природно-заповідного фонду України.

Під час зустрічі головними темами стали протипожежні заходи та підготовка рекреаційної інфраструктури. У рамках протипожежних планів проведені інструктажі, перевірка обладнання, встановлені нові протипожежні знаки.

Щодо рекреаційної інфраструктури підготовлені до відвідування понад 70 музеїв та музейних кімнат, еколого-освітніх центрів, 65 екоосвітніх класів (гуртків), 450 рекреаційних ділянок, 150 екоосвітніх стежок, 240 туристичних маршрутів. У цих місцях проведені ремонти та оновлені вивіски, інформаційні знаки, вказівники, шлагбауми та запроваджені електронні квитки для оплати рекреаційних послуг.

Також йшлося про сплату земельних податків за недостатнього фінансування та усунення небезпеки від вибухо-небезпечних предметів.

• • •

ПРИЛЕТІЛА ЛАСТІВОЧКА...

11 травня 2023 р. Напередодні Всесвітнього дня мігруючих птахів екоосвітяни КБЗ провели захід «Птахи України» з участю школярів закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів с. Богдан Рахівського району Закарпатської області. Учні продемонстрували свої знання про пташиний світ, переглянули відеоролик «Перелітні птахи України», зіграли в дидактичні ігри (IERS), пригадали осілих птахів Карпат з допомогою постерів – «Беркут», «Глушець» та «Жовна зелена» (IERS).

Наприкінці дійства учасники мали виготовити дві об'ємні пташки – ластівку та серпокрильця. Для цього дітям знадобились картонні заготовки частин тіла пташок, термопістолет, клей, кольоровий гофропапір. У результаті вийшли дуже гарні роботи.

Найпоширеніший вид ластівок в Україні – ластівка сільська. Вона має довгий роздвоєний хвіст з глибоким вирізом. У повітрі ця пташка здійснює запаморочливі акробатичні

Повернення додому.
Ластівка сільська (*Hirundo rustica*)

трюки. Ластівка є перелітним птахом, тому восени залишає місця гніздування і відлітає на південь. У нашому кліматі зимку представниця цього виду не знайшла б достатньої кількості літаючих комах – основного корму.

За народним повір'ям, ластівка – це Божа пташка. Якщо вона в'є під чиєюсь стріхою гніздо, то це віщує щастя тій родині. Вона також є одним з українських символів.

Серпокрилець чорний (у народі стриж) – гніздиться по всій території України. Свою назву птах отримав від того, що його крила нагадують серп. Серпокрильці – мешканці населених пунктів, переважно міст, які на зиму відлітають до Південної Африки та острова Мадагаскар. Повертаються із зимівлі в травні. Вид внесений до Бернської конвенції.

Зоряна ЛИПЧАК,
провідний фахівець з екологічної освіти КБЗ

• • •

НАРОДЖЕННЯ НОВИХ ЛІСІВ

15 травня 2023 р. Понад 109 мільйонів сіянців висадили цієї весни лісівники. Що майже на 30 мільйонів більше ніж планували. Загалом підприємствам, установам та організаціям Держлісагентства вдалося відтворити майже 15 284 гектари лісів, з яких 702 гектари – це закладення нових лісів.

Найбільше деревних рослин висадили у Житомирській – 25 465 млн. сіянців, Рівненській – 20 201 сіянців, Київській – 12 035 та Волинській областях – 7 875 сіянців. Відновлюють ліс і на деокупованих територіях, там, де це безпечно. Зокрема, минулої осені лісівники висаджували сіянці на Сумщині, Київщині, Чернігівщині. Цього року на Миколаївщині.

«Через війну відновлення лісів в Україні стало надважливим питанням. Внаслідок пожеж, спричинених російськими снарядами, ми втрачаємо тисячі гектарів дерев. Щоб їх відновити, потрібні роки. Тож у майбутньому нам доведеться багато попрацювати, аби відтворити усе, що знищили окупанти».

Попри воєнний стан реалізація Програми Президента України «Зелена країна» триває. Нині активно розбудовується нова інфраструктура створення лісу. Торік вдалося відкрити нові центри з вирощування сіянців у Житомирській та Кіровоградській областях, крім того, розширити центр у Хмельницькій області.

Цього року заплановано будівництво 7 нових селекційно-насіненних центрів у Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Сумській та Чернігівській областях і розширення у Тернопільській області.

• • •

ВІДРОДЖЕННЯ «ЗОЛОТОГО НАРЦИСА»

16 травня 2023 р. Фестиваль дитячої екотворчості «Золотий нарцис» відбувався в заповідній «Долині нарцисів» у травні понад 10 років поспіль. Однак із початком пандемії COVID-19, а потім повномасштабним вторгненням росії на Українську землю довелося відмовитись від проведення масових дитячих заходів. Та цього року «Золотий нарцис» відродився, отримав новий формат і відбувся уже, як екологічний форум. Захід зібрав понад 50 учасників – школярів,

Акт екоциду: підриє російськими окупантами греблі Каховської ГЕС

освіт'ян, науковців, природоохоронців, представників влади і громадськості. Урочисте відкриття розпочалося колоритним вітанням «хлібом-сіллю» від юних природолюбів з села Приборжавське, які також заспівали й затанцювали. Відтак з вітальним словом до учасників фестивалю звернувся директор Карпатського біосферного заповідника, заслужений природоохоронець України Микола Рибак. Він побажав присутнім плідної роботи, а юним учасникам – добре вчитися й плекати любов до природи рідного краю. Далі учасники заходу обговорили проблеми «Долини нарцисів» під час «круглого столу» на тему «Вчимо досліджувати та охороняти об'єкти природо-заповідного фонду рідного краю». Вони зосередилися на актуальних питаннях, пов'язаних із збереженням місцевих водно-болотних угідь міжнародного значення, а також їх флори і фауни. У цьому контексті важливо згадати обговорення проекту звернення до Закарпатської обласної ради щодо надання допомоги у придбанні трактора, який би дозволив проводити щорічне дворазове або і триразове викошування «Долини нарцисів», яка потерпає від експансії верб. Реалізація такого природоохоронного заходу має величезне значення для майбутнього «Долини нарцисів» як унікальної лучної екосистеми з багатим біорізноманіттям.

Наприкінці форуму директор Карпатського біосферного заповідника Микола Рибак та в.о. директора комунального закладу позашкільної освіти Закарпатського обласного центру дитячої та юнацької творчості «ПАДІОУ» Закарпатської обласної ради Світлана Ганущина урочисто підписали договір про співпрацю у сфері позашкільної освіти. Для юних натуралістів-гуртківців у рамках фестивалю підготували спеціальну програму, яка передбачала екскурсію екологічною стежкою у супроводі науковців установи; відвідання еколого-освітнього центру «Музей нарциса» і філію згаданого вище комунального підприємства «Нарцис» та участь в екологічних іграх й конкурсах.

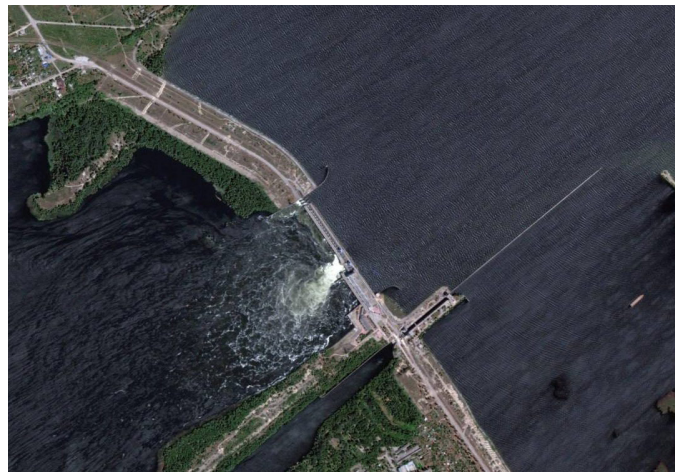
Вікторія БУНДЗЯК,
начальниця еколого-освітнього відділу та зв'язків з громадськістю КБЗ

ВІДПОЧИНОК У КБЗ

28 травня 2023 р. Кінець весни та початок літа – це незабутній період у житті дітей. Школярі (а також вчителі та батьки) з нетерпінням очікують закінчення навчального року та настання літніх канікул. Також цей час сприятливий для виходів на природу, прогулянок та пізнавальних екскурсій.

Одна з найкращих місцин Рахівщини, яку варто відвідати в теплі дні, – центральна садиба КБЗ. Тут, в дендропарку, квітнуть різноманітні рослини, дзвінко співають пташки, а цілотно повітря наповнене ароматами різноцвітів.

Протягом травня-червня центральну садибу заповідника, а також еколого-освітній центр «Центр Європи» відвідали понад 700 школярів. Це були учні закладів загальної середньої освіти №1 та №2 м. Рахова та ЗЗСО сіл Костилівка, Білин, Богдан, Луг, Косівська Поляна та ін. Для ді-

тей екоосвіт'янами установи проведені екскурсії у «Музей екології гір та природокористування в Українських Карпатах», організовано рухливі екологічні ігри, квести та прогулянки новою екологічною стежкою «Поважай природу».

Юні відвідувачі також мали змогу відпочити і поспілкуватися в альтанці біля «Водоспаду здоров'я». Школярі були задоволені побаченням та почутим у Карпатському біосферному заповіднику, а цікавий та активний відпочинок запам'ятається їм на все життя.

Зоряна ЛИПЧАК

ПОДАРУНОК ДЛЯ ЗСУ

29 травня 2023 р. Як писав Е.-М. Ремарк: «В темні часи добре видно світлих людей». І нині, в час російської збройної агресії, ці слова знаходять своє підтвердження. Нещодавно провідний фахівець відділу господарсько-технічного забезпечення КБЗ Геннадій Белов купив для одного з військових підрозділів ЗСУ, де служать мобілізовані працівники заповідника, приціл нічного бачення. Для цього йому знадобилося відмовитись від майже двох пенсій. Геннадій Юрійович – працюючий пенсіонер, перш ніж здійснити недешеву покупку, спілкувався із військовими, щоб визначити потреби і правильно обрати модель приладу. Вже незабаром «нічні очі» допомагатимуть хлопцям у виконанні бойових завдань на передових позиціях. Приємно, що в нашій установі працюють такі свідомі люди – справжні патріоти, на яких варто рівнятися.

Євгенія МЕЛЕШ,
провідний інженер лабораторії екомоніторингу КБЗ

ВСЕСВІТНІЙ ДЕНЬ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

5 червня 2023 р. Щороку на початку літа працівники екоосвіти КБЗ проводять низку екологічних заходів, приурочених Всесвітньому дню охорони навколишнього середовища. Адже ця дата покликана привернути увагу світової громадськості до проблем довкілля й наголошує на гострій необхідності у зміні ставлення людини до природних ресурсів. А нині, коли наша квітуча, мальовнича українська зем-

ля страждає від загарбників, ми повинні докладати чимало зусиль для збереження та відновлення природи.

Тож цього разу увагою екоосвітян КБЗ були охоплені близько 600 дітей. Учасниками екологічної акції стали учні молодших та старших класів шкіл Рахівської, Богданської та Великобичківської об'єднаних територіальних громад.

Загалом, для школярів проводились екскурсії в «Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах» й екологічною стежкою за концепцією «Поважај природу», яку нещодавно оформили на центральній садибі установи. Також для учасників проводились квести із цікавими завданнями, екологічні ігри та руханки, виховні бесіди і розповіді про заповідник, його багату флору та фауну.

У закладі дошкільної освіти №2 м. Рахів «Смерічка» відбулась екологічна вистава під назвою «Бережимо Матінку Природу». Юними акторами виступили учні 6-А класу Рахівського закладу загальної середньої освіти №2, а глядачами були понад 70 дошкільнят.

Ельвіра АНГЕР,
провідний фахівець з екоосвіти КБЗ

• • •

ПІДРИВ ДАМБИ КАХОВСЬКОЇ ГЕС – ЖАХЛИВИЙ АКТ ЕКОЦИДУ

7 червня 2023 р. На цьому наголосив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець під час онлайн-брифінгу для українських та іноземних ЗМІ.

За словами Міністра, підрип дамби Каховської ГЕС матиме катастрофічні наслідки:

- в результаті підрипу до річки Дніпро потрапило щонайменше 150 тонн мастила із ризиком подальшого витоку ще більшого обсягу. Пляма нафтопродуктів потенційно може «прямувати» у Чорне море;
- у Чорне море також може потрапити і певна кількість утворених внаслідок дій росії відходів руйнації;
- у зоні можливого затоплення опинилися понад 80 населених пунктів. Адже дамба Каховської ГЕС утримує об'єм близько 18 кубічних кілометрів води;
- під загрозою знищення 333 види тварин і рослин, які мають різний природоохоронний статус, та 25 типів оселищ;
- деякі екосистеми Україна може втратити назавжди. Зокрема, у нацпарках «Нижньодніпровський», «Великий Луг», «Кам'янська Січ», «Білобережжя Святослава»;

- Наприклад, нацпарк «Нижньодніпровський» – це понад 80 тис. га природоохоронних земель з рідкісними видами біорізноманіття. Тут є Рамсарські угіддя, а також території, що входять до Смарагдової мережі Європи, тобто визнані найбільш цінними і охороняються європейським законодавством;

- загалом 9 об'єктів Смарагдової мережі (Дніпробузький лиман, Чорноморський біосферний резерват, Олешківські піски) та 5 Рамсарських угідь – потенційно перебувають у зоні ураження;

- підірвавши греблю на Каховській ГЕС, окупанти знищили можливість постачання дніпровської води в Крим. Рівень водосховища настільки критичний, що вода просто не потрапить туди по Північно-Кримському каналу.

«Прем'єр-міністр на засіданні Державної комісії ТЕБ та НС поставив завдання усім профільним структурам для ліквідації наслідків. Зокрема одним із завдань, яке стоїть перед Міндовкілля, – це спільно з Державною екологічною інспекцією обрахувати всі збитки, які можуть бути нанесені чи вже нанесені діями рф. Вони мають увійти в загальний перелік військових злочинів проти довкілля, які росія сьогодні чинить на нашій землі», – наголосив Руслан Стрілець.

За його словами, наразі водним ресурсам орієнтовно завдано збитків на 2 млрд гривень. Держекоінспекція ще має підрахувати збитки ґрунтам, об'єктам природно-заповідного фонду, біорізноманіттю, лісовим та іншим природним ресурсам. У процесі подальшого аналізу ситуації, ця сума буде збільшуватись.

• • •

ЗУСТРІЧ З ПРЕДСТАВНИКАМИ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ

8 червня 2023 р. Президент України Володимир Зеленський провів зустріч у форматі відеоконференції з представниками світової спільноти політичних і громадських діячів, лідерами думок та експертами у сфері захисту довкілля за участі Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслана Стрільця.

У зустрічі взяли участь понад 60 світових політичних і громадських діячів, зокрема віце-спікерка Європейського парламенту Гайді Гаутала, екоактивістка Грета Тунберг, экс-віце-прем'єр-міністерка та экс-міністерка закордонних справ Швеції Маргот Вальстрем, Президент Ірландії у 1990–1997 роках Мері Робінсон, а також екоактивісти й журналісти, що висвітлюють екологічну тематику.

У своєму виступі Президент України акцентував, що катастрофа на Каховській ГЕС – це не природне лихо й не прояв кліматичної кризи, це лихо, яке наказує коїти особисто путін. «Цей російський злочин екоциду – найбільший за десятиліття у Європі», – зазначив Президент.

Володимир Зеленський повідомив про створення міжнародної робочої групи високого рівня, яка займатиметься консолідацією зусиль всього світу для притягнення росії до відповідальності за екоцид в Україні. Президент також закликав поширювати правду про російський екоцид і висловився за проведення зустрічі на базі Офісу Президента, на якій буде озвучено пропозиції екоактивістів і представлено детальний план дій.

«НІЧ НА КУПАЛА» У «ЦЕНТРІ ЄВРОПИ»

8 липня 2023 р. День працівника природно-заповідної справи України – це свято небайдужих людей, які прагнуть зберегти природу і ця місія для них – на все життя. Тож з нагоди важливої для природоохоронців дати працівники еколого-освітнього центру КБЗ «Центр Європи» провели низку просвітницьких заходів для школярів.

Учасниками стали учні 4-7 класів Костилівського, Лужанського ЗЗСО Рахівського району Закарпатської області та діти із села Космач Косівського району Івано-Франківської області. Насичена програма складалася із розповіді про започаткування Дня працівника природно-заповідної справи України, розгадування філворда «Професії КБЗ» та вікторини «Стежками Червоної книги України». Цікавим інтерактивом для дітей стало проходження квесту з різними завданнями та веселі екологічні розваги. Також для всіх присутніх підготували трансляцію відео «Ніч на Івана Купала».

Цікаво, що під час проходження квесту «Вартові доквілля» учасники гри побували в ролях працівників природно-заповідної справи. Юні природолюби відкрили для себе багато цікавого, згадали правила поведінки на природі, а найголовніше – усвідомили, що кожна професія, яку б не обрав, є дуже важливою ланкою для життя людей і навколишнього середовища.

Отримані знання закріпили з допомогою виготовлення гербарію лікарських рослин Карпат. Гербарій складався із заздалегідь висушених рослин. Завдяки такому заняттю діти дізналися про лікувальні властивості рослин. А на завершення для школярів влаштували приємний сюрприз – смачне карпатське чаювання.

Мар'яна БЕРНАР,
провідний фахівець еколого-освітнього
центру КБЗ «Центр Європи»

Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан СТРИЛЕЦЬ вручає подяку начальнику відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці КБЗ Юрію БЕРКЕЛІ з нагоди Дня працівника природно-заповідної справи України, 10 липня 2023 р.

ЗУСТРІЧ З ФАХІВЦЯМИ УКРАЇНСЬКИХ НАЦПАРКІВ

10 липня 2023 р. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець спільно з очільниками Держводагентства Наталією Латиш та Держлісагентства Віктором Смалем передали п'ятьом заповідним установам акти на довгоочікувані будівлі. Нові приміщення отримали:

- Ківерцівський національний природний парк «Цуманська пуща»;
- Національний природний парк «Пуща Радзівіла»;
- Національний природний парк «Холодний Яр»;
- Національний природний парк «Подільські Товтри»;
- Національний природний парк «Прип'ять-Стохід».

Тепер ці установи мають адміністративні будівлі, цехи, навчальні корпуси, які допомагатимуть розвивати інфраструктуру парків новими проектами.

Також Міністр Руслан Стрілець, з нагоди професійного свята – Дня працівника природно-заповідної справи, особисто вручив подяки від Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала та Міндовкілля колегам-природоохоронцям за їх плідну працю та обговорили проблемні питання.

«Переконаний, що попри війну українські нацпарки стануть самодостатніми та приваблюватимуть туристів з усього світу. Вони зможуть об'єднувати навколо себе громади й бути для них джерелом розвитку. Ми готові й далі підтримувати та надавати допомогу, необхідну нацпаркам. Дякую всім, хто присвятив своє життя цій важливій природоохоронній справі», – акцентував Руслан Стрілець.

• • •

ПОДЯКИ МІНІСТРА – ПРАЦІВНИКАМ КБЗ

10 липня 2023 р. у Ботанічному саду Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ) Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України проведено урочисте засідання з нагоди святкування Дня працівника природно-заповідної справи.

У заході під головуванням Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслана Стрільця взяли участь народний депутат України, голова Комітету з питань екологічної політики та природокористування Олег Бондаренко, ректор Національного університету біоресурсів і природокористування України Станіслав Ніколаєнко, перший заступник Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Олександр Краснолуцький, очільники Державного агентства лісових ресурсів України Віктор Смаль, Державного агентства водних ресурсів України Наталія Латиш, Департаменту природно-заповідної справи та біорізноманіття Едуард Арустумян, керівники та представники установ Природно-заповідного фонду України.

Від Карпатського біосферного заповідника в урочистому засіданні взяли участь директор установи Микола Рибак, начальник відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці КБЗ Юрій Беркела, водій автотранспортних засобів відділу транспортно-енергетичного обслуговування Михайло Козурак.

Міністр привітав учасників засідання з професійним святом, вручив подяки Прем'єр-міністра України та Мініс-

терства захисту довкілля та природних ресурсів України працівникам установ ПЗФ.

Зокрема, подяку Прем'єр-міністра України вручено начальнику відділу науково-дослідної роботи та міжнародної співпраці Карпатського біосферного заповідника Юрію Беркелі, а подяку Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України – водію автотранспортних засобів відділу транспортно-енергетичного обслуговування Карпатського біосферного заповідника Михайлу Козураку.

Окрім цього, подяками було відзначено наступних працівників КБЗ: майстра з охорони природи Кевелівського природоохоронного науково-дослідного відділення Василя Вербицького, начальника відділу кадрового та документального забезпечення Романа Ковбаснюка, провідного економіста планово-економічного відділу Антоніну Козурак, провідного бухгалтера відділу бухгалтерського обліку та фінансової звітності Галину Тодер, інспектора з охорони природно-заповідного фонду Богдан-Петроського природоохоронного науково-дослідного відділення Михайла Червака.

Також в рамках заходу вручено документи на майно представникам п'яти національних природних парків, проведено екскурсію ботанічним садом, відбулося жваве обговорення актуальних проблем у роботі між колегами – представниками різних природоохоронних установ України.

Юрій БЕРКЕЛА,
начальник відділу НДР
та міжнародної співпраці КБЗ

• • •

У РАМКАХ ПРОЄКТУ АГЕНТСТВА США З МІЖНАРОДНОГО РОЗВИТКУ (USAID) «ГОВЕРЛА»

5 серпня 2023 р. У рамках проєкту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) пройшла Стратегічна сесія з формування завдань на розроблення Комплексного плану просторового розвитку території Ясінянської селищної територіальної громади Закарпатської області, яка на конкурних засадах виграла право брати участь у цьому престижному проєкті.

У її роботі взяли участь експерти проєкту USAID, депутати селищної ради, керівники підприємств, установ та організацій, велика група представників громадськості та інших зацікавлених сторін. Відкрили зібрання селищний голова Андрій Делятинчук та провідна експертка з просторового планування та управління активами проєкту USAID «ГОВЕРЛА» Катерина Степчук. Модерувала на засіданні відповідальна експертка з просторового планування проєкту USAID Анастасія Олещенко. В рамках сесії працювали за різними напрямками шість робочих груп. Підготовлено, презентовано та обговорено багато конструктивних пропозицій щодо розробки Комплексного плану просторового розвитку громади.

Учасники обговорення та дискусії висловили, зокрема, й ряд критичних зауважень щодо схем детального планування території розвитку Драгобрату та мегакурорту «Свидовець».

Виступаючи на сесії, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор наголосив, що при розробці Комплексного плану треба враховувати, що в межах Ясінянської громади розташовано великі

Під час Стратегічної сесії з формування завдань з розробки Комплексного плану просторового розвитку території Ясінянської селищної територіальної громади Закарпатської області у рамках проєкту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), 5 серпня 2023 р.

масиви біосферного заповідника (понад десять тисяч гектарів, в тому числі Говерла, Петрос, Близниці та інші унікальні природні цінності).

По-друге, Ясінянська громада – єдина в Україні, в межах якої розташовані поряд масиви транснаціонального, серійного (у складі 18 країн) об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (ділянки Свидовецького масиву в Тростянці та Чорногірського в Кевелевому) та міжнародного об'єкта Всесвітньої культурної спадщини «Дерев'яні церкви в Україні та Польщі» (Струківська церква).

Варто би використати, до прикладу, досвід німецької об'єднаної громади Гьорзелльберг-Гайніх та Національного парку «Гайніх» в окрузі Вартбург Федеральної землі Тюрінгія, де є подібна ситуація (<https://kbz.in.ua/.../uploads/2023/07/ecodiamantyUKR-1.pdf>; стор. 173-178), та передбачити у плані розробку й впровадження брендового проєкту «Ясінянська громада – регіон Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО».

По-третє, необхідно застосувати та позначити у плані норми Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат та Протоколів до неї «Про збереження біологічного та ландшафтного різноманіття», «Про сталий туризм», «Про стале управління лісами», «Про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості» (які діють в Україні як Закони), Законів «Про статус гірських населених пунктів в Україні», «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», «Про Генеральну схему планування в Україні» тощо.

По-четверте, необхідно б використати концептуальні підходи постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 1998 р. № 292 «Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на 1998-2005 рр.», яка передбачала: «З метою підтримки гірської Рахівщини Закарпатської області, стабілізації соціально-економічного становища в регіоні, збереження унікальних природних

Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан СТРИЛЕЦЬ спільно з Мінекономіки, МВС України та представниками дипломатичних установ провів зустріч робочої групи щодо реалізації профільного пункту (8) Формули миру Володимира Зеленського «Екологічна безпека», 17 серпня 2023 р.; одна з миттєвостей міжнародної наукової конференції з нагоди 50-річчя створення Бешадського парку народowego, м. Устрікі Дольні, Польща, 29 вересня 2023 р.

екосистем, освоєння потужного рекреаційного потенціалу, створення на цій основі зони екологічно зорієнтованого туристично-оздоровчого комплексу, що має загальнодержавне значення...».

По-п'яте, включити до Комплексного плану будівництво Міжнародного навчально-дослідного центру збереження букових пралісів, еколого-освітньої роботи та сталого розвитку в Квасах (передбачено постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2019 року № 880 «Про затвердження Державної програми розвитку регіону Українських Карпат на 2020-2022 роки» та розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 892-р. «Деякі питання збереження української частини природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» та сталого розвитку прилеглих до нього територій», Центру сходження на Говерлу (передбачено розпорядженням Кабінету Міністрів України на виконання Указу Президента України «Про збереження та популяризацію гуцульської культури» від 2 вересня 2009 року, № 703/2009).

Передбачити також створення інформаційно-туристичного центру «Водоспад Труфанець» та демонстраційного традиційного полонинського господарства на полонині Гропа (Кевелів).

Насамкінець нагадаємо, що Комплексний план просторового розвитку територіальної громади є одночасно містобудівною документацією на місцевому рівні та документацією із землеустрою, що визначає планувальну організацію, функціональне призначення території, основні принципи і напрями формування єдиної системи громадського обслуговування населення, дорожньої мережі, інженерно-транспортної інфраструктури, інженерної підготовки і благоустрою, цивільного захисту території та населення від небезпечних природних та техногенних процесів, охорони земель та інших компонентів навколишнього природного середовища, формування екомережі і збереження культурної спадщини та традиційного характеру середовища населених пунктів, а також послідовність реалізації рішень, у тому числі етапність освоєння території.

Розроблений за такими принципами Комплексний план просторового розвитку території Ясінянської територіальної громади міг би цілком узгоджуватись із Цілями сталого розвитку та Статутними рамками Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Федір ГАМОР

ПУНКТ 8 ФОРМУЛИ МИРУ

17 серпня 2023 р. Пункт 8 Формули миру Володимира Зеленського «Екологічна безпека» – це не лише про брахунок збитків довкілля, розмінування та відновлення природи. Це насамперед про об'єднання зусиль задля запобігання новим війнам у майбутньому.

Про це на своїй сторінці у «Фейсбук» зазначив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець.

Він спільно з Мінекономіки, МВС України та представниками дипломатичних установ інших країн провів зустріч робочої групи щодо реалізації профільного пункту Формули миру.

«Активно працюємо над тим, щоб у європейському законодавстві з'явилось визначення терміну «екоцид». Дискусія навколо цього питання триває давно – як і обговорення членства України в ЄС. Війна стала каталізатором цих процесів. Ніхто не сумнівається у тому, що Україна обрала розвиток у європейській сім'ї народів. Ніхто не сумнівається: розв'язати війну в Україні – означає свідомо знищувати довкілля в центрі Європи», – зазначив Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець.

Під час дискусії з Послом Бразилії Нортоном де Андраде Мелло Рапеста Руслан Стрілець запросив до України свою колегу – Міністра навколишнього середовища та зміни клімату Marina Silva.

«Впевнений, такі візити допомагають країнам об'єднуватися навколо спільних цілей та обмінюватися досвідом», – прокоментував Руслан Стрілець.

• • •

УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ НА ЗАКАРПАТТІ

6 вересня 2023 р. На Закарпатті може з'явитися 5 сміттєобробних кластерів: європейські експерти представили відповідне моделювання. Презентацію проекту Закарпатського регіонального плану управління відходами провели експерти проекту міжнародної технічної допомоги APENA3. Над

документом фахівці працювали спільно із органами місцевої влади за підтримки Міндовкілля України. Почали роботи ще до російського повномасштабного вторгнення в Україну. Після початку війни документ переглянули та адаптували до умов сьогодення. Наразі його положення приводять у відповідність до вимог оновленого законодавства, яке запустило реформу управління відходами в Україні.

«Одним з важливих компонентів реформи є регіональна політика у цій сфері, яка визначатиметься на основі розроблених регіональних планів управління відходами. Закарпатська область разом з міжнародними експертами провели колосальну роботу. Впевнена, що в майбутньому це дасть можливість регіону стати одним з лідерів у реалізації змін та залучити інвестиції для будівництва необхідної інфраструктури з обробки відходів. Це вкрай актуально в період відбудови країни», – наголосила заступниця Міністра Вікторія Киреєва.

На основі аналізу для 6 районів області пропонується створити 5 кластерів: Ужгородський, Мукачівський, Хустський, Тячівсько-Рахівський та Берегівський. В останньому, до речі, вже будується нове сортувальне підприємство.

Загалом кожен з кластерів міститиме як сортувальні, так і переробні підприємства. Виходячи із доступних технологій на ринку, експерти прорахували декілька можливих моделей їх розбудови. Інвестиційна вартість кожної з них коливається в межах 4-5 млрд грн.

Для порівняння, створення полігону та розміщення на ньому 100% змішаних твердих полігонів вартуватиме області стільки ж, але не дозволить досягти цільових показників реформи. Адже ключовим є зменшення відсотку захоронення та збільшення обсягів оброблення відходів в Україні.

Найдорожчим, понад 14 млрд грн, було б будівництво сміттєспалювального заводу. Однак, це також не відповідає суті реформи та й знайти міжнародні інвестиції під реалізацію такого «не дружнього для довкілля» проекту досить складно.

Тож на думку міжнародних експертів, з якою погоджуються і представники Закарпатської ОВА, найприйнятнішими є наступні моделі: механіко-біологічне оброблення 100% змішаних твердих побутових відходів з проведенням анаеробного зброжування органічних фракцій або їх ком-

постуванням, з отриманням RDF палива.

Це дозволить досягти стратегічних цілей реформи управління відходами, а також забезпечити виробництво вторинної сировини, палива або енергії.

Проект Регіонального плану області ще має бути доопрацьований, пройти стратегічну екологічну оцінку та бути затвердженим відповідно до вимог чинного законодавства. Однак проведена робота вже створила фундамент для подальшого руху вперед.

...

ПРО ПОГЛИБЛЕННЯ ТРАНСКОРДОННОЇ ПРИРОДООХОРОННОЇ СПІВПРАЦІ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

29-30 вересня 2023 р. В польському місті Устрікі Дольні відбулася Міжнародна наукова конференція з нагоди 50-річчя створення Бещадського парку народowego (1973-2023 рр.).

У рамках Програми конференції проведена урочиста церемонія освячення та вручення спеціального штандарту Бещадського парку народowego, відкриття Музею природи парку після його капітальної модернізації, відвідання експозиційної виставки «50 років Бещадського парку народowego» тощо.

На пленарному засіданні представники органів державної влади та місцевого самоврядування, запрошені гості щиро привітали колектив парку, вшановано людей, які особливо відзначались в роботі по створенню та організації роботи установи.

Директор парку доктор Річард Предкі проаналізував досягнення, виклики та міжнародну позицію установи.

А у доповідях заступника директора доктора Станіслава Кухарчука, колишнього директора парку доктора Томаша Вінницького, професорів Марека Девник, Богдана Земаника, Криштофа Кукули, доктора Гражини Холлі та інших ораторів розглянуто історію створення та розширення парку, його досягнення в охороні природи та популяризації природної та культурної спадщини, підбито підсумки діяльності наукової ради та наукових досліджень флори, фауни, неживої природи, еколого-освітньої діяльності за п'ятдесятирічну історію тощо.

Виступаючи на конференції, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор привернув увагу до поглиблення транскордонної природоохоронної співпраці, зокрема у рамках транснаціонального, серійного об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», складовою частиною якого, серед 18 європейських країн, є і великі ділянки Карпатського біосферного заповідника, польського Бещадського парку народowego та словацького Національного парку «Полонини» тощо.

Для учасників конференції організовано високогірну польову екскурсію на полонину Ветлінська та екскурсію до витоків річки Сян, де гості змогли ознайомитись із чудово облаштованою еколого-освітньою та туристично-інформаційною інфраструктурою.

Федір ГАМОР

ПРО СТАН РІЧОК УКРАЇНИ

4 жовтня 2023 р. Зміни правил управління річками, покарання порушників та відповідальне ставлення місцевих громад до збереження водних ресурсів. На цьому Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець наголосив під час виступу на виїзному засіданні Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування на тему: «Про стан річок України та шляхи його покращення».

На заході йшлося про сучасний стан річок України, результати здійснення державного контролю, заходи щодо збереження та поліпшення стану річок тощо.

«Наша водна арифметика невтішна. Щороку 2 млн тонн забруднюючих речовин скидається до водних об'єктів. 50% областей України мають природний дефіцит прісної води. Для 80% населення України стан питної води є незадовільним. За останні 15 років водність р. Дніпро зменшилася на 10%. Українські водойми потерпають від забруднення стічними водами, важкими металами, хімікатами, ігнорування місцевою владою законодавства, відсутність контролю», – наголосив Руслан Стрілець.

За його словами, радянська система господарювання змінила екосистеми наших річок. Тепер це здебільшого каскади ставків та водосховищ, або узагалі струмки чи зневоднені пустелі. Це характерно навіть могутньому Дніпру. Яскравий приклад – річка Рось. З колись повноводної річки з багатим біорізноманіттям вона перетворилася на струмок. Спільно з народними депутатами у межах Міжвідомчої групи працюємо над відновленням Росі після багаторічного виснажливого використання та забруднення.

«Досягнення доброго стану вод в Україні – частина нашого шляху до ЄС. Ми у Міндовкілля імплементуємо в українське законодавство норми однієї з найдорожчих директив ЄС – Водної Рамкової. Наприкінці 2022 року ухвалено Водну стратегію України до 2050 року. Завершуємо підготовку планів управління річковими басейнами. За моїм до-

рученням цей процес має бути завершений до кінця 2023 року. Це стратегічні цілі на багато років вперед», – повідомив Руслан Стрілець.

Тож стале управління водними ресурсами дасть нове життя нашим річкам, а оновлені річки дадуть нове життя нам.

ВИВЧАЮТЬ ОСНОВИ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

4 жовтня 2023 р. Карпатський біосферний заповідник відвідали студенти та викладачі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (спеціальність «Технології захисту навколишнього середовища»).

Заступник директора з наукової роботи, професор Федір Гамор провів для них лекцію-презентацію різноманітних аспектів діяльності Карпатського біосферного заповідника та установ природно-заповідного фонду України загалом.

Також гості з цікавістю переглянули експозицію Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах у супроводі екскурсовода, пройшлися дендропарком до «Водоспаду здоров'я» та ознайомилися з роботою еколого-освітнього центру «Центр Європи».

Федір ГАМОР

ПЕРЕДОВІ ПРАКТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЗЕРВАТІВ

17 жовтня 2023 р. в онлайн-режимі Секретаріат Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів ЮНЕСКО провів засідання робочих груп із питань підвищення їх ролі у розв'язанні проблем, пов'язаних із змінами клімату, втратами біологічного різноманіття та залученням громад до їхньої діяльності.

У цьому контексті у двох робочих групах (англомовних та іспаномовних) працювали понад тридцять представників з різних країн світу (Китаю, Індонезії, Іспанії, Австрії та України), обговорювали розроблені Секретаріатом Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів ЮНЕСКО «Рекомендації щодо оцінки передових практик у діяльності гірських біосферних резерватів».

Карпатський біосферний заповідник на засіданні представляли заступник директора професор Федір Гамор та начальниця відділу сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проєктів Ірина Йонаш.

У проєкті документа та у виступах учасників зібрання йшлося насамперед про важливі критерії, яким мають відповідати передові практики діяльності гірських біосферних резерватів та про порядок представлення на розгляд таких практик до Секретаріату Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів ЮНЕСКО, для узагальнення та поширення.

Так, зокрема, наголошувалось, що такі практики мають відповідати пріоритетним місцевим потребам, бути стабільними, витривалими, здатними реагувати та адаптуватися до мінливих суспільно-політичних ситуацій та кліматичних змін, забезпеченими належним управлінням, використовувати доступні технології для освоєння їхнього потенціалу, а самі біосферні резервати підтримують динамічне партнерство із зацікавленими сторонами, проводять дослідження й

Студенти та викладачі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу – гості Карпатського біосферного заповідника, 4 жовтня 2023 р.

Скріншот засідання робочих груп з питань посилення ролі у вирішенні проблем, пов'язаних із змінами клімату, втратами біологічного різноманіття та залученням громад до співпраці, проведеного Секретаріатом Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів ЮНЕСКО, 17 жовтня 2023 р.

моніторинг, забезпечують обізнаність населення, а також забезпечують стабільне фінансування такої діяльності тощо.

Також було обговорено і питання впорядкування, класифікації таких практик, а також способи їхньої промоції та ролі Секретаріату мережі гірських біосферних резерватів у цьому процесі.

Виступаючи у дискусії, з цього приводу, Федір Гамор запропонував внести до Рекомендацій ще один важливий критерій – щодо наявності законодавчого регулювання діяльності біосферних резерватів на національному та місцевому рівнях.

Наголошено, що в Україні існує одна з найкращих у світі практик правового регулювання діяльності біосферних резерватів як модельних територій для сталого розвитку.

Так, відповідно до Закону про природно-заповідний фонд, в окремій главі «Біосферні заповідники» чітко прописано правові механізми реалізації в Україні Концепції та Севільської стратегії для біосферних резерватів ЮНЕСКО.

У трьох статтях цього Закону визначено статус і завдання біосферних заповідників (які, по-суті, є біосферними резерватами), структуру території, особливості їх управління та діяльності.

Визначається, що «Біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, які створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів».

Встановлено, що для біосферних заповідників визначається диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням, яке повинно включати: заповідну зону, буферну зону та зону антропогенних ландшафтів. А наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища та інша діяльність біосферних заповідників має здійснюватись з урахуванням міжнародних програм,

насамперед Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

У цьому Законі передбачається також гарантоване державне фінансування та визначено економічні механізми діяльності біосферних заповідників.

Ми запропонували також ініціювати прийняття Міжнародного уніфікованого нормативно-правового документа щодо діяльності Всесвітньої мережі біосферних резерватів.

Модератори семінару погодились з такою пропозицією і теж наголосили, що, загалом, є потреба застосувати цей досвід і в інших країнах.

Нагадаємо, що в світі працює 727 біосферних резерватів, 474 з них розташовані на гірських територіях, які займають приблизно чверть поверхні Землі та є домівкою для приблизно 15 відсотків населення світу, забезпечуючи значну частину землян прісною водою, чистим повітрям та іншими життєво необхідними екосистемними функціями та послугами.

Тому Програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та Швейцарська ініціатива гірських досліджень відновили діяльність Всесвітньої мережі гірських біосферних резерватів.

Метою цього формування є поліпшення захисту гірських екосистем і добробуту громад, сприяння обміну знаннями та досвідом між науковцями та іншими зацікавленими сторонами в зоні діяльності біосферних резерватів, розгортання наукових досліджень та розробки й прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень, сприяння адаптивному управлінню охороною та використанням природних ресурсів й організації гірського господарювання, наприклад, за допомогою угод між керівними комітетами біосферних резерватів й науково-дослідними установами в реалізації спільних планів робіт тощо.

Федір ГАМОР

• • •

ВИЌЗНИЙ ПРАКТИЧНИЙ ЗАХІД ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОВА

2 листопада 2023 р. на базі Угольських букових пралісів Карпатського біосферного заповідника проведено виїзний практичний захід для працівників Закарпатської обласної військової адміністрації з фахівцями управління ДСНС України в Закарпатській області на тему «Безпека туристів на гірських територіях».

Інформаційний супровід та презентацію матеріалів щодо діяльності Карпатського біосферного заповідника та про збереження й популяризацію об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» провів заступник директора біосферного заповідника, професор Федір Гамор.

Різні практичні аспекти із безпеки туристів у горах опрацьовано на еколого-туристичному маршруті «Через букові праліси – до карстового моста».

Захід успішно проведено за сприяння Департаменту екології та природних ресурсів ОВА.

У заході взяли участь керуюча справами Закарпатської ОВА Руслана Натурчак та начальниця управління туризму та курортів ОВА Маріанна Готра.

Федір ГАМОР

ЗУСТРІЧ З РУМУНСЬКИМИ КОЛЕГАМИ

5 листопада 2023 р. група співробітників Карпатського біосферного заповідника провела зустріч із директором Українського педагогічного ліцею імені Тараса Шевченка в м. Сігету-Мармаціей Васіле Куреляком та багаторічним головою Союзу Українців Румунії, депутатом двох скликань Парламенту Румунії Степаном Бучутою. Обговорили питання активізації започаткованої ще у 1996 році співпраці, зокрема запросили колег взяти участь у міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 55-річчя створення Карпатського заповідника, яка відбудеться незабаром.

Заступник директора біосферного заповідника, професор Федір Гамор передав ліцею та офісу Союзу Українців в м. Бая-Маре серію науково-популярних видань заповідника, які висвітлюють багаторічну українсько-румунську транскордонну співпрацю.

Нагадаємо, що завдяки підтримці Васіле Куреляка та Степана Бучути в 2000 році вдалося реалізувати нашу ідею щодо створення природного парку «Гори Марамуреш» як майбутньої складової частини проєктованого українсько-румунського транскордонного біосферного резервату у Марамороських горах.

Федір ГАМОР

• • •

ПРЕЗЕНТОВАНО ДІЯЛЬНІСТЬ КБЗ У ГРУЗІЇ

7-9 листопада 2023 р. на грузинському курорті Боржомі Міністерство охорони навколишнього природного середовища та Агентство природоохоронних територій Грузії, спільно з міжнародним американським фондом «Global Conservation», провели резонансний перший Міжнародний саміт з охорони національних парків та дикої природи в Європі та Східній Європі.

У його роботі взяли участь близько 180 представників із понад 50-ти країн світу.

Із промовами та презентаціями на зібранні виступили керівники Міністерства охорони навколишнього природного середовища та Агентства природоохоронних територій Грузії Юрій Носадзе та Катя Тсілозани, посол Німеччини в Грузії Ернст Петер Фішер, повноважний представник UNDP (Програма ООН з охорони навколишнього природного середовища) в Грузії Довглас Вебб, регіональна директорка Світового банку на Західному Кавказі Рональдо Пріце, виконавчий директор фонду «Global Conservation» Джеф Морган, керівник американського центру природоохоронних територій та управління Державного університету Колорадо Джім Барборак та інші представники міжнародних природоохоронних і наукових інституцій.

Загалом на пленарних та на 11 секційних засіданнях з доповідями та презентаціями виступили понад 40 ораторів. Обговорено ключові основи політики охорони природи, діяльності установ природоохоронних територій, захисту лісів і диких тварин, управління та менеджменту, сталого розвитку громад, збереження та моніторингу біорізноманіття й питання стабільного й справедливого фінансування національних парків і заповідників.

На базі Угольських букових пралісів Карпатського біосферного заповідника відбувся виїзний практичний захід для працівників Закарпатської обласної військової адміністрації з фахівцями управління ДСНС України у Закарпатській області на тему «Безпека туристів на гірських територіях», 2 листопада 2023 р.

Порушувались також питання незаконних рубок, браконьєрства щодо диких тварин, самовільних забудов й сталого туризму тощо.

Виступаючи на саміті, заступник директора Карпатського біосферного заповідника професор Федір Гамор привернув увагу, як і українська екологиня Анастасія Драпалюк, до особливостей діяльності установ природоохоронних територій України в умовах війни. Наголосив, що на думку європейських експертів, зокрема представника в Україні Франкфуртського зоологічного товариства (Німеччина) Міхаеля Бромбахера, Карпатський біосферний заповідник в Європі є таким же унікальним та важливим, як американський Сллуостонський національний парк, чи африканський національний парк «Серенгети». Тут зародилась ідея включення букових пралісів до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. В результаті її реалізації, за нашої активної участі, створено унікальний транснаціональний, серійний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси й давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», до складу якого входять ділянки із 18 європейських країн.

Користуючись нагодою, автор цих рядків презентував учасникам саміту та вручив виконавчому директору фонду «Global Conservation» Джефу Моргану англomовну версію монографії «Екодiаманти Європи. Історія номiнування букових пралісів до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО».

Крім того, проведено перемовини із Джефом Морганом щодо поглиблення подальшої співпраці Карпатського біосферного заповідника із фондом «Global Conservation» та попередньо узгоджено бюджет фінансової підтримки заходів із збереження природних цінностей біосферного заповідника.

Боржомський саміт ухвалив Декларацію, яка може бути надзвичайно корисною та важливою для виведення природно-заповідної справи України із глибокої кризи.

Імплементация положень цієї Декларації до нормативно-правових актів, що регламентують діяльність установ природно-заповідного фонду в Україні, може дати нове дихання для збереження та сталого розвитку мережі із понад

70 українських природних та біосферних заповідників й національних природних парків.

В основу цього документа покладено результати узагальнення світового передового природоохоронного досвіду та напрацювань визнаних у світі наукових установ, зокрема згаданого вище фонду «Global Conservation», Центру природоохоронних територій та управління державного університету Колорадо (США), Міністерства охорони навколишнього природного середовища та сільського господарства й Агентства природоохоронних територій Грузії тощо.

На основі аналізу та діалогу за участі провідних фахівців, що відбувся під час Саміту в Боржомі, в Декларації закликано державні органи, лідерів суспільств, бізнес-сектор, агентства міжнародного співробітництва (державні та приватні) та всіх громадян підтримувати, захищати, зміцнювати та розширювати національні системи природоохоронних територій країн.

Рекомендується, насамперед, надати негайну допомогу у сприянні професійному розвитку, повазі та визнанні менеджерів, техніків, наглядачів парків і громадських бригад, які охороняють природоохоронні території.

Гарантувати їм надійну роботу, справедливу зарплатню та пільги, а також доступ до освіти, навчання, обладнання, інфраструктуру та юридичну допомогу, необхідну для виконання основних завдань.

Дуже важливо, окремо наголошується в Декларації, «підтримувати та забезпечувати плавний перехід між поколіннями працівників природоохоронних територій шляхом впровадження планів спадкоємності, які залучають молоде покоління та використовують досвід і мудрість досвідчених професіоналів».

Пропонується застосувати найкращі технології для поліпшення захисту, моніторингу та управління природоохоронними територіями, впроваджувати сучасні технології дистанційного зондування, геопозиціонування, телеметрію, камери, дистанційні датники та штучний інтелект.

Акцентується увага на необхідності проведення наукових досліджень та моніторингу екологічної і соціально-економічної ситуації, забезпечення надійного та сталого фінансування досліджень біорізноманіття та моніторингу екосистемних послуг.

А загалом у 12 пунктах Декларації формулюються програмні та актуальні ідеї, які могли би лягти в основу програми розвитку природно-заповідної справи в Україні.

Для учасників саміту організовано екскурсію до Національного парку «Боржомі-Кхарагаулі» та надана можливість побачити грузинські танці, почути народні етнічні музику й пісні.

Федір ГАМОР,
делегат Саміту

• • •

СИСТЕМА КАДАСТРУ ПЗФ

20 листопада 2023 р. Міндовкілля України навчає фахівців нацпарків працювати з кадастром об'єктів природно-заповідного фонду. Нагадаємо, що робота над кадастром стартувала ще у 2021 році, але збройна агресія РФ призупинила її. На сьогодні Міндовкілля відновило роботу над вдосконаленням кадастру, який стане частиною модуля Е-довкілля на ЕкоСистемі.

«Наша мета – створити ефективну систему, що сприятиме науковим дослідженням, еколого-освітній та рекреаційній діяльності в інтересах сталого розвитку. Система кадастру ПЗФ – це ключовий інструмент, який не лише надасть доступ до актуальних кадастрових даних, але й сприятиме дотриманню природоохоронного законодавства та державного контролю за використанням та охороною територій природно-заповідного фонду», – зазначив перший заступник Міністра Олександр Краснолуцький.

Система кадастру ПЗФ стане ключовою системою відомостей про наші унікальні території та природні об'єкти. Кадастр ПЗФ міститиме важливі дані, такі, як характеристики територій, охоронні зони, біорізноманіття, рекреаційна інфраструктура та інше.

Також, за словами директора Департаменту природно-заповідного фонду та біорізноманіття Міндовкілля Едуарда Арустамяна, у системі додатково буде розміщена інформація щодо територій Смарагдової мережі та водно-болотних угідь міжнародного значення. Все це буде постійно доповнюватися, оновлюватися та уточнюватися. Тому Міндовкілля продовжує співпрацю з Держгеокадастром для удосконалення цієї системи.

• • •

СПІВПРАЦЯ З ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ГРОМАДАМИ

24 листопада 2023 р. на сесіях Ясинянської та Велико-Бичківської селищних рад Рахівського району Закарпатської області директор Карпатського біосферного заповідника, заслужений природоохоронець України Микола Рибак та заступник директора біосферного заповідника, професор

Під час зустрічі співробітників Карпатського біосферного заповідника з директором Українського педагогічного ліцею імені Т. Шевченка Василе КУРЕЛЯКОМ та багаторічним головою Союзу українців Румунії Степаном БУЧУТОЮ. Зліва направо: заступник директора КБЗ, професор Федір ГАМОР, Степан БУЧУТА, завідувач зоологічною лабораторією КБЗ Ярослав ДОВГАНІЧ, заступник начальника відділу НДР та міжнародної співпраці КБЗ Василь ПОКІНЬЧЕРЕДА

Федір Гамор проінформували депутатів рад про основні напрямки та підсумки діяльності природоохоронної, науково-дослідної установи міжнародного значення.

Зокрема, йшлося про її роль в розбудові туристично-рекреаційної та господарської інфраструктури, підтримці ведення традиційного господарювання, збереження природних і культурних цінностей та врегулювання проблем сплати земельного податку до місцевих бюджетів.

Окремо привернута увага до питань збереження та популяризації об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Презентовано депутатам нові науково-популярні видання біосферного заповідника та узгоджено необхідність подальшого поглиблення співпраці з громадами в складних умовах воєнного стану.

Федір ГАМОР

ПОРЯТУНОК «БРАТІВ МЕНШИХ»

30 листопада 2023 р. В Україні створять мережу центрів реабілітації та порятунку тварин: перших «пацієнтів» вже приймає Національний парк «Черемоський». У парку облаштовано центр для утримання та лікування диких звірів, які потребують реабілітації та у подальшому будуть повернуті у дику природу.

Йдеться про три вольєри закритого типу, в яких можуть перебувати як дрібні звірі, так і птахи, а також вольєр для копитних тварин. При будівництві конструкцій за основу взяли досвід польських колег. Як працюють реабілітаційні центри Польщі, працівники парку знають на практиці, адже знайомилися з їх діяльністю безпосередньо під час навчального візиту.

«Будівництво центрів реабілітації диких тварин це, по-перше, цивілізований підхід до збереження та допомо-

Центр реабілітації та порятунку диких тварин у Національному природному парку «Черемоський» (сmt Путиля Чернівецької області)

ги природі. По-друге, це важливий трек в рамках нашого загального бачення відновлення живої природи, яка страждає внаслідок війни. Тому ми вже пропрацюємо концепцію створення мережі із 16 таких центрів по всій Україні», – розповів Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець.

Національний природний парк «Черемоський» вже має першого «пацієнта» – місцеві жителі передали на реабілітацію поранену лисицю. Тварина має травму лапки і отримує необхідну допомогу.

За науковими рекомендаціями працівники парку мінімально контактують із лисицею. Після проходження реабілітації спільно з експертами буде вирішено, коли краще її випустити у дику природу.

Надалі у парку планують збудувати допоміжні споруди, щоб розмістити там операційну та бокси для догляду за важкотравмованими тваринами.

Реалізувати проєкт вдалося завдяки підтримці міжнародних партнерів: ГО Фонд «Ромінтської пущі» (Польща), а також у межах проєкту «Україна – Національний природний парк «Черемоський»: створення пілотного центру реабілітації диких тварин», що реалізовувався за рахунок коштів польсько-американського фонду «Свобода» в рамках програми RITA – зміни в регіоні, що впроваджується Fundacja Edukacja dla Demokracji, а також коштів Вармінсько-Мазурського воєводства (Польща).

НА ПОЛЯХ COP28

10 грудня 2023 р. Через збройну агресію росії в Україні додаткові викиди CO² вже оцінюються у 10 мільярдів доларів. Однак наша країна продовжує виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання та не відмовляється від своїх кліматичних цілей. На цьому наголосив заступник Міністра з питань європейської інтеграції Євгеній Федоренко на полях COP28 під час міністерської зустрічі Коаліції клімату та чистого повітря (CCAC).

Цього року темою зустрічі стали питання фінансування майбутніх ініціатив щодо скорочення викидів SLCP, тобто нетривало існуючих забруднювачів довкілля. Вони «на другому місці» після CO² за впливом на зміну клімату, адже можуть зберігатися в атмосфері від декількох днів до десятиліть. Серед таких «руйнівників» клімату і метан.

«Однак навіть попри війну Україна взяла на себе зобов'язання та ухвалила План заходів із скорочення викидів метану «Global Methane Pledge». До 2030 року плануємо скоротити їх на 30%. Також ми продовжуємо впроваджувати євроінтеграційні реформи, які дозволять українським підприємствам-забруднювачам модернізуватися, ми рухаємося до принципів циркулярної економіки та зеленого розвитку», – відзначив Євгеній Федоренко.

За його словами, Україна вже планує своє зелене відновлення з використанням найкращих інноваційних технологій, наприклад таких, як водень. І це стане інвестицією нашої країни у глобальну світову роботу із запобігання зміні клімату.

РІШЕННЯ, НАТХНЕННІ ПРИРОДОЮ

14 грудня 2023 р. Роль природоорієнтованих рішень для відновлення України – один з фокусів Півльйону України на Конференції ООН зі зміни клімату COP28. Своє бачення та практичний досвід впровадження сталих практик презентували ключові спікери WWF-Україна та WWF International, Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, Державного агентства лісових ресурсів України, Державного агентства водних ресурсів України, The Food and Agriculture Organization, Michael Succow Foundation, UNDP-Україна.

«Зміна клімату – це виклик, який вимагає колективних дій. Природоорієнтовані рішення покликані не лише полегшити адаптацію до кліматичних змін, але й досягти балансу між економічними, екологічними та соціальними потребами країни. Це вимагає розширення масштабів втілення сталих практик у лісовому, водному та сільськогосподарському секторах, а також активної міжсекторної співпраці», – коментує директор з природоохоронної роботи WWF-Україна та модератор панельної дискусії Костянтин Гура.

5 тез про використання природоорієнтованих рішень у післявоєнному відновленні України, які пролунали в межах Півльйону України на COP28:

1. *Наближене до природи лісівництво*

Наявність великої площі штучних лісів, які, порівняно з природними, більш чутливі до кліматичних змін, обумовлює необхідність впровадження технологій, які підвищують їх адаптивний потенціал та допоможуть зберегти постійний лісовий покрив. Створення нових лісів потребує стратегічних змін в умовах зміни клімату. Тому наближене до природи лісівництво має вагомий значення у реалізації Лісової стратегії України, яка наразі створена на період до 2035 року.

2. *Природоорієнтовані рішення для водного господарства*

Плани управління річковими басейнами – це не лише євроінтеграційні зобов'язання України, а й ключовий документ, який сприяє розв'язуванню основних проблем річкових басейнів й включає заходи з відновлення водного господарства у післявоєнний період. Кожен річковий басейн і водний об'єкт має свої індивідуальні проблеми, які іноді вимагають нетрадиційних рішень. Природоорієнтовані рішення є саме таким інструментом.

3. *Виклики*

Впровадження сталих практик стає складним завданням для України на тлі нищівного впливу війни. Масштабні руйнування населених пунктів та інфраструктури, сотні тисяч гектарів спалених лісів та полів, забруднені водойми та ґрунти внаслідок російської військової агресії призводять до економічних втрат, додаткових викидів парникових газів та зменшення стійкості до зміни клімату.

4. *Можливості*

Ефективна міжсекторна співпраця має важливе значення для успішного впровадження природоорієнтованих рішень. Такі рішення сприятимуть підвищенню стійкості суспіль-

Під час засідання Координаційної ради Карпатського біосферного заповідника, м. Тячів Закарпатської області, 15 грудня 2023 р.

ства, громад і домогосподарств до зміни клімату, стихійних явищ, ризиків, пов'язаних з нестачею води й продовольства, а також значному внеску у післявоєнне відновлення України.

5. *Бачення майбутнього*

Статус країни-кандидатки на вступ до ЄС вимагає від України імплементації норм, стандартів та визначених зобов'язань. Тому нова Зелена політика має бути спрямована на збалансоване використання природних ресурсів. Ми маємо прагнути до майбутнього, де природна сила екосистем допомагає пом'якшити наслідки зміни клімату для економічного сектора, захистити біорізноманіття та сприяє розвитку громад. Це бачення об'єднує нас сьогодні – бачення гармонійного співіснування між людством і світом природи.

Панельна дискусія «Природоорієнтовані рішення для відновлення України. Від теорії до практики: ліси та вода» відбулась 10 грудня в межах Півльйону України на Конференції ООН зі зміни клімату COP28 та була організована WWF-Україна у співпраці з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Державним агентством лісових ресурсів України та The Food and Agriculture Organization.

• • •

ЗАСІДАННЯ КООРДИНАЦІЙНОЇ РАДИ КБЗ

15 грудня 2023 р. Відбулося вже друге в цьому році секторальне засідання Координаційної ради КБЗ. На цей раз воно проходило в м. Тячів Закарпатської області, у приміщенні Тячівської районної ради.

Участь у ньому взяли, окрім працівників заповідника, голова Тячівської районної ради Юрій Берінде, заступник голови Тячівської районної військової адміністрації Вадим Носа, голова Углянської сільської ради Іван Немеш, перший заступник голови Нересницької сільської ради Василь Куст-

рью, начальник відділу культури, туризму, молоді та спорту цієї ж громади Євгенія Циркуник, а також голова громадської організації «Збереження агробіорізноманіття Карпатських гір» Мішель Якобі. Порядок денний включав три питання, але ключове із них стосувалося земельного податку. Його озвучив директор КБЗ, голова Координаційної ради КБЗ Микола Рибак. Доповідь директора зачіпала й інші теми, зокрема підсумки та перспективи природокористування на території установи, але найбільше питань і обговорень було саме на тему сплати земельного податку. Загалом інформація директора була взята до уваги і призвела до порозуміння між усіма сторонами. Як підсумок, члени сектора підтримали клопотання Карпатського біосферного заповідника щодо потреби у зниженні ставок земельного податку на 2024 рік і запропонували депутатам Нересницької та Углянської сільських рад винести на розгляд сесій питання зниження ставок земельного податку на наступний рік.

Щодо перспектив започаткування на базі Карпатського біосферного заповідника (с. Широкий Луг Тячівського району) Музею природних та культурних цінностей історичної Мараморощини, включно із благоустроєм прилеглої території, створенням дендропарку та етнографічної експозиції під відкритим небом, доповів професор Федір Гамор, заступник директора з наукової роботи КБЗ. Пропозиція доповідача отримала одностайну підтримку присутніх. Було прийнято рішення розпочати пошук фінансування для розроблення проектно-кошторисної документації та започаткування Музею природних та культурних цінностей історичної Мараморощини і створити для цього робочу групу у складі представників Карпатського біосферного заповідника, Тячівської районної ради та Нересницької громади.

Останньою на порядку денному стояла доповідь автора цих рядків, присвячена стану і перспективам реалізації

українсько-німецького проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні» та інших міжнародних проєктів на території КБЗ. Найбільший інтерес у присутніх викликала інформація про оголошення у другому кварталі 2024 року другого етапу конкурсу міні-грантів для територіальних громад, які знаходяться на прилеглих до біосферного заповідника територіях. Нагадаємо, що за результатами першого етапу Нересницька громада виграла аж два міні-гранти, а саме «Клімат, Енергетика і Громади» і «Популяризація етнографічної спадщини Нересницької громади». Сподіваємося, що у 2024 році наші територіальні громади покращать ці показники!

Загалом секторальне засідання пройшло в робочій і доброзичливій атмосфері та досягло усіх поставлених цілей.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА,
секретар Координаційної ради КБЗ

• • •

ЗВІТ НПП «СИНЕВИР»

21 грудня 2023 р. На засіданні науково-технічної ради адміністрація Національного природного парку «Синевир» прозвітувала про природоохоронну, науково-дослідну, еколого-освітню та рекреаційну діяльність.

Виступаючи із зібранні, заступник директора Карпатського біосферного заповідника, професор Федір Гамор, високо оцінюючи підсумки роботи парку в 2023 році, особливо в розбудові еколого-туристичної інфраструктури та змістовної і цікавої еколого-просвітницької роботи, запропонував активізувати зусилля на популяризації об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», декілька ділянок якого розташовані й у межах НПП «Синевир».

Федір ГАМОР

Засідання науково-технічної ради Національного природного парку «Синевир», 21 грудня 2023 р.
Зліва направо: заступник директора НПП «Синевир» Юрій ТЮХ, заступник директора – головний природознавець НПП «Синевир» Василь ШИШИГА, професор Федір ГАМОР;
озеро Синевир чарівне у всі пори року

ПЛАНИ НА ПРИЙДЕШНІЙ РІК

22 грудня 2023 р. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України Руслан Стрілець спільно зі своїми заступниками та представниками екологічних громадських організацій підсумували здобутки та прогалини сфери захисту довкілля у 2023 році.

«У 2024 році продовжимо впровадження наших основних реформ у сфері захисту довкілля: кліматична політика, моніторинг довкілля, управління відходами, екологічний контроль, запобігання промислового забруднення, стале управління водними ресурсами та лісова політика тощо. Треба бути готовими до того, що прийдешній рік буде ще активнішим, ніж рік, що минає», – зауважив Руслан Стрілець.

За словами Руслана Стрільця, важливо було почути відвертий відгук – про реформи, євроінтеграцію, збереження живої природи та ведення Міністерством унікального для усього світу треку – обрахунок шкоди довкіллю внаслідок війни. Цього року вдалося зробити не все заплановане, але все ж таки, попри війну ми рухаємо реформи у водній політиці, лісовій сфері, управлінні відходами. Завершили реформу надкористування, удосконалили процедуру ОВД, запустили 17 цифрових послуг.

«Дякую усім громадським природоохоронним організаціям, які допомагають Міндовкіллю своїми відгуками та рекомендаціями. Це наша не остання така зустріч. Дуже важливо, щоб ми не зупинилися й об'єднували зусилля задля перемоги на довкіллевому фронті», – подякував Руслан Стрілець.

• • •

ПЛАНИ УПРАВЛІННЯ РІЧКОВИМИ БАСЕЙНАМИ: РОЗПОЧАЛОСЯ ГРОМАДСЬКЕ ОБГОВОРЕННЯ

25 грудня 2023 р. Україна поступово переходить на нові європейські правила водної політики. Громадські обговорення проектів Планів управління річковими басейнами для дев'яти основних річкових басейнів України триватимуть щонайменше 6 місяців. Після цього документи будуть подані на розгляд та схвалені Кабінетом Міністрів України. Розраховуємо, що вже з 1 січня 2025 року Плани управління річковими басейнами набудуть чинності.

За словами Міністра Руслана Стрільця, ПУРБ для всіх 9 річкових басейнів України повністю відповідають Водній рамковій директиві ЄС. Кожен План містить перелік заходів для досягнення «доброго» стану вод. Загальна сума інвестицій на реалізацію 1635 заходів – 336 млрд гривень. Майже всі заходи – будівництво, реконструкція та модернізація очисних споруд та каналізаційних мереж.

Проекти документів можна переглянути за посиланням – <https://bit.ly/41zGGOz>

Запрошуємо всі зацікавлені сторони долучитися до обговорення проектів ПУРБ і зробити свій внесок у формування стратегічних документів розвитку річкових басейнів. Усі пропозиції та зауваження просимо надсилати на електронну адресу: rbmp@davr.gov.ua

Див. стор. 42-43

ВИСОКО ЛІТАТИ...

У високогірних угіддях (зокрема в районі Драгобрата) Карпатського біосферного заповідника авторів цих рядків пощастило зробити фото кількох рідкісних птахів. Поспішаю поділитися ними з читачами «Зелених Карпат». Це зокрема:

1,5,9,11. Середовище проживання високогірних птахів.

2,3. Тинівка альпійська (*Prunella collaris*), – можливо, найбільш висотний гніздовий птах України. Гніздиться на висоті близько 1800 метрів н.р.м і вище. Дві особини потрапили в об'єктив поміж Першим і Другим Жандармами (вершини Драгобрата), на висоті 1760 м н.р.м.

4. Підорлик малий (*Aquila pomarina*) – типовий представник родини справжніх орлів.

6,7. Дрізд гірський (*Turdus torquatus*) – зустрічається до субальпійського поясу, до межі зникнення дерев.

8. Щеврик гірський (*Anthus spinoletta*) – типовий птах субальпійського та альпійського поясів Українських Карпат. Зазвичай не зустрічається нижче висоти 1 400 м н.р.м.

10. Борівітер звичайний (*Falco tinnunculus*) – сокіл, зустрічається на висоті за 1 800 м н.р.м.

12. Тинівка лісова (*Prunella modularis*) – поширений у Карпатах, але рідкісний на більшості території України вид.

Знайомтесь з володарями високих карпатських небес!

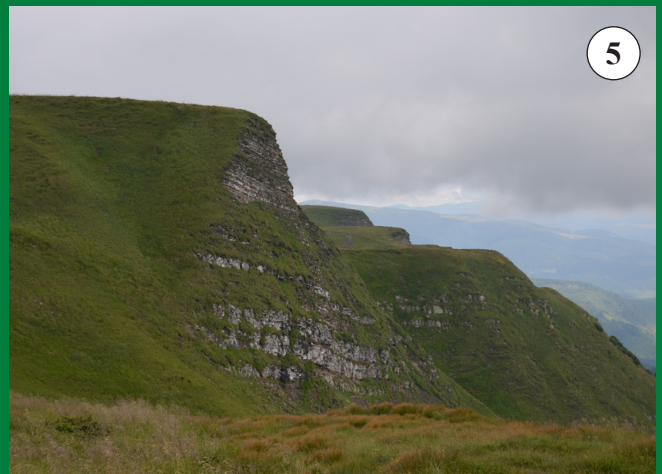
Олександр ЧЕРНІНЬКО,
орнітолог,
м. Київ

БРАТИ МЕНШІ

ВОЛОДАРІ КАРПАТСЬКОГО НЕБА

Світлини Олександра ЧЕРІНЬКА

СЕРЦЕ БОЙКІВСЬКОГО КРАЮ

НПП «БОЙКІВЩИНА»: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

*Віталій ЗЕМАН,
директор Національного
природного парку
«Бойківщина»,
смт Бориня
Львівської області;
Оксана МАРИСКЕВИЧ,
провідний науковий
співробітник
Інституту екології Карпат
НАН України,
кандидат біологічних наук,
м. Львів*

Ідея створення національного природного парку в Карпатському регіоні на території Турківського району (зараз це територія Самбірського району) Львівської області неодноразово порушувалися ще на початку 90-х років минулого століття, коли науковці, передусім професор, доктор біологічних наук Степан Стойко з Інституту екології Карпат НАН України, працювали над обґрунтуванням щодо створення української частини першого в світі тристороннього міжнародного резервату біосфери «Східні Карпати» (МРБ). Тоді на Тур-

ківщині вдалося створити одну з українських частин цього резервату – регіональний ландшафтний парк (РЛП) «Надсянський», який в 1998 р. отримав відповідний сертифікат ЮНЕСКО [21, 22].

Власне усвідомлення потреби підвищення природоохоронного статусу території для збереження унікальних за своїм біорізноманіттям екосистем у межах Вододільно-Верховинської області, а також унікальної історико-культурної спадщини Бойківщини, спричинило включення пропозиції щодо створення національного природного парку «Верховинський» до «Регіональної цільової екологічної програми розвитку заповідної справи у Львівській області на період 2009-2020 років» (рішення Львівської обласної ради від 02.12.2008 р. № 765) та «Плану заходів з реалізації в Львівській області Стратегії виконання Рамкової Конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат» (розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації від 27.05.2008 р. № 490/0/5-08).

Однак, коли у 2013 році розпочалася робота над створенням нового національного природного парку, на пер-

шій робочій зустрічі в м. Турка, організаторами якої були голова Турківської РДА Михайло Кінь, голова Турківської районної ради Василь Дребот, департамент екології і природних ресурсів Львівської обласної державної адміністрації та лісогосподарські підприємства (ДП «Боринське ЛГ, ДП «Турківське ЛГ», Турківське ДЛГП ЛГП «Галсільліс»), було запропоновано назву – Національний природний парк «Бойківщина», яка була підтримана Міндовкіллям України.

Протягом 2014-2015 рр. в рамках реалізації заходів, які фінансувалися обласним фондом охорони навколишнього природного середовища у Львівській області, Інститутом екології Карпат НАН України було розроблено наукове обґрунтування щодо створення НПП «Бойківщина». Основою для створення парку було запропоновано вважати вже існуючі природоохоронні об'єкти загальнодержавного й місцевого значення в межах Турківського району, зокрема, один заказник загальнодержавного значення «Пікуй», низку об'єктів місцевого значення – частину РЛП «Надсянський» в басейні р. Сян, загальнозоологічний заказник «Либохорівський», ботаніч-

ний заказник «Раціна», комплексну пам'ятку природи «Витік р. Дністер», 4 гідрологічні і 1 геологічну пам'ятку природи, а також 3 заповідні лісових урочища. Обґрунтуванням було передбачено розміщення масивів парку також в межах області Зовнішніх Карпат для створення реального екологічного коридору з НПП «Сколівські Бескиди», що дало б можливість значно розширити площу української частини МРБ «Східні Карпати».

Загалом, територія проєктованого парку мала становити до 40 тис. га. Окрім лісових земель державної та комунальної форм власності, вона повинна була б охоплювати землі запасу за межами населених пунктів 15 сільських рад колишнього Турківського району Львівської області. Створення парку на проєктованій території створювало реальні передумови для сполучення між собою в його межах п'ятьох територій Смарагдової мережі: «Бескиди» (UA0000602), «Сколівські Бескиди» (UA0000013), «Долина Стрия» (UA0000326), «Бойківщина» (UA0000176) та «РЛП Надсянський» (UA0000018).

У процесі погодження з землекористувачами включення до парку земель, відбулася ситуація, яка є достатньо поширеною під час створення об'єктів такого рангу в останні роки: якщо державні й комунальне лісгосподарські підприємства практично погодили проєктовані лісові землі, то жодна з ділянок земель запасу за межами населених пунктів такого погодження не отримала. Парадокс ситуації полягав у тому, що на час погодження цими землями розпоряджалася Львівська обласна рада, яка не використала надане їй законодавством право навіть у випадку територій, які вже понад 20 років мали статус земель природно-заповідного значення – колишніх сінокосів та пасовищ загальною площею понад 3 тис. га в долині Верхнього Сяну (РЛП «Надсянський»). Внаслідок цього до контуру парку не вдалося залучити не

Ранковий туман;
місце відпочинку та
інформаційний стенд на стежці
«Бойківська автентика»
(підніжжя г. Пікуй);
«водопій» біля сірководневого
джерела

лишень означені вище території, але й унікальні не тільки в Львівській області, але й Східних Бескидах загалом полонинські ландшафти з осередками альпійської й субальпійської флори в межах Буківської полонини (хребет Пікуя), які за фітогеографічним поділом Карпат мають статус окремої одиниці – Буківського району Східнобескидського округу [14].

Національний природний парк «Бойківщина» площею 12 240 га був створений Указом Президента України № 130 від 11 квітня 2019 р. на лісових землях в межах Самбірського й Стрийського районів Львівської області. Площа земель, які були передані парку в постійне користування, становить майже 87% від загальної (10 623 га), землекористувачем земель без вилучення (1 617 га) є філія «Самбірське ЛГ» ДСП «Ліси України».

До складу земель НПП «Бойківщина», який має кластерну будову, в межах Вододільно-Верховинської області увійшли частини територій РЛП «Надсянський» (північно-західний і західний кластери), лісового заказника «Пікуй» та загальнозоологічного заказника «Либохорівський» (південний кластер), а також лісові масиви області Зовнішніх Карпат (центральний і північно-східний кластери). Парк локалізований в басейнах Чорного та Балтійського морів, через його територію проходить Головний європейський вододіл.

Практично вся територія парку – це природні й похідні лісові масиви, приурочені до Турківсько-Самбірського геоботанічного району Рахівсько-Турківсько-Берегометського геоботанічного округу букових лісів [2], який упродовж XVI-XX ст. зазнав значної антропогенної трансформації [10]. Так, зокрема, в описах до першої офіційної карти території Галичини – Йозефінської топографічної карти, опрацьованої австрійськими військовими протягом 1779-1783 рр., подано інформацію про те, що вже наприкінці XVIII століття в околицях таких сучасних населених пунктів, як Нижне, Верхне (колишні Ботелка Нижня та Ботелка Вижня), Івашківці та Кривка (лісові масиви поблизу названих сіл належать нині до складу парку (південний кластер), були представлені молодими розрідженими ялиновими деревостанами [208], що свідчить про достатньо тривалий період освоєння цієї

Оспівана у піснях гора Пікуй; старовіковий ліс; екскурсія стежкою «Як вирощують ліс: від насінини до великих дерев»; випас корів на полонині під Пікуєм

території.

Основними лісотвірними породами в межах НПП «Бойківщина» є ялина європейська, бук лісовий та ялиця біла, які, відповідно, займають 46, 30 та 20% від загальної площі території. Різні за площею масиви старовікових ялицево-ялиново-букових, яворово-букових і чистих букових лісів зосереджені в межах хребтів Червоний Верх, Бучок і Сянський, а також на схилах хребта Пікуя.

Практично всі полонини, за винятком окремих фрагментів Вододільно-Верховинського хребта південніше Буківської полонини (хребет Пікуя), мають вторинне походження і сформувалися внаслідок пасовищного використання цієї території в минулому. До складу земель парку входить лише близько 500 га «відкритих» територій, які зосереджені в основному в північно-східному та південному кластерах. Це землі колишніх колективних господарств, що використовувалися як пасовища і сіножаті й до моменту створення парку входили до складу комунальних лісів Турківського ДЛП ЛГП «Галсілля».

На території парку виявлено 11 рослинних формацій, які внесені до Зеленої книги України [8]: букових лісів (*Fageta sylvatica*) з домінуванням у травостої лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*); букових лісів (*Fageta sylvatica*) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*); букових лісів (*Fageta sylvatica*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium*

ursinum); звичайногоробиново-букових лісів (*Sorbeto (aucupariae) – Fageta (sylvatica)*); сіровільхових лісів (*Alneta incanae*) з домінуванням у травостої цибулі ведмежої (*Allium ursinum*); сіровільхових лісів (*Alneta incanae*) з домінуванням у травостої скополії карніолійської (*Scopolia carniolica*); угруповання субформації звичайногоробиново-душекієвої (*Sorbeto (aucupariae) – Duschekieta (viridis)*); клейковільхових лісів угорсько-бузкових (*Alneta (glutinosa) syringosa (josikae)*); угруповання формації осоки волотистої (*Cariceta paniculata*); угруповання формації пригніченоялиново-сфагнової (*Sphagneta depressiceetosa*) та угруповання формації шейхеріцеєво-сфагнової (*Scheuchzerieta (palustris) – Sphagneta*).

За матеріалами публікацій та натурних обстежень наукового відділу парку встановлено, що видовий склад флори вищих судинних рослин включає 653 види [6, 11]. Незважаючи на значний ступінь синантропізації території [6], актуальний стан флори характеризується присутністю 79 гірських видів, з яких, зокрема, 12 є східнокарпатськими, 19 – субальпійськими і 5 – альпійськими [23]. До провідної частини спектру родин флори НПП «Бойківщина» увійшли *Asteraceae* (13,8%), *Roaceae* (8,5%), *Rosaceae* (5,3%), *Fabaceae* (4,9%), *Cyperaceae* (4,7%), *Brassicaceae* (4,3%), *Scrophulariaceae* (4,2%), *Lamiaceae* (4,1%), *Ranunculaceae* (3,4%) і *Caryophyllaceae* (3,0%). Созологічний аналіз наявних даних про флору

показав, що на території парку трапляються 63 раритетних види, які охороняються на різних рівнях: 32 види – занесено до Червоної книги України [15], 33 – підлягають регіональній охороні в Львівській області, серед яких найбільше представників родини *Orchidaceae* – 15 видів, 16 видів вищих судинних рослин входять до Першого додатку Бернської конвенції. В північно-східному кластері парку, який локалізований в області Зовнішніх Карпат, на висоті 1065 м н.р.м. виявлено найвище розташований в Україні локалітет конвалії травневої [19].

Зведений список мохоподібних станом на 2022 р. налічував 95 видів, приналежних до 38 родин 4 класів 2 відділів: *Hepaticophyta* та *Bryophyta* й охоплював різноманіття мохоподібних в межах старовікових лісів хребта Пікуя [11]. Дослідження видового складу грибів та лишайників знаходиться на початковому етапі вивчення, зокрема, в екосистемах парку виявлено присутність таких червонокнижних видів макроміцетів, як шишкогриб лускатий, грифола листувата та кателазма царська.

У рамках реалізації проєкту «Підтримка довгострокових ініціатив природоохоронних територій щодо збереження пралісів та старовікових лісів в Українських Карпатах з метою збереження їх природоохоронної та кліматичної функціональності», який впроваджує Франкфуртське зоологічне товариство за фінансової підтримки Міністерства охорони довкілля Німеччини, парк отримав

смартфони із спеціальним програмним забезпеченням, яке було використано, зокрема, для картування 12 видів рідкісних і зникаючих рослин, а саме: баранця звичайного (*Huperzia selago*), плауна річного (*Lycopodium annotinum*), лілії лісової (*Lilium martagon*), билінця комарникового (*Gymnadenia conopsea*), зозульок Фукса (*Dactylorhiza fuchsii*), коручки болотної (*Epipactis palustris*), лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva*), любки дволистої (*Plantathera bifolia*), пізноцвіту осіннього (*Colchicum autumnale*), підсніжника білосніжного (*Galanthus nivalis*), траунштейнери кулястої (*Traunsteinera globosa*) та білоцвіту весняного (*Leucojum vernum*).

Згідно з першим варіантом анотованого списку природних і деяких похідних оселищ, на території НПП «Бойківщина» описано 22 базових типи оселищ з Резолюції № 4 Постійного комітету Бернської конвенції, що становить 43% від загального оселищного різноманіття в Українських Карпатах [9].

Унікальним оселищем в межах парку є верхове оліготрофне болото – одне з найцінніших в природоохоронному аспекті типів оселищ в Українських Карпатах, яке в 2019 р. увійшло до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення за № 2392 (<https://rsis Ramsar.org/ris/2392>). Власне один з видів лускокрилих – жовтوخ торфовищний, який в Українських Карпатах виявлений лише в межах цього верхового болота [3], відображений на логотипі НПП

«Бойківщина».

На території парку виявлено 1043 види фауни, що зараховуються в 179 родин трьох типів царства тварини (*Animalia*). Оскільки вивчення фауни знаходиться лише на початковому рівні, різні таксономічні групи тварин вивчені дуже нерівномірно. Деякі краще досліджені хребетні тварини (*Vertebrata*), кількість таксонів яких в НПП становить 215 [4].

Серед хребетних найбільше (123 види) є представників класу птахів (*Aves*), а найменше (5 видів) – класу плазунів (*Reptilia*). Клас ссавців (*Mammalia*) за чисельністю видів є другим серед хребетних і включає 50 видів з 6 рядів, а саме: зайцеподібних (*Lagomorpha*) – 1, гризунів (*Rodentia*) – 15, комахоїдних (*Eulipotyphla*) – 3, рукокрилих (*Chiroptera*) – 13, хижаків (*Carnivora*) – 14 і ратичних (*Artiodactyla*) – 4 види [4, 11].

На території Парку фотопастками зафіксовано усіх великих хижих ссавців, що охоплені охороною в Східних Карпатах (рись, ведмідь бурий, вовк), а також зубра європейського – до північно-західного масиву парку періодично мігрує стадо «Верхній Сян – 2» з польської частини МРБ «Східні Карпати», тоді як в межах північно-східного кластеру періодично фіксуються особини майданської субпопуляції з НПП «Сколівські Бескиди».

На цей час в НПП виявлено 828 таксонів безхребетних тварин (*Invertebrata*), серед яких домінують представники

класу комах (*Insecta*) – 816 видів, що, передусім, зумовлено спеціалізацією фахівців, які проводили дослідження на цій території. При цьому максимальна кількість встановлених видів (577) належить до лускокрилих (*Lepidoptera*). Набагато слабше вивчені твердокрилі (*Coleoptera*) – 122 види [4]. Щодо інших рядів комах, то ступінь їхнього пізнання поки що знаходиться на початковому рівні та не відображає реальної різноманітності. Наприклад, внаслідок інвентаризації цього класу безхребетних на сусідніх транскордонних з парком територіях Західних Бешадів станом на 2000 р. виявлено 1997 видів твердокрилих і 1050 – лускокрилих за загальної кількості видів *Insecta* близько 4700 [18].

Созологічний аналіз матеріалів про видовий склад фауни, встановленої для території парку, дає підстави зарахувати 74 види до Червоної книги України [16]; 94 – до Червоної книги Українських Карпат [17]; 115 – до Другого, а 64 – до Третього додатків Бернської конвенції; 62 види мігруючих тварин (переважно це птахи) входять до Першого і Другого списків Боннської конвенції.

Турківщина здавна вважається колыскою і серцем Бойківського краю. На цій території, незважаючи на всі лихоліття, які випали на долю Надсяння впродовж 1944-1951 рр., передусім депортацію автохтонного населення й знищення низки населених пунктів у долині Верхнього Сяну, до цього часу збереглася багата духовна й матеріальна культура бойків – найбільш архаїчної етнічної групи карпатських українців, яких вважають носіями первинної слов'янської культури. Недаремно саме на Турківщині в 1992 р. було започатковано проведення Всесвітніх бойківських фестин – міжнародного етнічного фестивалю, що об'єднує бойків, яких розкинуло по цілому світу жорстоке ХХ століття.

З одного боку, збереження самотності місцевих мешканців пов'язане із віддаленістю цього куточка бойківської землі від великих міських агломерацій – села, що локалізовані поблизу масивів парку, є найбільш віддаленими в межах Львівської області, зокрема, відстань від Львова до Беньової і Кривки становить понад 160 км. З другого – компактним проживанням на цій території автохтонного населення, побутова й духовна культура якого здавна була предметом зацікавлення науковців та

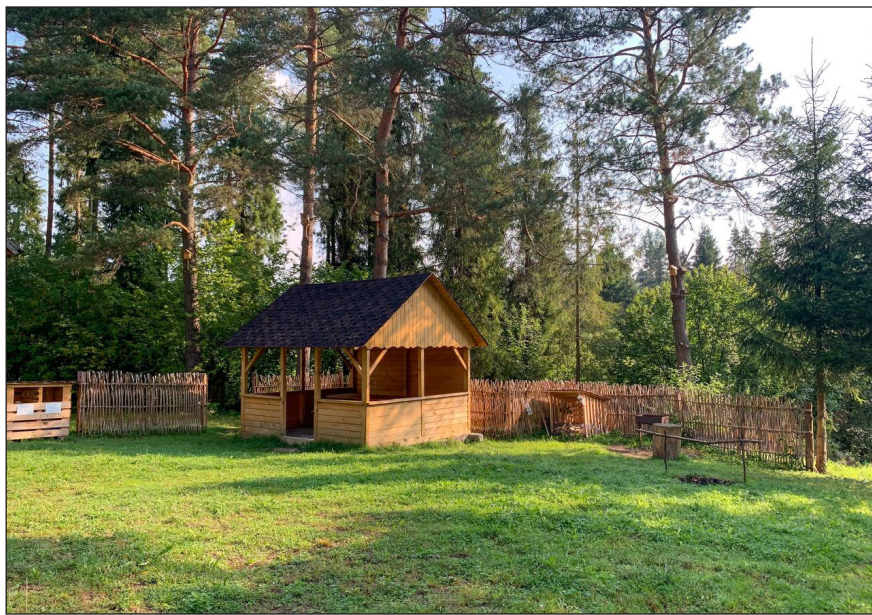
етнографів [12].

Окрім побутових елементів матеріальної й духовної культури, які відіграють до цього часу важливу роль у житті місцевих мешканців, визначальними для бойків стали сакральні будівлі. На Бойківщині витворився характерний тип дерев'яної церкви, архітектурна пластика та об'ємно-композиційне вирішення якої стали шедевром українського сакрального будівництва [13]. Свідченням цього стало включення до переліку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО в 2013 р. ансамблю пам'ятки архітектури 1838-1902 рр. церкви Собору Пресвятої Богородиці в с. Маткові.

З понад 27 пам'яток сакральної архітектури, занесених до загальнодержавного реєстру України, які локалізовані в межах колишнього Турківського району Львівської області, майже половина була споруджена наприкінці XVIII – початку XX століть. Вони знаходяться в населених пунктах, що межують з територією парку, зокрема: церква Святого Миколи (1842 р., с. Бітля), церква Різдва Пресвятої Богородиці (перша половина XVIII ст., с. Верхнє Висоцьке); церква Собору Пресвятої Богородиці (1788 р., с. Верхня Яблунька); церква Святого Миколи /Святого Івана Богослова (1866 р., с. Головське); церква Святого Архангела Михайла /Святих апостолів Петра і Павла (1871 р., с. Зубриця); церква Святого Архангела Михайла (1772 р., с. Карпатське); церква Святого Миколи (1816 р., с. Комарники); церква Собору Пресвятої Богородиці (1798 р., с. Либохора); церква Святого Архангела Михайла (1922 р., с. Либохора); церква Собору Пресвятої Богородиці /Святих апостолів Петра і Павла (1870 р., с. Нижнів); церква Втечі до Єгипту Пресвятої Богородиці /Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці /Святої Трійці (1903 р., с. Нижнє Гусине) та церква Преображення Господнього (1820 р.,

**«Круглий стіл» у НПП «Бойківщина» з нагоди підписання меморандуму з Боринською територіальною громадою;
дерев'яна церква у с. Матків – об'єкт Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО;
вертепне дійство;
давня бойківська забудова**

с. Нижня Яблунька) [13].

У селах, що межують з парком, збереглася традиційна дерев'яна бойківська забудова – однорядні двори («довга» хата), які об'єднують комплекс житлового будинку та стайні (села Либохора, Боберка, Шандровець та інші), що є причиною значного зацікавлення як вітчизняних, так і закордонних етнографів і туристів.

До цього часу на Турківщині збереглася давня духовна спадщина бойків – весільна обрядовість особливого жанру народного співу – латкання, авторська й виконавська функції якого цілком належать жінкам [7], а також весільний ритуал дарування бальця [1]. У бойківській вишивці та писанкарстві, які й надалі широко культивуються місцевим населенням, збереглися елементи стародавніх східнослов'янських орнаментів з домінуванням червоного кольору, що вирізняє цю територію порівняно з іншими регіонами України [5].

Незважаючи на відносно «молодий» вік, парк вже облаштував рекреаційну зону в смт Бориня, а також три стежки для відвідувачів: одну історико-пізнавальну «Історичні та природні таємниці урочища Бабінець» та дві еколого-пізнавальних – «Як вирощують ліси: від насіння до великих дерев» та «Автентична Бойківщина у підніжжі гори Пікуй».

Відділом екологічної освіти установи здійснюється значний обсяг робіт, спрямованих на екологічну просвіту всіх груп населення – від дошкільнят до дорослих з використанням різноманітних форм навчання (настільні ігри, тематичні уроки, акції, семінари, гурток «ЕкоБойки», майстер-класи та інше).

Парк має підписані угоди про співпрацю з Бещадським національним парком та Музеєм і Інститутом зоології ПАН (Польща), низкою українських природоохоронних територій, наукових та освітніх установ. З 2020 р. тут реалізується проєкт «Підтримка довгострокових ініціатив природоохоронних

Зона відпочинку «Бабінець»; екологічне виховання підростаючого покоління з використанням ігор; свято хліба; один з «аборигенів» НПП «Бойківщина» – червонокнижний метелик жовтих торфовищний

територій щодо збереження пралісів та старовікових лісів в Українських Карпатах з метою збереження їх природоохоронної та кліматичної функціональності», який впроваджує Франкфуртське зоологічне товариство за фінансової підтримки Міністерства охорони довкілля Німеччини. Протягом 2021-2022 рр. завдяки підтримці ГО «Агенція регіонального розвитку Турківщини» також було реалізовано грант «Збереження природної спадщини в НПП «Бойківщина»: Буківська полонина», який був профінансований Фондом збереження біорізноманіття Карпат (Словаччина).

За період функціонування парку співробітниками природоохоронної установи було опубліковано понад 20 публікацій за результатами робіт, проведених на його території.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гафич Г. Дарування бальця у традиційній весільній обрядовості бойків // Народознавчі зошити. – 2023, № 3 (171). – С. 542-548.
2. Геоботанічне районування Української РСР. – Київ: Наукова думка, 1977 – С. 24-29.
3. Геряк Ю.М., Канарський Ю.В. Рідкісні та зникаючі види лускокрилих (Lepidoptera) у Львівській області: сучасні стан і поширення // Наук. зап. Держ. природозн. музею НАН України. – Львів, 2006. – Т. 22. – С. 141–155.
4. Геряк Ю.М., Марискевич О.Г., Яворський І.С. Раритетна компонента

фауни безхребетних НПП «Бойківщина» // Наук. зап. Держ. природозн. музею НАН України. – Львів, 2022. – Вип. 38. – С. 147–158.

5. Гонтар Т.О. Художні особливості одягу західних областей УРСР кінця 19 – початку 20 століття // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – Львів, 1975. – 240 с.

6. Данилюк К. Флора судинних рослин регіонального ландшафтного парку «Надсянський». – К.: Наук.думка. 2012. – 119 с.

7. Зборовський П. Бойківські весільні латканки. – Львів, 2002. – 196 с.

8. Зелена книга України /під загальною редакцією члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.

9. Кагало О.О., Проць Б.Г. (ред.). Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 278 с.

10. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону /ред. акад. НАН України М.А.Голубець. – Львів: Поллі, 2007. – 288 с.

11. Марискевич О. Г., Башта А.-Т. В., Геряк Ю. М. та ін. Флористичне та фауністичне різноманіття НПП «Бойківщина» // Аспекти збереження природних екосистем в сучасних умовах природоохоронного менеджменту: Мат. міжнар.наук.-практ. конф., присвяченої 20-й річниці НПП «Гуцульщина» (м. Косів, Івано-Франківська обл., 20 жовтня 2022 року). – Косів: ПП Пав-

люк М.Д., 2022. – С. 122–126.

12. Марискевич О., Шпаківська І. Історико-культурна спадщина на території регіонального ландшафтного парку «Надсянський». – Львів: Видво «ЗУКЦ», 2013. – 32 с.

13. Слободян В. Церкви Турківського району. Ілюстрований каталог. – Львів, 2003. – 200 с.

14. Тасенкевич Л.О. Регіональний фітогеографічний поділ Карпат // Наук. зап. Держ. природозн. музею НАН України. – 2004. – Т. 19. – С. 29-39.

15. Червона книга України. Рослинний світ. /за ред. Я. П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

16. Червона книга України. Тваринний світ. /за ред. І. А. Акімова. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 624 с.

17. Червона книга Українських Карпат. Тваринний світ /за ред. О. Мателешка, Л. Потіша. – 2011. – 336 с.

18. Bezkręgowce Bieszczadów Zachodnich ze szczególnym uwzględnieniem Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Cz. II /Red. Jerzy Pawlowski // Monografie Bieszczadzkie. T.VIII, 2000. – Ustrzyki Dolne, 2000. – 369 s.

19. Danylyuk K., Demchyshyn N., Maryskevych O. Najwyżej położone stanowisko *Convallaria majalis* L. w Ukrainie // Roczniki Bieszczadzkie. – 2022. – Т. 30. – S.75-80.

20. Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779-1783. T.5. Część A. Sekcje 88-93, 102-108, 133-142 / Die Josephinische Landesaufnahme von Galazien 1779-1783. Band 5. Teil A. Sektionen 88-93, 102-108, 133-142. – Kraków: Polska Akademia Nauk. Instytutu Historii imienia Tadeusza Manteuffa, Stacja Naukowa w Wiedniu. Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie. Instytut Historii, 2014. – 224 s.

21. Maryskevych O., Niewiadomski Z Nadsiansky Regional Landscape Park. Carpathian Foundation (Poland), ECBC Foundation (Switzerland), 2005. – 20 p.

22. Stojko S., Shushniak W. Nadsiansky Regional Landscape Park as a component of the Eastern Carpathians International Biosphere Reserve // Roczniki Bieszczadzkie. – 1997, N 6. – S. 355–360.

23. Winnicki T., Zemanek B. Przyroda Bieszczadzkiego Parku Narodowego. – Ustrzyki Dolne: Wydawnictwo Bieszczadzkiego Parku Narodowego, 2003. – 176 s.

МОРФОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЛЬЄФУ РАХІВСЬКИХ ГІР

ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

*Мар'яна ТЕСЛОВИЧ,
аспірантка кафедри
конструктивної географії
і картографії;
Євген ІВАНОВ,
доктор географічних наук,
професор, завідувач кафедри
конструктивної географії
і картографії
Львівського національного
університету
імені Івана Франка*

1. ВСТУП

Рахівські гори – гірський масив в Українських Карпатах, що є північно-західною частиною Марамороського масиву, на півдні Закарпатської області. Гірський масив відіграє важливе транскордонне значення, оскільки з півдня обмежений українсько-румунським кордоном. З метою поглиблення міжнародної співпраці розроблено проекти відновлення та розвитку прикордонної інфраструктури, яка у перспективі стане основою для формування українсько-румунського еколого-туристичного вузла (Гамор, 2016). Водночас у межах Рахівських гір активно розвивається лісогосподарська галузь, що сприяє значній інтенсифікації небезпечних екзогенних (зсувних, селевих, ерозійних тощо) процесів у межах схилів

геосистем регіону. Ризик їхнього прояву залежить від морфометричних особливостей форм рельєфу, які поряд із біотою виступають об'єктами охорони природно-заповідних установ. Сьогодні існує потреба у виявленні і картуванні геосистем із високим ступенем ризику прояву небезпечних екзогенних процесів, з'ясуванні існуючого природоохоронного статусу та організації постійного моніторингу і захисту від надмірного антропогенного навантаження на гірські геосистеми.

Рахівські гори виступають об'єктом дослідження багатьох науковців, зокрема ботаніків (Козурак, Беркела, 2016), лісівників (Кабаль, 2016; Кабаль, Норенко, Тестов, 2016), мікологів (Акулов, 2016; Глеб, Капець, Зикова, 2016) тощо. Цей район окреслено у роботі Кравчука, Іваника і Гнатюка (2016). Геоморфологічні дослідження як основу для впровадження природоохоронних рішень здійснюють головню у розрізі Карпатського регіону. Стан охорони цінних геоморфологічних об'єктів Карпатського регіону описано у працях Зінька та ін. (2004), Брусак і Бакуна (2011). Науковцями (Брусак та ін., 2009) розглянуто особливості впливу геоморфологічних показників на формування територіальної структури екологічної мережі Українських Карпат. Нині форми рельєфу розглядають як об'єкти охорони у заповідниках та національних природних парках Карпатського регіону (Кравчук, Брусак, 2020; Brusak et al., 2022).

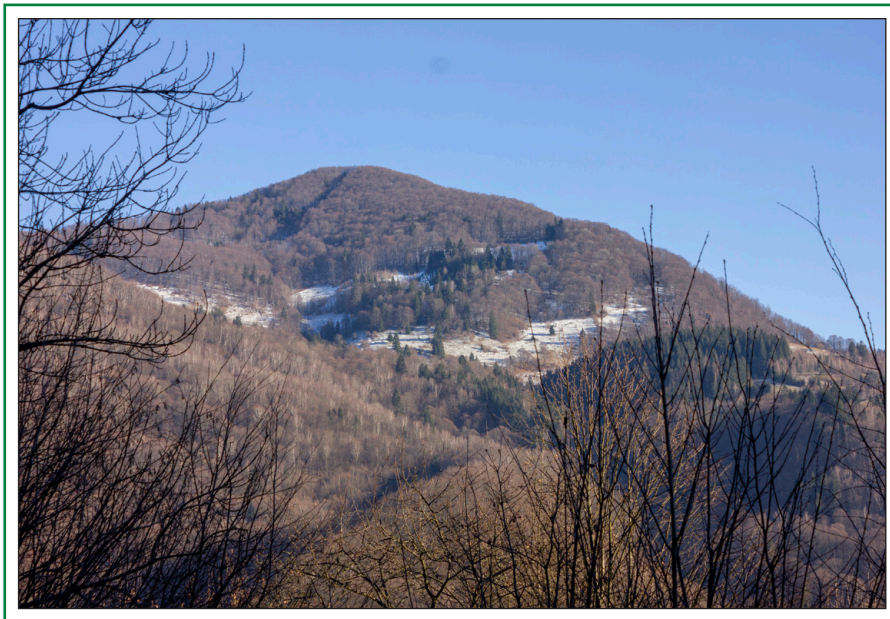
Морфометричний аналіз для окремих геоморфологічних та ландшафтних одиниць Українських Карпат здійснюва-

ли Микита і Салюк (2015), Карабінюк, Калинич і Пересоляк (2017) та ін. Проте зазначеними авторами не запропоновано конкретних заходів для зниження ризику розвитку небезпечних екзогенних процесів. Таким заходом, на нашу думку, може бути розбудова екологічної мережі як спосіб інтеграції природоохоронних рішень у систему просторового планування.

Метою нашого дослідження є визначення морфометричних передумов формування екологічної мережі у Рахівських горах. Зокрема, окреслення зон високого рівня ризику розвитку небезпечних екзогенних процесів, які потребують обмеження антропогенного навантаження, збереження або відновлення природної деревної рослинності, впровадження підходів наближеного до природи ведення лісового господарства тощо.

2. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Спираючись на дослідження науковців (Кравчук, Іваник, Гнатюк, 2016), встановлено межі району Рахівських гір Марамороського масиву. Складено цифрову модель рельєфу та проведено морфометричний аналіз на основі просторових даних SRTM (N47E024, N48E024) із використанням ГІС-програмного забезпечення QGIS 3.16.8. Укладено картосхеми крутизни та експозиції схилів та обчислено відповідні частки схилів

за групами.

На основі виявлених залежностей схилових процесів від їхньої крутизни та експозиції (Косик, Кравчук, 2010; Світличний, Чорний, 2007) здійснено просторовий аналіз досліджуваного регіону із виділенням груп схилів за різним рівнем потенційного ризику прояву небезпечних екзогенних процесів. До групи із дуже високим ризиком віднесені схили крутизною понад 17° ($17-25^\circ$, понад 25°) південної і західної експозицій; до групи із високим ризиком – схили крутизною понад 17° північної і східної експозицій; до групи із вищим за середній ризиком – схили від 8° до 17° ($8-12^\circ$, $12-17^\circ$) південної і західної експозицій, середнім ризиком – схили від 8° до 17° північної і східної експозицій; до групи із нижчим за середній ризиком – схили від 3° до 8° ($3-5^\circ$, $5-8^\circ$) південної і західної експозицій, низьким ризиком – схили від 3° до 8° північної і східної експозицій. Похилі ділянки із крутістю до 3° , які відповідають плоским привододільним поверхням хребтів і заплавам, виділено в окрему групу та не оцінювались.

На основі детальних планів лісонасаджень, великомасштабних схем об'єктів природно-заповідного фонду, даних публічної кадастрової карти виявлено та нанесено існуючі об'єкти природно-заповідного фонду у районі дослідження. З ресурсу Emerald Network Viewer завантажено шари у форматі GeoJSON із сайтами Смарагдової мережі.

Вказані групи і підгрупи схилів разом із результатами опрацювання пере-

рахованих вище матеріалів представлені у ГІС моделі «Ризик прояву небезпечних екзогенних процесів на схилах Рахівських гір та стан їхньої захищеності». Обчислено площі і відповідні частки вказаних груп і підгруп схилів.

На основі даних Copernicus Global Land Service (Buchhorn et al., 2020) обчислено частки різних типів рослинного покриву в межах зон ризику розвитку небезпечних екзогенних процесів. Запропоновано природоохоронні заходи та можливості їх інтегрування у систему просторового планування шляхом визначення структурних елементів екологічної мережі.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Рахівські гори є північно-західною частиною Мармароського масиву і розташовані на півдні Рахівського району Закарпатської області. Максимальні абсолютні висоти Рахівських гір приурочені до хребта Піп-Іван (г. Піп-Іван Мармароський, 1938 м н. р. м.). На його північно-східному схилі розвинені форми льодовикового генезису, що зумовлює альпінотипний характер рельєфу (Кравчук, Іваник, Гнатюк, 2016) (див рис. на стор. 54).

Із структурно-тектонічними і геолого-геоморфологічними особливостями досліджуваної території тісно пов'язані її морфометричні характеристики. Аналіз картографічної моделі показує, що

похилі ділянки з крутістю до 3° займають 2,38 % від площі усєї території. Вони відповідають плоским привододільним поверхням хребтів, для яких властиві передусім денудаційні процеси, а також поверхням річкових долин, для яких характерний певний ряд флювіальних процесів. Слабоспадисті схили з нахилом $3-5^\circ$ розміщені здебільшого у західній частині району на висотах нижче 600 м і займають 2,81 % району. За умови інтенсивного господарського використання тут поширені процеси площинної ерозії. Спадисті $5-8^\circ$ (7,75 %) та стрімко спадисті $8-12^\circ$ (17,16 %) схили трапляються по всій території регіону. Тут можуть розвиватися процеси як площинного змиву, так і лінійної ерозії. Круті ($12-17^\circ$) та дуже круті (17° і більше) схили займають 42,35 %. Вони представлені схилами водозборів приток річки Тиса (Білий, Великий Потік, Квасний), схилами хребта у межиріччі Тиси та її притоки р. Косівська. У цій зоні, окрім інтенсивної площинної і лінійної ерозії, проявляються гравітаційні процеси (див. рис. на стор. 55).

Поширення практик суцільних рубок, трелювання деревини, рух лісозаготівельного транспорту та активний джипінг по гірських дорогах зумовлюють інтенсифікацію площинного змиву та лінійної ерозії, особливо на стрімко спадистих, крутих та дуже крутих схилах (див. рис. угорі на стор. 56). Розвиток цих процесів суттєво уповільнює відновлення порушених екосистем.

Щодо експозиції схилів у Рахівських горах, то тут домінують схили північної (18,85 %) і південної (15,41 %) експозицій (див. рис. на стор. 56). Для схилів південних (38,31 %) і західної (11,76 %) експозицій характерні процеси інтенсифікації площинного змиву талими водами у весняний період.

Побудова картографічної моделі «Ризик прояву небезпечних екзогенних процесів на схилах Рахівських гір та стан їхньої захищеності» вказує на те, що група схилів із дуже високим і високим ризиком розвитку небезпечних екзогенних процесів охоплює водозбори приток річки Тиса (Білий, Великий Потік, Квасний), схили хребта у межиріччі Тиси та її притоки р. Косівська. Ці схили займають 40,02 % від території району (див. таблицю на стор. 55). З них 57,40 % знаходяться під охороною об'єктів природно-заповідного фонду. Щодо характеру рослинного покриву, то згідно з геоданими Copernicus Global

Гісометрична карта території Рахівських гір

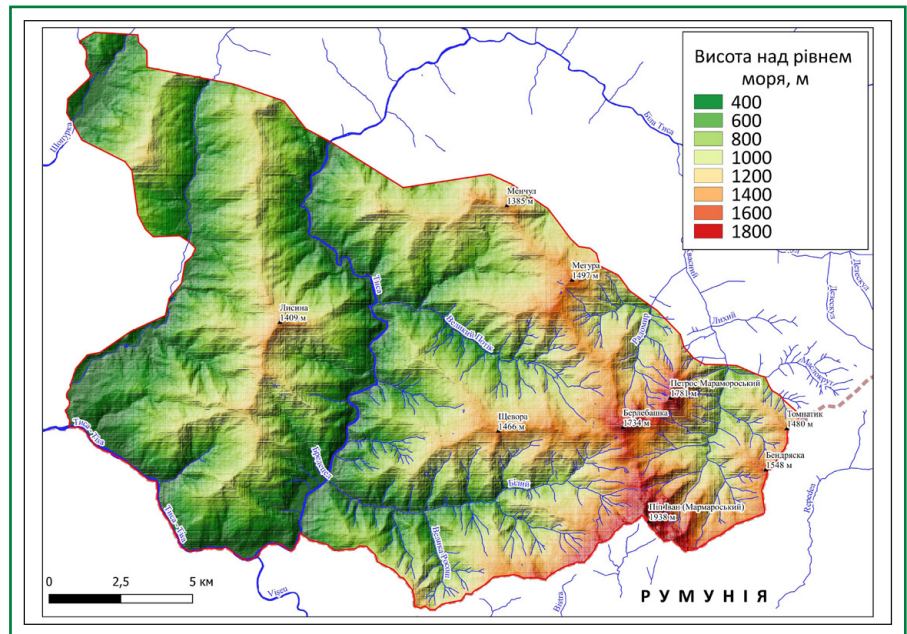
Land Service, 78,35 % схилів із дуже високим та високим рівнями ризику вкрито суцільною деревною рослинністю. Серед лісових угідь переважають широколистяні (34,08 %) і мішані (30,86 %) ліси. Хвойні ліси займають 13,42 %. Близько 17,77 % схилів зайнято рідколіссям, 2,60 % – трав'яною рослинністю, 0,72 % схилів розорані, а 0,56% – забудовані.

Схили із вищим за середній і середнім рівнем потенційного ризику розвитку небезпечних екзогенних процесів займають 43,63 % району дослідження (див. таблицю на стор. 55). З них 46,43 % знаходяться під охороною об'єктів природно-заповідного фонду. Щодо характеру рослинного покриву, то 59,79 % схилів із вищим за середній і середнім рівнями ризику вкрито суцільною деревною рослинністю. Серед лісових угідь переважають мішані (24,52 %) і широколистяні (18,29%) ліси. Хвойні ліси займають 12,90 %. Близько 34,85 % схилів зайнято рідколіссям, 2,45 % – трав'яною рослинністю, 1,45 % схилів розорані, а 0,95 % – забудовані.

Схили із нижчим за середній і низьким рівнем потенційного ризику розвитку небезпечних екзогенних процесів займають лише 11,63 % району дослідження.

Загалом, у межах Рахівських гір створено 22 об'єкти природно-заповідного фонду (див. рис. унизу на стор. 56). Серед них найбільшим є Карпатський біосферний заповідник, а саме його Кузійський і Марамороський масиви. Згідно зі Схемою екологічної мережі Закарпатської області (Турис, Дробнич, Мигаль та ін., 2015) ця природоохоронна установа у регіоні виступає ключовою територією.

На названому рисунку позначено цифрами об'єкти природно-заповідного фонду: 1. *Карпатський біосферний заповідник*: 1.1. Кузійський масив, 1.2. Марамороський масив. Заказники: 2. Веймутова сосна (лісовий), 3. Арніка (ботанічний). *Пам'ятки природи*: 4. Праліс і квазіпраліси Косівсько-Полянського лісництва, 5. Квазіпраліси Костилівського лісництва, 6. Квазіпраліси Діловецького лісництва, 7. Квазіпраліси Лужанського лісництва (пралісові); 8. Кедр європейський, 9. Секвоя, 10. Со-

сна гірська жереп, 11. Тис ягідний, 12. Урочище Довгий Потік (загальнодержавного значення), 13. Церцис європейський (ботанічний); 14. Скеля-стрімчак, 15. Скеля-стрімчак над Білим Потіком (геологічний); 16–22. Гідрологічні пам'ятки природи, представлені гідрологічними свердловинами.

Окрім Карпатського біосферного заповідника, у районі дослідження є два заказники, 19 пам'яток природи. Слід зазначити, що заповідник є також сайтом Смарагдової мережі України. А між Кузійським і Марамороським масивами обґрунтовано і затверджено Постійним комітетом Бернської конвенції сайт Марамороські і Чорногірсько-Гринявські гори. Проте через відсутність чіткого визначення у правовому полі України ускладнене їхнє повноцінне функціонування. На нашу думку, розширення Карпатського біосферного заповідника за рахунок лісів, які виконують протиерозійні і ґрунтозахистні функції, сприятиме налагодженню природоохоронного менеджменту у районі дослідження. У перспективі ці території можуть стати частиною українсько-румунського транскордонного біосферного резервату ЮНЕСКО у Марамороських горах.

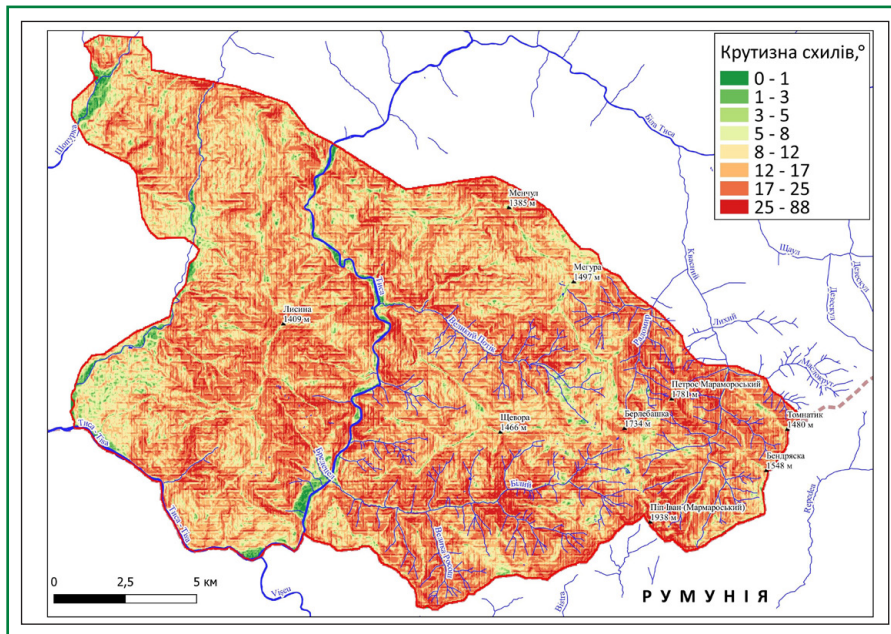
До відновлюваних територій слід також віднести зони із дуже високим і високим рівнем потенційного ризику розвитку небезпечних екзогенних процесів, де порушено цілісність ґрунтово-рослинного покриву (за винятком головних лісових доріг, призначених для руху лісгосподарського транспорту). Лісові екосистеми на схилах, які харак-

теризуються нижчими рівнями потенційного ризику розвитку небезпечних екзогенних процесів, можуть належати до буферних територій екомережі. При цьому вони потребують впровадження наближених до доквілля підходів ведення лісового господарства. Серед таких підходів особливо варто відзначити обмеження суцільно-лісо-сичних рубок і трелювання деревини.

Варто зазначити, що розробниками схеми екологічної мережі Закарпатської області (Турис, Дробнич, Мигаль та ін., 2015) окреслено Тисянський екологічний коридор, який сполучає масиви Карпатського біосферного заповідника вздовж долини р. Тиса, включаючи прикордонні території до смт Буштино, далі урочище Чорна гора заповідника, масиви РЛП «Притисянський» до Угорського кордону, через який сполучається з екомережею Угорщини. Це повинно бути враховано під час реалізації проєктів відновлення і розвитку прикордонної інфраструктури, що у перспективі сприятиме формуванню українсько-румунського еколого-туристичного вузла. Зокрема, передбачено відновлення зруйнованого автомобільного переходу через р. Тиса на українсько-румунському державному кордоні у селі Діловому Рахівського району Закарпатської обл.; реконструкція залізниці на ділянці Рахів – Валя-Вішеулуй (Румунія) на європейській вузької колії, яка тут діяла до Другої світової війни, та відновлення руху пасажирських потягів через Рахів до Румунії, Будапешта і Праги. Оскільки реалізація цих проєк-

Крутизна схилів в межах Рахівських гір

зборах приток річки Тиса (Білий, Великий Потік, Квасний) та у межиріччі Тиси та її притоки р. Косівська, що займають 40,0 %. Частина із них припадає на території Карпатського біосферного заповідника, заказників і пам'яток природи, де завдяки заповідному режиму обмежено антропогенну діяльність. Чимало схилів (42,6 %), які визначені нами як такі, що відзначаються дуже високим і високим рівнем ризику прояву небезпечних екзогенних процесів, залишаються незахищеними. При цьому 78,4 % їх вкрито суцільною лісовою рослинністю, яка може зазнавати впливу внаслідок застосування суцільно-лісососічних рубок.

3. Схожа ситуація властива для схилів, які віднесені до вищого за середній і середнього рівнів потенційного розвитку небезпечних екзогенних процесів (43,6 % від загальної площі району дослідження). Майже 53,6 % цих схилів не охоплені природоохоронними територіями. При цьому частка суцільного лісового покриву в їх межах становить лише 59,8 %.

4. Важливими заходами для забезпечення стійкості схилових геосистем Рахівських гір є розширення Кузійського і Мараморського масивів Карпатсько-

тів передбачає інтенсифікацію розвитку місцевої туристичної інфраструктури, повинні впроваджуватись превентивні заходи, які забезпечать стійкість екосистем. Такими заходами є промарковані туристичні стежки, обмеження джипінгу крутими схилами, облаштування зон для кемпінгів тощо. Важливим є також врахування у проєктах зелених переходів (екодуків) через транспортну інфраструктуру, які сприятимуть цілісності місцевої екомережі і зв'язності між масивами Карпатського біосферного заповідника.

4. ВИСНОВКИ

1. Аналіз створених морфометричних параметрів показав, що в межах Рахівських гір переважають стрімко спадисті, круті і дуже круті схили (76,0 %). Щодо експозиції схилів, то тут домінують схили північної (18,9 %) і південної (15,4 %) експозицій.

2. Найвищий і високий ступені ризику прояву схилових процесів властиві для схилів, що знаходяться у водо-

РОЗПОДІЛ ТЕРИТОРІЙ ЗА ІМОВІРНИМ РИЗИКОМ ПРОЯВУ СХИЛОВИХ ПРОЦЕСІВ

Таблиця

Експозиція	Пд	ПдЗх	ПдСх	Зх	Разом	Пн	ПнЗх	ПнСх	Сх	Разом
ПРНЕМ*	Дуже високий рівень					Високий рівень				
Крутизна	Частка схилів, у відсотках									
понад 25°	1,83	1,02	1,10	1,04	4,99	2,15	0,94	1,16	1,02	5,27
17–25°	4,57	3,63	3,10	3,24	14,54	5,85	3,74	3,11	2,52	15,22
Разом	6,41	4,64	4,20	4,28	19,53	7,99	4,68	4,28	3,54	20,49
ПРНЕМ*	Вище середнього рівень				Разом	Середній рівень				Разом
12–17°	3,92	3,88	2,39	3,31	13,51	4,76	4,13	2,45	1,83	13,18
8–12°	2,31	2,66	1,49	2,22	8,68	2,86	3,01	1,39	1,01	8,27
Разом	6,23	6,54	3,89	5,53	22,19	7,62	7,14	3,84	2,84	21,44
ПРНЕМ*	Нижче середнього рівень				Разом	Низький рівень				Разом
5–8°	1,03	1,15	0,67	1,02	3,87	1,34	1,45	0,63	0,46	3,88
3–5°	0,41	0,40	0,26	1,45	2,52	0,47	0,49	0,22	0,18	1,37
Разом	1,44	1,55	0,92	2,47	6,39	1,81	1,94	0,85	0,64	5,25

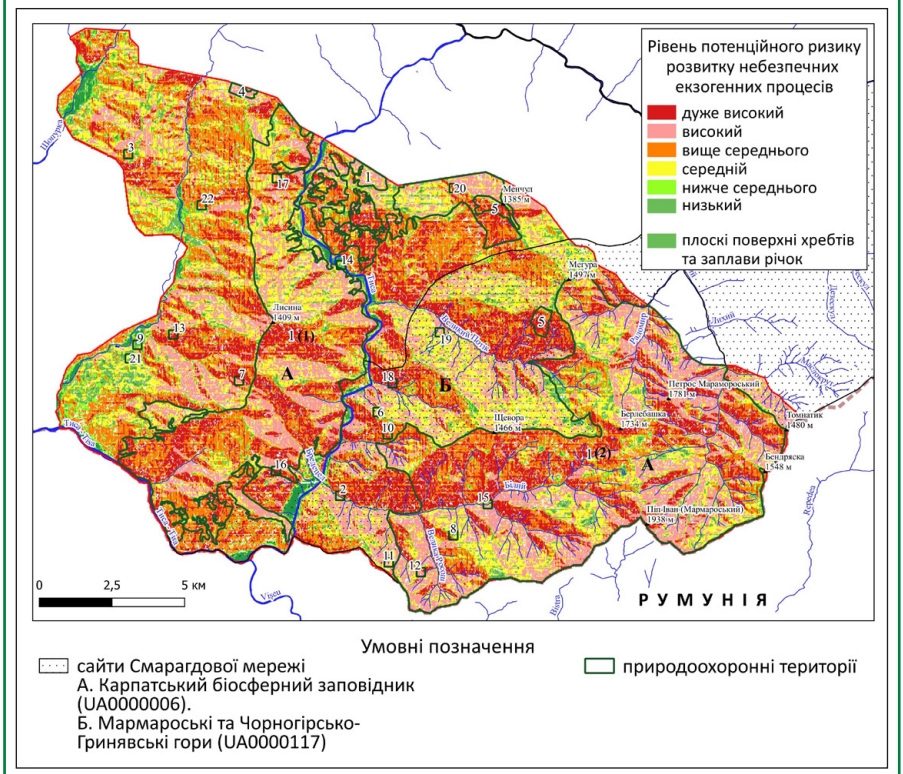
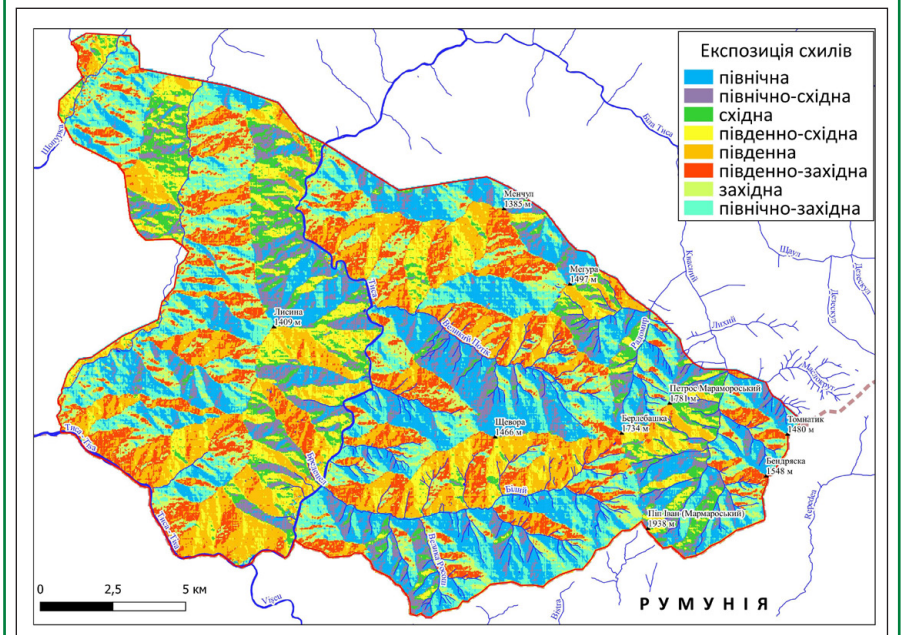
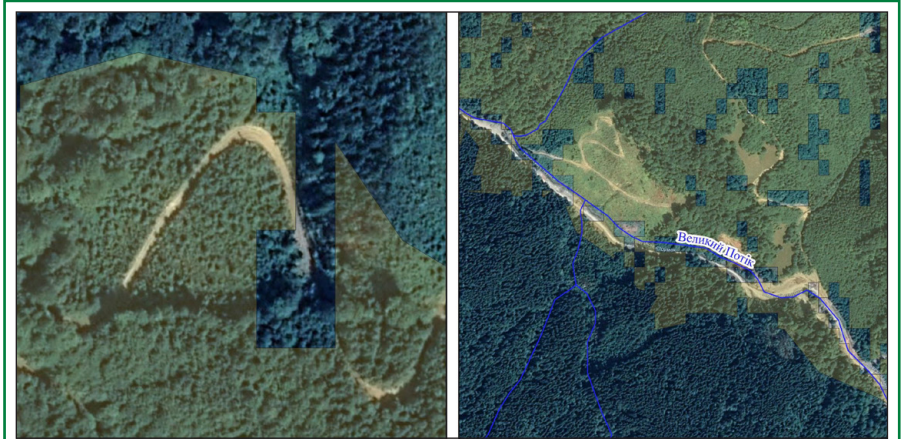
*Потенційний ризик небезпечних екзогенних процесів

го біосферного заповідника за рахунок включення лісів, що виконують ґрунтозахисні і протиерозійні функції. Це суттєво сприятиме налагодженню природоохоронного менеджменту у районі дослідження, а у перспективі ці території можуть стати частиною українсько-румунського транскордонного біосферного резервату ЮНЕСКО у Мараморських горах.

5. Необхідно забезпечити умови для відновлення природних геосистем, особливо лісів на дуже крутих і крутих схилах. Лісові геосистеми за межами природоохоронних територій потребують впровадження наблизених до довілля підходів ведення лісового господарства. Серед них варто відзначити обмеження суцільно-лісосічних рубок і трелювання деревини. Розвиток туристичної інфраструктури регіону повинен відбуватися із врахуванням потреб збереження цілісності локальної екологічної мережі Рахівських гір.

ЛІТЕРАТУРА

- Акулов, О.Ю. (2016). Нові відомості про гриби Мармароського масиву Карпатського біосферного заповідника. Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Мараморощини: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Хмельницький, 5–12 [Akulov, O.Iu. (2016). Novi vidomosti pro hryby Marmaroskoho masyvu Karpatskoho biosfernoho zapovidnyka. Ekolohichni, sotsialno-ekonomichni ta istoryko-kulturni aspekty rozvytku prykordonnykh terytorii Maramoroshchynu: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Khmelnytskyi, 5–12]
- Брусак, В., Бакун, В. (2011). Методичні аспекти класифікації і паспортизації геолого-геоморфологічних пам'яток природи. Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр., 39, 44–51 [Brusak, V., Bakun, V. (2011). Metodichni aspekty klasyfikatsii i pasportyzatsii heoloho-geomorfolohichnykh pamiatok pryrody. Visn. Lviv. un-tu. Ser. heogr., 39, 44–51]
- Брусак, В., Зінко, Ю., Кравчук, Я., & Кричевська, Д. (2009). Геоморфологічні передумови формування екологічної мережі Українських Карпат. Фізична географія та геоморфо-

Розвиток ерозійних процесів на схилах Рахівських гір; експозиція схилів в межах Рахівських гір; ризик прояву небезпечних екзогенних процесів на схилах Рахівських гір

логія, 55, 112–123 [Brusak, V., Zinko, Yu., Kravchuk, Ya., & Krychevska, D. (2009). Neomorfolohichni peredumovy formuvannya ekolohichnoi merezhi Ukrainykh Karpat. Fizychna heohrafiia ta heomorfolohiia, 55, 112–123]

4. Гамор, Ф.Д. (2016). Про деякі аспекти розвитку туризму та поглиблення співпраці між українськими територіальними громадами, які розташовані по обидва боки українсько-румунського кордону на Мараморощині. Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Мараморощини: матер. міжнарод. конф. Хмельницький, 76–82 [Hamor, F.D. (2016). Pro deiaki aspekty rozvytku turyzmu ta pohlyblennia spivpratsi mizh ukrainskymy terytorialnymy hromadamy, yaki roztashovani po obydvya boku ukrainsko-rumunskoho kordonu na Maramoroshchyni. Ekolohichni, sotsialno-ekonomichni ta istoryko-kulturni aspekty rozvytku prykordonnykh terytorii Maramoroshchynu: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Khmelnytskyi, 76–82]

5. Глеб, Р.Ю., Капєць, Н.В., & Зикова, М.О. (2016). Рідкісні гриби Марамороського масиву Карпатського біосферного заповідника. Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Мараморощини: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Хмельницький, 94–97 [Hleb, R.Iu., Kapets, N.V., & Zyкова, M.O. (2016). Ridkisni hryby Maramoroskoho masyvu Karpat'skoho biosferneho zapovidnyka. Ekolohichni, sotsialno-ekonomichni ta istoryko-kulturni aspekty rozvytku prykordonnykh terytorii Maramoroshchynu: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Khmelnytskyi, 94–97]

6. Зінко, Ю., Брусак, В., Гнатюк, Р., & Кобзяк, Р. (2004). Заповідні геоморфологічні об'єкти Українських Карпат: структура, особливості поширення та використання. Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: матер. міжнарод. семінару, 260–281 [Zinko, Yu., Brusak, V., Hnatiuk, R., & Kobziak, R. (2004). Zapovidni heomorfolohichni obiekty Ukrainykh Karpat: struktura, osoblyvosti poshyrennia ta vykorystannia. Problemy heomorfolohii i paleoheohrafiї Ukrainykh Karpat i prylehlykh terytorii: mater. mizhnarod. seminaru, 260–281]

7. Кабаль, М.В. (2016). Санітарний стан приполюнних ялиників Марамороського масиву Карпатського біосферного заповідника. Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Мараморощини: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Хмельницький, 147–152 [Kabal, M.V. (2016). [Sanitarnyi stan pryopolunnykh yalynnykiv Maramoroskoho masyvu Karpat'skoho

biosferneho zapovidnyka. Ekolohichni, sotsialno-ekonomichni ta istoryko-kulturni aspekty rozvytku prykordonnykh terytorii Maramoroshchynu: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Khmelnytskyi, 147–152]

8. Кабаль, М.В., Норенко, К.М., & Тестов, П.С. (2016). Проблемні питання функціонування гірськолісових об'єктів природно-заповідного фонду та можливі шляхи їх вирішення. Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Мараморощини: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Хмельницький, 153–158 [Kabal, M.V., Norenko, K.M., & Tiestov, P.S. (2016). Problemnii pytannia funktsionuvannya hirskolisovykh obektiv pryrodno-zapovidnoho fondu ta mozhyvi shliakhy yikh vyrishennia. Ekolohichni, sotsialno-ekonomichni ta istoryko-kulturni aspekty rozvytku prykordonnykh terytorii Maramoroshchynu: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Khmelnytskyi, 153–158]

9. Карабінюк, М., Калинич, І., & Пересоляк, В. (2017). Морфометричні особливості рельєфу ландшафтів Чорногора і Свидовець в межах Закарпатської області. Наук. зап. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер.: географія, 2, 10–19 [Karabiniuk, M., Kalynych, I., & Peresoliak, V. (2017). Morfometrychni osoblyvosti reliefu landshaftiv Chornohora i Svydovets v mezhakh Zakarpatskoi oblasti. Nauk. zap. TNPU im. V. Hnatiuka. Ser.: heohrafiia, 2, 10–19]

10. Козурак, А.В., Беркела, Ю.Ю. (2016). Поширення рідкісних видів флори у Кісвіанському природо-охоронному науково-дослідному відділенні Карпатського біосферного заповідника. Екологічні, соціально-економічні та історико-культурні аспекти розвитку прикордонних територій Мараморощини: матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Хмельницький, 159–163 [Kozurak, A.V., Berkela, Yu.Iu. (2016). Poshyrennia ridkisnykh vydiv flory u Kisvianskomu pryrodookhoronnomu naukovodoslidnomu viddilenni Karpat'skoho biosferneho zapovidnyka. Ekolohichni, sotsialno-ekonomichni ta istoryko-kulturni aspekty rozvytku prykordonnykh terytorii Maramoroshchynu: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Khmelnytskyi, 159–163]

11. Косик, Л.Б., Кравчук, Я.С. (2010). Вплив морфометричних показників на характер поширення та інтенсивність площинного змиву в Українському Розточчі. Науковий вісник НЛТУ України, 20.16, 57–62 [Kosyk, L.B., Kravchuk, Ya.S. (2010). Vplyv morfometrychnykh pokaznykiv na kharakter poshyrennia ta intensyvnist ploschynnoho zmyvu v Ukrainkomu Roztochchi. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, 20.16, 57–62]

12. Кравчук, Я.С., Брусак, В.П. (2020). Геолого-геоморфологічний аналіз національних природних парків північно-західної частини Українських Кар-

пат. Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій, 1 (11), 184–207 [Kravchuk, Ya.S., Brusak, V.P. (2020). Neolohoheomorfolohichni analiz natsionalnykh pryrodnykh parkiv pivnichno-zakhidnoi chastyny Ukrainykh Karpat. Problemy heomorfolohii i paleoheohrafiї Ukrainykh Karpat i prylehlykh terytorii, 1 (11), 184–207]

13. Кравчук, Я., Іваник, М., & Гнатюк, Р. (2016). Рельєф української частини Мармароського геоморфологічного регіону Східних Карпат. Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій, 1, 51–63 [Kravchuk, Ya., Ivanyk, M., & Hnatiuk, R. (2016). Relief ukrainskoi chastyny Marmaroskoho heomorfolohichnoho rehionu Skhidnykh Karpat. Problemy heomorfolohii i paleoheohrafiї Ukrainykh Karpat i prylehlykh terytorii, 1, 51–63]

14. Микита, М.М., Салюк, М.Р. (2015). Морфометричне оцінювання рельєфу південно-східної частини вулканічних гір Закарпаття. Фізична географія та геоморфологія, 2 (78), 29–34 [Mykyta, M.M., Saliuk, M.R. (2015). Morfometrychne otsiniuvannya reliefu pivdenno-skhidnoi chastyny vulkanichnykh hir Zakarpattia. Fizychna heohrafiia ta heomorfolohiia, 2 (78), 29–34]

15. Світличний, О.О., Чорний, С.Г. (2007). Основи ерозієзнавства: підручник. Суми: ВТД «Університетська книга», 266 [Svitlychnyi, O.O., Chornyi, S.H. (2007). Osnovy eroziieznavstva: pidruchnyk. Sumy: VTD «Universytetska knyha», 266]

16. Турис, Е.В., Дробнич, В.Г., Мигаль, А.В., Кічура, В.П., & Поляновський, А.О. (2015). До питання формування структури регіональної екологічної мережі Закарпатської області. Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. Біол., 36, 47–51 [Turys, E.V., Drobnych, V.H., Myhal, A.V., Kichura, V.P., & Polianovskiy, A.O. (2015). Do pytannia formuvannya struktury rehionalnoi ekolohichnoi merezhi Zakarpatskoi oblasti. Nauk. visn. Uzhhorod. un-tu. Ser. Biol., 36, 47–51]

17. Brusak, V.P., Kravchuk, Ya.S., Brusak, I.V., & Krychevska D.A. (2022). State and prospects of relief protection in nature reserves and national nature parks of the Ukrainian Carpathians. Journal of Geology, Geography and Geocology, 31 (1), 10–21.

18. Buchhorn, M., Smets, B., Bertels, L., De Roo, B., Lesiv, M., Tsendbazar, N.-E., Herold, M., & Fritz, S. (2020). Copernicus Global Land Service: Land Cover 100 m: collection 3: epoch 2019: Globe. URL: <https://zenodo.org/record/3939050#.YwNG53ZBxPY>.

СИСТЕМА SMART І ЇЇ МОЖЛИВОСТІ

Ярослав ДОВГАНИЧ,
завідувач зоологічної
лабораторії
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів

За останні двадцять років наша планета втратила більше половини незайманих тропічних лісів. Половина на водно-болотних угідь і рифів була знищена, причому більшість рифів, що залишилися, знаходяться під безпосередньою загрозою. Для багатьох країн біосферні резервати ЮНЕСКО, об'єкти Всесвітньої природної спадщини та національні парки, є останніми бастионами захисту цих життєво важливих природних екосистем.

Незаконні рубки, знеліснення, видобуток корисних копалин і браконьєрство нищать національні парки, особливо в країнах, що розвиваються. Економічно відсталі країни часто змушені виживати за рахунок непомірного використання своїх природних ресурсів. Щоб врятувати їхні природні ресурси, які є надбанням усього людства, цим країнам потрібно допомагати розвивати альтернативні галузі економіки, зокрема туризм, а також допомагати зберігати їхні природні ресурси від незаконного хижацького винищення. Без фінансування багатьох національних парків у країнах, що розвиваються, будуть знищені ще до того, як ними зможуть насолодитися як місцеві, так і зарубіжні відвідувачі. Без відповідної охорони будуть втрачені не тільки вражаюча краса та біорізноманіття національних парків, а також екосистемні послуги, які вони забезпечують, наприклад, чиста вода, акумулювання вуглецю та чисте повітря. Все це спонукало міжнародний фонд Global Conservation (Глобальна охорона) створити програму «Глобальний захист парків» (Global Park Defense).

Використовуючи можливості Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та національних парків, ця програма допомагає національним урядам та адміністраціям парків охороняти наземні та морські природоохоронні території з використанням найкращих систем, технологій та доступного навчання. Ця програма

є довгостроковим методом для досягнення цілі «не рубати, не вбивати» («No Cut, No Kill») та забезпечення фінансової стабільності у справі тривалого збереження живої природи. Програма «Глобальний захист парків» розроблена, щоб підвищити ефективність роботи служби охорони та, відповідно, рівень захисту критичних екосистем на природоохоронних територіях. Це масштабна система, яка застосовує новітні технології та ефективне навчання, які адаптуються до потреб кожної природоохоронної території. Вона різко підвищує ефективність роботи служб охорони та адміністрації природоохоронних територій у справі захисту Всесвітньої природної спадщини. Одним із базових інструментів програми «Глобальний захист парків» є програмне забезпечення SMART (Spatial Monitoring And Report Tool), яке розшифровується як інструмент просторового моніторингу і звітування.

Що дає застосування патрульно-моніторингової системи SMART? Вона дозволяє реєструвати роботу кожного рейнджера: коли і скільки часу він працював, куди ходив, які відстані пройшов. SMART також дозволяє контролювати витрати пального на транспорт, зокрема скільки пального було використано для патрулювання природоохоронної території. Застосування фотопасток дозволяє контролювати територію резервату і в нічні години. Миттєве посилення інформації про порушення у командний центр дозволяє службі охорони швидко реагувати на надзвичайні ситуації, які можуть виникати на природоохоронній території.

У веденні моніторингу за станом природи SMART дозволяє точно ідентифікувати місце спостереження виду рослин чи тварин, зробити фотографію спостереження. Є можливість реєструвати і фотографувати незнайомі види рослин і тварин, які пізніше будуть визначені фахівцями.

Ось кілька прикладів, які показують ефективність патрульно-моніторингової системи SMART.

У національному парку королеви Єлизавети в Уганді впровадження SMART підвищило ефективність патрулювання, що призвело до значного збільшення кількості виявлень незаконної діяльності, у деяких випадках

понад 250% без збільшення кількості рейнджерів.

У Белізі SMART було прийнято для підтримки управління морськими природоохоронними територіями на національному рівні. У морському заповіднику Риф Гловера (Glover's Reef) використання SMART сприяло зниженню порушень у сфері рибальства на 55%.

SMART використовується в більш ніж 100 місцях існування тигрів в Азії. В результаті використання системи SMART вдалося на порядок зменшити рівень загроз, що призвело до загального збільшення чисельності тигрів за період між 2011 і 2014 роками на 61%.

Для того, щоб фонд «Глобальна охорона» почав реалізувати програму «Глобальний захист парків» на природоохоронній території, вона повинна відповідати наступним критеріям:

1. Бути національним парком, що знаходиться під загрозою зникнення, або об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в країні, що розвивається.

2. Містити оселища для мегафауни (великих тварин) з недоторканими, первинними екосистемами.

3. Повинна мати потенціал для фандрайзингу (залучення сторонніх ресурсів для реалізації соціально важливих завдань, культурних проєктів або підтримання існування організації) та співпраці з природоохоронними неурядовими громадськими організаціями.

4. Мати адміністрацію, готову взяти на себе зобов'язання щодо мети «Глобального захисту парків» «Не рубати, не вбивати», та бути готовим підтримувати демаркацію меж парку і встановлення меж зв'язку.

5. Демонструвати відмінний потенціал для сталого туризму та підтримки довготривалої охорони природних екосистем.

Усім цим критеріям відповідає Карпатський біосферний заповідник, тому фонд «Глобальна охорона» запропонував йому свою допомогу. У заповіднику систему SMART почали запроваджувати у 2020 році. Було призначено пілотне відділення, інспекторів якого забезпечено смартфонами і фотопастками, організовано тренінг. Був також створений та укомплектований необхідним обладнанням командний центр. Проведено навчання адміністраторів командного центру.

На цей час у заповіднику більшість інспекторів використовують у роботі SMART. Командний центр регулярно аналізує інформацію, що надходить від них і готує щомісячні звіти про роботу служби охорони для відділу охорони заповідника. Наукові працівники заповідника аналізують моніторингову інформацію і використовують її при підготовці щорічного звіту з моніторингу – Літопису природи.

Уже з'явилися перші позитивні результати застосування SMART. З допомогою фотопасток виявлено бракон'єрів, які займалися незаконною діяльністю на території заповідника. Моніторингові спостереження почали точно прив'язуватися до місцевості. Виявлено кілька нових місць зростання рідкісних видів рослин та нові види комах, які раніше ніколи тут не реєструвалися.

Нещодавно (6-9 листопада 2023 р.) представників Карпатського біосферного заповідника запрошено взяти участь у I Саміті природоохоронних територій Азії та Східної Європи, організованому фондом «Глобальна охорона». Саміт показав, наскільки ефективним інструментом у справі охорони дикої природи є програма «Глобальний захист парків» та патрульно-моніторингова система SMART. На Саміті вдалося провести переговори з виконавчим директором фонду Глобальна охорона Джефом Морганом. Була досягнута домовленість про розширення подальшої співпраці фонду і Карпатського біосферного заповідника, яка, без сумніву, допоможе поліпшити охорону і збереження безцінних ділянок чудової карпатської природи.

Фотопастка «вполювала» бурого ведмеда і рись; представники України на Першому саміті природоохоронних територій Азії та Східної Європи (зліва направо: професор, доктор біологічних наук, заступник директора Карпатського біосферного заповідника Федір ГАМОР; директор НПП «Верховинський» Михайло НЕЧАЙ; директор НПП «Черемоський» Роман ЯРЕМА; завідуючий зоологічною лабораторією Карпатського біосферного заповідника Ярослав ДОВГАНІЧ), м. Боржомі, Грузія

РЕНАТУРАЛІЗАЦІЯ ВТОРИННИХ ЛІСІВ

● ● ●

*Дмитро СУХАРЮК,
старший науковий
співробітник
лабораторії лісознавства
Карпатського біосферного
заповідника,
кандидат біологічних наук,
заслужений природоохоронець
України,
м. Рахів*

Упродовж останніх декількох століть у складі і структурі лісів Українських Карпатах, унаслідок антропогенного впливу, відбулися істотні як кількісні, так і якісні зміни, що призвело до дестабілізації природних комплексів на значних за площею територіях. Особливо негативно на стані лісів позначилися безсистемні рубки в повоєнний період. За даними академіка С.А. Генсірука (2004), у 1945-60 рр. вирубування лісів суцільно-лісосічними рубками досягало трьох розрахункових норм, а з 1960-1990 рр. – двох норм. Наприклад, у Закарпатській області за 45 повоєнних років було зрубано понад 100 млн м³ деревини на площі близько 450 тис. га. Згідно з даними професора С.М. Стойка (2006), в Українських Карпатах більше третини лісового фонду створені плантаційним способом зі зміненою природною будовою та віковою і ценотичною структурою. Близько 40 % площі лісів представлені молодняками і 33 % – середньвіковими насадженнями. Суттєві зміни у складі і структурі деревостанів, унаслідок антропогенного впливу, відбулися практично у лісах всіх найбільш

поширених лісотворних порід Карпатського регіону. Наприклад, на місці колишніх природних чистих і мішаних листяних та мішаних ялинових і ялицевих лісів на площі понад 180 тис. га були створені монокультури екологічно нестабільних і нестійких ялиників. Тому такі ліси потребують проведення заходів з покращення їх стану на засадах багатоцільового, неперервного і ощадливого використання лісового фонду та оптимізації їх водорегулюючих, протиерозійних, рекреаційних, соціальних та інших функцій і властивостей. Для досягнення цього необхідно підбирати і застосувати оптимальні заходи для підвищення стійкості лісових угруповань, які повинні базуватись на чіткій системі наближеного до природного лісівництва, яка спрямована на формування лісів за видовим складом порід, ценотичною і віковою структурою близьких до природних угруповань, яким властива здатність до саморегуляції, самозахисту і самовідновлення (Стойко, 2006). На практиці доведено, що екологічною моделлю для ренатуралізації трансформованих і похідних лісів є первинні ліси або праліси, які,

Поява підросту після проведення першого етапу рубки переформування в похідному ялиновому деревостані (Чорногірське ПНДВ Карпатського біосферного заповідника), 2023 р.

за висловом професора С.М. Стойка, є «золотим фітоценофондом».

Формування екологічно стійких насаджень здійснюється методами та способами, що забезпечують перетворення вторинних деревостанів у напрямку максимального наближення до природного функціонування лісових екосистем (Сухарюк та ін., 2006; Кабаль та ін., 2020), що є альтернативою суцільно-лісосічному лісокористуванню. Головним і визначальним принципом трансформації вторинних лісів є вибіркова система господарювання, яка дозволяє підтримувати безперервність існування лісового покриву, сприяє збереженню біорізноманіття, відтворенню структури природних різновікових лісів тощо. Одним із ефективних заходів відтворення наближених до природи лісів є рубки переформування, спрямова-

ні на перетворення одновікових чистих у різновікові мішані багатоярусні лісові насадження на основі пришвидшених sukcesійних процесів у них, зокрема унаслідок ускладнення структури угруповань за рахунок природного поновлення з більшою його різноманітністю та посилення відновних реакцій на зміни природного середовища у фітоценозі після проведення природоохоронних заходів. Рубки переформування проводяться поетапно шляхом застосування комплексу лісогосподарських заходів з метою створення цільового деревостану, тобто прототипу пралісу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724 «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів для ренатуралізації вторинних лісових угруповань» рекомендовано застосовувати рубки переформування. Упродовж останніх років окремі лісогосподарські підприємства Українських Карпат такий вид рубок успішно застосовують у практичній діяльності.

Ліси Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) поширені на площі 48215,2 га (83,1 % від загальної площі), з яких близько 36 тисяч га ідентифіковані як старовікові угруповання (праліси, квазіпраліси і природні ліси) і понад 12 тисяч га – вторинні фітоценози, з них більше 10 тисяч га представлені штучними ялиновими угрупованнями.

Науково-дослідні роботи з вивчення впливу рубок переформування у вторинних лісах на процеси відтворення наближених до природних угруповань проводились у Чорногірському і Рахів-Берлибаському ПНД-відділеннях КБЗ та Рахівському лісництві ДП «Рахівське лісодослідне господарство» (на основі угоди про науково-технічну співпрацю).

У 2006 році на території Чорногірського відділення (квартал 10) був створений лісодослідний стаціонар з переформування вторинних ялинових насаджень. Науковий полігон розміщений на південно-західному схилі крутизною до 20° на висоті 1060-1160 м н.р. м. Тип лісу – вологий буково-ялицевий ялинник. Дослідні деревостани – чисті ялинові культури повнотою 0,8-0,9, були створені на початку ХХ століття ще за часів Австро-Угорщини. Дослідний стаціонар складається з 12 ділянок площею по 1 га. На 9 ділянках проведено рубки різної інтенсивності, а 3 ділянки

є контрольними (без жодного втручання). Метою проведення дослідно-експериментальних робіт на стаціонарі є формування цільового буково-ялицево-ялинового трьохярусного деревостану (5Ял3Яц2Бк+Яв, Яс).

На основі результатів інвентаризацій деревостанів (2006, 2012 і 2018 рр.) встановлено, що після проведення рубок переформування у складі деревостанів доля ялини зменшилась на 10-50%, а участь ялиці, відповідно, зросла на 10-30%. У складі насаджень появився явір. На переважній більшості дослідних ділянок суттєво збільшилась загальна кількість особин природного поновлення. На декількох пробних площах кількість підросту зменшилась, що ймовірно пов'язано з великою інтенсивністю вибірки запасу деревостану (34,8%) і збільшенням освітленості під його наметом. Попередньо можна стверджувати, що у високоповнотних ялинових монокультурах інтенсивність вибірки повинна бути в межах 15-20%. На дослідному стаціонарі проявляється чітка тенденція змін у складі і структурі деревостанів і природного поновлення у напрямку формування лісів, наближених до природних.

На території Рахів-Берлибаського відділення (квартал 13, виділ 29) у 2006 році було закладено постійну пробну площу (1га) в похідному однарусному 80-річному ялицевому деревостані на висоті 750 м н.р.м. Склад насаджень – 10Яц+Ял, повнота – 0,8, тип лісу – свіжа буково-ялинова суяличина. Науковий полігон розміщений на північно-західному схилі крутизною 25°. Проведено перший етап рубки переформування з вибіркою близько 10 % запасу насаджень. З облікованих 2558 особин природного поновлення доля ялиці складала біля 82 і ялини – 18 %. Поодинокі зустрічались паростки явора і бука. У 2020 році на дослідному полігоні проведено чергову інвентаризацію. У складі і структурі насаджень після проведення природоохоронних заходів відбулися певні зміни. Зокрема, у складі деревостану зросла доля ялини і з'явилися бук та явір. На даний час склад насаджень – 9Яц1Ял+Бк, Яв. Збільшилась загальна кількість природного поновлення і його видове різноманіття. В межах пробної площі обліковано 3729 особин природного поновлення, з яких 36,5 % особин ялиці, відповідно 29,2 – ялини,

22,3 – явора, 7,1 – бука, 2,4 – ясена і 2,5 – горобини. Склад і структура цільового насаджень: трьохярусне ялиново-буково-ялицево угруповання (5-6Яц2-3Бк1-2Ял+Яв).

Дослідження впливу рубок переформування на природні процеси в похідних насадженнях в зоні букових лісів проводились на території Рахівського лісництва ДП «Рахівське лісодослідне господарство» на дослідному полігоні, закладеному у 2007 році (кв. 4, вид.45). Дослідна ділянка площею 0,7 га розміщена на схилі північно-східної експозиції крутизною 20° на висоті 680 м н.р.м. Склад насаджень – 9Бк1Ял+Гз, Дз, Яв. Деревостан однарусний, вік – 80 років, повнота – 0,7, запас – 342,5 м³, тип лісу – волога грабова субучина. Під час першого етапу рубки було вирубано 41 м³ деревини і в основному дерев ялини (доля вибірки складала 11,9%). На дослідній ділянці до рубки було обліковано 7850 особин природного поновлення, яке було представлене головним чином особинами бука. Серед них були відмічені поодинокі особини граба і явора. У 2021 році проведено чергову інвентаризацію на дослідному полігоні. У складі насаджень зменшилась доля ялини і дуба і дещо збільшився відсоток граба і явора (10Бк+Гз, Яв, Дз, Ял). Відмічено суттєве зростання кількості особин природного поновлення та видового різноманіття. На пробній площі обліковано 48028 особин підросту. Серед них переважають особини бука (29528), явора (8972) і граба (7472). У складі природного поновлення виявлено незначну кількість особин ялини, в'яза, берези, черешні, дуба, клена, верби і горобини. Цільове насадження: двох-трьохярусне грабово-букове угруповання (5-6Бк2-3Гз1Дз1-2Вз).

Науково-дослідні полігони будуть використовуватись як демонстраційні об'єкти наближеного до природи лісівництва в регіоні.

У Проекті організації території і охорони природних комплексів Карпатського біосферного заповідника передбачено проведення рубок переформування у похідних лісах на площі 168,5 га на ревізійний період. Реалізація запланованих природоохоронних заходів сприятиме відновленню лісових природних екосистем та підвищенню стійкості природних комплексів заповідника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Збірник рекомендацій УкрНДІ-гірліс. Випуск 5. Наукові основи ведення лісового господарства в Українських Карпатах. – Івано-Франківськ: УкрНДІ-гірліс. – 2018. – 273 с.

2. Кабаль М.В., Глеб Р.Ю., Сухарюк Д.Д., Волощук М.І. Експеримент з переформування монокультур ялини у Чорногірському відділенні Карпатського біосферного заповідника // Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України, 2020. – № 1(5). – С. 16–23.

3. Стойко С.М. Пралісові екосистеми України, їх багатогранне значення та охорона // Науковий збірник Лісівничої академії наук України «Наукові праці». Випуск 1. – Львів, 2002. – С. 27–31.

4. Стойко С.М. Праліси як екологічні моделі для ренатуралізації вторинних фітоценозів // Укр. ботан. журн., 2006. – 63, № 3. – С. 358 – 367.

5. Сухарюк Д.Д., Волощук М.І., Данив І.М., Кабаль М.В. Наближене до природи лісівництво – важливий чинник сталого лісового господарства // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю природного заповідника «Горгани» – Надвірна, 2006. – С. 212–215.

6. Чернявський М.В., Сухарюк Д.Д., Шпільчак М.Б., Коммармот Б., Бюргі А., Швіттер Р. Переформування похідних смеречників у мішані структуровані ліси у Карпатському біосферному заповіднику // Науковий вісник НЛТУ України, 2008. – вип. 18.3. – С. 31–37.

Закладання постійної пробної площі з переформування похідних ялинових лісів (Богдан-Петроське ПНДВ) та облікових майданчиків для дослідження природного поновлення (Чорногірське ПНДВ); гриб *Pleurocybella porrigens* на мертвій деревині (Кевелівське ПНДВ) – Карпатський біосферний заповідник, жовтень 2023 р.

ТАЄМНИЦІ МНЕМОЗИНИ

Євген ЛЯШЕНКО,
старший науковий
співеробітник
зоологічної лабораторії
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів

Метелик мнемозина або чорний аполлон (*Parnassius mnemosyne* L.) названий в честь богині пам'яті Мнемозини, описаної у давньогрецькій міфології (з грецької *mnemosyne* – пам'ять). Вона була донькою Урана та Геї і матір'ю 9-ти муз, які народились від її зв'язку із Зевсом.

Цей денний метелик належить до родини Косатцевих. Раніше її також називали родина Кавалери або Вітрильники, або ще Хвостоносці. Ця родина великих барвистих денних метеликів містить понад 550 видів. Хоч більшість з них є мешканцями тропіків, представники родини зустрічаються на кожному континенті, окрім Антарктиди. В Україні мешкають представники 4-х видів – махаон, подалірій, поліксена і мнемозина. Ареал мнемозини охоплює більшу частину Європи, Кавказ, Закавказзя, Малу Азію, гори Центральної Азії, Казахстан та південні райони Західного Сибіру. На території України зустрічається майже всюди, окрім посушливих районів степової зони. Метеликів можна зустріти на узліссях, галявинах листяних та мішаних лісів, гірських луках. У гори піднімається до висоти 1400 м над рівнем моря. Вихід метеликів з лялечок (літ імаго) на рівнині та в передгір'ї Карпат відбувається десь наприкінці травня. У горах літ починається пізніше – із середини-кінця червня і триває до липня. Метелики літають виключно у сонячну теплу погоду недалеко від місць виходу з лялечок. Їх життя відносно ко-

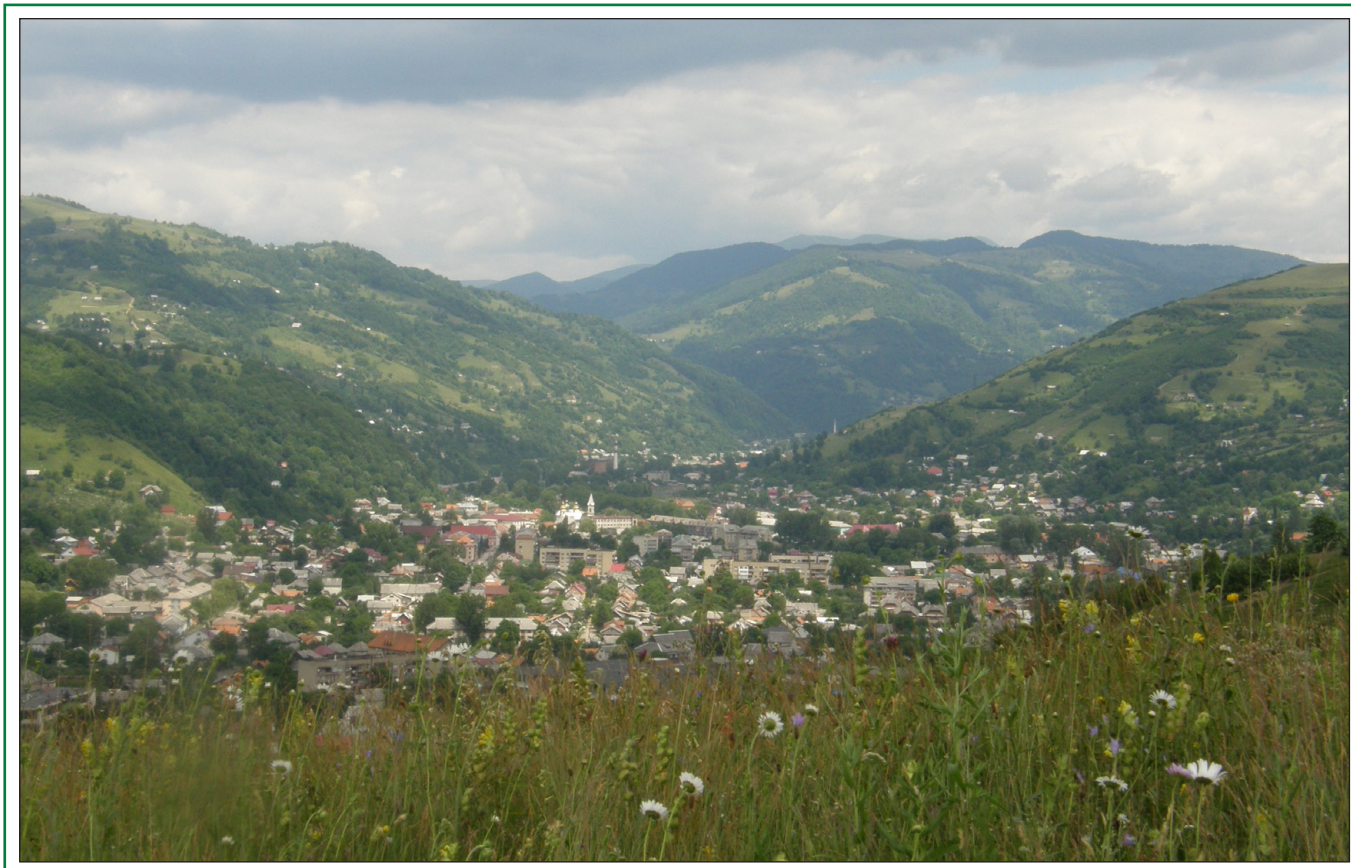
ротке й триває від 10 діб у самців – до 18 діб у самок.

Вилуплення молодих гусениць з яєць починається раною весною – в останню декаду березня на низовині й передгір'ї та протягом травня у високогір'ї, коли зникає сніговий покрив та підсихає підстилка у місцях зимівлі яєць. Саме в цей час починається вегетація кормової рослини гусениць – рясту ущільненого (*Corydalis solida*) та порожнистого (*Corydalis cava*). Молоді гусениці протягом дня переважно перебувають на листі лісової підстилки, освітленому сонцем. Вони дуже рухливі, швидко знаходять вегетуючі рослини рясту на стадії розгортання листків та появи квітоносу й починають інтенсивно житися його молодим листям. Їх активність на пряму залежить від сонячного освітлення та температурних умов – у теплу сонячну погоду (вище +15° C) підстилка добре прогривається й живлення найбільш інтенсивне. Гусениці швидко ростуть, тричі линяють і завершують свій розвиток. При температурі повітря нижче +10° C їх розвиток затримується. До завершення вегетації рясту на стадії пожовтіння листя (остання декада квітня – перша декада травня на низовині й передгір'ї та перша-друга декада червня у високогір'ї) стадія гусениці завершується. Гусениці починають активно заляльковуватися. У період з середини травня до другої декади червня, залежно від висоти над рівнем моря, вже спостерігаються виключно лялечки.

Багаторічними спостереженнями за способом життя цього виду в природних умовах Карпатського біосферного заповідника виявлені деякі цікаві моменти кормової поведінки гусениць під час живлення, приховані від ока пересічної людини, на яких зупинимось нижче. Важливо зауважити, що ще й дотепер серед ентомологів поширена по-

милкова думка про нібито нічний спосіб живлення гусениць. Можливо, так думають через те, що кормова поведінка гусениць вітчизняними ентомологами детально не вивчалася й відповідно практично не висвітлена у науковій літературі. Насправді все навпаки – вони живляться виключно у денні години, як правило, з 10.00-11.00 до 15.00-15.30, причому у період максимальної ранкової та денної інсоляції їх оселища. У похмуру та дощову погоду гусениці не живляться. Цікаво також відзначити, що така поведінка гусениць характерна й для ще одного метелика – аполлона звичайного, що давно висвітлено в публікаціях про нього. На підставі довготривалих досліджень нами виявлено основні характерні риси кормової поведінки:

- велика мобільність гусениць всіх віків (відстань їх пересування може сягати 1-7 м у межах біотопу);
- відсутність чіткої прихильності до однієї кормової рослини (за день 1 доросла гусениця може неповністю об'їдати листя з 2-3-х рослин);
- дуже короткий час перебування гусениці на рослині (мінімально – 3 хвилини, максимально – 10 хвилин);
- найбільш привабливими є низькорослі (до 5-10 см) рослини рясту;
- відносно тривалий час перебування (переховування) у сухих листках підстилки біля кормової рослини (мінімально – 30 хвилин, максимально – 1-1,5 години);
- висока сонцелюбність (геліофільність) гусениць I-IV віків (ця схильність ще підсилюється їх вугільночорним забарвленням, що, як відомо, поглинає сонячні промені);
- висока теплолюбність (термофільність) гусениць, особливо I-III віків (у прохолодну погоду, при температурі повітря нижче 9-10° C живлення припиняється);

Благодатне карпатське літо (м. Рахів Закарпатської області); рай для мнемозини

- достатньо швидкий розвиток гусениць всіх віків (стадія гусениці триває в середньому 2,5 тижні).

Доречно зазначити, що на відміну від подібного за способом життя виду – аполлона звичайного, у якого гусениці мають п'ять віків, гусениці мнемозини проходять у своєму розвитку лише чотири віки. Цікаво відзначити, що, за даними власних досліджень, за малим винятком практично всі наші карпатські денні метелики мають на стадії гусениці п'ять віків.

Заляльковування гусениць відбувається у сухому листі підстилки поряд з кормовими рослинами. Перед заляльковуванням вони активно мігрують у межах біотопу в пошуках придатного місця у сухому шарі підстилки протягом 1–3 годин. У цей час вони легко доступні й вразливі, особливо для птахів. На відміну від інших денних метеликів, гусениці мнемозини заляльковуються у так званому «коконі». Для цього вони знаходять сухі листки, причому

перевага надається скрученим і деформованим листкам. Такий листок усередині щільно обплітається шовковистою ниткою, а зовнішні отвори листка суцільно закриваються цією ж ниткою жовтого кольору. Таким чином гусениця опинається у своєрідному кокони. Передлялечковий період (час перетворення гусениці у лялечку) триває близько 4-5 діб, а власне стадія лялечки – від 10 до 20 діб, залежно від температури та вологості повітря. У тривалу дощову погоду та низькі нічні температури ця стадія триває довше.

Вихід метелика з лялечки починається в теплу сонячну погоду виключно у ранкові години (з 10-ї – 11-ї години). Близько 12-ої години метелик вже активно літає. У мнемозини спостерігається таке явище, як протандрія, що означає більш раннє (приблизно на тиждень) вилуплення самців, ніж самок. Цікаво відзначити характерну поведінку метеликів: шойно вилуплені з лялечок самки, як правило, сидять у траві, мало рухаються і не живляться. Якщо тривалий час (до години і більше) самці їх не виявляють, вони інколи можуть перелітати з рослини на рослину, демонстру-

ючи таким чином свою появу. Самці ж, навпаки, після вилуплення дуже активно літають, час від часу живляться й вирізняються своїм бриючим пошуковим польотом. Вони достатньо швидко знаходять віргінних (незайманих) самок і паруються. Копуляція (парування) проходить у травостої і є досить довготривалою – близько 10–12 годин. Це мабуть найдовше парування серед денних метеликів. Копулююча пара, на відміну від інших видів денних метеликів, практично не літає, але протягом всього часу парування активно переміщується (переповзає) по трав'янистих рослинах, змінюючи місця свого розташування в залежності від сонця. По закінченні парування самець завдяки особливому статевому секрету створює на кінці черевця самки специфічне біле рогове утворення – так званий сфрагіс, який з вигляду нагадує невеликий (1/4 розміру черевця) «ковшик». Після утворення він швидко твердіє і завдяки йому самка не спроможна повторно спаруватися – він просто механічно заважає самцю. Часто навіть можна спостерігати, як самці переслідують самок з утвореним сфрагісом і намагаються

спаруватися. Цікаво також зазначити, що «старий» (за віком) самець під час другого-третього парування з віргінною самкою вже не спроможний утворювати новий сфрагіс. На другий-третій день життя після тривалого живлення нектаром квітучих рослин запліднена самка приступає до відкладання першої порції яєць. Як і в інших денних метеликів дозрівання яєць стимулюється додатковим харчуванням – нектаром та інтенсивним прогріванням на сонці. Досліджено також, що без достатнього прогрівання під прямими сонячними променями (значення має як ультрафіолет, так і відносно висока температура) яйця дозрівають дуже погано або цей процес значно затягується. Помічена характерна поведінка самки, а саме: як правило, після інтенсивного ранкового і денного живлення нектаром у сонячну погоду настає період тривалого (до 30 хвилин і більше) прогрівання її на сонячних місцях біотопу (на трав'янистих рослинах, на листях дерев і кущів, на розігрітому ґрунті). Відкладання дозрілих яєць відбувається невеликими порціями у післяобідні години, найчастіше з 12-ї, 13-ої години до 17:30 на різноманітні субстрати, переважно на сухі листя підстилки та сухі стебла трави.

Потенційні загрози для існування популяції

Нами з'ясовано, що на стадії лялечки щорічно спостерігається відносно висока смертність, зокрема, порівняно з чисельністю дорослих гусениць (близько 50–70 особин у біотопі площею 30 м²), чисельність метеликів під час піку льоту складає близько 25–35 особин. Вірогідно, така різниця в чисельності гусениць та метеликів у популяції мнемозини, принаймні у біотопах центральної садиби Карпатського біосферного заповідника, регулюється ентомофагами, головним чином, твердокрилими, зокрема жуками турунами, а також личинками жуків стафілінід та іншими хижими комахами, що мешкають у листовій підстилці (там же ховаються гусениці та лялечки мнемозини).

Також не меншу загрозу може викликати витоптування великою рогатою худобою чи людьми кормової рослини – рясту під час квітання навесні (середина березня – кінець квітня). Також і такі чинники, як туризм та заліснення оселищ виду (узлісь та галявин), призводить до зникнення самої кормової рослини гусениць – рясту.

Сучасні ефективні заходи охорони виду

Популяції виду потребують спеціальних заходів, зокрема збереження біотопів з кормовою рослиною гусениць – рястом ущільненим та порожнистим саме у весняний період (березень – травень) під час розвитку передімагінальних стадій (гусениць, лялечок), особливо на територіях з регульованим заповідним режимом та в зоні антропогенних ландшафтів. Крім того, на наш погляд, «освітлення» лісових галявин та узлісь шляхом прорідження підросту та чагарників саме у літній період (червень–серпень) раз у 2–3 роки не завдає шкоди популяції виду та сприяє нормальному функціонуванню кормової бази для гусениць.

Центральна садиба
Карпатського біосферного
заповідника і її буйноквіття;
гусениця і лялечка мнемозини;
торжество короткочасного
життя

ПРО КВІТОХВІСНИК АРЧЕРА, АБО «ПАЛЬЦІ ДИЯВОЛА» на території Рахів-Берлибаського ПНДВ

*Свєнєнєя МЕЛЕШ,
провідний інженер
лабораторії
екологічного моніторингу
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів*

Квітохвісник Арчера – це грибоквітка з класу Базидіоміцети. За його зовнішній вигляд у народі відомий як «пальці диявола», «лісова зірка» або «восьминіг». Коли гриб в'яне, починає нагадувати зблідлу руку мерця, що саме вилазить з-під землі. Звідси і пішла назва «пальці диявола».

Де поширений гриб?

Цей вид родом з Австралії і Нової Зеландії. Дещо пізніше він з'явився в Євразії (Австрія, Болгарія, Велика Британія, Іспанія, Німеччина, Норвегія, Польща, Словаччина, Угорщина, Франція, Чехія, Швейцарія, Казахстан, Малайський архіпелаг), Африці (острів Маврикій). В Україні цей гриб з'явився в 1977 році. Поширений він у Закарпатті та Карпатських лісах. Його місця зростання зафіксовані і на території КБЗ.

Де ростуть «пальці диявола»?

Зростає гриб в широколистяних та мішаних лісах. Трапляється нечасто, у вигляді поодиноких або зібраних у групи по 6–8, рідко 15

Корпус Карпатського біосферного заповідника (центральна садиба), в якому розташована контора Рахів-Берлибаського ПНДВ; квітохвісник Арчера

«Водоспад здоров'я» Карпатського біосферного заповідника та Рахівської міської ради (центральна садиба КБЗ)

плодових тіл. Так, цього року ми спостерігали скупчення по 2-3 плодів тіла квітохвісника Арчера в буково-грабовому лісі Рахів-Берлибаського ПНДВ.

Які особливості цього представника родини веселкових?

Молодий гриб виглядає як п'ятисантиметрове в діаметрі яйце. Наприкінці літа починає «квітнути», його оболонка лопається і назовні виходить 3-8 лопатей, стрічкоподібних, дугоподібно викривлених, оранжево-червоних, які спочатку з'єднані на верхівці. Після чого пелюстки роз'єднуються і зіркоподібно розстеляються, в цей час він дуже нагадує шупальця восьминога. З середини гриб нагадує губку пористу, лопаті має досить ламкі, поверх них є плями різного розміру, темного кольору. Коли гриб-квітка розкривається повністю, він стає схожим на велику зірку, однак із сильним неприємним запахом. Водночас, «пальці диявола» – незвичайний, зважаючи на його зовнішній вигляд, але їстівний гриб. Ті, хто його хоч раз скуштував, кажуть, однак, що смак і запах такий же, як і зовнішній вигляд.

Квітохвісник Арчера занесений до Червоної книги України та має статус «зникаючий», тому його охорона є надзвичайно важливою. Якщо вам пощастить побачити цей цікавий гриб, не лякайтеся і не знищуйте його. Не забувайте, що гриби відіграють важливу роль у природі. Вони беруть участь в ґрунтоутворенні, розкладі відмерлої деревної маси та виконують багато інших важливих місій. Якби не гриби, то наші ліси були б завалені величезною кількістю рослинних та тваринних решток.

Шафран Гейфеля у
Чорногірському заповідному
масиві КБЗ

ГАЗДУЄМО!

Збереження унікальних гірських викошуваних лук у рамках підтримки традиційних видів господарювання на Закарпатській Гуцульщині

Микола ВОЛОЩУК,
кандидат біологічних наук,
завідувач ботанічної
лабораторії
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів

З прикрістю констатуємо: традиційне гірське господарювання в Карпатах занепадає. Це пов'язано з впливом сучасної цивілізації. Кількість голів худоби в мешканців гірських сіл Рахівщини зменшується, а луки, що раніше викошували та випасали, активно заростають лісом. Утримують худобу переважно старші люди, молодь шукає інші можливості заробітку, в тому числі і за кордоном. Як кажуть місцеві люди: «У горах легко дихається, але важко житись».

У 2022 році волонтерами з громадської організації «Еко клуб «Карпатський едельвейс» за фінансової підтримки «Support to Nature Protected Areas in Ukraine» розпочато роботу з відновлення традиційного господарювання на трьох гірських сінокісних луках, де вже декілька років припинено викошування. Метою є привернути увагу до проблеми зникнення унікальних гірських лук, що є місцями поширення значної кількості рідкісних лучних видів флори та фауни.

ІСТОРІЯ ТРАДИЦІЙНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ГІРСЬКИХ СІНОКІСНИХ ЛУКАХ

Дослідники вважають: протягом майже тисячолітньої історії наш край заселяли люди, втікаючи від епідемій, війн, панщини з Центральної Європи:

Квітковий рай для метелика
махаона і бджоли;

Галичини, Угорщини, Валахії, Моравії, Австрії, Сербії...

Для того, щоб вижити у суворих гірських умовах, основним видом діяльності для них було тваринництво. Таке традиційне господарювання, передусім вівчарство, займало одне з найважливіших місць у житті горян-гуцулів і мало великий вплив на побут, культуру, традиції...

Розвитку тваринництва на Гуцульщині сприяли передусім наявність високогірних пасовищ – полонин, на яких влітку випасали худобу, і гірських викошуваних лук, де заготовляли сіно для утримання худоби в зимовий період. Переселяючись у гори, люди активно розширяли викошуваних луки, вирізаючи, викорчовуючи і випалюючи ліси на більш пологих схилах. На їх місці виникали гірські викошуваних луки Карпат.

Для складування сіна на гірських луках влаштовували обороги. Оборіг – традиційна дерев'яна споруда у вигляді рухомого даху на стовпах, що ви-

користують для захисту сіна від атмосферних опадів. Це проста і зручна будівля без стін, що складається з кількометрових 4-х стовпів (оборожин) та рухомого даху (залежно від кількості сіна дах опускали і підіймали). Дах вкривали драницею (спеціальні колоті дощечки) для захисту сіна від опадів. Обороги і в сучасний період часто зустрічаються у гірських ландшафтах сінокісних лук Карпат.

Як повідомляє енциклопедія, таку дерев'яну споруду використовували ще древні германці та нормани. Від німецького «Barg» або «Rutenberg», що у перекладі – «гора на палях». Така конструкція відома в Європі за археологічними знахідками із залізної доби. Найстаріший опис оборогу, що дійшов до нас, походить із «Саксонського зерцала» (1230 рік). Ольденбурзький список «зерцала» від 1336 року має малюнок цієї споруди і пояснення до нього. У богемській «Велеславській біблійі» 1349 року також зображено оборіг.

Назва, очевидно, походить від старослов'янського «оборгъ», що означає «берегти».

Обороги у різних варіантах були в давнину поширені у чисельних народів Європи, що займалися тваринництвом, зокрема у Австрії, Чехії, Трансільванії, Угорщині, Валахії, Балканських країнах...

Чому важливо зберігати гірські викошувані луки в сучасний період?

Відповідно до Резолюції 4 Бернської конвенції (Е2.3) та Додатку I Оселищної Директиви Європейського Союзу (6520), гірські викошувані луки знаходяться під загрозою і потребують спеціальних активних природоохоронних заходів для їх збереження. Дані гірські луки є місцями зростання понад 100 рідкісних лучних видів рослин, що занесені до міжнародних, національних та регіональних червоних списків.

ЗНИКНЕННЯ ГІРСЬКИХ ВИКОШУВАНИХ ЛУК В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

Викошувані луки є біотопами, до яких приурочені сотні видів флори і фауни. Штучне або природне заліснення таких галявини чи полян серед лісу веде до значної втрати біорізноманіття.

Через соціально-економічні фактори зменшується кількість худоби у місцевого населення, відповідно спостерігається припинення традиційних видів господарювання на значних площах гірських лук. Припинення традиційного менеджменту створює загрози: заростання лук деревно-чагарниковою рослинністю, зменшення місць зростання рідкісних лучних видів рослин, рослинних угруповань та біотопів, інвазія чужорідних видів. Зменшуються місця існування великої кількості видів безхребетних і дрібних хребетних тварин, що приурочені до гірських лучних екосистем.

ПІДТРИМКА ТРАДИЦІЙНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

Традиційне горянське господарство; барвисте різнотрав'я гірських викошуваних лук; заростання лук після припинення господарювання; газди за звичною роботою (30-і рр. XX ст.)

Життя у горах
продовжується і...
занепадає

НА ГІРСЬКИХ ВИКОШУВАНИХ ЛУКАХ

Багато років науковці порушували питання збереження унікальних гірських лук шляхом проведення активних природоохоронних заходів.

Як повідомлялося вище, для відновлення традиційного господарювання і збереження трьох унікальних гірських лук, що знаходяться серед лісових масивів і межують з територією Карпатського біосферного заповідника, громадська організація «Еко клуб «Карпатський едельвейс» отримала мікрогрант у рамках проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні, Support to Nature Protected Areas in Ukraine» (www.snpra.in.ua). Було закуплено обладнання для проведення природоохоронних заходів.

У зимово-весняний період проведено розчистку ділянок від підросту деревно-чагарникових видів, які декілька років вже не викошують. Влітку розпочато викошування травостою після відцвітання та обнасінення рідкісних лучних видів рослин. Також для складування сіна було влаштовано оборіг.

Підтримка традиційних видів господарювання (сінокосіння, помірне випасання худоби, розчистка від підросту дерев і кущів, будівництво тимчасових традиційних дерев'яних споруд для складування сіна) є важливими природоохоронними заходами, що направлені на збереження унікальних гірських викошуваних лук.

На гірських викошуваних луках Карпатського біосферного заповідника та на прилеглих територіях необхідно підтримувати такий спосіб традиційного господарювання, при якому сформувалися дані лучні екосистеми.

Карпати без традиційного господарства, зарослі тільки лісом та порубаним лісом у місцях інтенсивного господарювання лісгоспів, не мають перспектив. Мозаїчна структура ландшафту Карпат, до складу якого входять скелясті вершини, різновікові ліси та праліси, кришталеві річки-потоки, а також гірські викошувани луки, високогірні полони, є оптимальною з метою збереження як культурної, так і природної спадщини Карпат.

ПРО ДЕЯКІ ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПАСТОРАЛЬНОГО ПОЛОНИНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

(у контексті реалізації Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат)

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор,
м. Рахів

Серед важливих аспектів реалізації Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості є питання посилення інтеграції екологічних аспектів у сільськогосподарську політику, водночас підвищуючи якість життя, зміцнюючи місцеві економіки та громади і зберігаючи природні цінності та культурну спадщину.

Ці положення Протоколу мають особливе значення для високогірних регіонів Українських Карпат, в першу чергу у частині менеджменту пасторального господарства, яке є вагомим складовою частиною економіки, культури та способу життя сільських гірських громад.

В умовах цих регіонів надзвичайно важливим елементом є організація літніх, сезонних, випасів великої рогатої худоби та овець і кіз на полонинах.

В українському лексиконі полонинами називають високогірні безлісні території (луки), вкриті трав'яною, чагарничковою та мохово-лишайниковою рослинністю, які розташовані на висотах від 1200-1300 м над рівнем моря на підступах до найвищих гірських вершин (понад 2000 метрів над рівнем моря), і входять до складу субальпійського і альпійського поя-

сів, які є найбільш екологічно вразливими. Полонинам властиві холодний і вологий клімат, короткий і дощовий вегетаційний період, довга і багатосніжна зима.

Загальна площа полонин в Українських Карпатах складає близько 100 тисяч гектарів. В Чорногорі, Чивчинських, Мармароських горах та Горганах полонини межують із смерековими лісами, а на Боржаві і в Бескидах – з буковими.

Протягом сотень років, особливо в період радянських колгоспів, тут проводився інтенсивний, безсистемний випас худоби багатотисячними отарами, особливо овець, який призвів до пасовищної деградації, витоптування, значних ерозійних процесів та до зниження верхньої межі лісу на 200-300 метрів.

У Бескидах, на Свидовці, Чорногорі та Мараморошах майже повністю знищено та розладнано криволісся, яке слугувало форпостом гірських лісів, виконувало важливу водорегулюючу роль у найбільш переволоженій високогірній частині Карпат.

Високогірний випас, крім названих проблем, особливо із використанням вівчарських собак без спеціального спорядження, в приполюнних лісах наносить ще й значну шкоду дикій фауні в період її розмноження (олелям, косулям, тетерукам, глухарям тощо).

Водночас при веденні полонинського господарства також гостро постає проблема конфлікту людини з

великими хижаками, які відносяться до охоронюваних видів.

Перевипас худоби призводить також до збіднення травостою, утворення великих територій покритих низкопродуктивними біловусниками та щавельниками.

Велику шкоду вівці та кози несуть «гарячим точкам» зростання рідкісних та ендемічних видів рослин і тварин, які зустрічаються тільки у високогір'ї України та Румунії.

Інтенсивне ведення пасторального полонинського господарства в минулі роки, за висновками Національної академії наук України, спричинило одну з найбільш гострих екологічних проблем в Карпатському регіоні. А безсистемне ведення пасторального полонинського господарства в минулому стало також однією із причин виникнення катастрофічних паводків на гірських річках.

Звичайно, в останні роки кількість худоби, яка випасається на високогірних луках, суттєво зменшилась. Так, до прикладу, за останні три десятиріччя в Закарпатській області (із 1990 року до 2022 року) кількість голів великої рогатої худоби зменшилась із 352 до 120 тисяч, а овець і кіз – із 269 до 130 тисяч голів.

Згідно зі статистикою, у високогірних природних територіальних комплексах Чорногори переважає випас овець. Вівчарство потребує значних площ для випасу, оскільки вівці є мобільними і не дуже вибагливими до крутизни схилів, легко

переміщуються в заростях чагарників і криволісся. Станом на 2019 рік на полонинах високогір'я Чорногірського масиву їхня чисельність становила понад 4 тис. гол. Тому у сучасній видовій структурі худоби вони становлять 82 %. Решта – 17 % худоби полонин припадає на велику рогату худобу (817 гол.), і тільки 1 % – це коні (71 гол.).

Але як раніше, так і нині, значна частина цього поголів'я у гірських Рахівському, Тячівському та Хустському районах Закарпатської області в літні періоди продовжує випасатися на полонинах без застосування жодних регулюючих норм і без врахування природоохоронних аспектів.

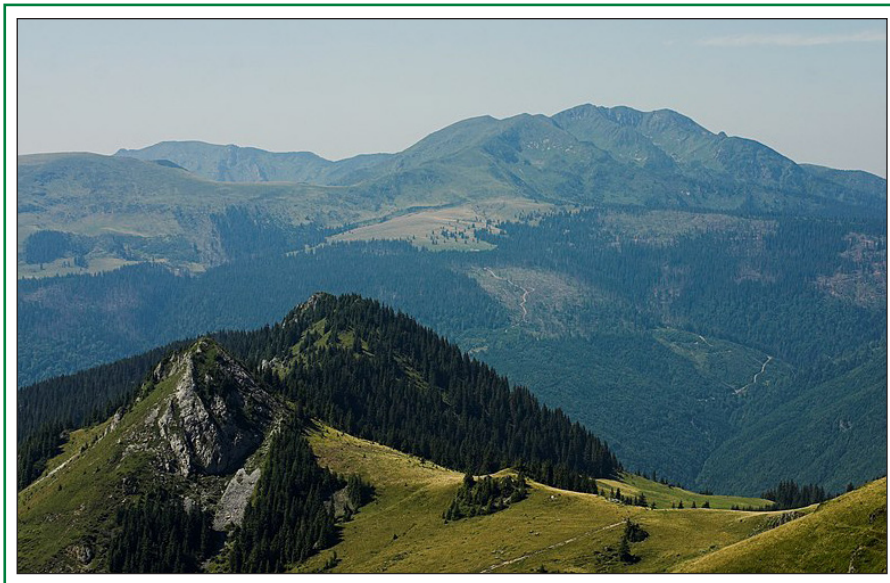
Тому оптимізація системи використання високогірних полонин потребує впровадження відповідних норм, розосередження навантаження на них шляхом розподілу окремих потужних господарств із чисельним поголів'ям худоби на пасовищні угіддя нефункціонуючих полонин і таким чином досягти оптимальної кількості поголів'я худоби у різних частинах високогір'я.

З урахуванням значної деградації високогірних полонин, за результатами інтенсивного використання в минулому, дуже важливо розробляти та запроваджувати екологічно обґрунтовані норми випасів, які мають передбачати насамперед зменшення пасовищного навантаження поголів'я на умовний гектар. Важливо також не допускати розміщення великих отар на одних і тих же ділянках та запроваджувати загінну систему випасів із застосуванням електропастухів, пропагувати використання вівчарських собак із спеціальним спорядженням.

У цьому контексті корисним може бути досвід Карпатського біосферного заповідника, де проводиться регулювання та контроль поголів'я худоби на полонинах, які входять до його складу. В середньому тут на один гектар випасається не більше двох голів великої рогатої худоби або п'ять голів овець та кіз.

Марамороські полонини
(Румунія)

Володіння Природного парку «Мараморські гори» (Румунія)

Також для гармонійного розвитку та екологізації традиційного полонинського господарства його доцільно поєднувати із рекреаційною діяльністю, обмежуючи поголів'я худоби, але залучаючи туристів до відвідування полонинських господарств і таким чином проводити популяризацію інших рекреаційних об'єктів та туристичних маршрутів.

В останні роки також великою проблемою стає й неконтрольована, браконьєрська заготівля у високогір'ї дикоростучих плодів та ягід, особливо чорниці, брусниці та рідкісних лікарських рослин (наприклад, тирлича жовтого, родіоли рожевої, арніки гірської, моху ісландського та ін.).

На думку наукової та природоохоронної громадськості, значною загрозою для збереження дикої природи та традиційного полонинського господарства в Україні зараз виступають і проекти будівництва у високогір'ї Карпат гігантських гірськолижних курортів, наприклад, на Свидовці.

Щодо Протоколу, то там окремо акцентується увага на «сприятливому сталім та/або екстенсивним агро-екологічним практикам, практикам управління земельними ресурсами та органічному виробництву з метою охорони біологічного та традиційного культурного ландшафтного різноманіття, природних і напівпри-

родних оселищ, включаючи луки і території, що охороняються».

У цьому контексті в Українських Карпатах важлива роль належить природоохоронним територіям, зокрема, Карпатському біосферному заповіднику.

Карпатський біосферний заповідник виступає провідником ідеї сталого розвитку, є міжнародно визаним екологічним центром, відіграє важливу роль у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття Карпат, проведенні наукових досліджень, поширенні екологічних знань серед населення тощо.

Охороняючи унікальні гірські екосистеми України та значну частину зникаючих у Європі видів рослин і тварин, біосферний заповідник входить до Міжнародної мережі біосферних резерватів, у рамках Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» є модельною територією для сталого розвитку, п'ять разів нагороджений Радою Європи Європейським дипломом. Його букові праліси складають найбільшу частину (серед 18 європейських країн) транснаціонального серійного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

У межах Рахівського, Тячівського та Хустського районів Закарпатської області біосферний заповідник займає площу 66 тисяч гектарів та репрезентує ландшафтне й біологічне різ-

номаніття всіх висотних поясів Українських Карпат.

У зоні його діяльності розташовано 20 населених пунктів, де проживає близько 100 тисяч чоловік. Всі навколишні населені пункти входять до транзитної зони Карпатського біосферного резервату ЮНЕСКО, де пропагується підтримка сталого та раціонального використання природних ресурсів, а також збалансований економічно-екологічний розвиток і збереження культурної самобутності (збереження традиційного господарювання, звичаїв, проведення фестивалів та ін.).

На високогірних луках-полонинах, які входять до складу КБЗ (3.6 тисяч гектарів), щорічно випасається 6.4 тисяч голів овець, кіз та декілька сотень голів великої рогатої худоби.

Тридцятирічний досвід запровадження заповідного режиму та застосування екологічно обґрунтованих норм випасу худоби засвідчує суттєве відновлення верхньої межі лісу та стабілізацію високогірних лучних екосистем в Чорногірських, Мараморських та Свидовецьких масивах Українських Карпат.

Будучи модельною територією для сталого розвитку, в зоні своєї діяльності КБЗ підтримує і сприяє впровадженню європейського досвіду і передових практик ведення скотарства в межах навколишніх територіальних громад. Зокрема, одним із успішних прикладів такої діяльності є здобутки Ясінянської територіальної громади, яка успішно бере участь в кількох проєктах та розвиває свою діяльність в напрямку підтримки та популяризації традиційного вівчарського полонинського господарювання і розвитку агротуризму. Так, на території Рахівського району Закарпатської області створено Асоціацію виробників традиційних карпатських високогірних сирів, було успішно реалізовано проєкт реєстрації Гуцульської овечої бриндзи (перший продукт в Україні) як продукту з географічним зазначенням (листопад 2019 р.) за підтримки Проєкту ЄС «Підтримка розвитку системи географічних зазначень в Україні»; також у м. Рахові

було створено єдиний у світі Музей гуцульської бриндзи в рамках партнерської програми «Культура. Туризм. Регіони» УКФ ДАРТ (Український культурний фонд); розроблено новий проєкт стосовно розвитку агротуризму та створенню культурно-туристичного маршруту «Гуцульські сирні плаї», і нещодавно започатковано процес із заснування Асоціації полонин.

Крім того, як природоохоронна, науково-дослідна установа міжнародного значення, Карпатський біосферний заповідник розробляє науково-практичні рекомендації, проводить важливі міжнародні науково-практичні конференції тощо.

Наприклад, у сформованій резолюції міжнародної науково-практичної конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку», яка організована адміністрацією Карпатського біосферного заповідника 25 років тому (м. Рахів, жовтень 1998 р.), ухвалено такі рекомендації: «З метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону урядам цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію сталого розвитку».

А через п'ять років зусиллями Уряду України підготовлено необхідні матеріали і на 5-й Пан'європейській конференції Міністрів охорони навколишнього природного середовища «Довкілля для Європи» (травень, 2003 р.) у Києві Урядами Польщі, Румунії, Сербії та Чорногорії, Республіки Словаччина, Республіки Угорщина, України та Республіки Чехії підписано Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат, Протоколи до якої ми зараз намагаємось втілити в життя.

У зв'язку із цим пропонуємо розробити та провести комплекс заходів із відзначення 20-річчя прийняття Карпатської конвенції у країнах, які її підписали.

Традиції і народне мистецтво Румунських Карпат

НЕЗГАСНИЙ ВОГОНЬ У ГОРАХ

ЮРІЙ ГОЛОБІН – ДОВГОЛІТНІЙ ГОСПОДАР ПОЛОНИНИ ПОЖИЖЕВСЬКОЇ

Юрій НЕСТЕРУК,
доктор біології,
м. Львів

Усі туристи, які мандрували Чорногорою, знають полонину Пожижевську, яка віддавна славилася тим, що там розташовані науково-дослідні станції, де працювали багато відомих науковців. Там у 1899-1916 рр. була розташована ботанічно-агрономічно дослідна станція, у міжвоєнний період, у 1923-1939 рр., – вже інша, а в післявоєнний час, після Другої світової війни, ця традиція продовжується. На цій полонині від 1956 р. проводить роботу з дослідження карпатського високогір'я Високогірний біологічний стаціонар ім. проф. Костянтина Малиновського Інституту екології Карпат НАН України, а від 1958 р. – сніголавинна станція «Пожижевська» ДСНС України, яка є найвищою метеостанцією України.

Протягом 1989-2021 рр. на станції працювали, підтримували її, створювали умови для наукових досліджень подружжя Юрій і Любов Голобіни. Вони запам'яталися кільком поколінням туристів як господарі полонини Пожижевської.

Юрій Степанович Голобін народився 1952 р. в Івано-Франківську, проте доля закинула його у високі гори, де у Ворохті він знайшов дружину – Любов Олександрівну.

Від 1989 р. Юрій Голобін став працівником Високогірного біостаціонару, через два роки туди перейшла на роботу і його дружина. Вже через багато років і їхній син Олександр також полюбив полонину, влаштувався на сніголавинну станцію «Пожижевська».

Протягом 24-х років я багато спілкувався з Юрієм Степановичем, який був

незамінним товаришем у всіх справах. Юрій за час роботи на полонині Пожижевській став «частиною» чорногірської природи, її повноправним господарем. Знав багато гірських оповідок, інколи суто містичних. Довгими вечорами дарував нам багато цікавих розповідей про гори, історію, тутешні традиції, полонинський випас, зрештою про рослини і тварин, які ми вивчали на Чорногорі. Юрій Голобін чудово знав карпатську фауну, поведінку тварин, бо часто на гірських стежках зустрічався зі звірами, які проживають у цій гірській місцевості. Одного разу він показував нам «майстер-клас» із ловлі форелі в гірському потоці ... голими руками.

Юрій Степанович знав багато з історії місцевості, якій присвятив себе. Саме він повідомляв мені про події з історії Біологічного стаціонару на полонині Пожижевській, повів мене в лісові хащі, де знаходяться руїни попередньої

ботанічно-агрономічної станції на полонині Пожижевській, що функціонувала у міжвоєнний період, про що багато хто говорить, але мало хто бачив ці залишки.

Юрій Степанович мав чудове почуття гумору, був життєво мудрим, сам собі філософ.

А також майстром на всі руки. Він виконував усі роботи, які на рівнині виконує низка фахівців з різних спеціальностей. Чудово знався на столярній справі, яка приносила йому велике задоволення від зробленого витвору.

Був віртуозом у водінні автомобілем на важкопрохідних гірських дорогах. Деякі відрізки, які він проїжджав на своєму УАЗику, важко повторити на найсучаснішій техніці. Своє авто, яке в тих умовах було найнеобхіднішою річчю, Юрій Голобін придбав за сушені гриби, які збирав у навколишніх горах. Він розумів, що в тих умовах, в яких до-

ля дала йому провести майже половину свого життя, виживає лише людина, яка все вміє, все знає і все може зробити.

Він мав добру душу, а привітність ніколи не покидала його. Коли це зауважували і робили йому компліменти, то Юрій згадував, що першим записом у його трудовій книжці було «вихователь дитячого садочка».

Юрій Степанович спілкувався з багатьма людьми, які відвідували наші гори – від Президента України, міністрів, депутатів і чиновників найвищого рангу – до простих мешканців гір, які часто просили перечекати на біостаніонарі дощ чи грозу.

Юрія Голобіна добре знали гірські рятувальники, бо часто він давав поради, де шукати заблукалих туристів, через його рацію тримали контакт між собою. Одного разу нам довелося зробити позаплановий маршрут, щоб знайти іноземних туристів, що в умовах непогоди вчасно не повернулися з гір. На щастя, ця історія мала гарне закінчення.

Але прийшла пора залишити полонину Пожижевську і повернутися до «цивілізованого» помешкання у Ворохті. Зараз ми можемо лише здогадуватися, що коїлося в серці Юрія, коли він залишав полонину, де провів багато літ і зим. Зрештою, через півроку комфортного ворохтянського життя серце Юрія не витримало...

Багато друзів і знайомих, як в Україні, так і з-за кордону, мене запитували, чи будуть колись період, коли Юрій Степанович і Любов Олександрівна господарювали на полонині Пожижевській, називати «епохою Голобіних»? Зрештою, якби не сталося, Юрій залишив свій незгасний вогонь у горах, де відбуваються таїнства купальської ночі, де мольфарі і звірі вітаються на карпатських стежках із Чугайстром, а далеким мандрівникам потрібно приходити в цей край лише із чуйним серцем і добрими намірами.

Високогірний біологічний стаціонар імені проф. Костянтина Малиновського Інституту екології Карпат НАН України; після довгого і насиченого літнього дня за горнятком кави; Юрію і Любові ГОЛОБІНИМ інколи і самим доводилося бути операторами зйомок фільмів про Черногору; полонина Пожижевська завжди вабила мандрівників (туристична сім'я НЕЧИПОРУКІВ з м. Кам'янець-Подільського).

БАСЕЙНОВА РАДА РІЧКИ ТИСА – ДОРАДЧИЙ ОРГАН ДЕРЖАВНОГО АГЕНТСТВА ВОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

ПІДСУМКИ РОБОТИ ЗА 2018-2023 рр.

Юрій ШПОНТАК,
голова Басейнової ради
річки Тиса,
директор департаменту
екології та
природних ресурсів
Закарпатської
обласної державної
адміністрації;
Едуард ОСІЙСЬКИЙ,
заступник начальника
Басейнового управління водних
ресурсів річки Тиса;
Василь ЛЕТА,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри географії та
суспільних дисциплін,
Мукачівський державний
університет,
член Басейнової ради
річки Тиса та технічної ради
БУВР Тиси;
Йосип ГАЛАЙДА,
Асоціація «Укрводоканалекологія»,
член Басейнової ради
річки Тиса;
Тетяна ГОТРА,
виконавчий секретар
Басейнової ради річки Тиса,
міста Ужгород, Мукачево,
Берегове

Басейнова рада – це консультативно-дорадчий орган у межах території річкового басейну, утворений при центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства, з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, інтегрованого управління ними. Басейнова рада річки Тиса утворена Державним агентством водних ресурсів України згідно зі ст. 13 Водного кодексу України, Законом України від 04.10.2016 № 1641-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом», Наказом Міністерства природи України від 26.01.2017 №23 та Наказом Держводагентства України від

31.07.2018 №565 «Про формування басейнових рад». Діяльність Басейнової ради річки Тиса регулюється Положенням про басейнову раду річки Тиса, що затверджено Наказом Державного агентства водних ресурсів України №887 від 26.11.2018 р. В цьому Положенні прописані загальні поняття, завдання і повноваження басейнової ради, права басейнової ради, склад та керівні органи ради, а також порядок роботи.

Головним завданням Басейнової ради річки Тиса є підготовка Плану управління річковим суббасейном Тиси, досягнення цілей водної політики, зокрема доброго екологічного стану поверхневих та підземних вод. Проект Плану управління річковим басейном Тиси розроблений за результатами роботи українських експертів, за підтримки зацікавлених сторін водного сектора на націо-

нальному та басейновому рівнях. Цей ПУРБ на даному етапі не охоплює всіх розділів, і його слід доопрацьовувати, а також вдосконалити існуючі розділи новими даними. Водночас ПУРБ річки Тиса сприятиме впровадженню в Україні басейнового принципу та інтегрованого підходу до управління водними ресурсами. Названий проєкт містить перші розділи Плану управління річковим суббасейном Тиси в Україні на 6-річний період 2025-2030 рр. Остаточний і повний проєкт повинен бути поданий до Кабінету Міністрів України не пізніше 1 серпня 2024 року. Суббасейн Тиси повністю охоплює Закарпатську область України, займає 12,777 тис. км² (2% території країни). У суббасейні Тиси визначено 14 типів масивів поверхневих вод категорії «річки». У межах суббасейну ідентифіковано 481 масив поверхневих вод (МПВ) та 7 масивів підземних вод (МПЗВ).

План управління охоплює період з 2025 по 2030 роки. По завершенні цього періоду він підлягатиме оновленню на наступний шестирічний цикл і т. д. Хід реалізації ПУРБ підлягає проміжній оцінці по завершенню перших трьох років кожного циклу. Річковий суббасейн включає водні об'єкти однієї природної категорії – річки, також штучні та істотно змінені водні об'єкти та гідравлічно пов'язані з ними підземні води. ПУРБ суббасейну Тиси охоплює тільки річки з довжиною більше 10 км, що внесені до геопорталу «Водні ресурси» Державного агентства водних ресурсів України. Складається з текстової частини та карт, а також додатків до всього документа. При його підготовці додаткові консультації були надані відповідними фахівцями Басейнового управління водних ресурсів річки Тиса та Держводагентства України.

Важливою складовою ПУРБ є Програма заходів (далі ПЗ) на період 2025-2030 р.р., спрямованих на вирішення головних водно-екологічних проблем річкового суббасейну Тиси (забруднення

Відзначення Дня працівника водного господарства, 31 травня 2019 р.;
засідання Басейнової ради річки Тиса, 29 травня 2023 р.;
підготовка Програми заходів ПУРБ Тиси спільно з водоканалами Закарпатської області, 22 березня 2023 р.

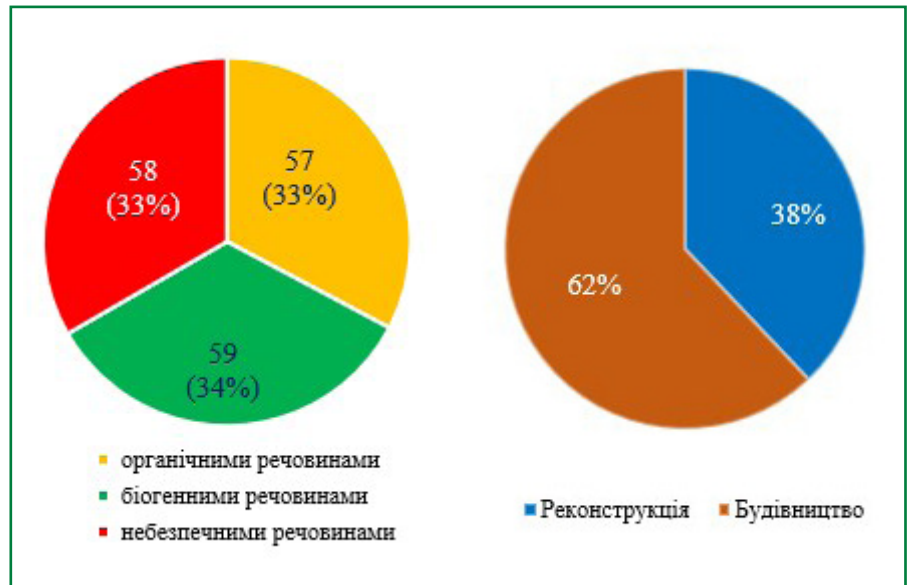
органічними, біогенними та небезпечними речовинами, гідроморфологічні зміни, неконтрольоване водокористування, засмічення) з врахуванням пропозицій місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад, водокористувачів.

ПЗ – це повний перелік програм (планів) для району річкового басейну чи суббасейну, їх зміст та проблеми, які передбачено розв’язати. ПЗ розроблено БУВР Тиси відповідно до Методичних рекомендацій та Порядку розроблення ПУРБ спільно з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, неурядовими громадськими організаціями (далі – НГО), науково-освітніми установами (далі – НОУ) та іншими зацікавленими сторонами з урахуванням пропозицій та рішень Басейнної ради річки Тиса.

Заходи, спрямовані на поліпшення/відновлення гідрологічного режиму та морфологічних показників. Кількість заходів, спрямованих на поліпшення/відновлення гідрологічного режиму та морфологічних показників у разі порушення вільної течії річок, гідравлічного зв’язку між руслами річок та їх заплавами, при гідрологічних змінах, модифікації морфології річок у суббасейні Тиси – 39. Практично всі вони спрямовані на пом’якшення/зменшення негативного впливу руслорегулюючих робіт, котрі заплановані в рамках реалізації «Плану управління ризиками затоплення на окремих територіях у межах району басейну річки Дунай на 2023-2030 роки», затвердженого 8 жовтня 2022 року Розпорядженням КМУ № 895-р (ПУРЗ Дунаю).

Заходи, спрямовані на зменшення негативного впливу інфраструктурних проєктів. Серед основних наведемо наступні:

- «Проведення заходів з пом’якшення інфраструктурного проєкту: «Міст через річку Тиса на ділянці Теплиця-Сігету-Мармаціей», кордон Україна-Румунія, ПЗ 298-299, село Біла Церква, Солотвинська територіальна громада, Тячівський район, Закарпатська область»;
- «Проведення заходів з пом’якшення інфраструктурного проєкту: «Будівництво автомобільного мосту через річку Тересва на національній автомобільній дорозі державного значення Н-09 «Мукачево-Рахів-Богородичани-Івано-Франківськ-Рогатин-Бібарка-Львів», між селищами Бедевля та Тересва, Бедевлянська та Тересвянська територіальні громади, Тячівський район, Закарпатська область».

Названі заходи спрямовані на стабілізацію/відновлення гідрологічного режиму та морфологічних показників у разі порушення вільної течії річок, гідравлічного зв’язку між руслами річок та їх заплавами, при гідрологічних змінах, модифікації морфології річок. Обидва МПВ оцінено як такі, що знаходяться «під ризиком».

Заходи, спрямовані на зменшення негативного впливу на підземні води. Для підземних вод сформовано наступні заходи:

- спрямовані на зменшення забруднення (дифузні та точкові джерела);
- спрямовані на запобігання виснаженню підземних вод;
- спрямовані на зменшення впливу запланованих інфраструктурних проєктів на стан вод.

Для досягнення/підтримання доброго кількісного та якісного стану МПЗВ, в першу чергу, необхідно реалізувати ось такі два заходи: «Встановлення меж зон санітарної охорони підземних водозаборів, що використовуються для централізованого водопостачання населення, лікувальних і оздоровчих потреб, зазначення їх у документації із землеустрою, містобудівній документації на місцевому та регіональному рівні, внесення відомостей про відповідні обмеження у використанні земель до Державного земельного кадастру та позначення зазначених меж на місцевості інформаційними знаками» та «Обов’язкове оснащення всіх водозабірних свердловин водорегулюючими та контрольно-вимірвальними пристроями, з поданням даних забору через особистий електронний кабінет (<https://nadra.gov.ua/>)».

Співвідношення заходів, спрямованих на зменшення забруднення органічними та небезпечними речовинами від точкових і дифузних джерел та спосіб їх реалізації (реконструкція або будівництво КОС та КМ), %;
еко-івенти «День Дунаю» (29 червня 2022 р.) та «День чистих берегів» (17 вересня 2022 р.)

Вони охоплюють всі МПЗВ суббасейну й здійснюватимуться за рахунок власних коштів водокористувачів та місцевих ТГ.

Додаткові заходи: законодавчо-правові, адміністративні, фінансові, науково-дослідницькі, навчально-просвітницькі, спрямовані на впровадження нових технологій, еколого-комунікаційні, проєктні, інші. Включено також інформаційно-просвітницькі заходи для підземних та поверхневих вод, зокрема, проведення інформаційно-просвітницької роботи щодо охорони, збереження та відтворення водних ресурсів у всіх ТГ Закарпатської області. Щорічно планується проводити День водно-болотних угідь (2 лютого), Міжнародний день води (22 березня), День Дунаю / еко-івент: «Тиса – молодша сестра Дунаю» (29 червня), День чистих берегів (третя субота вересня). Також заплановані впорядкування й відновлення витоків річок, інформаційно-роз’яснювальна та просвітницька робота з місцевими ТГ, НГО, НОУ, школярами й молоддю у сфері поводження з ТПВ. Здійснення місцевими органами виконавчої влади локальних заходів із збереження, охо-

рони та відтворення водних ресурсів.

Для підземних вод додатковим заходом також є «Інвентаризація, відновлення спостережних свердловин та проведення моніторингу підземних вод у суббасейні річки Тиса». Попередня інвентаризація свердловин на території суббасейну Тиси була проведена у 2006 році, тоді встановлено наявність 31 свердловини у робочому стані (23 – ґрунтові води 2 – міжпластові води; 6 – на опорних полігонах з вивчення експлуатаційних запасів), в 2018 році залишилося тільки 19 свердловин ґрунтових вод. З 2018 року моніторинг підземних вод не проводиться, стан водозабірних споруд невідомий. Проведення інвентаризації необхідне для відновлення моніторингових спостережень й оцінки необхідності буріння додаткових спостережних свердловин.

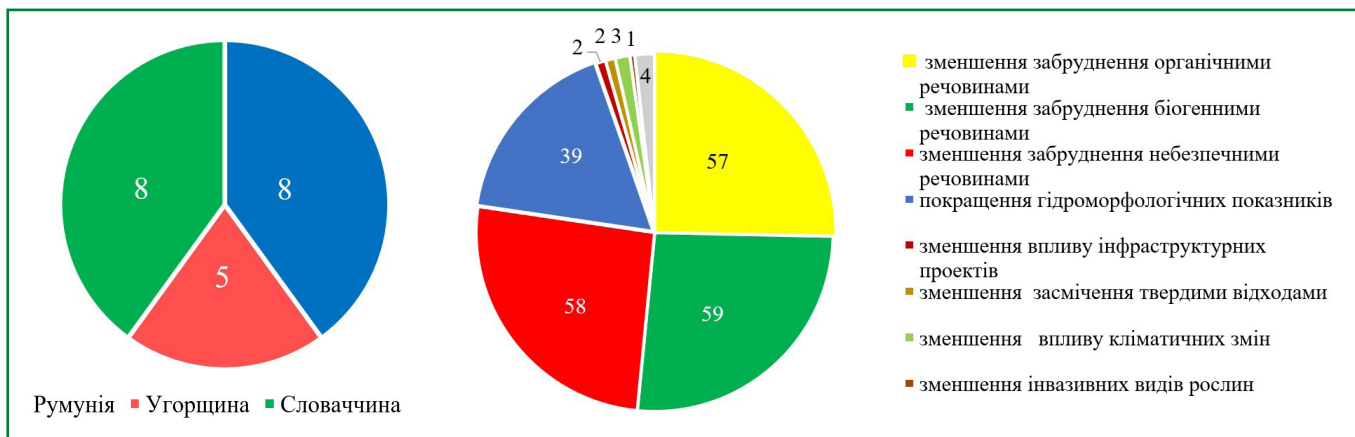
Програма заходів включає дії, спрямовані як на зменшення забруднення органічними, біогенними й небезпечними речовинами від точкових та дифузних джерел, заходи поліпшення/відновлення гідрологічного режиму та морфологічних показників у разі порушення вільної течії річок, гідравлічного зв'язку між руслами річок та їх заплавами, гідрологічних змін, модифікації морфології річок, так і інші додаткові заходи, які мають ціль досягти або зберегти належний стан/потенціал МПВ. Окремі заходи мають вплив на декількох ГВЕП. Найбільша частка спрямована на зменшення забруднення МПВ (77%). Загальна структура ПЗ у розрізі запропонованих заходів для поверхневих вод суббасейну Тиси подана на рисунку (див. стор. 82, справа).

Основні та додаткові заходи для МПВ РРБ річки Тиса, кількість заходів. Поряд з цим варто також згадати роботу Басейнової ради річки Тиса впродовж 2018-2023 років, окрім розробки Проекту ПУРБ. Серед найбільш актуальних результатів роботи наведемо наступні:

- План управління ризиками затоплення на окремих територіях у межах району басейну річки Дунай на 2023-2030 роки» затверджений від 8 жовтня 2022 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України №895-р (ПУРЗ Дунаю).

- Порядок розроблення плану управління річковим басейном Тиси на 2025-2030 роки (відповідно ПКМУ від 18 травня 2017 р. № 336).

- План управління відходами у Закарпатській області на 2025-2030 роки.

Заходи, спрямовані на зменшення забруднення та поліпшення/відновлення гідрологічного режиму і морфологічних показників на транскордонних МПВ; загальна структура програми заходів, спрямованих на зменшення забруднення поверхневих вод суббасейну Тиси; віізне засідання Басейнової ради річки Тиса та «круглий стіл» «Колочава ЕКО: плани управління водними ресурсами, відходами та ризиками затоплення», 10-11 грудня 2021 р.

• Реалізацію в Закарпатській області Закону України «Про водовідведення та очищення стічних вод» від 12 січня 2023 року № 2887-IX (набрав чинності з 7 серпня 2023 р.).

Басейнова рада річки Тиса впродовж 2018-2023 років відслідковувала хід реалізації проектів міжнародної технічної допомоги:

• «Зміцнення транскордонної безпеки спільними заходами, спрямованими на запобігання паводків та затоплення внутрішніми водами у межах річок Тиса і Тур».

• «Спільні заходи із запобігання стихійним лихам у транскордонному басейні р. Уж».

• «Реконструкція магістральних каналів Верке та Сипа Берегівської меліоративної системи».

• «Розробка Регіонального плану управління відходами Закарпатської області до 2030 року».

• «Низький рівень пластику від джерела до моря: комплексний план дій щодо ліквідації забруднення пластиком річок Тиса та Дунай».

• «Реалізація протипаводкових заходів у межах Берегівського району як складова комплексної стратегії управління паводками в басейні Верхньої Тиси».

Варто також згадати про розгляд й таких важливих для водного господарства Закарпатської області питань:

• Будівництво сміттєпереробного заводу в Полянській територіальній гро-

маді, Мукачівський район, Закарпатська область (в межах ТГ більше 40 МПВ у верхів'ях річок Латориця, Уж, Боржава та Ріка).

• Розчистка каналу Верке в межах м. Берегове та Берегівського району.

• Оцінка, відстеження змін стану водозабору та проведення робіт з відновлення водозаборів Полянського та Плосківського лісництв, Полянська територіальна громада, Мукачівський район, Закарпатська область. Останній захід є пілотним проектом, який планується впроваджувати в суббасейні Тиси для збереження й охорони належного стану МПВ у лісовому фонді (ліс займає понад 50% території Закарпатської області); запобігання повеням, протипожежні та протипожежні заходи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басейнове управління водних ресурсів річки Тиса [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://buvrtysa.gov.ua/newsite/>

2. Водний кодекс України [Електронний ресурс]. Режим доступу: kodeksy.com.ua/vodnij_kodeks_ukraini/13-3.htm

3. Державне агентство видних ресурсів України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://davr.gov.ua/>

4. План управління річковим суббасейном Тиса (2025-2030) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://buvrtysa.gov.ua/newsite/?page_id=18150

ГОРИ І ДОЛИ

Початок річки Чорна Тиса (Рахівський район);
повновода Тиса (Берегівський район), Закарпатська область

ГІДРОЕКОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РІЧКИ КОСІВСЬКА (БАСЕЙН р. ТИСА)

*Василь ЛЕТА,
Ужгородський національний
університет,
географічний факультет,
кафедра фізичної географії
та раціонального
природокористування;
Ольга ПИЛИПОВИЧ,
Львівський національний
університет
імені Івана Франка,
географічний факультет,
кафедра конструктивної
географії і картографії*

Глобальні зміни клімату, господарська діяльність, освоєння високігорних ландшафтів, активний туризм та інші види антропогенних впливів створюють ризики для сталого функціонування гірських річкових басейнових систем. Україна належить до країн з високим рівнем водного стресу, водні ресурси є стратегічно важливими і високо цінними у післявоєнній відбудові нашої країни. Особливо цінними є гірські водотоки, адже вони є не лише джерелом водних ресурсів, а й середовищем для життя гідробіонтів, ресурсом для відновлення фізичних та духовних сил людини, а також джерелом естетичної насолоди. Саме до таких водотоків належить річка Косівська, яка є об'єктом даного дослідження.

Річка Косівська (Кісва) є правою притокою ріки Тиса з довжиною 41 км та площею водозбору 157 км². Косівська бере початок на південно-західному схилі хребта Свидовець з озера Догяска (інша назва Герешаска), висота витoku 1 580 м, гирла – 338 м над рівнем

моря. Загальна кількість річок в басейні, разом з Косівською, становить 160, а їх загальна протяжність – 270 км, густина річкової мережі складає 1,72 км/км² [21]. За характером водного режиму та будовою долини Косівська є типово гірською річкою. Долина слабозвивиста, V-подібна, місцями у вигляді ущелини, з дуже крутими схилами, з шириною по дну від 4 до 320 м. Русло річки слабозвивисте, розгалужене, порожисте, шириною 7-15 м, іноді до 30 м, середня швидкість течії становить 2-4 м/с. Заплава чітко виражена лише у межах окремих ділянок русла. Острови, що іноді зустрічаються у руслі, складені суглинками та галечником, часто задерновані чагарниками [14-19].

В орографічному плані територія басейну р. Косівська належить до Свидовецько-Чорногірського масиву Полонинсько-Чорногірських Карпат. До найпоширеніших рельєфотворювальних процесів, які формують сучасну морфоскульптуру басейну р. Косівська, належать: ерозійно-аккумулятивна діяль-

ність, площинний змив, яркова ерозія, обвальні-осипні процеси, зсувні процеси, дефлюкція та селеві процеси [9]. Водозбірна територія р. Косівська активно використовується у господарській діяльності (лісове, форельне, сільське господарство, а також для туризму та рекреації).

Перш ніж аналізувати гідрохімічні показники, варто розглянути гідрологічні параметри річки, а саме рівень та витрати вод за багаторічний період (1963-2020 рр.), адже вони є основними чинниками формування якості води у річці. Дані про гідрологічний режим річки Косівська отримані від Закарпатського обласного центру з гідрометеорології, а саме гідропоста, що розташований в межах с. Косівська Поляна за 8 км від гирла річки. Площа водозбору, яку обслуговує гідропост, становить 122 км², відмітка «0» поста – 406,77 м БС.

За даними Закарпатського обласного центру з гідрометеорології, максимальний рівень з показником 315 см було зафіксовано 05.03.2001 р., а міні-

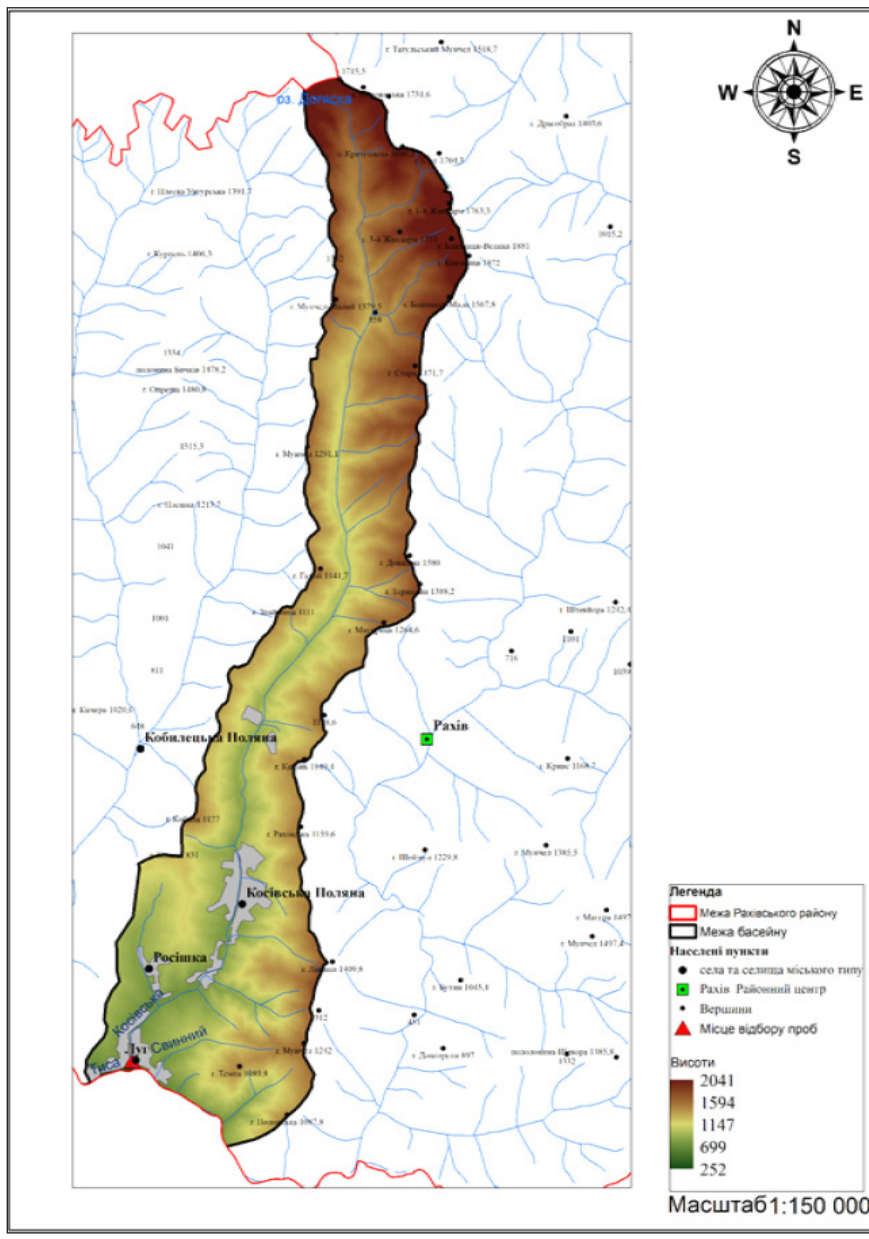

мальний – 29 см 30.09.2016 р., відповідно максимальні витрати води становили 213 м³/с (05.03.2001 р.), а мінімальні – 0,3 м³/с (18.01.1963 р.). Аналіз багаторічних рядів даних мінімальних та максимальних показників витрат та рівнів води не виявив тенденцій до змін у їхньому багаторічному тренді. Натомість, дані середньобагаторічних рівнів та витрат води вказують на тенденцію до їхнього зменшення. Річка Косівська має чітко виражений паводковий режим, а частота повторення найвищих рівнів та витрат складає 3-5 років. Враховуючи часті проходження катастрофічних паводків та активну руслову діяльність річки, неодноразово відбувалось перенесення гідропоста та зміна нульового рівня графіку, що і зумовило наявність від'ємних показників рівня вод у річці Косівська.

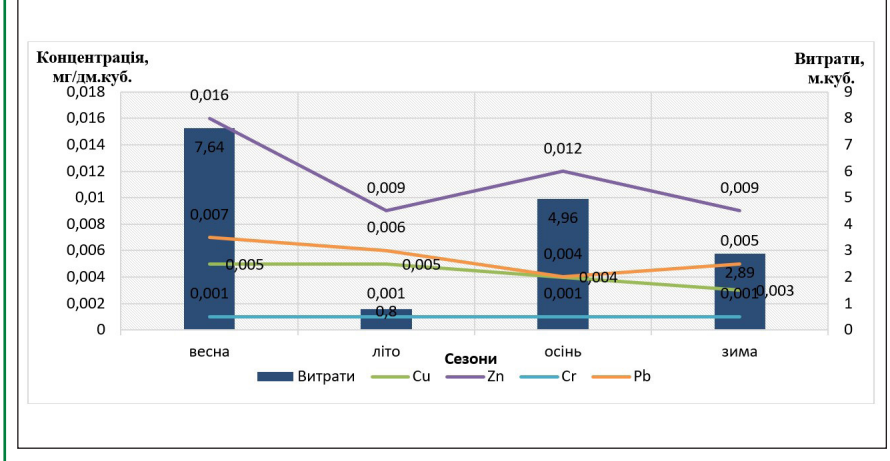
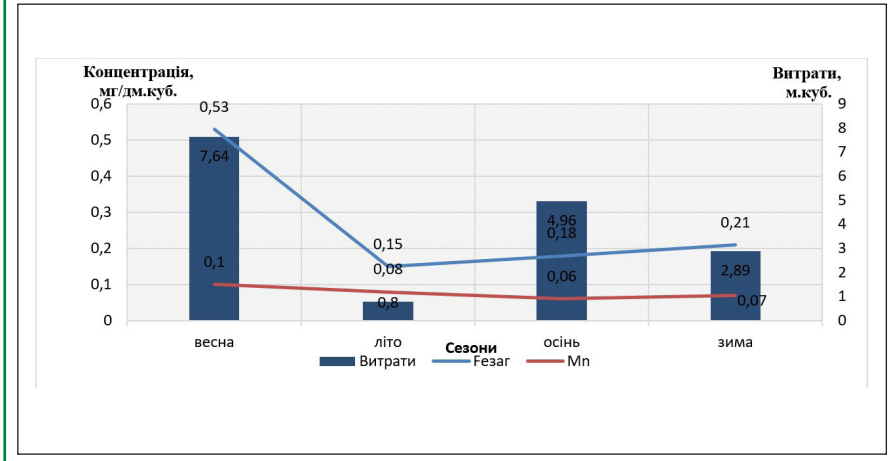
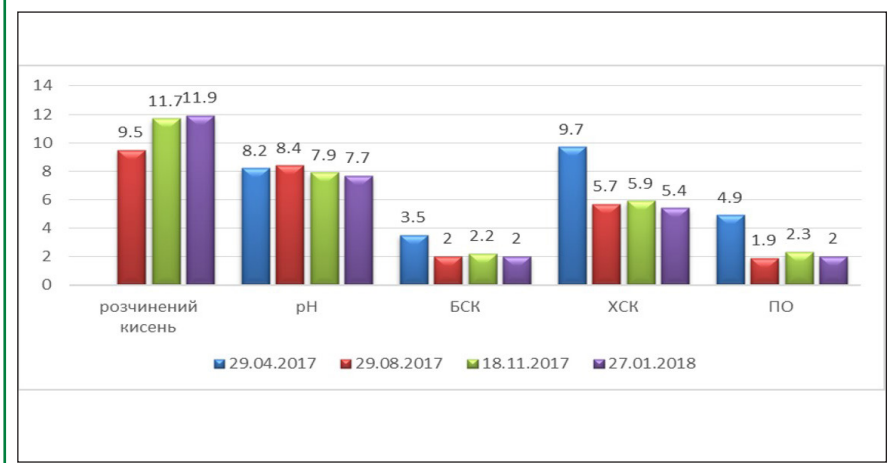
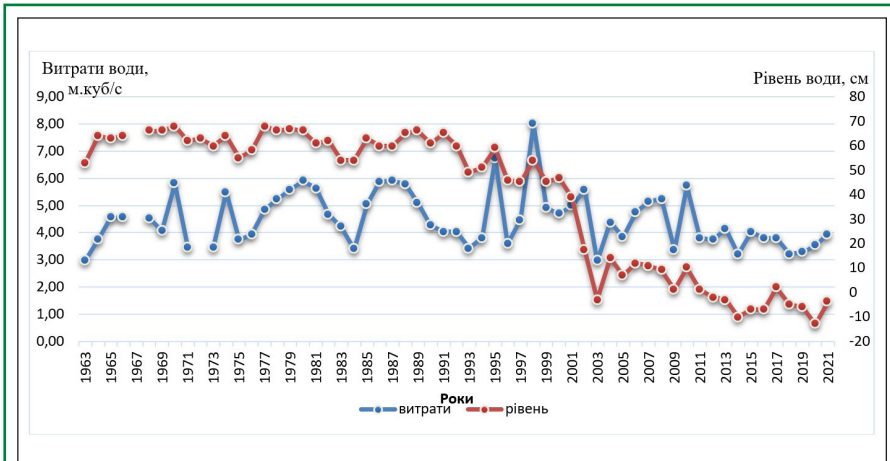
Результати проведених гідрохімічних досліджень ми подаємо за окремими показниками, а саме: показника рН, розчиненого кисню, біологічного споживання кисню за 5 днів (БСК₅), хімічного споживання кисню (ХСК), перманганатної окиснюваності (ПО), мінералізації води, біогенних речовин та деяких мікроелементів.

Водневий показник (рН) є важливим для хімічних та біологічних процесів у природних водах. Попри відносно стабільний характер, він може змінюватись внаслідок підвищення вмісту гумінових речовин, карбонатів, гідроксидів, утворених внаслідок фотосинтезу та низки інших сполук антропогенного походження [22]. За період досліджень амплітуда коливань рН сягала 0,7 одиниць. Показники не перевищували рибогосподарські нормативи 6,5 – 8,5. Концентрація іонів водню має схильність до сезонних змін: влітку він становить 8,4, зимою – 7,7 і дозволяє віднести поверхневі води річки Косівська до категорії слабо лужних вод.

Показник розчиненого кисню у воді має важливе санітарне значення, адже виконує роль індикатора біологічних процесів у водотоках та водоймах.

Тече річечка, невеличенька...;
верхів'я і карта басейну річки
Косівська

Для вод рибогосподарського призначення мінімальний вміст розчиненого у воді кисню має бути не нижчим, ніж 4 мг О₂/дм³ у зимовий період та 6 мг О₂/дм³ – у літній [26]. У водах річки Косівська показник кисню варіює в межах від 9,5 О₂/дм³ влітку – до 11,9 мг О₂/дм³ взимку, що дозволяє віднести їх до категорії чистих вод. Незначні коливання мають сезонний характер та залежать від процесів абсорбції кисню з атмосфери, виділення рослинністю в процесі фотосинтезу, надходження з дощовими або талими сніговими водами, а також реакцій споживання кисню на окислювання органічних речовин (БСК₅, ХСК).

Біохімічне та хімічне споживання кисню (БСК₅, ХСК) – це показники, що характеризують ступінь та динаміку самоочищення річкових вод завдяки реакціям біологічного, біохімічного та хімічного споживання кисню [4]. Виражаються кількістю кисню, витраченого на окиснення хімічних (Fe²⁺, Mn²⁺, NO₂⁻, NH₄⁺, CH₄, H₂S) та органічних речовин, що містяться у воді. Результати вимірювань свідчать про коливання вмісту БСК₅ та ХСК у межах рибогосподарських нормативів (ГДК_{рибгосп} – 3 мг О₂/дм³ та 15 мг О₂/дм³), за винятком весняного періоду, що можна пояснити збільшенням водності річки та збільшенням частки поверхневого стоку з територій сільськогосподарського використання, що є одним з джерел органічного забруднення вод. Згідно з наведеними діаграмами (див. рис. зліва), зростання показника біохімічного споживання кисню до 3,5 мг О₂/дм³, а хімічного споживання до 9,7 мг О₂/дм³ може бути наслідком забруднення річки Ко-

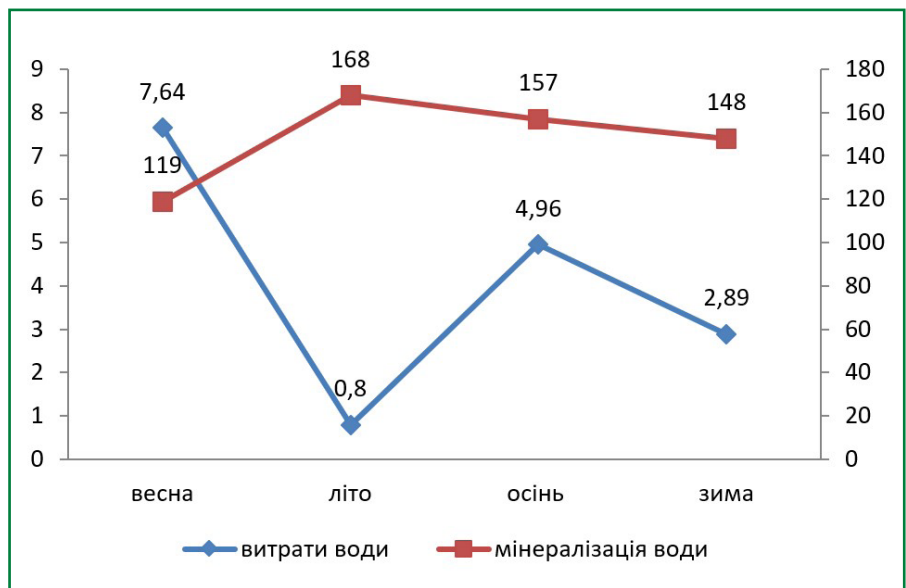
Річка Косівська (Кієва): динаміка середньорічних витрат та рівнів вод за період 1963-2021 рр. (за даними Закарпатського обласного центру з гідрометеорології); сезонна мінливість деяких гідрохімічних параметрів у воді за період 2017-2018 рр.; сезонна зміна вмісту Fe_{заг} та Mn (мг/дм³) та витрат води (Q, м³/с), 2017-2018 рр.; сезонна зміна вмісту Cu, Zn, Cr, Pb (мг/дм³) та витрат води (Q, м³/с), 2017-2018 рр.

сівська господарсько-побутовими стічними водами. Через відсутність централизованого водовідведення у населених пунктах басейну р. Косівська цей чинник систематично спричиняє забруднення річки як органічними, так і неорганічними токсикантами. Значення БСК₅ у діапазоні 2-3,5 мг/дм³ вказує на те, що води річки Косівська належать до категорії β-мезосапробних. У таких водах можливий вміст у незначних кількостях азоту амонійного та азоту нітритного, у незначних концентраціях мають місце сліди сірководню.

Перманганатна окиснюваність (ПО) – це показник вмісту легкодоступних для гідробіонтів органічних сполук. Найбільше значення (4,9 мг/дм³) ПО спостерігали весною, найменше – у період літньої межени (1,9 мг/дм³), що свідчить про залежність показника від різних фаз водності. Весняний показник досягає межі ГДК_{рибгосп} – 5, що свідчить про збільшення інтенсивності біохімічних реакцій споживання кисню на окислювання.

Опосередкованими або додатковими показниками вмісту органічних речовин є кольоровість, прозорість та вміст завислих речовин. Ці показники є взаємообумовленими та залежать як від природних (вивітрювання гірських порід, розкладання решток організмів, підземний стік), так і антропогенних (скидання стічних вод, поверхневий стік з прибережних сільськогосподарських земель, стихійні сміттєзвалища на берегах) чинників (див. табл. на стор. 89).

Збільшення вмісту завислих речовин відбувається внаслідок винесення твердих часток з поверхні басейну ерозійними процесами та транзитною денудацією, а також внаслідок сезонного збільшення концентрації органічної складової, на що вказує синхронне зростання показників ХСК та БСК₅, а також прозорості та кольоровості. Аналіз весняної проби води дає підстави стверджувати про ризики органічного забруднення, адже, БСК₅, завислі речовини та кольоровість перевищують ГДК_{рибгосп}, ПО дорівнює 4,9 мг/дм³ та наближена до нормативної межі у 5 мг/дм³, а також порівняно високий показник ХСК – 9,7 мг/дм³.

Мінералізація води. Аналізуючи сезонний розподіл головних іонів у воді, потрібно враховувати умови зволоження території, значну кількість приток та вплив порід, з яких складений водозбір річки Косівська: конгломерати, пісковики, фліш, піщовиково-глинистий фліш, аргіліти, алевроліти.

Мінералізація вод річки Косівська визначалась через сухий залишок. Максимальні значення мінералізації характерні для літньо-осінньої (168 та 157 мг/дм³ відповідно) та зимової межени (148 мг/дм³), на весняний період випадає мінімальне впродовж року значення (119 мг/дм³). Мінералізація не має перевищувати 1,0 г/дм³ у водах, придатних для водопостачання. Загальна мінералізація вод річки Косівська свідчить про низьке насичення солями. Ступінь мінералізації – гіпогалинні води. За Горевим (Horiev, 1995) води Косівської належать до помірно прісних (0,1-0,6 г/дм³), а за О. А. Алексініним (Alekin, 1953) – до слабо мінералізованих (100-200 мг/дм³).

Основні іони, які переважають у природних водах, це аніони – HCO₃⁻, CO₃²⁻, SO₄²⁻, Cl⁻ та катіони – Ca²⁺, Mg²⁺, Na⁺ та K⁺. Результати лабораторних вимірювань відібраних проб дозволяють нам розглянути лише окремі іони, а саме сульфати, хлориди, кальцій та магній.

З даних, які представлені у таблиці 2 (див стор. 89), видно, що вказані іони мають незначні сезонні коливання. З огляду на те, що верхні шари ґрунту й порід, котрі дренують води річки Ко-

Сезонна зміна величини мінералізації води (Σi, мг/дм³) та витрати води (Q, м³/с) у річці Косівська

сівська, є добре промитими та бідними на легкорозчинні сульфати й хлориди, а також те, що вони не накопичуються біогенним шляхом та мають високу міграційну здатність, найбільші зміни показників протягом року стосуються гідрокарбонатних іонів. Коливання показників головних іонів зумовлені процесами вивітрювання гірських порід, часткою підземного стоку, окисненням біологічних речовин та господарською діяльністю людини.

Показники мінералізації води тісно пов'язані з показниками витрат води. Ми здійснили кореляційний аналіз цих показників, результати аналізу підтвердили, що між витратами води та величиною мінералізації води річки Косівська впродовж періоду досліджень було встановлено обернений кореляційний зв'язок, коефіцієнт кореляції становив -0,87, що є логічним, адже більші витрати розчиняють солі і тим самим зменшують показник мінералізації.

Біогенні речовини (сполуки азоту та фосфору). Важливим комплексом показників якості поверхневих вод є біогенні речовини, основними з яких є сполуки азоту: амоній-іони (NH₄⁻), нітрит-іони (NO₂⁻), нітрат-іони (NO₃⁻) та фосфору – фосфат-іони (PO₄³⁻). Низький вміст сполук азоту та фосфатів у

воді річки Косівська свідчить про відсутність скиду (або незначний скид) миючих засобів, залишків добрив та органічного забруднення у річку (див. табл. на стор. 89). Впродовж періоду досліджень ми не спостерігали перевищення норм ГДК_{рибгосп} біогенних речовин, а сезонна мінливість їхнього вмісту тут залежить від витрат води, частки ґрунтово-поверхневого стоку, метеоумов, а також від надходження побутових стічних вод.

Мікроелементи. Мікроелементами є сполуки хімічних елементів, концентрація яких у воді вимірюється десятками мікрограм в 1 дм³ (Horiev, 1995) В нашому випадку це залізо загальне (Fe_{заг}), марганець (Mn), мідь (Cu), цинк (Zn), хром (Cr), свинець (Pb). У роботах, які присвячені дослідженню екологічного стану довкілля, зокрема природних вод, перераховані елементи відносять до категорії важких металів. При високих концентраціях ці елементи можуть бути токсичними для живих організмів, тому важливо спостерігати за їх вмістом у поверхневих водах рибогосподарського та господарсько-питного використання.

Концентрація заліза (Fe_{заг}) у воді річки Косівська перевищує ГДК_{рибгосп}. (0,05 мг/дм³) від 3 разів у період літньої межні і до 10 разів – весною, а також перевищує ГДК_{госп.-пит.} (0,3 мг/дм³). За умов відсутності промислових об'єктів у басейні Косівської значний вміст заліза можна пояснити процесами хімічного вивітрювання гірських порід, що супроводжуються їх механічним руйнуванням і розчиненням. Концентрація заліза має чітку сезонну мінливість і залежить також від хімічного складу вод та рН. Дослідження П. М. Линник [12] показують, що вміст цього металу може зростати за рахунок домінування у складі завислих речовин неорганічного походження.

Вміст марганцю (Mn) у воді річки Косівська у всіх чотирьох випадках гідрохімічних вимірювань перевищував ГДК_{рибгосп}. (0,01 мг/дм³) у 6-10 разів. У весняній пробі концентрації Mn досягли ГДК для джерел господарсько-питного водопостачання – 0,1 мг/дм³. Марганець у природі не зустрічається у вільному вигляді, його високі концен-

трації у природних водах можуть бути зумовлені вилугуванням марганцевмісних руд та мінералів, процесами розкладання водних тваринних і рослинних організмів, розмноженням сільно-зелених, діатомових водоростей, а також вищих водних рослин, промисловим скидом тощо. З огляду на те, що у басейні річки Косівська відсутні великі промислові об'єкти, а також не спостерігають процеси евтрофікації, високі показники вмісту марганцю можуть бути пов'язані з його вилугуванням із гірських порід. Зазначимо, що високі показники вмісту марганцю характерні і для інших допливів Тиси в межах Рахівського району Закарпатської області [10-11; 23-24].

Мідь (Cu), згідно з дослідженнями Забокрицької [7], є малопоширеним елементом, вона присутня у земній корі переважно у сполуках із сіркою, карбонатами, оксидами, силікатами, а також може перебувати в іонній формі у сполуках з органічними та мінеральними речовинами. Нами зафіксовано перевищення ГДК_{рибгосп} Cu 0,001 мг/дм³ у три рази під час зимової межні, коли сильно зменшилась частка поверхневого стоку.

Цинк (Zn) досить поширений у природі елемент і добре розчиняється у воді. Вміст цинку дещо перевищував допустиму норму (Zn 0,01 мг/дм³) лише у період збільшення водності річки (29.04.2017 р. 0,016 мг/дм³ та 18.11.2017 р. – 0,012 мг/дм³).

Хром (Cr) потрапляє у поверхневі води в процесі хімічного вилугування його сполук з гірських порід і мінералів (Tekhnichnyi zvit, 2009). Згідно з матеріалами Технічного звіту зареєстровано також високий вміст хрому у ґрунтах Рахівського району, в межах якого знаходиться водозбірна територія річки Косівська. Результати чотирьох гідрохімічних вимірювань проб води за 2017-2018 роки показали вміст хрому на рівні нормованого значення ГДК_{рибгосп} – 0,001 мг/дм³, що дозволяє за цим показником віднести води до категорії чистих.

За результатами досліджень, проведених в період з 1950 по 2007 рр. Закарпатською геологорозвідувальною експедицією, підвищений вміст цинку (Zn),

міді (Cu) та свинцю (Pb) пов'язаний з природними проявами рудної мінералізації (вимиванням з порід). Результати гідрохімічних вимірювань, здійснених Басейновим управлінням водних ресурсів річки Тиса, поданих у Технічному звіті, вказують на аномально високі значення вмісту окремих важких металів у річках Рахівського району, в тому числі й у водах річки Косівська: цинк – 5,5-50,0 мг/дм³, в окремих ділянках до 400-500 мг/дм³; свинець – 2,0-19,2 мг/дм³, мідь – 2,0-5,0 мг/дм³, в окремих пробах – до 10 мг/дм³.

Що стосується концентрації свинцю (Pb) у водах річки Косівська, то вона не досягає допустимої норми ГДК_{рибгосп} Pb 0,1 мг/дм³, а коливається у межах 0,004-0,007 мг/дм³, що дозволяє стверджувати про безпечність вод для потреб рибного господарства. У межах досліджуваної території, за винятком природних джерел, та в умовах відсутності промисловості, єдиним антропогенним джерелом свинцю може бути моторне паливо, при перенесенні з поверхневим стоком із територій населених пунктів басейну річки Косівська.

Специфічні забруднюючі речовини. Нафтопродукти належать до найпоширеніших небезпечних речовин, що забруднюють поверхневі води. Згідно з Забокрицькою [7], нафтопродукти у гідрохімічних дослідженнях поверхневих вод умовно обмежені вуглеводною фракцією. У річкових водах вони зустрічаються тільки за рахунок потрапляння з промисловими, господарсько-побутовими стоками чи поверхневим стоком із забруднених паливно-мастильними речовинами ґрунтів чи автомобільних доріг. Впродовж періоду відбору проб значення вмісту нафтопродуктів (неполярних вуглеводнів) не перевищувало нормативного значення 0,05 мг/дм³.

АПАР є одним з трьох типів синтетичних поверхнево-активних речовин, які належать до категорії небезпечних специфічних забруднювачів. Значення показника АПАР не перевищували рівень 0,01 мг/дм³ при ГДК_{рибгосп}. <0,1 мг/дм³.

Щоб проаналізувати вплив антропогенних чинників на якість води річки Косівська, нами було здійснено маршрутне обстеження вздовж течії від гирла

Таблиця 1

**СЕЗОННА МІНЛИВІСТЬ ДОДАТКОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ ВОДИ РІЧКИ КОСІВСЬКА
ЗА ПЕРІОД 2017-2018 рр.**

Показник	Дата відбору проб води				ГДКрибгосп
	29.04.2017	29.08.2017	18.11.2017	27.01.2018	
Завислі речовини (мг/дм ³)	15,8	5,7	6,2	6,8	15
Прозорість (см)	12	26	25	23	30
Кольоровість (градуси)	20	5	5	5	<20

Таблиця 2

КОНЦЕНТРАЦІЯ ГОЛОВНИХ ІОНІВ ТА ВЕЛИЧИНА МІНЕРАЛІЗАЦІЇ ВОДИ РІЧКИ КОСІВСЬКА

Показник	Номер та дата відбору проб води			
	29.04.2017	29.08.2017	18.11.2017	27.01.2018
Сухий залишок	119	168	157	148
SO ₄ ²⁻	16,2	16,9	16,5	17
Cl ⁻	3,6	3,5	3,9	4,1
Ca ²⁺	34,1	32,1	34,1	34,1
Mg ²⁺	6,1	6,1	6,1	4,9

Таблиця 3

**СЕЗОННА МІНЛИВІСТЬ ВМІСТУ БІОГЕННИХ РЕЧОВИН У ВОДІ РІЧКИ КОСІВСЬКА
ЗА ПЕРІОД 2017-2018 рр.**

Показник, мг/дм ³	Сезон			
	весна	літо	осінь	зима
NH ₄ ⁻	0,18	0,1	0,12	0,1
NO ₂ ⁻	0,05	0,05	0,03	0,04
NO ₃ ⁻	3,2	1,8	1,9	2,7
PO ₄ ³⁻	0,05	0,05	0,05	0,04

**Садба «Ранчо Шелевера» – туристична візитівка с. Косівська Поляна
(Рахівський район Закарпатської області)**

в межах села Луг до села Косівська Поляна. Результати натурних досліджень дають можливість виділити наступні чинники антропогенного впливу:

- автомобільний шлях простягається вздовж досліджуваної ділянки річки;
- берег річки активно використовується у сільському господарстві;
- вздовж всієї ділянки річки виявлено побутово-каналізаційні стоки та побутове сміття;
- в межах села Луг знаходиться літній табір для утримання сільськогосподарських тварин та гноєсховище;
- виявлено несанкціоновані сміттєзвалища на правому березі річки за межами села Луг та в межах села Косівська Поляна;

• потрапляння забруднених біогенними речовинами стоків з форельного господарства у селі Косівська Поляна (каскад з трьох ставків);

• виявлено у річці зруйновану залізобетонну конструкцію та залізну трубу непрацюючої мікро-ГЕС «Вікторія», вище села Косівська Поляна;

• стоки з рекреаційно-туристичних об'єктів: агротуристичний комплекс «Банський» та відпочинковий комплекс «Рай у Фірцака».

Підсумовуючи результати наших досліджень, можемо стверджувати, що основними гідрохімічними показниками котрі перевищують ГДК, є мікроелементи: залізо, мідь, цинк та марганець. Деякі з них перевищують нормативні значення більше ніж у 10 разів. У період проходження паводків збільшується вміст завислих речовин, Fe, Mn, Zn, БСК₅, ХСК та ПО; під час межені (літня та зимова) – показники мінералізації та рН, вміст Pb, Cu та розчиненого кисню. Наші результати співпадають з висновками Закарпатської геологорозвідувальної експедиції, котрі також неодноразово засвідчили підвищений вміст цинку (Zn), міді (Cu) та свинцю (Pb) і пояснили це природними проявами рудної мінералізації (вмиванням з порід).

Виходячи з наведених вище антропогенних чинників, можемо виокремити такі види навантаження на річку Косівська, як: селитебне, сільськогосподарське, транспортне (опосередковано через поверхневий стік з автошляху), ре-

креаційне та побутове. Вузька річкова долина зумовлює складний характер будови та освоєння берегів, що в свою чергу веде до недотримання водоохоронних заходів, зокрема щодо розорювання, будівництва споруд, влаштування звалищ сміття, забруднення добривами та пестицидами, скидання господарсько-побутових стоків.

Вздовж досліджуваної ділянки річки Косівська можна спостерігати недостатню кількість заліснених прибережних захисних смуг, які б запобігали забрудненню вод поверхневим стоком, неочищеним зливовим стоком, стоком з сільськогосподарських угідь та місць утримання тварин і гноєсховищ.

Враховуючи гірський характер водотоку та сезонність впливу ряду антропогенних чинників, спостерігаємо чіткі зміни гідрохімічного режиму річки Косівська за вмістом органічних речовин (ПО, ХСК, БСК₅) та мінералізацією. Зростання показників ХСК, БСК₅ та вмісту завислих речовин при відносно стабільних концентраціях сполук азоту зумовлено збільшенням вмісту органічних речовин у воді річки, що в свою чергу є наслідком дії чинників як природного, так і антропогенного походження. За умови відсутності високих витрат води й постійному скиданні побутових стоків та ставкових вод (насичених органічними речовинами) в річці не можуть у повному обсязі проходити процеси самоочищення. На останні також впливає перевищення гранично допустимих концентрацій міді та цинку.

Поєднання природних та антропогенних чинників призводить до сезонних змін гідрохімічного режиму річки Косівська, як наслідок – погіршення якості вод, особливо у весняний період. Попри те, для більш повної оцінки екологічного стану вод потрібно провести додаткові вимірювання вмісту органічних та завислих речовин, концентрації важких металів, не зв'язаних з розчиненими речовинами та доповнити матеріалами гідробіологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алейкин О.А. Основы гидрохимии. Л.: Гидрометеиздат, 1953. – 296 с.
2. Габчак, Н. Морфометричний аналіз басейнових систем Закарпатської області [Текст] / Н. Габчак // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Географія. – 2007. – Вип. 1. – С. 30-36.
3. Габчак Н.Ф. Еколого-геоморфологічні та гідроекологічні проблеми річкових систем Закарпаття // Вісник Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка. Серія географічна. Вип.30. – 2004. – С. 40-46.
4. Горев Л.М., Пелешенко В.І., Хільчевський В.К. Гідрохімія України. К.: Вища школа, 1995. 307 с.
5. Гребінь В.В. Сучасний водний режим річок України (ландшафтно-гідрологічний аналіз) / В.В. Гребінь – К. : Ніка-Центр, 2010. – 316 с.
6. Дубіс, Лідія Францівна. Структурна організація та функціонування

річкових систем гірської частини басейну Тиси [Текст] : автореф. дис. канд. географ. наук: 11.00.11 / Дубіс Лідія Францівна ; Львівський ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1995. – 25 с.

7. Забокрицька М.Р., Хільчевський В.К., Манченко А.П. Гідроecологічний стан басейну Західного Бугу на території України. – К.: Ніка Центр, 2006. – 184 с.

8. Кирилук М.І. Режим формування історичних паводків в Українських Карпатах / М.І. Кирилук // Наук. збірник КНУ «Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія», 2001. – Том 2. – С. 146-156.

9. Кравчук Я.С. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат: Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 188 с.

10. Лета В.В. Гідроекологічний стан річки Шопурка Рахівського району Закарпатської області / В.В. Лета // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2016. – Т. 2. – С. 91-96.

11. Лета В.В. Гідрохімічний стан річки Тиса на ділянці українсько-румунського кордону / В.В. Лета // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2017. – Т.1. – С. 95-104

12. Линник П.М., Скоблей М.П., Жежеря В.А. Концентрація та особливості розподілу важких металів між різними фракціями завислих речовин у річках басейну Тиси залежно від способу їхнього вилучення / П.М. Линник, М.П. Скоблей, В.А. Жежеря // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2018. –

Т. 3 (50). – С. 23-31.

13. Міщенко Л.В. Геоecологічний стан компонентів довкілля у басейні р. Тиса (Закарпаття). Екологічна безпека. 2009. № 2/6. – С. 58-63.

14. Ободовський О.Г., Ярошевич О.Є. Гідроморфологічна оцінка якості річок басейну Верхньої Тиси. К.: Інтертехнодрук, 2006. – 70 с.

15. Ободовський О.Г. Оцінка зв'язків мінімального та середнього стоку води річок Українських Карпат / О.Г.Ободовський, О.О.Почаєвець, М.А.Заварзін // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія, 2016. – Т.1(40). – С. 60-69.

16. Ободовський Ю.О. Гідрологічний режим річок басейну Верхньої Тиси в умовах паводкової небезпеки / Ю.О. Ободовський // зб.: Молоді науковці – географічній науці. Вип. VIII. - К.: Видавництво «Обрії», 2012. – С. 259-261.

17. Ободовський Ю.О. Руслові процеси річок верхньої частини басейну Тиси (в межах України). Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія, 2013. – Т. 4. – С. 25-36.

18. Ободовський Ю.О. Статистичні характеристики рядів середніх річних, максимальних та мінімальних витрат води річок верхньої частини басейну Тиси (в межах України) / Ю.О. Ободовський // В зб.: Шевченківська весна. Вип. XII. – К.: «Прінт-Сервіс», 2014. – С. 109-111.

19. Ободовський Ю.О. Відповідність загального гідроенергетичного потенціалу типам русел річок верхньої частини басейну Тиси (в межах Укра-

їни) / Ю.О. Ободовський, О.Г. Ободовський, В.К. Хільчевський, К.Ю. Данийко // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія, 2017. – Т.1 (44). – С. 49-61.

20. Окснюк О.П., Ляшенко А.В., Белоконь В.Н., Башмакова И.Х. Характеристика качества воды р. Тисы и ее притоков. Гидробиол. журн. 1995. – Т. 31, № 5. – С. 46–58

21. Ресурси поверхневих вод СРСР. Том 6. Україна і Молдавія. Выпуск 1. Западная Украина и Молдавия / Под ред. Каганера М.С. Л.: Гидрометеоздат, 1978. – 491с.

22. Технічний звіт «Оцінка екологічного стану та контрольний моніторинг якості води в басейні Верхньої Тиси на ділянці українсько-румунського кордону відповідно до положень ВРД ЄС та вимог міжнародної комісії з охорони річки Дунай – Ужгород: БУВР р. Тиса, 2009. – 86 с.

23. Хільчевський В.К., Лета В.В. Комплексна оцінка якості води р. Чорна Тиса / В. К. Хільчевський, В. В. Лета // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2016. – Т. 3. С. 50-56.

24. Хільчевський В.К., Лета В.В. Оцінка якості води річки Біла Тиса / В. К. Хільчевський, В. В. Лета // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2017. – Т. 4. С. 57-66.

25. Ярошевич, Олексій Євгенович. Гідроморфологічна оцінка екологічного стану річок басейну Тиси в межах України: автореф. дис. канд. геогр. наук / О.Є. Ярошевич. – Київ: б. в., 2008. – 20 с.

26. Правила приймання стічних вод підприємств у комунальні та відомчі системи каналізації населених пунктів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0403-02>

27. Басейнове управління водних ресурсів річки Тиса URL: <http://buvrTisza.gov.ua/newsite/>

28. Закарпатський обласний центр з гідрометеорології URL: <http://gmc.uzhgorod.ua/contacts.php>

Накопичення побутового сміття у прибережно-захисній зоні р. Косівська; колишні ставки форельного господарства, що сильно евтрофіковані та є джерелом забруднення р. Косівська біогенними елементами

NOTA BENE

ДЕКЛАРАЦІЯ БОРЖОМСЬКОГО САМІТУ

7-9 листопада 2023 року

Ми, учасники Першої міжнародної конференції природоохоронних територій у Грузії, організованої Міністерством захисту навколишнього середовища та сільського господарства Грузії та Агентством заповідних територій, скликаної в Боржомі 7-9 листопада 2023 року, заявляємо про наші зобов'язання та прагнення сприяти управлінню, збереженню та сталому розвитку природоохоронних територій у всьому світі. На основі аналізу та партисипативних діалогів, проведених під час Саміту в Боржомі, ми закликаємо державні органи, лідерів суспільства, бізнес-сектор, агентства міжнародного співробітництва (державні та приватні) та всіх громадян підтримувати, захищати, зміцнювати та розширювати національні системи природоохоронних територій наших країн, і підтримуємо наступні рекомендації:

1. Вкрай важливо надати негайну допомогу у сприянні професійному розвитку, повазі та визнанні менеджерів, технічних працівників, рейнджерів парків і громадських бригад, які охороняють природоохоронні території. Це передбачає гарантування їм стабільного працевлаштування, справедливої зарплатні та пільг, а також доступу до та допомоги в питаннях освіти, навчання, забезпечення обладнання, інфраструктури та юридичної підтримки, необхідних для виконання їхніх основних завдань. Крім того, важливо підтримувати та забезпечувати плавний перехід між поколіннями шляхом впровадження планів наступництва, які залучають молоде покоління та використовують досвід і мудрість досвідчених професіоналів.

2. Вкрай важливо надати пріоритету питанням захисту, благополуччя, підтримки та законному представництву природоохоронців. Ці особи відіграють життєво важливу роль як перша лінія захисту природних скарбів наших країн та протистоять численним ризикам, спричиненим зловмисниками на природоохоронних територіях, а також транснаціональними злочинними мережами, які займаються схемами незаконної торгівлі дикими тваринами та деревиною.

3. Наша мета – захистити принаймні 30% наших земель і територіальних вод шляхом створення природоохоронних територій. Таким чином ми прагнемо забезпечити стабільний добробут як наземних, так і прибережних спільнот, а також зберегти довгострокову біологічну продуктивність наших континентальних екосистем.

4. Для наших людей надзвичайно важливо застосувати найкращі технології для поліпшення захисту, моніторингу та управління нашими природоохоронними територіями. Використання та інтеграція передових інструментів, таких

як технології дистанційного зондування, геолокація, телеметрія, камери, дистанційні датчики та штучний інтелект, є життєво важливими для підвищення ефективності та результативності роботи рейнджерів і захисників природи. Крім того, ці технології можуть прискорити дії правоохоронних органів проти тих, хто експлуатує навколишнє середовище. Допомога в рамках міжнародного співробітництва у сприянні передачі та застосуванні найсучасніших технологій дозволить нам ефективніше охороняти нашу природну спадщину.

5. Сприяння та підтримка наукових досліджень і моніторингу екологічних і соціально-економічних показників є підґрунтям для природоохоронних зусиль. Важливо вживати термінових заходів для забезпечення надійного та сталого фінансування досліджень біорізноманіття та моніторингу екосистемних послуг. Крім того, життєво важливо ефективно опановувати та впроваджувати знання шляхом обміну всередині організацій та в широкому масштабі з метою поліпшення управління природоохоронними територіями, а також природними та культурними ресурсами.

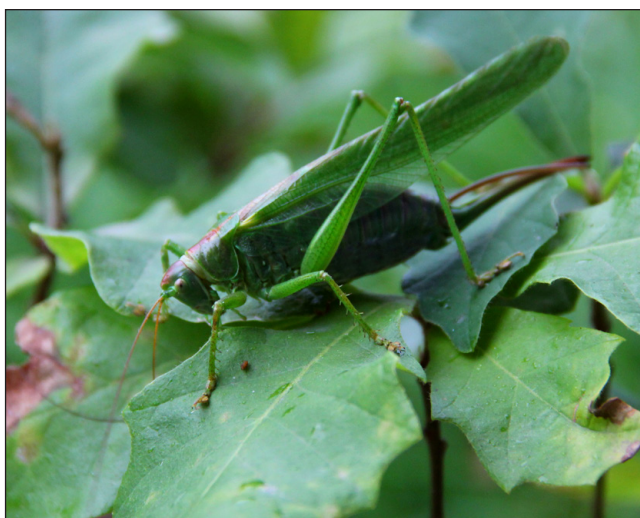
6. Ми повинні заохочувати підходи до охорони природи на основі участі та справедливості, які залучають усіх стейкхолдерів, зокрема сільські громади. Вкрай важливо повністю включити цих дійових осіб до проектування та розширення національних систем природоохоронних територій, залучаючи такі системи, як приватні підприємства, муніципальні та регіональні органи влади, неурядові організації та бізнес-сектор. Повна участь місцевих учасників у наданні послуг, ініціативах щодо сталого виробництва та моніторингу біорізноманіття буде життєво важливою для ефективного захисту наших природних екосистем у найближчі десятиліття.

7. Для досягнення цілей збереження біорізноманіття та сталого розвитку в наших країнах життєво важливо залучати жінок, молодих людей, дівчат і хлопців, які становлять більшість населення. Необхідно інтегрувати програми розширення прав і можливостей, освітні можливості, стипендії та професійне навчання в управління природоохоронними територіями. Крім того, вкрай важливо гарантувати доступ до медичних послуг і надати комплексне медичне забезпечення та страхування для рейнджерів наших парків, оскільки вони протистоять багатьом ризикам, працюючи в будь-яких місцевостях і в будь-яких умовах.

8. Важливо заохочувати впровадження ефективних зусиль щодо охорони як у державних, так і приватних сферах за межами природоохоронних територій, особливо зосереджуючись на екологічних коридорах та інших важливих для охорони місцях.

9. Під час нашої зустрічі в національному парку Боржомі-Харагаулі, високо цінованому туристичному місці в Грузії, ми хотіли б нагадати нашій владі та громадянам про життєво важливу роль, яку відіграють природоохоронні території як фундамент для місцевого та національного економічного розвитку. Вкрай важливо визначити пріоритетність достатніх інвестицій у охорону та збереження унікальної природної та культурної спадщини, що знаходиться в межах цих заповідних територій. Крім того, важливо забезпечити реінвестування значної частини

отриманого доходу в управління ними. Ми наголошуємо на необхідності дотримуватися лімітів на кількість відвідувачів і мінімізувати негативний вплив, і також забезпечувати активну участь і переваги для місцевих громад. Крім того, важливо затвердити мінімальні екологічні стандарти управління для всіх учасників ланцюжка вартості туристичного сектора.

10. Ми також зазначаємо про важливість посилення інформаційно-роз'яснювальної роботи з громадськістю та ініціатив з екологічної освіти разом із створенням програм та інфраструктури, які сприятимуть подальшому добробуту наших громад через природоохоронні території. Це включає впровадження інклюзивних заходів для забезпечення доступу до цих територій і можливість насолодитися ними для всіх, щоб вони могли повністю оцінити їхню цінність.

11. Ми визнаємо необхідність того, щоб міжнародне співтовариство колективно взяло на себе відповідальність, одночасно визнаючи різні рівні відповідальності за виконання зобов'язань щодо збереження біорізноманіття. Приділяючи особливу увагу екологічній справедливості та вирішенню екологічної шкоди, спричиненої зміною клімату, ми закликаємо до глобальної солідарності та співпраці як державного, так і приватного секторів. Згідно з міжнародними угодами щодо збереження біорізноманіття, збереження культури та боротьби зі зміною клімату, ми виступаємо за міжнародну допомогу для захисту, зміцнення та розширення наших природоохоронних територій, враховуючи фінансові обмеження, з якими стикаються наші країни.

12. Оскільки Грузія стратегічно розташована в одному з найбільш гнучких районів регіону і пропонує значні переваги для транснаціональних корпорацій, які прагнуть розширити свою діяльність, завдяки її розташуванню вздовж історичного Шовкового шляху та перехрестя різноманітних транспортних шляхів, це робить її ідеальним центром для транснаціональної торгівлі та інвестицій. Таким чином, Грузія ідеально підходить і для транснаціонального співробітництва, оскільки сприятливе бізнес-середовище, низьке оподаткування, угоди про вільну торгівлю, розвиток інфраструктури, кваліфікована робоча сила, підтримуюча урядова політика, сектори, що розвиваються, і доступ до регіональних ринків роблять її привабливим напрямком для транснаціональних корпорацій, які шукають розширення своєї діяльності і прагнуть скористатися численними можливостями, доступними в регіоні.

Ми дякуємо Національному парку Боржомі-Харагаулі та Агентству заповідних територій (APA), донорам і партнерам, які зробили цю зустріч можливою (Global Conservation (GC) і співспонсорам – Кавказький фонд природи, Банк Грузії, Глобальний екологічний фонд (Global Environment Facility – GEF), Програма розвитку ООН (ПРООН), Фонд Зуккова (Succow Stiftung), Програма економічної безпеки USAID та Природоохоронна асоціація SABUKO.

Дякуємо колегам та господарям за гостинність. Ми дякуємо всім учасникам, які доклали всі свої знання, досвід і любов до природи, за їх роль в організації цієї зустрічі.

ПРИРОДНО-ІСТОРИЧНІ КРАЇ УКРАЇНИ

*Володимир ГЕТЬМАН,
кандидат географічних наук,
доцент,
Державна екологічна
академія післядипломної
освіти та управління,
Міністерство захисту
довкілля та природних ресурсів
України,
м. Київ*

Утопонімії природно-історичних (етнографічних) країв (регіонів, областей, місцевостей) України маємо великі розбіжності і водночас велике різноманіття, що цілком зрозуміло: велика територія, численне населення, багата історія. Часто траплялося так, що в сусідніх селах були різними етнопобутові традиції, а в селах, розміщених далеко одне від одного, багато спільного. Чим це пояснити? – Думаю, міграціями, переміщеннями людей, навіть цілими селами. В різні історичні часи існували свої назви (Гетьманщина, Дике поле, Новоросія). Деякі з назв країв залишилися і понині (Карпати, Поділля, Полісся).

В Україні історично склалися, як вважають дослідники, п'ятнадцять історично-етнографічних регіонів: Середня Наддніпрянина, Полісся, Волинь, Поділля, Галичина, Карпатська Україна, Буковина, Покуття, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Запоріжжя, Донщина, Слобожанщина і Сіверщина [34]. Хоча, на думку автора, їх існує дещо більше.

Так як одні й ті ж регіони називаються по-різному, так само неоднаково виділяються їхні межі. Та й принци-

пи, методи побудови карт історично-етнографічних регіонів різняться. Автор може привести, для прикладу, напрацювання в області фізико (природно) – географічного районування [10].

В історично-етнографічному районуванні дуже важливо, що брати за його основу: традиційне, національне вбрання, особливості житлового будівництва, предмети побуту, особливості ведення господарства, мовні діалекти тощо? Кожен науковець сам обирає для себе вихідну основу. Як результат – абсолютно різні етнографічні карти [26; 34].

Побіжно розглянемо переважно більшість із зазначених країв (регіонів), їх корінних мешканців (етнографічні особливості), враховуючи вище викладене.

Українські Карпати з давніх-давен славляться мальовничими гірсько-долинними ландшафтами, цінними мінеральними водами, численними дерев'яними пам'ятками сакрального мистецтва (будівництва), життєрадісними українськими піснями і танцями, в яких так багато поезії і краси. Лазурні куполи величавих вершин, зелені карпатські полонини, гірське сонце, чисте повітря, напоєне ароматом дрімучих лісів – густих бучин і темних смєречників, вузькі долини бурхливих кришталевих річок запам'ятовуються тому, хто подорожував по Карпатах, неповторними на все життя.

Згідно з природно-географічним районуванням України Українські (Лісисті) Карпати, як частина Карпатської гірської країни, поділяються на п'ять ландшафтних областей (Передкарпаття, область Зовнішніх Карпат, Вододіль-

но-Верховинська область, Полонинсько-Чорногірська область, область Вулканичних Карпат, Закарпатська низовинна область), які представлені в тій чи іншій мірі у природно-заповідному фонді. Східна межа Карпатського регіону проводиться південніше Рава-Руської, Жовкви, Перемишлян, по межі Івано-Франківської і Тернопільської областей, до Усть-Зеленого, і далі по р. Дністер до державного кордону з Молдовою [5].

Етнографічні групи українського етносу (субетноси), їх етнічні особливості нині найкраще збереглися саме в межах Українських Карпат (карпатського етнокультурного масиву), а саме – бойки, гуцули, лемки. Чому? – Найважливіші причини: природа в наших Карпатах чи не найбільш оригінальна (теорія віддзеркалення природи в людських душах, зокрема горян), а також важливе місце посідали гірська ізольованість, малодоступність і, відповідно, архаїчність, консервативність укладу життя місцевих жителів. Тому чи не найбільш збережені, не замулені брудом сьогодення тут народні звичаї і традиції мешканців наших засніжених взимку, квітучих весною і влітку, жовто-багряних восени, водночас переважно вічнозелених смереково-ялищевих Карпатських гір. Власне, саме природно-ландшафтний чинник сприяв тому, що тут довше, порівняно з іншими українськими територіями, вдавалося утримувати народну самобутність, зберігати тяглість етнічних традицій.

Закарпаття. Сучасна етнологія виділяє Закарпаття в окремий етнографічний район, незважаючи на те, що самі етнологи не можуть домовитися щодо його меж. Мабуть, найбільш ха-

рактерною рисою цього краю є етнічна строкатість, мозаїчність етнічних груп народів, які його заселяють. Так, тут виокремлюють райони розселення гуцулів, бойків, лемків, долинян. Також на певних територіях компактно проживають етнічні українці, румуни, угорці. Водночас німці, словаки, євреї, цигани, росіяни тощо мешкають невеликими групами в містах і селах. Така ситуація характерна для Закарпаття ще з середньовіччя [43, с. 20].

ГУЦУЛЬЩИНА (ГУЦУЛЯ)

Гуцульщина найбільш відома мальовничими, пречудовими гірськими краєвидами, традиційними художніми промислами і ремеслами, барвистим і колоритним національним одягом, запальними піснями і танцями та, звичайно, як було здавна, щедрістю й гостинністю тутешніх жителів. Це осередок народних традицій і звичаїв, побуту і культури гуцулів, їх самобутнього і прадавнього декоративно-ужиткового мистецтва.

Великим попитом і популярністю користуються вироби місцевих майстрів – різьбярів, кушніврів, писанкарів, мосяжників, майстрів кераміки, ткачів, вишивальниць тощо. Самобутні прадавні ремесла і промисли, а також колоритний барвистий одяг, оригінальна музична та пісенна культура гуцулів становлять неабиякий інтерес і є перлиною української та європейської культури.

Гуцули – найбільш самобутня етнографічна група українців, що проживають у гірських місцевостях Верховинського, південній частині Косівського й Надвірнянського районів Івано-Франківської області, на південному заході Чернівецької і більшій частині Рахівського району Закарпатської області. Їх представники заселяють також гірські території у межах Польщі, Словаччини, на півночі Румунії і півдні Буковини.

Питання етногенезу гуцулів сьогодні ще недостатньо вивчені. Відомі лиш окремі їх антропологічні особливості. Так, гуцули характеризуються середньовисоким зростом (167,1 см), яскраво вираженою брахікефалією (короткоголовість; співвідношення ширини до довжини голови становить понад 80,9%), відносно вузьким і високим обличчям, найпрямішим серед українців лобом, зі слабким розвитком надбрів'я, темним

волоссям. Найбільш виразно ці фізичні риси, зауважували дослідники, проявляються у Верховинському, Путильському та Рахівському округах [41, с. 60].

Хведір Вовк (1908) відносив гуцулів до адриатичного, або динарського (Динарське нагір'я, довжина 600 км) антропологічного типу, за що пізніше отримував критику зі сторони радянської ідеологічної системи [3, с. 50], де заперечувався будь-який зв'язок (етнічний, зокрема) з південно-західним регіоном (Балканами).

Антропологічний тип, як нині вважають, – це територіальний комплекс соматологічних (зовнішніх) ознак, властивих великій групі населення того чи іншого регіону. Шість таких типів, включаючи динарський, виділив на межі XIX–XX ст. французький вчений Іосиф Денікер.

Антропологічні риси гуцулів, як вважає С. Сегеда, почали формуватися дуже давно, в епоху верхнього палеоліту [41, с. 63]. «З генетичної точки зору, – зауважує професор Олексій Нікітін (Державний університет Генд-Веллі, Мічиган, США), – вони виглядають як корінні (дольодовикові) європейці» [39, с. 139].

Етнографічні особливості. Народне вбрання гуцулів серед субетносів Українських Карпат є найскладнішим, різноманітним і найяскравішим. Це барвисті

ті, на хутрі, кептарі, не менш яскраві свитки-гуні, що їх вони носять наопашики, а далі – гуцульська манта, оздобі зі шкіри, металеві гудзики тощо. Власне, кептар – це хутряна безрукавка. Гуня – гуцульський прямий верхній одяг із довговоросого саморобного сукна, з «фальшивими» рукавами.

Чоловічий одяг включає білу сорочку власного виробу, вишиту спереду, спущену по штаних (з чорного або червоного сукна). Поверх сорочки надягали кептар. Зимою одягали білі вовняні «гачі». Штани були підперезані широким ремінем – «чересом», із різними прикрасами-витисками.

За взуття правила шкіряні ходаки-постоли, прив'язані до ноги волоками – вовняними скрученими шнурками. На ноги натягували вовняні панчохи – капчури. Постійно носили шкіряні, з прикрасами, торби – тобівки, які перевішували через плече.

Головним убором могла бути чорна кресаня. На кептар одягали сердак-байбарак із чорного або фарбованого сукна, прикрашений різними нашивками й ку(о)тасами.

Молоді хлопці завжди мали при собі топірець-бартку, чи келеф. Раніше майже в кожного гуцула за чересом був пістоль з різьбленим руків'ям. Носили різьблену порохівницю з оленього рогу через одне плече, а через

**Історико-географічні (етнографічні) краї України
(архів Національного центру народної культури
«Музей Івана Гончара»)**

Середньогір'я Українських Карпат; гуцульська хата-гражда

друге – рушницю [51].

Доволі стисло і змістовно описував одяг гуцулів-чоловіків відомий український етнограф, фольклорист Яків Федорович Головацький (співзасновник «Руської трійці»): «Гуцули в синіх або червоних широких штанах, ... біла сорочка, трохи випущена наверх, на рукавах вишита червоною і білою заплочкою, на грудях великий мосяжний хрест, з плечей недбало звисає короткий сердак..., білий або червоний капелюшок з низьким дном і доволі широкою крисою, спереду замаєний павиным пером» (Подорож по Галицькій та Угорській Русі, 1834 р.).

Жіночий костюм у гуцулів був ще більш барвистим і складним, ніж чоловічий. На жіночих сорочках були вишиті «плечики», вишивкою вкривали також рукави. Кептариками були різно нашиті або гаптовані, поверх них вдягали рясно прикрашені сердаки. Переважали червона й чорна барви з додатками жовтих, зелених, часом синіх і рожевих [15].

Жінки носили сорочку і дві запаски: одну, ширшу, ззаду і одну спереду. Запаски пов'язували червоним вовняним поясом. На голову одягали чепець, зверху пов'язували чорною або червоною в квіти хусткою, кінці хустки звисали на плечі. На шиї носили кілька шнурків перлів або пацьорки, гердан. Через плече накидали вовняну торбу – тайстру [51].

Народна архітектура. Особливий інтерес завжди викликала гуцульська хата-гражда. Гуцульські садиби були розкидані по горах і долинах далеко одна від одної. Така їх ізольованість, специфіка ведення господарства, постійна загроза з боку хижих звірів, потреба захисту від лихих людей, сильних вітрів і снігів змушували гуцулів обносити житло глухою загородою, що привело до виникнення своєрідного типу садиби – гражди, замкнутої забудови з хатою, господарськими будівлями та високою загорожею навколо подвір'я, викладеного камінням. Гражда (з її різними спорудами) нагадувала фортецю, проникнути до якої можна лише через ворота і хвіртку.

Загалом, треба сказати, гуцулів можна умовно поділити на: галицьких

(у долинах Пруту і Чорного Черемошу), буковинських (у долинах Білого Черемошу і частково Сучави) та закарпатських (у долинах Чорної і Білої Тиси).

БОЙКІВЩИНА. БОЙКИ

Самоназва – верховинці, горальці, підгіряни, – здавна і донині проживають на північних і південних схилах Українських Карпат (Прикарпаття, Закарпаття), від річок Лімниця й Тересва на сході до річок Уж і Ослава на заході.

Вперше в літературі назва «бойків» з'явилася на початку XIX ст. Першу спробу конкретно окреслити «землі бойків» знаходимо у Павла Шафарика. Вважаючи бойків за «руський народ», вчений на основі інформації І. Вагилевича розміщує їх від верхнього Дністра на заході до Прута на сході. До їхньої території він відносить Підгір'я в Самбірському і Коломийському округах та окремі поселення в Чортківській окрузі і ще далі на північ [49].

Іван Вагилевич у своїй статті про бойків уточнює їхнє місцезонавання між верхів'ями Сяну на заході і Лімницею на сході та підгірськими землями у Самбірському і Стрийському округах. Вказує також на наявність бойківських поселень на Поділлі [46].

На початку 40-х років XIX ст. Яків Головацький порушує питання про поширення меж Бойківщини і на територію Закарпатської Верховини [13, с. 49-94], вказуючи на спільні риси побуту, матеріальної і духовної культури суміжного населення горян обабіч головного

хребта Українських Карпат.

На основі етнографічних і мовно-діалектичних даних, зібраних вченими в результаті проведення комплексних наукових експедицій Музеєм етнографії та художнього промислу у Львові, етнографічну групу бойків можна розмістити (станом на поч. XX ст.) у таких територіальних межах: ріка Лімниця на сході, верхів'я Сяну на заході; північну межу становлять передгір'я Карпат південніше Дністра по лінії населених пунктів (зі сходу на захід): Ясень, Липовиця, Луги, Спас, Вигода, Витвиця, Болехів, Розгірче, Нижня і Верхня Стінави, Орів, Тустановичі, Опака, Підбуж, Недільна, Сушиця, Стара Сіль і Лопушна. За південну етнографічну межу Бойківщини можна вважати Полонинський хребет між верхів'ями рік Уж і Тересва у Закарпатті [22, с. 243].

Однак не всі етнічні терени бойків знаходяться в межах України. Так, майже весь Сяницький повіт, який міститься на території Республіки Польща, з давен-давен був частиною бойківської (руської) культури.

Питання етногенезу. Антропологічні дослідження бойків вперше провів польський вчений, випускник Університету св. Володимира у Києві Ізидор Коперницький. Він дійшов висновку, що цій етнографічній групі українців властива брахікефалія і темна пігментація волосся та очей [48]. Характерною фізичною рисою бойків є відносно невисокий зріст, який у чоловіків Турківської округи другої половини 50-х років минулого століття досягав 164,5 см і був найнижчим в Україні [41, с. 58].

На думку відомого антрополога Те-

тяни Алексеевої, у формуванні фізичних рис бойків (карпатоукраїнців) могли брати участь давні фракійські племена [1, с. 274]. Однак антропологічних матеріалів на доведення цієї тези немає, оскільки до прийняття християнства (I тис. до н.е. – I тис. н.е.) у Карпатах існував поховальний обряд кремації, що зумовило відсутність кісткових решток як джерел антропологічних досліджень.

Вище згадуваний дослідник трипільської печери Вертеба проф. Олексій Нікітін, провівши генетичні дослідження серед сучасної людності Бойківщини і Гуцульщини методом фіксації гаплогруп мтДНК, висловив припущення про те, що частина неолітичних племен могла осісти в гірських районах Карпат і бойки «...є можливими прямими нащадками населення доби неоліту, яке мігрувало у Європу із Близького Сходу, а на територію України проникло через Карпатські перевали не пізніше VI тис. до н.е.» [39, с. 139].

Існує думка, як зазначалося вище, що бойки – нащадки кельтів (боїв), які забрели сюди (Прикарпаття) ще до нової ери з просторів Центральної Європи [8].

Етнографічні особливості. У бойків, жителів мальовничих Бескидів (Сколівських і Верхньодністровських) на Львівщині (Турка, Самбір), багатство вбрання трохи скромніше і значно, ніж у гуцулів, простіше. Їх одяг приваблює стриманим колоритом, де домінує білий колір.

У бойківському одязі мало запозичень від сусідів (поляків, словаків), але збереглося багато прикмет старовинного слов'янського вбрання. І це велика, як вважає відомий народознавець

Олекса Воропай (1993), заслуга бойків.

Чоловіки носили штани синього кольору, заправлені в чоботи. Білі вишиті сорочки опускали поверх штанів. Однак збіднілі «загородові шляхтичі», що проживали на Бойківщині, низ сорочки завжди заправляли.

Сорочки, навіть святкові, шили із грубого домотканого полотна. У вишивці переважав геометричний орнамент, на початку XX ст. паралельно поширився орнамент рослинний [42; с. 336, 346].

На голову бойки одягали чорні баранячі шапки, завужені доверху. Взимку носили довгі, до коліна бурки чорного кольору.

Бойкині одягали поверх квітчастої спідниці – пстру (вовняну запаску). Сорочки вишивали на грудях у вигляді півкола. Заміжні носили на голові завійку, яка іноді цілком закривала голову. Взимку поверх звичайного одягу накидали небесного кольору бекешу, розшиту червоними шнурами. До церкви ходили тільки в чоботах, обов'язково чорних (за описом Оскара Кольберга) [47].

Обов'язковою приналежністю жіночого вбрання був плетений або тканний пояс. Показатися на людях без пояса – означало вбратися «не стрійно», осоромитися.

На Бойківщині носили безрукавки з темно-сірого або коричневого сукна – лейбики, а з хутра – бунди. У Воловецькому і Міжгірському районах Закарпаття лейбики шили з білого сукна.

Верхній одяг бойків за кроєм нагадує гуцульський сердак. Найпоширенішим верхнім одягом з рукавами був сіря(а)к із сукна білого кольору (підгір'я) і темно-сірий, брунатний

гірських місцевостей. Сірак одягали на плечі і руки, на відміну від гуцулів, які носили його накинутим.

У містечках Бойківщини жінки одягали сукняні кунтуші, які взимку утепляли хутром. Закарпатські бойкині носили гуні із ворсистої тканини, як у гуцулів.

Взимку звичними були традиційні кожухи. Їх шили з вичинених набіло шкур, що відображало естетичні смаки народу. Білий кожух у народному вбранні мав важливе художньо-естетичне значення, підкреслював соціальний статус його власника. Ним гордилися, ідучи в церкву чи на якісь святки. Однак важливо наголосити, якщо в інших етнографічних регіонах з плином часу входили в побут дублені кожухи, то бойки їх майже не знали, зберігаючи традиційні, в силу своєї надто більшої консервативності [42].

ЛЕМКІВЩИНА (ЛЕМКОВИНА)

Розташована у низькогірних Карпатських (Східних) Бескидах, у межах сучасних України, Польщі та Словаччини. Конкретніше – вона займала територію, що простягається на північний захід від р. Сян до р. Попрад у Польщі, а також на захід від р. Уж у Закарпатті до Верхнього Попраду в Словаччині. На північно-західній окраїні Закарпаття знаходиться лише невелика південно-східна частина Лемківщини.

Як зазначав проф. Михайло Тиводар, «закарпатські лемки займають села правого берега верхівки р. Уж (Верховина-Бистра, Лубня, Загорб, Стужиця, Домашин, Княгиня, Стричава, Завосина) у Великоберезнянському (кол. – Авт.) та села Новоселиця і Зарічево у Перечинському районі» [43, с. 51].

Назву «лемки» виводять від часто використовуваного ними в розмові слова «лем», що значить «тільки» (лише). Термін цей з'явився лише на початку XIX ст. (1834 р., О. Левицький). Самі ж лемки історично називали себе русинами або руснаками [20, т. 4, с. 1275].

Треба сказати, що саме лемкам випала нелегка історична доля. Впродовж кількох століть вони були уярмлені та перебували у складі декількох держав. Однак лемки і сьогодні не втратили своєї самобутності, зберігши її з часів Київської Русі. Водночас вони витвори-

ли унікальні традиційні побутові риси у загальноукраїнському руслі – на підтвердження теорії про спільну етнологічну основу, закладений етнологічний код, незбориму тягу до материнського лона – України.

Окупаційні режими намагалися витравити національні (етнічні) риси у людей, позбавити їх найдорожчого – історичної пам'яті про своє українське походження. Вдалися навіть до нелогічної, надуманої псевдотеорії про волоське походження лемків, яка була придумана польським істориком А. Стадніцьким (її творцями також були К. Добровольський, Е. Длугопольський) та підтримувана в Румунії, почасти в Угорщині, Чехії, Словаччині, навіть Росії [22; 23].

За цією теорією у XV-XVII ст. в Карпати прибули великі валки волохів (румунів) і колонізували Прикарпаття. Основними її аргументами є факт масового закріпачення сіл поляками на волоському праві та нечисленні назви і слова румунського чи латинського походження в лемківському діалекті.

Однак якби така масова міграція румунів мала місце, то існували б документальні її джерела (а вони відсутні). Слова румунського походження могли перейти до лемків від русинів Закарпаття, які жили поряд із румунами [52].

Зовнішні (фізичні) риси лемків вперше, як і бойків, вивчав Ізидор Коперницький. Він встановив, що вони порівняно з бойками і гуцулами характеризуються трохи світлішим забарвленням волосся та очей [48].

Етнографічні особливості. Чоловіки у лемків носили коротку лляну сорочку, яку заправляли в штани; сорочка мала вишитий стоячий комірець, а також була вишита на рукавах. Штани (ногавки) були також лляні. Взимку одягали білі вовняні штани (голошні), які внизу були обшиті червоною тесьмою. Святковий одяг складався з гуньки або сердака.

Жінки лемків одягали лляні, вишиті хрестиком на верху рукава і на грудях сорочки. Спідниці були традиційно вовняні або з перкалю темного кольору. Поверх носили суконні блакитного кольору або з чорного оксамиту, вишиті світло червоними вовняними нитками г(к)орсети (камізьелки). Взимку – коротку гуньку, сердак або ще зверху білий, вишитий нитками і шкірою кожух [50].

У лемків, які живуть по сусідству зі словаками, ми знайдемо жіночі легкі сукні та широкі білі накриття голови, що спадають на плечі. Чоловіки носять (як і гуцули – гуні, наопашки) чуги – верхній одяг з фальшивими рукавами [4].

ПОКУТТЯ (ПОКУТЕ)

Історична назва східної частини Івано-Франківської області. Топонім «Покуття» трапляється вже у джерелах XIV ст. Назва походить від слова «кут» – так у джерелах XVII-XVIII ст. називали місцевість між Дністром, Черемошем і

Карпатами. Так могли називати землі в «кутах», утворюваних крутими згинами цих річок. Тепер тут розташоване селище (містечко) Кути, відоме своїми ярмарками.

З урахуванням даних мовознавства й етнографії утвердилося окреслення покутського ареалу рівнинною територією правобережжя середнього Придністров'я до річок Бистриця Надвірнянська або Бистриця Солотвинська на північному заході та етнографічною Гуцульщиною на південному заході.

Історичне Покуття як географічний регіон фігурує ще на карті Гійома Левассера де Боплана в його «Описі України» (1651, 1660). Тоді воно охоплювало Космач, Делятин, Бистрицю, Устеріки, Рунгури тощо [142, с. 18].

Покуття вирізняється як своєрідний локальний етнографічний район України, населення якого називають покутянами. Місцеві особливості простежуються в традиційному покутському будівництві, народному одязі з особливо багатим розмаїттям головних жіночих уборів, орнаментиці й колориті вишивки, у багатьох звичаях, обрядах, словесному й музичному фольклорі, танцях, місцевих ремеслах і промислах.

Покутський етнографічний ареал продовжується також на суміжну Буковину і виявляється, зокрема, в народній мові (покутсько-буковинському говору).

БУКОВИНА (ПІВНІЧНА БУКОВИНА)

В Україні – це західна частина території Чернівецької області. Буковина, як історико-етнографічний район, на 80 відсотків знаходиться південніше, в Румунії (Південна Буковина).

Загалом, весь регіон займає українсько-румунське етнографічне пограниччя, між середньою течією Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії Пруту та Сірету. Тривалий час ці землі перебували одночасно в трьох державах – Австрії, Росії та Румунії. У 1918-1940 рр. Буковина перебувала у складі Румунії, а в 1940 р. була приєднана до колишнього СРСР.

У часи правління галицького князя Ярослава Осмомисла (1153-1187) на лівому березі Пруту постало руське городище Черн, зруйноване монголами у середині XIII ст. Згодом місто відбудували на високому правому березі Пру-

Сучасні лемки

ту як новий Черн – Чернівці (столиця Буковини).

Географічно регіон охоплює все Буковинське Прикарпаття, Сучавське плато, Хотинську та Чернівецьку височини. На Буковині говорять: «Якщо б Господь Бог вирішив провести свою відпустку на Землі, то неодмінно вибрав би для цього Буковину». Ця говірка австрійської доби правдоподібно віддзеркалює цілком реальне підґрунтя непересічних рис довкілля та історії благословенного краю, адже на порівняно невеличкій території сконцентровані всі принади й чари, що так рясно піднесла людині Природа. Тут і урвища Дністровського каньйону, і смарагдові шати місцевих височин, і сріблясті плеса бурхливих Пруту й Черемошу, і таємничі печерні підземелля, і галасливі водоспади. А найкраща окраса – Карпати, чарівні в будь-яку пору року, з усталеним яскравим етнографічним колоритом Гуцульського ландшафту м'яких контурів гір, смарагдово-синіх хвиль смерекових лісів й полонин, чепурних будиночків [38].

Прийнято, що назва регіону пов'язана з ялицево-буковими лісами, які ростуть на території Чернівецької області. Топонім почав входити у вжиток наприкінці XIV ст., під час перебування краю у складі Молдовського князівства, витіснивши історичну назву Шипинська земля (Балух, 2008).

Споконвічними жителями Буковини були слов'янські племена, свідченням цього є численні досліджені стоянки зарубинецької (II ст. до н.е. - II ст. н.е.) та черняхівської (II-V ст.) археологічних культур. Це підтверджує автотонність українського населення на землях Буковини.

Протягом кінця I тис. до н.е. - першої половини I тис. н.е. через Буковину пройшли багато племен: бастарни, карпи, даки, готи, гуни, авари, угри, анти та ін. Протягом I-III століть буковинський край межував із римською провінцією Дакією, під впливом якої перебувала незначна південна частина буковинських земель.

Буковинські Карпати населяли(ють) буковинські гуцули. Однак вони мають певні відмінності від галицьких. Насамперед відмінності полягають у релігії. Буковинські переважно православної віри, а галицькі – греко-католицької. Межа між ними проходить долиною Черемошу, Білого Черемошу, Перкалабою. Відміни є також і в одязі. Так, галицькі гу-

Буковинські (Покутсько-Буковинські) Карпати

цупки носять дві запаски, а буковинські – обгортку. Буковинські гуцулки по вишитій сорочці одягали кептар, по кептарі, як у чоловіків, бурий сердак. На голові носили перемітки та різнокольорові хустки.

ВОЛИНЬ

Лежить у басейні правих притоків Прип'яті і верхів'ях Західного Бугу, охоплюючи Волинську, Рівненську та частину Житомирської областей і невеликі північні терени Тернопільської та Хмельницької областей. Назва походить, як зазначалося вище, від давнього (вперше згадується в літопису 1018 р.) міста Волинь (Велинь), що було розташоване біля сучасного с. Городка Волинської області. У 1199 р., після приєднання Галицького князівства до Волинського, було сформовано Галицько-Волинське князівство. Наприкінці XVIII ст. Волинь відійшла до царської Росії. Після Першої світової війни Західна Волинь (без території сучасної Житомирщини) була загарбана Польщею.

Географи (фізико-географи, ландшафтознавці) виділяють фізико-географічну область Волинського Полісся, що включає більшу половину Волинської та північно-західну частину Рівненської областей і входить до складу Поліського ландшафтного краю (провінції).

Волинський край чарує і захоплює романтикою своїх безкраїх лісів, кришталевим розливом озерних плес і річок. За велику кількість озер назива-

ють Волинь синьоокою (їх тут за дві сотні – 220) [8].

Річки Волині (Прип'ять, Стохід) через малий похил течуть повільно, розважно, навіть ледацькувато... Дно їх річищ піщане, ніби позолочене, бо ж вода прозора-прозора і голуба. Береги низькі, тут багато кіс, островів, які постійно міняють свою конфігурацію.

Волиняни. Подібно річкам Волині розважлива і багата бездонною глибиною почуттів волинська душа тутешніх людей. Вони глибоко патріотичні, бо ж з давніх давен живуть на прабатьківській слов'янській землі, звідти й походять їх пращури (ще неври, за Геродотом).

Етнографічні особливості. На півночі України, – як пише Олекса Воропай (1993), – найхарактерніші властивості в одязі виявлені на Волинському Поліссі. Чоловіки тут носять конопляну сорочку (кошуля) «на випуск» (довжиною до колін або нижче), теплі безрукавки, довгі свити і личаки. На голову одягали солом'яні капелюхи. З подвір'я чоловіки виходили завжди з покритою головою.

Також носили серм'ягу (свитку, гуню). Чоловіки, господарі та парубки одягали зверху опончу. Зимою носили довгі кожухи з чорного хутра, вишиті шовком.

Волинянки покривали голову в'язаним чепцем та зверху пов'язували хустку так, щоб на маківці видно було чепець. У свята жінки одягали перемітки або рантухи. Верхнім їх одягом були сіряки або переважно білі свити, поді-

Поліський ландшафт

бні на чоловічі. Заможні жінки носили подібні на міщанські сині катанки [53].

Загалом, жіноче вбрання зовсім подібне до вбрання Центральної України, але на тлі білого полотна тут переважають яскраві червоні вишивки.

ПОЛІССЯ

Як історико-географічний (етнокультурний, етнографічний) регіон знаходиться у межах Поліської низовини, у басейні річок Прип'яті й середнього Західного Бугу.

Перша писемна фіксація назви «Полісся» зустрічається в Галицько-Волинському літописі під 1275 р., де зазначено, що 1274 р. Мстислав Данилович «ішов був од [города] Копиля (тепер село Копиля), пустошачи по Поліссі». Слід звернути увагу на те, що термін «Полісся» використовується тут як назва території, тоді як спільності «поліщуки» тоді ще не було.

У Волинському літописі 1270-1280 років слово «Полісся» зустрічається під назвами Подлесьє, Полесе, Палесе. Власне, саме слово «Палесе» найбільш близьке до тодішнього звучання назви цього краю, тому що для поліщуків ще зараз характерне вживання букви «є» замість «і», а «Полісся», то вже україніфікована назва [30].

З XV ст. цей термін починає вживатися в писемних джерелах (уперше – в «Історії Польщі» Яна Длугоша), а з XVII ст. – на картах (уперше – на карті Великого князівства Литовського).

Полісся на півночі обмежене Білоруською височиною, на півдні – Волинською (Холмсько-Волинською) і Придніпровською височинами, на заході – річкою Західний Буг, на сході – Придніпровською низовиною зі східною межею по Десні.

Південне Полісся – частина України, західне – Польщі, північне, разом із частиною етнічно українських земель на південь від Прип'яті, – Білорусі. За територіальним чи етномовним критерієм часто виділяють Українське Полісся, Білоруське Полісся, Російське Полісся, Литовське Полісся, Польське (Люблінське) Полісся тощо.

Українське Полісся, вважають географи, як фізико-географічна провінція (край) зони мішаних лісів включає шість ландшафтних областей (окрім Волинського Полісся, Житомирське Полісся, Київське Полісся, Чернігівське Полісся, Новгород-Сіверське Полісся і Мале Полісся). Південна межа Українського Полісся (зони мішаних лісів) проходить по лінії населених пунктів (виключаючи Волинське Опілля): Рава-Руська, Жовква, Львів, Золочів, Кременець, Ізяслав, Шепетівка, Полонне, Чуднів, Житомир, Корнин, Київ, Ніжин, Батурин, Кролевець, Глухів.

Цей регіон відзначається здебільшого пониженим рельєфом, значною кількістю боліт і заболочених земель, бореальних лісів, заплавлених дібров [8; 35; 36].

Загалом, Українське Полісся можна розділити відносно нашого Дніпра-Сла-

вучича на Правобережне і Лівобережне. Відповідно до цього вживають ще назви Східне й Західне Полісся. Західне Полісся називають також Прип'ятським, східне – Наддеснянським або Чернігівським. Правобережне Полісся (включаючи білоруське, яке в часи київські входило до складу Русі) з півночі оконтурює широке річище Прип'яті, приймаючи з півдня численні допливи, які густою сіткою мережать поліський край. Довкола заболочені ліси. Багатство флори і фауни. Глухомань! Ніякої цивілізації! Богом створена земля для прихильників робінзонади.

Полісся, край дрімучих лісів та непрохідних боліт (прадавня колиска слов'янства), зберегло найдавніші релікти праслов'янської та праукраїнської культури, що є постійними об'єктами вивчення дослідників-археологів, істориків, фольклористів, етнографів.

За чинним адміністративно-територіальним поділом Полісся охоплює Волинську та Рівненську області (окрім крайнього півдня), Житомирщину (окрім південних районів), Північну Київщину, Чернігівщину, північні райони Сумської області.

Вчені-філологи під Поліссям розуміють лінгвістичний регіон поширення північноукраїнських (поліських) говірок і його південну межу визначають умовною лінією: Володимир-Волинський – південніше Луцька – Здолбунів – Житомир – Фастів – Васильків – Переяслав – Прилуки – р. Сейм [38].

Як зауважувалося вище, Полісся ще до V-VI ст. н. е. було зоною взаємодії слов'янської і балтійської культур, орієнтовна межа між якими проходила по лінії Ясельда – Прип'ять – Горинь (за рядом лінгвістичних даних такий поділ зберігся аж до XIX-XX ст.). У цьому немає нічого дивного, адже Полісся з давніх-давен було зоною творення праслов'янської культури, територією міжетнічних контактів слов'ян із балтами [38; 44].

Загальноновизнаною в науці характерною прикметою етнографії цього регіону є значна збереженість у побуті й культурі його населення архаїчних явищ і рис. Вони виявляють етнологічне східнослов'янське коріння українських поліщуків, а також їх етнокультурну спільність з усім українським народом.

Народні культурні традиції у різних частинах території Українського Полісся відзначаються місцевою своєрідніс-

тю, що походить, мабуть, з часу розселення тут давніх племен (волинян, древлян та ін.), приналежністю після давньоруського періоду до різних державно-політичних утворень (Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Росії). Також, як видно з вище сказаного, оригінальність Полісся зумовлена, безперечно, природною ізоляваністю краю.

Реліковими елементами слов'янської обрядовості насичені поліські звичаї і обряди: русальні, купальські, колядні, весільні тощо. Регіональна специфіка простежується у словесному і музичному фольклорі поліщуків, прикладному декоративному мистецтві, зокрема в ткацтві, неповторній поліській вишивці та ін. [31; 32].

Етнографічні особливості. Поліський стрій вирізняється серед інших червоно-білими кольорами. На голову жінки одягали кибалок або очіпок, який пов'язували наміткою. На кінцях намітка була оздоблена червоними смужками. Жінки носили спідниці (літники), зверху – приталені свитки. В вишивці домінували прості геометричні узорі червоного кольору з добавкою синього або чорного. На Поліссі жіночі сорочки не вишиваються або вишиваються тільки червоною заповістю та дуже простим орнаментом [380].

СІВЕРСЬКА ЗЕМЛЯ (СІВЕРЩИНА)

Історично-географічний край, одне з осердь Давньої (Київської) Русі, східна частина Поліського регіону, що включала басейн середньої та нижньої Десни, Посем'я і нижнє Посожжя. Назва краю є похідною від етноніма «сіверяни» («сівер»).

Поняття «Сіверська земля» у свій час охоплювало тільки частину ареалу розселення племені сіверян – власне, ті території, які у другій пол. XI - першій пол. XIII ст. входили до складу Чернігівського князівства. Центрами Сіверської землі були древні міста Чернігів і Новгород-Сіверський.

Однак поняття «Сіверщина» є ширшим і охоплює всі етнографічні землі племені сіверян, які відомі за археологічними пам'ятками давньоруської доби. Частина цих земель нині належить Російській Федерації (землі біля Брянська, Рильська, Курська, Белгорода) [19].

Сьогодні регіон Сіверської України займає територію в межах Конотопського та Шосткинського районів Сумської й Корюківського, Ніжинського, Новгород-Сіверського та Чернігівського районів Чернігівської області.

Цікаво відзначити – за козацько-гетьманської держави Сіверська земля була одним з найбільш заселених країв України, що пояснюється давнім освоєнням і відносно спокійним географічним положенням (татарські наскоки сюди доходили рідко).

ГАЛИЧИНА

Галичина – південна і центральна частини західноукраїнських земель у складі Львівської, Івано-Франківської, більшої частини (крім півночі) Тернопільської областей. До цього історично-географічного регіону, крім заходу України, відноситься південно-східна Польща (Західна Галичина; Підкарпатське та частина Малопольського воєводства). Історично-культурним центром Галичини є м. Львів.

Треба зазначити, що на час входження галицьких земель до складу Габсбурзької імперії у XVIII ст., до Галичини додали частину польських земель (Малопольща), включно з Краковом, й утворено провінцію Королівство Галичини та Володимирії. Після цього виник умовний поділ на Західну (польську) і Східну (українську, основну) частини Королівства Галичини і Володимирії. Центром Західної Галичини вважалося місто Краків, Східної – Львів. Після

окупації Галичини поляками в 1919 р. термін «Галичина» в офіційному вжитку був замінений на «Східна Малопольща».

Доволі заплутаним, невизначеним, як на сьогодні, є питання походження назви Галичина. Ще європейська Галлія (державна, що існувала 2 тисячі років тому на півдні сучасної Франції) та Галатія у Малій Азії (сьогодні територія Туреччини) отримали назви від кельтських племен, які населяли, як мовилось вище, в другій половині I тис. до н.е. (починаючи з VI ст. до н.е.) територію Старого світу і залишили тут згадки про себе. Греки і римляни називали кельтів відповідно галатами і галами. Можна припустити, що й походження української Галичини пов'язане із загальноєвропейською історією.

Назву «Галичина» виводять також від назви столиці середньовічного Галицько-Волинського князівства – м. Галича (слово «галич» походить, відповідно, від грецького gals – сіль, галіт – мінерал, NaCl; регіон був багатий на сіль, по яку приїжджали з різних місць). Місто вперше згадується у 1140 р., а вже з 1144 р. стає центром Галицького князівства. Найбільшого розквіту Галицька земля досягла за часів князя Ярослав Осмомисла (1153 - 1187 рр.). У «Повісті временних літ» літописець Нестор пише, що Осмомисл своїми плечима гори Карпатські підпирає («підпер гори Угорські своїми залізними полками, заступивши королеві дорогу, зачинив ворота Дунаєві...»).

З 1199 р. Галич – центр усього Галицько-Волинського князівства. Напри-

Сіверщина. Заплавний ландшафт р. Десна

кінці XIV ст. Галичину захопила Польща. З 1772 р. область перебувала під владою Австрії. Наприкінці Першої світової війни тут було створено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР), землі якої згодом окупували поляки. У 1939 р. Галичина ввійшла до складу колишнього СРСР, возз'єднавшись з основною частиною України.

Побут, традиції. Найбільш значимі святами в Галичині в цілому році були Різдво (Святий вечір), Йордань (Щедрий вечір) і Великдень.

Різдвяні свята були першим зимовим календарним святом у Новому році, в яких переплелися прадавні язичницькі культури з християнськими традиціями. Із святкових обрядів основна увага приділялась надвечір'ю напередодні Різдва – Святому вечору, який мав для українця, зокрема галичанина, особливе, сакральне значення [7]...

ЛІТЕРАТУРА

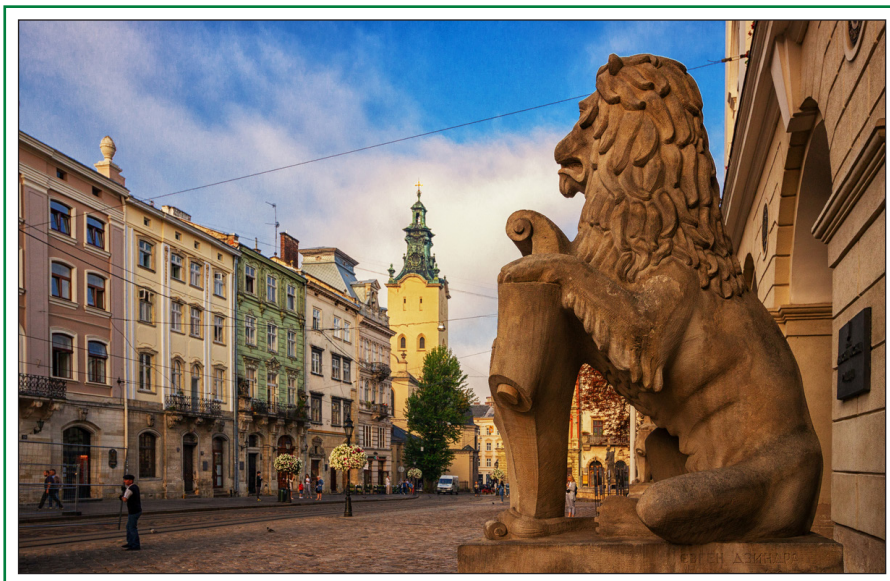
1. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии / Т.И. Алексеева. Москва: Изд-во Москов. ун-та. 1973. 273 с.
2. Білий, Дмитро. Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей / Дмитро Білий. Донецьк: Східний видавничий дім. 2009. 544 с.
3. Вовк Хв. Антропологічні досліді українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. Вовк Хв. Студії з антропології України / Хв. Вовк. Передне сл., комент., терміни С.П. Се-

геди. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал». 2010. С. 19-65.

4. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Олекса Воропай. Київ: Акціонерне видавничо-поліграфічне товариство «Оберіг». 1993. 590 с.
5. Гетьман В.І. Українські Карпати: ландшафтно-рекреаційні ресурси // В.І. Гетьман. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2010. 136 с.
6. Гетьман В.І. Національний ландшафт та український етнос / В.І. Гетьман // Зелені Карпати. №1-2. 2010. С. 46-47.
7. Гетьман В.І. Етнос як географічне явище / В.І. Гетьман // Етнічна історія народів світу: Збірник наукових праць. Вип. 42. Київ: 2014. 226 с. С. 11-18.
8. Гетьман В.І. Українські Карпати і Полісся у національних природних парках / В.І. Гетьман. Київ: Талком. 2020. 215 с., з ілюстраціями.
9. Гетьман В.І. Національні природні парки Лісостепу і Степу України / В.І. Гетьман. Київ: Талком. 2020. 283 с., з ілюстраціями.
10. Гетьман В.І. Ландшафтне різноманіття і репрезентативність природно-заповідного фонду України: монографія / В.І. Гетьман. Київ: Талком. 2021. 107 с.
11. Гетьман В.І. Національні природні парки і біосферні заповідники України / В.І. Гетьман. Київ: Талком. 2022. 431 с.
12. Географія українських і суміжних земель / опрац. і склав В. Кубійо-

вич. 2-ге вид. Краків; Львів: Укр. вид-во. 1943. 517 с.: іл.

13. Головацький Я. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі / Я. Головацький. Жовтень. 1976. № 6. С. 49-94.
14. Гуржій О.І. Гетьманська Україна / О.І. Гуржій, Т.В. Чухліб. Київ: Альтернативи. 1999. 304 с.
15. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка. 1987. 472 с.
16. Дашкевич Я. Територія і межі історичного Поділля (XII–XVIII ст.) / Я. Дашкевич // Тези доповідей X Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. Вінниця. 1991. С. 23–24.
17. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка. 2005. Т. 3: Е - Й. 672 с.
18. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка. 2011. Т. 8: Па – Прик. 520 с.
19. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка. 2012. Т. 9: Прил – С. 944 с.: іл.
20. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж - Нью-Йорк: Молоде життя. 1955-1995.
21. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка. 1982. Т. 1: А – Г / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР; укл.: Р.В. Болдирев та ін. 632 с.
22. Етнографічні групи українців Карпат. Бойки / НАН України. Ін-т народознавства; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка; редкол.: Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін.; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо. 2020. 574 с.: іл. (Великий наук. проект).
23. Етнографічні групи українців Карпат. Лемки / НАН України. Ін-т народознавства; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка; редкол.: Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін.; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо. 2020. 363 с.: іл. (Великий наук. проект).
24. Жупанський Я.І. До питання про межі Поділля / Я.І. Жупанський, В.П. Круль, В.О. Джаман // Проблеми

Древній і сучасний Львів

етнографічної, фольклорної і соціальної географії Поділля: наук. зб. Кам'янець-Подільський. 1992. С. 125–126.

25. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. / Заруба В.М. // Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД». 2007. 380 с.

26. Заставний, Федір Дмитрович. Українські етнічні землі /Ф.Д. Заставний. Львів: Світ. 1993. 175 с.

27. Зелений Клин. Енциклопедичний довідник / Укл. В.А. Чорномаз. Владивосток. 2011. 288 с.

28. Історія українців Канади / М.Г. Марунчак. Вінніпег: Українська Вільна Академія наук. 1991. Т. 1. 1991. 464 с.: іл. Т. 2. 1991. 512 с.: іл.

29. Крип'якевич І.П. Історія України. Видання 2-е, перероблене і доповнене / І.П. Крип'якевич. Львів: Видво «Світ». 1992. 520 с. («Пам'ятки історичної думки України»).

30. Літопис Руський / Пер. за Іпатським списком Л. Махновець. Київ: Дніпро. 1989. 591 с.

31. Лозко Г.С. Етнологія України: Навчальний посібник / Г.С. Лозко. Київ: Видавництво «АртЕк». 2001. 304 с.

32. Лозко Г.С. Українське народознавство. 3-є вид., доповнене та перероблене / Г.С. Лозко. Київ: Видавництво «АртЕк». 2006. 472 с.: іл.

33. Макар Ю.І. Холмщина [Електронний ресурс] / Ю.І. Макар // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка». 2013. 688 с.: іл.. Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Kholmschyna>.

34. Макарчук С.А. Історико-етнографічні райони України: навчальний посібник / С.А. Макарчук. Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2012. 352 с.

35. Маринич О.М. Українське Полісся. Фізико-географічний нарис / О.М. Маринич. Київ: Радянська школа. 1962. 164 с.

36. Маринич О.М. Полісся / О.М. Маринич // Географічна енциклопедія України: [у 3 т.] редкол.: О.М. Маринич (відповід. ред.) та ін. Київ: ДП «Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво» Українська енциклопедія «імені М.П. Бажана». 1993. Т. 3: П – Я. 480 с. С. 56.

37. Матейко К.І. Український народний одяг / К.І. Матейко. Київ: Наукова думка. 1977. 224 с.

38. Мойсієнко В. Фонетична сис-

Княжий Галич

тема українських поліських говорів у XVI-XVII ст. Монографія / В. Мойсієнко. Житомир. 2006. 446 с.

39. Нікітін О.Г. Карпатський напрямок неолізації Східної Європи: аналіз генетичного матеріалу. Трипільська культура: Пошуки. Відкриття. Світовий контекст (До сторіччя від дня народження О. Ольжича) / О.Г. Нікітін, І.Т. Кочкин, М.Ю. Відейко. Київ. 2007. С. 137-138.

40. Опілля // Географічна енциклопедія України: [у 3 т.] / редкол.: О.М. Маринич (відповід. ред.) та ін. Київ: «Українська Радянська Енциклопедія» імені М.П. Бажана. 1990. Т. 2: 3 – О. 480 с.

41. Сегеда С.П. Антропологічні особливості / С.П. Сегеда // Етнографічні групи українців Карпат. Бойки / НАН України. Ін-т народознавства; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка; редкол.: Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін.; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо. 2020. 574 с.: іл. (Великий наук. проект).

42. Стельмашук Г.Г. Традиційне вбрання / Г.Г. Стельмашук // Етнографічні групи українців Карпат. Бойки / НАН України. Ін-т народознавства; за наук. ред. і уклад. С. Павлюка; редкол.: Я. Тарас, М. Сополіга, У. Мовна та ін.; худож.-оформлювач М.С. Мендор. Харків: Фоліо. 2020. 574 с.: іл. (Великий наук. проект).

43. Тиводар М. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини

XX ст.) / М. Тиводар. Carpatica – Карпатика. Ужгород. 1999. Вип. 6: Етнічні та історичні традиції населення українських Карпат кінця XVIII – XX ст. С. 4-64.

44. Тищенко К.М. Етномовна історія прадавньої України / К.М. Тищенко. Київ. 2008. 480 с.

45. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Н. Яковенко. Київ: Генеза. 1997. 380 с.

46. Wahylewic J. Bojkowe, lid ruskoslowansky w Halicjch. Casopis Ceskeho Museum. 1841. № 1. S. 30-31.

47. Kolberg O. Rus Czerwona. Warszawa. 1976. Cz. 1. S. 29-60.

48. Kopernicki I. Charakterystyka fizyczna goralu ruskich. Zbiór wiadomości do antropologii crajowej. Krakow. 1889. T. 13. Ч. II. S. 154.

49. Safarik P. O zemi gmenovane Bojky. Od P. Safarika. Casopis Ceskeho Muzeum (Praha). 1837. № 1. S. 25-36.

50. Seweryn Udziela. Ziemia łemkowska przed półwieczem: zapiski i wspomnienia z lat 1888-1893. Lwów. 1934.

51. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wik/Гуцули>.

52. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Лемки>.

53. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українське_національне_вбрання.

**Закінчення див.
у наступному номері**

КЛИЧ «ДОЛИНИ ВОВКІВ»

*Василь ПИЛИПЧИНЕЦЬ,
заслужений журналіст
України,
сmt Міжгір'я
Закарпатської області*

Наймасовіший туристичний рух за теплої пори на мальовничій Міжгірщині, безперечно, спостерігається до «родзинки» Карпат – Синевирського озера, що, здається, не природно утворилося, а рукотворно звило собі голубе плесо-гніздо аж у верхів'ї гір на висоті 989 м над рівнем моря. Подорожуючи до дива синьогір, якого ввели у топ-семірку природних чудес України, мандрівники обов'язково роблять зупинку на початку Синевирської Поляни. Не перепочити, а наживо побачити диких тварин. Бо ж побувати у селі, на околиці якого знаходиться водна перлина, а ще доквуж обперезаного дрімучими хащами, і не зустріти звіра – це, у певній мірі, вважається мінусом вояжу. Саме тут у 2017 році створено приватний екопарк «Долина вовків», який вже встиг здобути велику популярність як серед любителів відпочинку, так і шанувальників тваринного світу.

По-різному можна міркувати про намір заснувати винятковий зоооб'єкт 32-річним місцевим жителем Юрієм Тюхом, котрий до цього періоду майстрував будиночки з лісу-кругляка. Не виключено, що немаловажну роль зіграв неподалік розташований Центр реабілітації бурих ведмедів нацпарку «Синевир», до якого з перших днів відкриття 12 років тому ринув потужний потік допитливих відвідувачів з близьких і далеких країв. На руку виявилось і те, що синполянecь довідався про мисливця, який вбив зухвалу вовчицю, що тероризувала на пасовиськах громадську худобину, забажавши продати осиротілих її трьох цуценят. Лиш трішки подорослішали, як на побачення з ними причимчикували перші візитери. Не шкодуючи грошей, кмітливий молодий чоловік, покинувши прибутко-

ве будівельне ремесло, натомість закупив півтора гектара землі під звіринець, який поступово поповнювався новими його мешканцями різних видів. На теперішній час їх вже нараховується понад півтора сотні! Кого тут лиш не побачиш у облаштованих вольєрах – левів і тигрів, оленів, косуль, муфлонів, віслуків, борсуків, рись, альпака, бізонів, лань європейську, верблюдов... Серед екзотичних екземплярів і габаритний собака – ірландський вовкодав. Мешканців для тваринного «гуртожитку», що став їм другою батьківщиною поселення, Юрій Тюх збирав по-різному, здебільшого по зоопарках, скажімо, під Києвом, де проживають особини, завезені з Нової Зеландії, Англії, Угорщини, Латвії, і під час поїздок скрупульозно запозичував досвід утримання. Траплялося, що й люди привозили на догляд заблукалих, або, як приміром, жінка з Львівщини вручила рисей, бо неспроможна була ними піклуватися у власно-

му домі. Декотрі доставлялися у вкрай виснаженому вигляді, як, приміром, пара верблюдов. Юрій не лише сито підгодував бідолашних, але й кваліфіковано підлікував. Що не кажи, а зараз жуйні особини мають санаторні умови. Адаптація у гірській місцині зовсім безпроблемна, коли звірі ще молодого віку. Тим паче, що тутешні заокеанські тварини народилися в Україні і пристосувалися до незвичних кліматичних обставин. Успішно вони розмножуються і у самій Синевирській Полянці. Скажімо, поповнився зоосад юними ламами, вовчятами білої породи...

– Я сам собі ветлікар, – каже Юрій і зізнається, що за нової своєї діяльності довелося не лише перелопатити купу зоологічної літератури, але й «підкуватися» у науці з ветмедицини.

Практично вся звірина має клички, але тільки сіроманці за йменнями Барсик, Стрілка, Роза, Барон, Герда слухняно відгукуються на поклик. Спостері-

гаючи за характерами поведінки своїх вихованців, Тюх сповіщає, що всі вони миролюбні, хто-хто, а він їх перший приятель. Хоча і чужим дозволяють себе ласкаво погладити. Щоправда, якщо роздратувати грізних левів чи тигрів, то вони можуть не на жарт розізлитися.

Зрозуміло, що такому великому табуну потрібно харчів немало. Один вовк, наприклад, щоденно апетитно з'їдає 2, а то й 4 кг м'яса – залежно від породи. Власник екопарку констатує, що на тиждень із запасів йде не тільки багато м'ясопродуктів, але, як мінімум, 60 кг зерна, півтора тонни сіна. У раціоні стада – і домашньої заготовки комбікорми. Піклуються про звірів також батько Михайло, мати Оля та молодший брат Міша. Доводиться інколи наймати і робочу силу з числа земляків для виконання всіляких інших невідкладних завдань. Витрати на ці та інші потреби, ясна річ, добряче «з'їдають» надходження від обслуговування відвідувачів – розмір плати з дорослого 50 грн., шкільного віку (від 6 до 12 років) – 30 грн., а дошкільнятам вхід безкоштовний.

Життя-буття цього зоопомешкання не обходилося і без пригод. Якогось разу оленятко зробило шпарину в загорожі і чкурнуло на лоно природи, але через два місяці дезертир добровільно повернувся до притулку. Виходить, що комфорт ліпше, ніж воля. Хоч цю здогадку спростовує тотожний випадок, коли кризь щілину в сітці до побратимів завітав гість з гілчастими рогами з навколишніх лісів, однак прижився всього на кілька днів.

Головні функції зоопарку – це передусім реабілітація занедужалих тварин і водночас їх збереження. Взяти хоча б червонокнижну карпатську рись, кількість популяції якої явно скоротилася, – ділиться співрозмовник і додає: «Втішає, що відвідувачі мають велике душевне задоволення від побаченої живої природи». Довелося навіть організувати такий собі кіоск з продажу моркви, м'яса та деяких інших продуктів, що до смаку тваринам, бо щедрі відвідувачі часто-густо пробують почастивати улюбленців небажаними гостинцями.

Варто відзначити, що підприємливий за натурою горянин Юрій Тюх зміг реалізувати ще один проект, що має безпосередній стосунок до природи – на придбаній за свій кошт 5-гектарній території відкрив ще біопарк.

Юрій Тюх зі звірами на «ти»; мешканці і гості «Долини вовків»

ВЕРХОВИНО, СВІТКУ ТИ НАШ...

Цього року у львівському видавництві «Простір-М» побачив світ довідник «Перлини Міжгірщини» авторства Василя Маринця та Діни Крисан.

У гірському краї, як кажуть, куди не кинь оком, то бачиш неповторну природну красу, яка невидимим магнітом здавна манить у мандрівки люд звідусіль. Передусім наймасовіше туристичне паломництво традиційно спостерігається біля овіяного легендами Синевирського озера, поблизу зливу швидкоплинних Чорної Ріки та Терелі, Дикого озера тощо. «Меккою» для подорожуючих зарекомендував себе також славнозвісний водоспад Шипіт на околиці села Пилипець, у підніжжі Боржавських полонин. Всіх диво-принад Міжгірщини годі перелічити...

Звісно, за таких сприятливих умов закарпатська глибинка під час здобуття Україною омріяної незалежності впевнено взяла курс розвитку туристичної індустрії. Як гриби після рясного дощу, то тут, то там почали рости різного типу відпочинкові об'єкти. Особливо у цьому плані себе яскраво проявили як «столиця» гірської місцевості – Міжгір'я, так і Пилипець, Колочава, Синевирська Поляна; практично нема жодного села, в яких би гостелюбно не запрошували до себе комфортні агрооселі. Люди, які ще не так давно відчували себе безнадійно безробітними, пропонуючи всілякі послуги приїжджим за правилом: чим багаті – тим і раді, мають неабиякий зиск, почувають себе тепер заможніше.

За цієї обставини креативно-го характеру директору тутешнього профліцею, до речі, одного з кращих на Закарпатті закладів професійної освіти, заслуженому працівнику освіти України Василю Маринцю (між іншим, у системі профосвіти працює вже 44 роки, з яких 38 літ є беззмінним директором «робітничої академії»), що можна вважати рекордним явищем) спала слухна думка: а чому б і не випустити дороговказ, себто путівник-довідник. Цей доречний намір керівник вдало реалізував у співпраці з методистом ліцею Діною Крисан. У «Перлинах Міжгірщини» доступно і стисло розповідається про кільканадцять екскурсійних марш-

рутів, що на різні смаки вибагливим палігримам. Скажімо, до озера Віта у с. Н. Студений, вучківського гейзера, сироварні екокурорту «Ізкі», залишків оборонної лінії Арпада за Другої світової війни та низки музеїв с. Колочава, ферми страусів і музею фауни у с. Синевирська Поляна та музею лісу і сплаву, Центру реабілітації бурих ведмедів НПП «Синевир», старовинних храмів, що вважаються архітектурними пам'ятками минулих століть... Можна завітати і у ліцей, в якому знаходиться ошатний етнографічний музей з багатою колекцією експонатів, що теж пропахли віками, або оглянути виробни навчально-виробничих майстерень: трембіти, дрімби, гуні, верховинські топірці, вишиванки, не кажучи вже про різьблені ікони та портрети відомих вітчизняних діячів, коренепластику, виробни для декорування інтер'єру і т.д. У довіднику містяться відомості про місцеві фестивалі, тутешніх талановитих митців – члена Національної спілки народних майстрів України Володимира Глебу, заслуженого художника України Василя Шиндру та самодіяльного художника – ветерана-вчителя Василя Сенька, каталог сувенірної продукції умільців... Поміщено і позитивний та компетентний резюме-відгук про довідник Романа Славика – доцента кафедри фізичної географії та раціонального природокористування УжНУ, кандидата економічних наук, який побажав авторському тандему творчої снаги для нових звершень. Цього зичать, звичайно, і працівники турсервісу, адже подібне видання лиш сприяє їм у своєрідній рекламі. Перший тираж довідника-путівника пішов, як кажуть, нарозхварт, довелося його авторам доповнювати новими даними і замовляти наступний з більшою кількістю примірників.

Отож, приїжджайте, добрі люди, у край-рай! – кличе у мандри проспект авторів Василя Маринця та Діни Крисан.

Василь ПИЛИПЧИНЕЦЬ,
смі Міжгір'я

ВІД РЕДАКЦІЇ. Пропонуємо увазі читачів «Зелених Карпат» опис двох маршрутів з названого довідника.

смі МІЖГІР'Я – КАНАТНО- КРІСЕЛЬНА ДОРОГА «АЛЬЯНС»

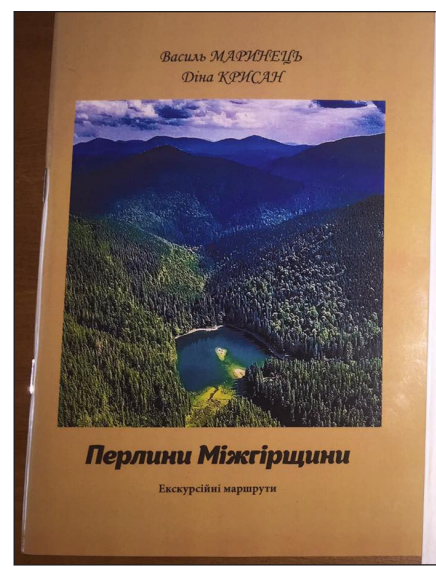
Тривалість – 1,5 год. Якщо їхати в Міжгір'я з боку Хуста, то вже на в'їзді помітимо тримісну підвісну крісельну дорогу, яка належить гірськолижному комплексу «Альянс». Відстань до центру Міжгір'я – 4 км. Прокладено її на гору Маковиця, висота якої 753 метри над рівнем моря. Довжина канатно-крісельної дороги складає 950 метрів. Перепад висоти між верхньою та нижньою станціями – 303 метри.

Функціонує канатно-крісельна дорога приблизно з 2010 року. Вона досить довго будувалася та доопрацьовувалась. Сам витяг побудований дещо у віддаленій місцевості, але гірський пейзаж і ландшафт компенсують цю територіальну незручність. Взимку витяг обслуговує три гірськолижні траси гори Маковиця, а влітку – екскурсійно-туристичні заходи, які дарують достаток цьому гарному куточку Карпат.

Сама гірська ділянка дороги влітку є екскурсійною, туристичною стежкою, тому добре очищена та промаркована. Біля нижньої станції витягу увесь рік працює кафе «Карпатська колиба», яка завжди запропонує туристові страви національної кухні, а також чашку гарячого чаю або глінтвейну, що зігріває після спуску гірськолижною трасою.

смі МІЖГІР'Я – ЦЕНТР РЕАБІЛІТАЦІЇ БУРИХ ВЕДМЕДІВ НПП «СИНЕВИР», с. СИНЕВИРСЬКА ПОЛЯНА

Тривалість – 3 год. Популяція бурого ведмеда в Україні нараховує близько 300 особин. Також є певна кількість цих тварин, які утримуються у неволі. В окремих випадках для таких ведмедів створені належні умови, але деякі утримуються з порушенням природоохоронного законодавства.

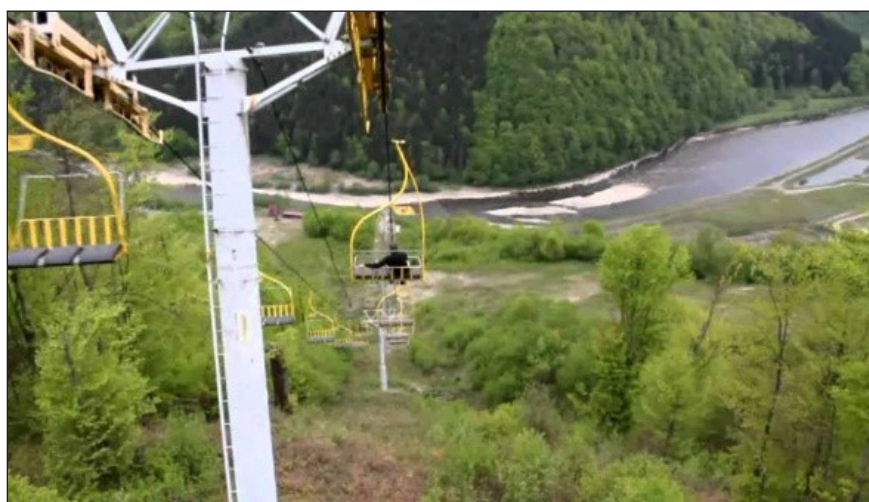

За сприяння Міністерства екології та природних ресурсів України будівництво такого центру на площі 12 га розпочато влітку 2011 року у Національному природному парку «Синевир».

Мета центру – реабілітація особин бурого ведмедя, які зазнали жорстокого поводження; потерпілих від стихійного лиха; конфіскованих тварин, подальша доля яких вирішується в судовому порядку у зв'язку з порушенням законів України, відтворення їх природної популяції тощо.

Побудувати реабілітаційний центр для бурих ведмедів вирішено в НПП «Синевир» не випадково, адже ця територія за ландшафтними та кліматичними умовами відповідає природному середовищу їх існування. Реалізація проекту щодо бурого ведмедя – важлива справа. Вона, окрім всього, слугуватиме розвитку природоохоронної, наукової, еколого-освітньої та рекреаційної роботи, що відповідає меті та завданням, які покладені на НПП «Синевир». Вольєр реабілітаційного центру бурих ведмедів розташований на ділянці лісу розміром 12 га. У верхній його частині було споруджено 6 кліток та 2 секції для утримання груп та одиночних тварин різного віку, стану здоров'я, в яких знаходяться басейни і барлоги. Всю територію огорожено електромережею.

Працівники Центру реабілітації бурого ведмедя в НПП «Синевир» спорудили «ігрові конструкції» для пришвидшення адаптації тварин до умов їх утримання.

Красзнавець Василь МАРИНЕЦЬ і його довідник;
крісельна дорога; ведмеді НПП «Синевир»

Галактіон ЧІПКА
(Роман КУПЧИНСЬКИЙ)

АВТОМ ПО ГАЛИЧИНІ

ЦИКЛ СТАТЕЙ ГАЛАКТІОНА ЧІПКИ 1936 РОКУ

*Павло АРТИМИШИН,
кандидат історичних
наук, науковий
співробітник Інституту
українознавства
імені І. Крип'якевича
НАН України,
дослідник проекту
«Локальна історія»,
м. Львів*

Це сьогодні мандрівки на автомобілі – буденна справа. А понад 80 років тому, коли машин на дорогах траплялося не так і багато, такі подорожі були ще тією пригодою!

Одному з таких вояжів найкolorитнішими місцями Галичини влітку 1936-го був присвячений цикл матеріалів, що побачив світ упродовж жовтня – листопада цього ж року у Львові під загальною назвою «Автом по Галичині» на сторінках провідної української газети краю «Діло».

Автором публікацій був такий собі «Галактіон Чіпка». Насправді ж під цим псевдонімом «ховався» Роман Купчинський (народився 24 вересня 1894 р., с. Розгадів, Зборівський повіт, Австро-Угорщина, нині Тернопіль-

ська область України – помер 10 червня 1976 р, м. Оссінінг під Нью-Йорком, США) – ветеран легіону Українських Січових Стрільців Галицької армії, а у міжвоєнний час – громадський діяч, письменник, сценарист, редактор та журналіст українських видань в Галичині, зокрема «Нового Часу», «Господарсько-Кооперативного Часопису», «Літопису Червоної Калини» та все того ж «Діла». Крім того, у 1933-1939 роках він був головою Товариства письменників і журналістів ім. І. Франка у Львові, а упро-

довж 1936–1937 років виступав й співавтором сценарію до одного з перших західноукраїнських повнометражних фільмів «До добра і краси».

На серію статей Галактіона Чіпки в «Ділі» команда «Локальної історії» звернула увагу у 2021 році. Тоді їх розшукав та опублікував на сайті цього львівського науково-дослідницького історичного проекту його дослідник Павло Артимішин, себто автор цих рядків. Сьогодні залюбки ділюся з читачами «Зелених Карпат» і друкованим його варіантом (з деякими скороченнями). Частково оригінальний впропис тексту збережено.

Авто на тлі ріки Дністер, 1930-і рр.

ВСТУП

Ми вже давно уложили були собі плян подорожі: Черче, Станиславів, Яремче, Ямна, Ворохта, Жабє, Косів, Городенка, Заліщики, Окопи св. Трійці, а далі – куди очі понесуть. До диспозиції мали авто, замiтне тим, що назагал не признавало дефектів, а як і трапився який, то все в місці постою. Напр.: доїхали до Черча і на подвірю Живця – траух! гума, вкотилися в Яремче – шлях пустив, осягнули Бережани – згасли ліхтарні. Направду добре виховане авто.

Маючи готовий плян і готове авто ждали ми тільки на погоду, бо сами теж були кожної хвили готові.

Був початок серпня 1936. Кожний памятає, який Року Божого 1936 був той початок. Столітній календар віщував: «Від 1–10 спеки, пізніше легкі вітри з малими опадами, кінець знову горячий». А інший пророчий календар додавав від себе одну бурю коло 10 і один дощ коло 15. Маючи запевнення двох календарів, ждали ми на прихід серпня, що ніс нам відпустку, гарну погоду і надію приємної подорожі крізь села та міста, через гори й доли, одним словом через наш світ, що зветься по українськи Галичина, а по польськи Малополюська або Земля Червєньська – залежно від того, хто пише: «Львовські Дзеннік Народови», чи «Бюлетин Польско Українські».

Тимчасом в навечеря серпня небо накрилося брудною плахтою хмар, а з плахти почав сипатися дрібний дощик.

– Слота! – сказав я сумно до товариша подорожі.

– Ви є песиміст. Ручу вам, що завтра, найдалі позавтрі буде погода. Адже календар...

І ми ждали на погоду. За той час повинь зірвала кілька мостів, а шляхи перемінилися в Полтви, Прути і Черемоші.

Коли врешті блиснуло несміливо сонце – їхати не можна було, бо авто має оси не на те, щоби вони грязли в болоті, а навіть наше випробуване авто не поїхало б такими дорогами.

Треба було ще два дні ждати, щоби дороги сьак-так підсохли, бо коли на дорозі стоїть вода, не можна ніяк вининати їм, що густо прикрашують галицькі шляхи на славу повітових виділів і на злість усім автам.

Вкінці одного гарного дня сталевий кiнь рушив у далеку дорогу.

ПОСТІЙ У ЧЕРЧІ

Живець Черче не лежить добре, коли брати під увагу залізничні шляхи, але дуже добре, коли брати шляхи звичайні. Зрештою, коли б ви навіть не їхали попри нього, кортить вас збочити з дороги і поглянути на український Карльсбад.

В'їжджаємо в гостинну браму, живця і наше авто «ловить» невеличкий цвах.

– Проклята діра! – клєне шофер. – Уже другий раз на цiм подвірю дефект.

Щодо дефекту – має рацію, щодо «проклятої діри» – зовсім ні.

Вистанє глянути на рої купальників і на їх усміхнені міні. Проходжуються по стежечках і раз ураз розкладаються собі. Такий звичай у Черчі – всі собі кланяються стільки разів, скільки рази здибляться.

Авто в Черчі – легка сензація і тому коло нас збирається швидко гурт ревматиків, ісхіасників та гіхтовців – обох полів, а ріжного віку.

Подумає хтось: гурт калік. – Нічого подібного! За кільканацять днів побуту і купелів вони вже «відійшли», а два дні погоди поправило гумор і настрої. Коло нас веселі люди, що нічим не нагадують хорих. Між ними багато знайомих – що є samozрозуміле: адже тяжко зібрати десять галичан, між якими одинацятий не мав би двох-трьох знайомих і бодай одного крєвняка.

Ми також.

– Зістається на довше, правда? – питають нас.

– Здається, ні. Спішимося.

– Що значить?! Нині йдемо до ліса ватру палити, завтра поїдемо до Рогатина, до Бойчука на «десятку» («дев'ятка» – вода в Черчі, «десятка» – вода в Рогатині), а позавтрі...

– На жаль...

Але надходить директор Черча Лев Лепкий і вирішує:

– Авто мусить відпочити. Що вам, панове, з поїздки, коли не будете ніде задержуватись.

Ми дали за виграну, зіли обід і... тихесенько чмихнули в світ.

Як я потім переконався, обурили тим навіть незнайомих, а деякі знайомі ще донині гніваються...

КРУГОЛЬНЯ

Кругольня – одна з нечисленних атракцій Черча. Хто вже може сьак-так стояти на ногах і потрохи рухати руками – йде пробувати сил на круголь-

ні. Тому там такий запал, така амбіція і така радість із виграної. Збудована грішми живця, а заходами Єпископа Никипи підсилює в значній мірі ділання боровини, бо люди пріють при круглих як миші. А це – кажуть – дуже добре на ревматизм.

Сама гра має один засадничий блуд: матками є все жінки, а жінки – як відомо – кермуються завжди більше серцем. Матка, що має право вибору, вибирає свої симпатії і тому партії ніколи не є рівні. В одній опинюються пристійні пацери, а в другій старшаві специ. Вислід баталії можна означити з гори, але це не перешкаджає маткам за другим разом вибирати так само.

Другий блуд кругольні – це участь села у грі. Вона буває двоякого роду: або черчанські парубки окупувають кругольню і нема до неї приступу, або постають коло круглів і збивають їх патицями чи камінням на спілку з граючим лікуванцем. В той спосіб збільшують число рекордистів та помагають до заповнення чистих дощок іменами тих, що збили за одним разом дев'ятку.

Думаю, що цей другий блуд кругольні можна легко направити... поставленням нової кругольні поза закладом, для вжитку громадян Черча.

СВІЙ ДО СВОГО

Нікому не треба прихвалювати цього гасла. Гарне тай годі! Тільки на ділі не все воно гарно виходить.

Пішла управа живця до громади купувати дорогу до каменоломів. Каменоломів треба і дороги треба, то й ціна мусіла бути не така, як у Львові, а – кажім – три рази більша. За двадцять метрів вузької дороги 700 золотих. Громада аж зжахнулася: так мало! І тому продала згінникові полякові. Всі заходили в голову; нащо згінникові доріжки до каменоломів?! Свині каміння не їдять, а в каменоломах ніколи ярмарку не було! Але швидко справа вияснилась. Згінник, купивши дорогу, запропонував відкуп управі і швидко добив торгу – заробивши на тім якусь сотку чи дві.

Найцікавіше те, що сам він заплатив за дорогу багато менше, як давала управа. Остаточо всі задоволені: згінник, що заробив, управа живця, що має дорогу, а громадяни Черча що... зробили не так як хотіла управа.

Коли хтось буде писати історію України, а схоче докладно зрозуміти,

чому в нас тає є як є, нехай побуде трохи в Черчі і приглянеться зблизька відношенню «свого до свого». Пошана, охота помічі, співпраця з рідною установою є така велика, що можна дістати спазми радості. Село грубо заробляє на живці і тому йде назустріч управі... як отсе на прикладі з дорогою я виказав.

«ШАРВАРОК»

Нема на те нашого рідного слова і – думаю – не треба. Коли б хто таки напосівся підшукати відповідне слово, то мусить творити його від слів: безділля, ловлення гав, вистоювання, балачка або тим подібних. Варт заплатити 9 злотих за залізницю, щоб побачити «шарварок» у Черчі.

Громада бере лікувальну таксу з кожного лікування і тому врешті подумалась, що коли більша часть хорих потопиться на громадських дорогах, то не буде кому такси платити. І тому рішила направити дороги. Очевидно, по-мало, не поспішаючись, не засапуючись – одним словом: «шарварком».

Ні! Шановні Читачі! Цього описати я не в силі. Звукове кіно одно-одиноке могло б віддати отой запал до праці, це зрозуміння інтересів села, це замилювання до добра і краси.

Я добру годину дивився, як поступає копання невеличкого рова при дорозі і хоч очі видивлював, ніяк не міг схопити поступу вперед. Час до часу лопата ховалася в рові, час до часу двигалася понад нього, але на ній була одна грудка або й ні.

«Шарварок» ішов повним ходом і коли так далі буде йти, то вже доріг не буде треба, бо люди подорожуватимуть виключно літаками.

Хтось скаже – переборщую. Зовсім ні! Адже за сто років напевно людство завоює воздушні простори.

2

ДОРОГИ

Дороги в Галичині поправляються. Це треба признати, хоч повітові виділи і тим подібна дорогова влада всеціло в чужих руках. Я чоловік справедливий і безсторонно це признаю. Але, щоб кожний міг пізнати, як було давніше, великі кусні доріг лишилися в такім стані, в яким ніколи не повинні бути, а рідко коли були.

Виїхали ми з Черча на головний шлях Рогатин – Станіславів.

– Додайте газу! – І кричимо до шо-

Дівчата та жінки у традиційних подільських строях, с. Черче Рогатинського повіту Станіславівського воєводства, 1938 р.

фера.

Не тільки тому, що ми втікли і можна сподіватися погоні, але й тому, що дорога як стіл і можна собі дозволити.

Авто шугнуло стрілою і тільки втер шумів нам коло вух.

«Мерседеси», «Лянчії», «Штаєри», чи інші «Паккарди» не мають що на таких дорогах робити. Автова аристократія добра до асфальтів – тут вона поломить делікатні «кости». Заге простюх «Форд» постогне, покашляє, посапить і виїде цілий та здоровий.

За «резерватом» знову дорога як стіл.

– Газу! – і ми летимо на крилах бензини, як птахи.

Ще кілька слів про знаки на шляхах. Знаки ці на правду гарно розмальовані, солідно виконані і глибоко вкопані. Біда тільки, що вкопані в злих місцях. Коли має бути закрут – знак на це є або на самім закруті, або (бувало й таке!) за закрутом. Коли хтось дуже розженеться, то читає осторогу... вже лежачи в рові, придушений переверненим возом.

Все це відноситься до рівних куснів дороги. Там, де дорога була вибоїста і де авто мусить їхати «нога за ногою», знаки уставлені дуже правильно.

ГОРИ

За Станіславовом чути вже подих гір. Шлють вони на доли своє черстве повітря і чим ближче до їх підніжжя, тим те повітря черствіше. Ех! Місто мое

рідне! Коханий не наш Львове! Як дуже здалось би тобі сусідство Карпат. Скажимо – коло Винник, чи Брюхович бовваніли б сині шовби Чорногори або Горганів... Тоді свіже повітря наповнило б твої – не тільки вулиці, не тільки камениці, але й салі засідань. Так нам нераз цього гірського повітря треба, а тут як повіє від Полтви-річки!... Не дивуйся, провінціє, що столиця часом викине якусь штуку. Атмосфера!...

Доброю дорогою котиться авто все ближче і і ближче туди, де «наші любі зелені Карпати». Три прикметники, поставлені колись коло Карпат, – нині дещо змінилися. І не дуже наші і не дуже зелені – хіба що любі.

Почавши від Надвірної, видно вже наскільки Карпати наші і наскільки зелені.

Гуцульські хати тікають чимраз далі в гори. а на їх місце садовляться віллі вибраного і пануючого народу. На дорогах спацеровичі і прогульковці з чужою мовою на устах, а гуцулія або на показ, або на роботі. Говорить між собою по українськи, але звернутися до неї за інформаціями – відповідає по польськи. Не уявляє собі українців в авті, а хочби й уявляла собі – не вірить власним вухам. Не вірить Надвірна, не вірить Делятин, а в Яремчі нема кому уявляти собі. Там фотоул як покажуться, то його зараз фотографують. Хіба кілька возіїв і одна-дві гуцулки, що цілий день по корзі лазять та на молодих

літників оком закидають.

Добре, що є «Маслосоюз» – там можна дещо довідатися, розпитати і добре, що є вілля Перфецьких – там можна переночувати і перебути в милім товаристві відпочинок.

Заїжджаємо. Господарі зі своїми гостями на великім травнику коло хати. Малий Перфецький з малим Ігнатом бавляться в індіан. Стріляють з луків до старої ринки, завішеної на березі. Витаємось із домашніми і відразу записуємось до індіан. Стрілка за стрілкою летить до ціли, але ринка далі висить.

Проф. Перфецький і собі бере участь у змаганнях, але і його стріли летять пів милі від ринки.

Врешті малі хлопці соромно побивають нас, старших. І один, і другий влучають у ринку.

Змагання скінчені. Змагуни в нагороду... йдуть спати, а ми в ідальні віллі ще довго-довго в ніч балакаємо, граємо «керки» та бавимось «подай далі».

Хто був би припускав, що за два тижні наш любий господар відійде від нас на віки, що це його останні вакації серед рідні і знайомих, у наших любих зелених Карпатах?!

Непевне людське завтра, як погода в Галичині, звійне, як кульбабин квіт...

Коли я довідався про ненадійну смерть проф. Перфецького, станув мені перед очима здоровий, усміхнений, молодий духом Господар віллі Перфецьких – з яким так недавно провели ми такий гарний, такий приємний день нашої прогульки.

ВІЛЛЯ

Писав я колись, що до віллі Письменників і Журналістів тяжко трапити.

Але це було ще в тих часах, коли ця вілля була тільки власністю «Топіжу», ніхто в ній не мешкав, а скарбовий уряд у Надвірній не знав що робити з езекуціями за податок. Часи змінилися діаметрально: щороку в ній повно, а скарбовий уряд бере і бере податки, бо наше Т-во стало не тільки найліпшим платником у Надвірнянщині, але й найбільше смирним. Д-р Николайчук, поки що безплатний синдик Товариства, має з тими податками більше клопоту як з найгіршим клієнтом і щораз мусить інтервенювати – за що дай йому, Боже, 100 літ і 100 тисяч.

Велика скількість літників у віллі і клопоти з податками навчили нас, а мене зокрема, знайти з зажмуреними очима дорогу до віллі. Ми без засяган-

ня язика рушили автом попри Камінь Довбуша, скрутили два рази вліво, два вправо і за п'ять-шість хвилин були в... сліпій вуличці. Звідтам уже було легко трапити, тим більше, що управитель віллі тов. М. Островерха показав нам дорогу, а авто вміло їхати і назадгузь.

Ще кілька мінут альпіністики і ми знайшлися перед воротами віллі «Топіжу», приняті сердечно управителем, мало не хлібом-сіллю.

3

ЩЕ ПРО ВІЛЛЮ

Вілля «Топіжу» положена над берегом Прута, в непролазних хащах, які все таки мешканці віллі пролазять. Поміг їм у тому в визначній мірі припадок, здається, ще передпотоповий, що розділив декуди звали каміння і уможливив протоптання стежечки. Крім припадку, помагали в останніх часах ще й робітники, що під проводом тов. Островерхи цілий тиждень пророблювали стежку. Тепер вона така, що навіть неальпісти можуть нею діратися до води.

Тому, що вілля на відшибі – нема потреби дбати дуже за туалети, Це для письменників і журналістів ідеальна обстановка. Хто з них вибереться туди бодай на місяць, той заощадить собі одіння бодай на рік. Цілий божий день можуть мешканці ходити в найбільш невибаглив і найбільш некомплектнім одязі. Перед веде сам управитель, виблискуючи до сонця і людей своїм бронзовим торзом та викликуючи подив своїми бі-

і тріцепсами.

Але помилявся б той, хто думав би, що вілля не має відвідувачів (-чок). Про це міг би багато сказати управитель, але просив мене, щоб я про це не згадував. Тому мовчу...

Камінь Довбуша – це, так сказати б, аристократична дільниця долини Прута. Вілля за віллею, одна краща від другої, а між ними – наша. Трохи як «бідна кривна», але є надія, що з року на рік буде все краща і ліпше прибрана, бо кожний з мешканців старасться за її красу.

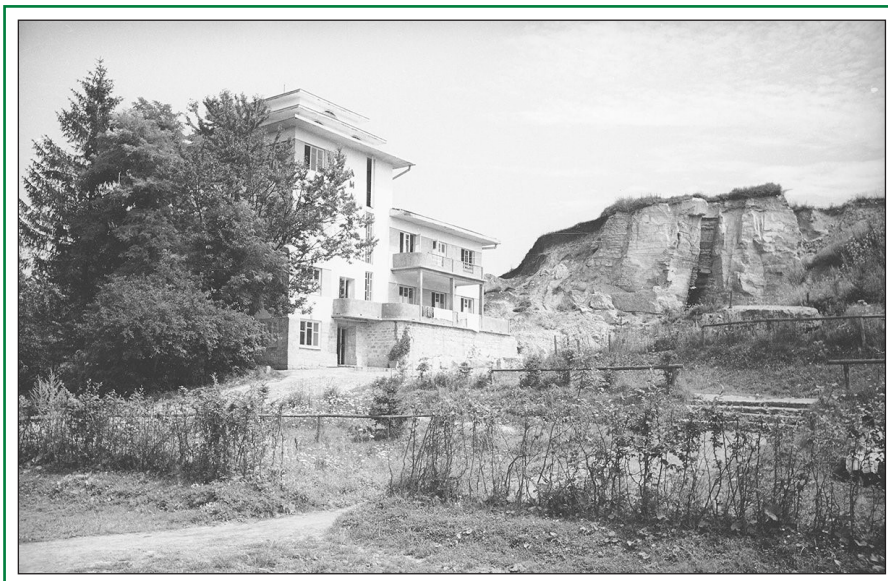
Є в Камені Довбуша союз власників нерухомостей. Пані, що організувала цей союз, казала до одного з наших журналістів:

– Ми мусимо триматися разом, без огляду на те, чи поляк чи українець, бо готові нам тут усадовитися ті неможливі жида.

Як я потім довідався – сама вона недавно вихрестилася.

ТРИТОНИ

Щороку вибираються кудись у гори сталі партнери «Кенігсруфера» – три лікарі й один інженір. Раз вони заїжджають аж до Ворохти, раз тільки до Яремча, але все в долину Прута. Всі вони добре відживлені, а як залізуть у воду, то Прут з берегів виступас. Направду приємно бачити ці тілеса в хвилях ріки, або на камінних плитах – при соняшній купілі. Недурно доколична публіка назвала їх тритонами. Всі чотири мало що важать, мало що менше, як три тонни.

Будинки мінеральних купалень у с. Черче, Рогатинський повіт Станіславівського воєводства, 1938 р.

Прийжджають вони в гори на коротко; три-чотири дні, але це їм вистачає за місяць, бо вміють використовувати добродійства гір докладно і ґрунтовно як ніхто. Погода не має впливу на програму їхнього побуту. Коли є зимно, то купіль триває коротше. Зате частіше, коли є дощ, то купіль триває довше, бо не вилазять з води, щоби не змокнути, коли ж гріє сонце, то півдня висмажують з себе товщ, а півдня сполокують його в воді.

Там, де купаються, – на березі постійно горить вагра, бо вони так, як козаки Підкови: «люльки з пожару закурили» – і в воду.

На дворі було соняшно і я застав їх наприкучки коло огнища. Сиділи непорушно, як сильно побільшені бонзи, а їхні люльки димили, мов фабричні комини. Довкола, в приличній віддалі, розсілася на камінюках цікава вакаційна публіка і мовчки подивляля диво української природи.

Коли я підійшов, кивнули мені головами на коротких шиях, а один простогнав:

– Ох, пструга, пструга!

ПСТРУГИ

Виводяться у наших гірських ріках і далеко лекше дістати шість місяців криміналу, як порцію пструга. Особливо в останніх часах, коли ловля пстругів перейшла всеціло від мешканців гір на спортсівців з міста.

Почувши стогін одного з тритонів за пстругом, пригадав я собі, що маю в Підлісневі знайомого мисливця, члена «Тура», що в вільних хвилях займається ловлею пстругів. Винаймив навіть терен на Пруті.

Поїду – думаю – до Підліснева, може знайомий зловив, а може, зловить пструга, то привезу тритонові, щоб часом з незаспокоєного бажання не заховів на шлунок. У нинішніх часах здоровий шлунок – рідкість, і як є який – треба ним опікуватися, щоб можна було подивляти.

Красвид ріки Бистриця
Надвірянська;
ярмарок у Надвірній;
будинок у місті Косів
(Станіславівське восводство,
тепер – Івано-Франківська
область), 1930-і рр.

Автом з Каменя Довбуша до Підліснева – один миг, а мому знайомому, мисливому зловити пструга, – один сміг. Втягнув на себе комбінезон, гумові чоботи, взяв вудку і за другим «закидом» зловив... мене за руку. Така рибацька штука вимагає деякої вправи, бо можна зловити, наприклад, – за ніс. Мій приятель витягнув спокійно гачок з моєї руки, наложив нового коника і за хвилину тягнув мене за капелюх.

Вкінці ми оба поіритувались: я відступив на півмилі від берега, а він у своїх гумаках поліз півмилі в воду.

Не минуло й три години, а я віз чудового пструга для одного з тритонів. Нормально наїлось би тим пстругом зо троє, але так – я цілу дорогу гризся, чи буде з нього хоч маленька перекуска. Адже далеко неоднакової порції зерна потребує струс і перепелиця.

Радість із привезеного пструга була така велика, що тритони запросили мене до вечірнього тарока і з уваги на те, що я слабо граю і що привіз пструга, збили мене не на «винне яблуко», а так, по середині.

Потім їли всі чотири пструга, але здається більше пам'ятатимуть смак доданої бараболі, бо порції шляхетної риби попали їм хіба на один зуб, якщо загалом на котрийсь зуб попали.

На другий раз попрошу знайомого, щоб забив їм оленя. Тоді бодай якась грубша кість попаде на зуб і загалом можна буде говорити про яке-таке надіження.

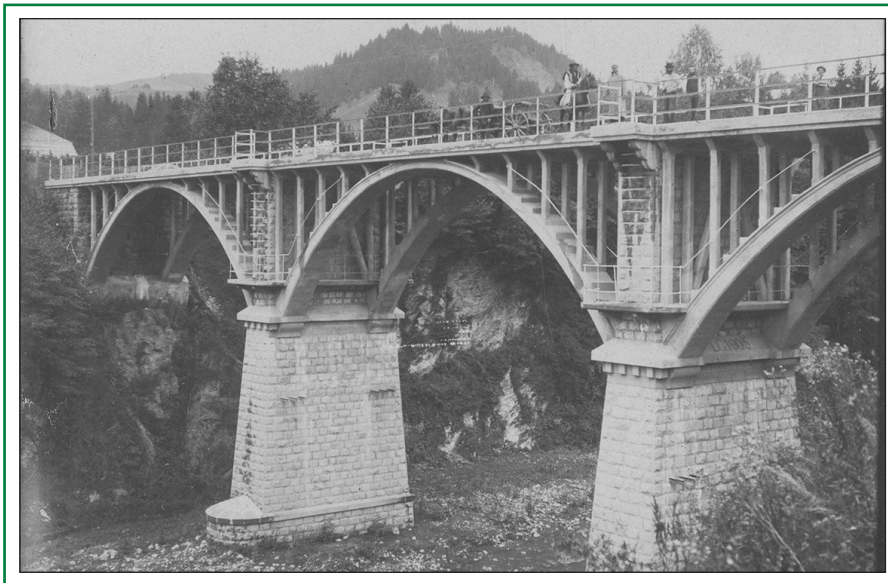
4

ДО ЖИБ'Я

Кожна нова дорога на долах – радує мене, кожна нова дорога в горах – смутить. Що такою дорогою може приїхати – до верховинців? Добробут?... Культура?... Організація?...

Зашиється в глибокі бори, закопається в далекі гори гуцульське село і живе собі майже так, як сто літ тому. Десь колись загляне туди поліціант, ексектор чи граничник, перейде в літі прогульковець-верхолаз, часом замешкає на місяць-два аматор тиші і краси природи.

Аж ось прийде партія робітників і починає робити дорогу. Робітники нетутешні – чужі спеці, то й звичайно чужі і мова чужа. Росте дорога, видовжується і за рік чи два полупить глухе село з гомінкими містами. І тоді починається. Спершу авта на розглядини. Приїде народ з далековидами і термосами,

Загальний вид на залізобетонний міст через Рибницю на дорозі Косів-Жаб'є, 1930-і рр.

розгляне околицю, поп'є теплого чаю і вирішить: чудовий закуток!... Після того – як з рога обильності: сиплеться арійська і неарійська раса з валізами і гаманцями. Повинаймає гуцульські хати, заповнить собою доріжки, стежки та плаї, наповнить вереском гори. А потім купує площі з хатами та стодолами, розбирає їх, а на те місце ставить виллі. Гуцул трохи грошей вложить у нову хату «на верххах», решту проп'є і споглядає з груня на своє село. За кілька літ пізнати його не може. Де був майдан – там костелок, де був начальник громади – там комісар літництва. Цілий день пляж, під вечір корсо, а вечером дансінг.

Коли натовп літників збільшиться, з'являються на шляху автобуси. Від них, від звичайних авт та від жидівських возів цілий божий день дорога димить як пожарище. Літники спершу радіють, потім починають пчихати, а вкінці рішають: за багато руху і пороху! І починають нишпорити по горах за новим селом, пригожим на літницю. Знайдуть, розкажуть іншим, опишуть у газетах і одного гарного дня... приходять партія робітників та починає будову нової дороги до нової перли гір. Так відкривається і стирається перла за перлою.

Минулого року послався добрий, битий шлях до справжньої перли наших гір – Космача, цього року дефінітивно скінчилась робота шляху Ворохта – Жаб'є.

Тепер, коли хтось має своє, може позичити, чи має за що винаймати якесь

авто, їде як по столі аж до самої столиці Гуцульщини.

Кажучи про їзду по столі, маю на думці не якийсь гладко вигибльований стіл, а звичайний, місцями ще трохи рапавий. Бувають ще на тім шляху місця не зовсім пригожі до сну в авті, але вони є, на щастя, там, де прекрасна околиця аж проситься, щоби її не проспати. Чудовий, наприклад, переїзд через Буковець. Авто стогне на всі голоси, заки виїде на верх, а потім скрипить усіми гальмами, заки з'їде в долину, але його труд марно. Перед очима прогульковця розгортається один з найкращих видів у наших Карпатах – вид на Жаб'є.

СТОЛИЦЯ ГУЦУЛЬЩИНИ

Справа зі столицею Гуцульщини не є дефінітивно вирішена. Одні вважають столицею Ясіню, другі Жаб'є. Ми – галичани – повинні бути за Жаб'єм, бо воно на галицькій боці, а льокальний патріотизм грав і грає у величезну дудку в національній оркестрі.

Але...

Жаб'є, чи, як гуцули кажуть, Жиб'є не все столично поводить. Це наказне гетьманство Шекирика і трохи забагато там лейстровиків. Дотого здавна притягало до себе чужий купецький і літницький народ, так що гуцульська більшість там чимраз менша.

Загалом столиці нам не вдаються. Київ був до війни найбільш чорносо-

тенним містом у Росії, Львів – не треба наводити ні старшої, ні новішої історії. Жаб'є має також свої «але».

В Києві бодай лишився незмінений Дніпро, а в Жаб'ю Черемош, бо у Львові навіть Полтва змінилася.

Думаю, що справа столиці галицької Гуцульщини ще не зафіксована. Десь-хтось назначив на столицю Жаб'є, десь-хтось про те написав, але ніде нема сказано, що вона не може перенестися, – наприклад, до Космача. Я особисто голосував би двома руками за Космачем, бо під час побуту в ньому минулого року виніс якнайкращі враження. Радувало мене і положення і – що важніше – свідомість космачан. Треба тільки більше уваги і більше любови присвятити тій чудовій і багатонадійній місцевості. Вона варт того, як і варт стати столицею Гуцульщини, тої доброї, гарної і неіснуючої ще Гуцульщини.

ПРИ СПЛИВІ ДВОХ РІК

Почав накрапати дощ, а до того почав нам докучати голод і ми рішили вступити десь на обід. Відомо всім загалом, що можна поїти очі гарними краєвидами, можна насичуватися сильними враженнями, але не шкодить час-до часу щось реального прийняти у своє нутро. Повні вражень, але з порожніми шлунками вступили ми до пансіону п. К. при спливі Ільці та Черемоша. Пансіон знаний від літ, чудово положений і – головне – свій.

Під'їжджаємо під браму і бачимо: власність товариства «Попераня Гуцульщини». Очам своїм не віримо, але, кліпнувши ними, починаємо вірити.

Розпитуємо, що і як. Пан К. живе ще в своїм колись домі і приймає гостей, як давніше. Але реальність уже продана, бо треба було, бо мусів її продати.

– Чи ж не було когось із наших? – питаємо.

– Було, але дуже мало, а ще менше давали. Я вдавався до різних людей, офірував за дешеву ціну – оглядали, пертракували, торгувалися і нічого з того не вийшло. А обставини тиснули...

Обставини! Хто їх з нас не знає і не відчуває... Податки, позички, девальюації, безробіття, родинні клопоти.

Дощ лив, як з цебра. Видно, йшов за нами з Ворохти, бо Черемош швидко зібрав і котив з гуком свої пожовклі води. З другої сторони вторувала йому Ільця, вливаючись до Черемоша на кінці чудового городу.

Я стояв на балконі пансіону і чорні думки думав: такий прекрасний закуток, таке чудове відпочинкове місце – пропало для нас на віки.

Не ми вже будемо звідсіля підпомагати Гуцульщину. Робитиме це «Товажиство Попераня» без нас і на свій спосіб.

5

КРИВОРІВНЯ

Вузкий, глибокий провал, з боків високі хребти гір, а на схлонах село. Мрячно і дико. Дном провалу річка і дорога – як звичайно в горах.

Криворівня має свою сторінку в українській літературі. Там приїздив і Франко, і Грушевський, і Кобилянська, і Хоткевич, а головне, що там приїхав був Коцюбинський. Серед грізної, дикої природи Криворівні відкрив тіни забутих предків та передав їх на вічну пам'ять забудькуватим нащадкам. Колиб не припадок, що Коцюбинський приїхав, і не Криворівня – хто зна, чи були б «Тіни забутих предків» вийшли на денне світло. А так маємо в нашій літературі твір, що був би давно переложений на чужі мови, коли б ми не були тим, чим є.

Зате Криворівні належить бодай посередню щира подяка від нас усіх. Коли б щорічно кожне соте село дало спонуку кожному сотому письменникові до написання подібного твору, то журі «Топіж-у» не мало б багато клопоту з нагородами і не було б потім такої «повчальної» дискусії на цю тему, як у минулому році.

Застигли сліди великих письменників на дорогах і стежках Криворівні. Не вийде вже під вечір на прохід ні Франко, ні Грушевський, ні Коцюбинський. Сучасні більші письменники не люблять чомусь Криворівні, а з менших хіба десь котрийсь пережене автом і зліпить потім малий фейлетон.

В КОСІВСЬКУ ДОЛИНУ

Косів з двох причин славний: тому, що має багато сонця і тому, що належить до міст, вичислених у відомій, повній змісту і настрою поемі:

«Коломия, Печеніжин, Надвірна, Делетин, Косів, Кути, Городенка, Заболотів, Снетин».

Місцевість пахла б уже горами, якби не жидівські склепики, і мала б прекрасний вид на доли, якби не порохи по дорогах.

Тому, коли хтось каже, що їде в Косів на вакації, то це тільки такий вислів, бо він, напевно, їде або в Сморду, Москалівку, чи в Город.

Ми до Москалівки...

Там у затишнім кутку, під чудовими горами присіла вілля пп. Луцьких. Коли пощастить захопити в ній вільне місце – попросимо господарів за нічліг, коли не пощастить... також попросимо. Мусять з нами щось порадити. Верем'я тепле – так хоч би в клуні, або на піддашню. Накривала маємо, а в авті цілий час возимо більшу скількість консерв, які мій товариш накупив у Львові... «бо ми будемо ночувати по верхах і полонинах». (Досі ночували тільки раз «по верхах» – себто на першому поверсі в пансіоні пп. Перфецьких!).

Доля була для нас ласкава. Заїхавши і зайшовши, трапили ми на щасливий момент: дехто з молоді вибрався на прогульку в далекі пори і два ліжка немов ждали на нас. А крім цього, і вечеря і снідання, і обід і підвечірок. Наші консерви знову не прийшли до голосу і шановні читачі ще довго будуть ждати, заки вони до голосу прийдуть.

СОНЯШНЕ ДОЗВІЛЛЯ

Авто дуже добра річ, їзда ним дуже приємна штука, але як любо один-два дні відпочити від нього. Не чути гуку мотору, не підскакувати на резерватах доріг, не тремтіти за кожну корову, пса, чи гуску, що мов навмисне пхаються під колеса.

Сядеш собі на лавичку в городці, чи на зелену траву на поляні і ловиш гави по ясній синяві неба. Сонце вже серпневе, не пражить приском, а тільки припікає. Без страху можна наставити до нього лице і, замкнувши очі, мріяти про далекі краї, широкі моря і про добрих, усміхнених людей.

А припече сонце так, що вже годі, то йдеш на Рибницю, що хоч має таку дуже рибну назву, то Петро Холодний-Молодший тільки в уяві ловив щодня по кілька пестругів. Зате купіль прекрасна, на гуку і вгорі від нього. І не заходна, як у Черемоші і не затепла, як у Дністрі. Ціле населення вілли як весь день на ріці: як не мокне в хрустальній воді, то сохне на камінню. Під сонцем Косова, в атмосфері дому пп. Луцьких нема права почати племінну суперечку. Буковинці, галичани і наддніпрянці живуть поруч себе в ангельській згоді, буває навіть, що ходять разом на про-

Церква Різдва Пресвятої Богородиці у селі Криворівня, 1938 р.;
гуцули зі села Жаб'є над річкою Черемош, 1934 р.;
гуцульська хата у селі Жаб'є, 1934 р.
Косівський повіт
Станіславівського воєводства
(нині – Верховинський район Івано-Франківської області)

ходи і вертаються розсміяні та вдоволені – з околиці і з себе.

Нерідко можна почути:

– Він дуже симпатичний. Нема в ньому галицької зарозумілості.

Або:

– Вона нітрохи не позує. Хоч добра поетка, то любить і пожартувати, і не втратила жіночого чару.

Посилати б до Косова наших людей з різних земель! Сонце, Рибниця, проходи і атмосфера не одно вибили б їм з голови та навчили б дивитися на себе ліпшими, справедливішими очима.

ПОСУХА

Цього року, більш як коли, липень був посушний. Висохли рівчаки і джерельця, річки ледви слезили, а ріки ледви передирались між камінням. Може, й тому так мало було мужчин у горах. Може, й вони десь присохли і не могли рушити.

Де не приїхати – всюди страшна посуха на мужчин. Всюди на літніх корсах – «кружок дівчат як мак лелів», а тільки десь-не-десь бодяком хитався представник гіршої половини людства.

Оповідали мені, що якась пані з Познаня три рази за місяць зміняла пансіон. Але всюди стрічала ту саму обставину: брак мужчин. В останнім був один, але приступити до нього – ні гадки, бо був уже окупований давнішими мешканками.

– Бійтеся Бога! – нарікала перед власничкою пансіону. – За що я, властиво, плачу?! І чого я, властиво, тут цілий місяць трачу? Ані одного мужчини!

Кажуть, що розплакалася.

Мені здається, що цей випадок можна використати до зроблення маєтку. Постаратися спершу за кілька мужчин, хоч би тільки на показ. По два-три на пансіон, а відкрити з десять пансіонів, а оголосити в познанських чи варшавських газетах, а брати два рази більше, як звичайно...

Мав би всі пансіони повні, а при кінці вакацій і повну кабзу.

Вістка про приїзд якихось мужчин оббігла швидко Косів і підміські села. Другого дня ввечері, коло нашого місця постою, відбулася жіноча дефіляда моди, віку і росту, – на жаль, надармо; ми два були вже жонаті, а шофер заручений...

6

ДРУКАРСЬКІ ЧОРТИКИ

Заки рушуся автотом з Косова (читай: Москалівки!), мушу справити деякі друкарські чортики, що з'явилися на дорозі нашої прогульки.

В попереднім фейлетоні злий дух переніс Яблонів на дорогу Жаб'є–Косів і через те збаламутив не одного, хто хуртовками чи бодай хемічним олівцем зазначає шлях нашої їзди. Отже, спростовую: неправдою є, що на дорозі з Жаб'я до Косова можна здибати Яблонів, зате правдою є, що там можна в кожній порі дня і ночі подибати Яворів. «Мурованка» – слава з вина, яке пахне розводненим медом, – лежить коло Яворова, а не Яблонова, що отсим спростовую і прошу вибачення. Крім цього, в реченні: «...що коштувало так угорське...» має бути: «як угорське».

Цього другого чортика, я, властиво, не повинен подавати. В тім місці друкарська фарба трохи затерла друк і багато читачів додумалося правильно. Але роблю це для тих, які дістали фейлетон з дуже чітким друком.

На будуче прошу П. Т. Панів Коректорів помагати мені в поборюванні друкарських чортів – тієї язви, що переслідує друковане слово від часів пана Гутенберга.

А тепер до речі!

ПАНЯ

В Яворові є вирібніа гуцульських ліжників. Заїхали ми там, бо наш шофер «наміряв вступити в стан брачний» і тому хотів привезти з дороги якийсь мебелі до будучого гнізда.

Входимо до вирібні. Велика кімната, слабо освічена присліпкуватим каганцем. Усюди ліжники, вовна, вовна, ліжники.

І два станки.

Тільки один працює. За ним дві гуцулочки швидко-швиденько переволюкають вовняні нитки. А що переволючують кілька разів, то стиснуть їх до купи жердкою і частина ліжника готова.

Дивимося на їх жваві руки і думаємо: «Певно багато заробляють!»

– Дівчата, скільки ви заробите на місяць?

– Небагато! – відповідає одна, а зітхають обі.

– А скільки вам треба часу на один ліжник?

– Одній день.

За один день дві їх – один ліжник. На місяць – 24 ліжники!

– Скільки ж заробляєте?

– По дванацять золотих... І їсти.

– А що дають їсти?

– Та що!... – дивуються, що таке питання ставимо. – Кулешу тай молоко.

Виходить: кожна в них дістає за виріб одного ліжника 50 грошів.

– А як довго працюєте?

– Єк треба. Доки не виробимо. Від третьої, пів до четвертої рано до півночі.

– А хто є власником?

– Паня. –

Яка паня?

– Наша!

– А вона звідки?

– З Єворова.

Вибрали ми ліжник – торгуємо.

– Спустіть, то купимо!

– Ми не можемо. Недавно ми опустити, то потім нам стягнули з наших грошей.

– Хто?

– Паня. Вона може й опустила б.

А ми боїмося.

Не було ради. Заплатив шофер за мебелі вимагану ціну і ми поїхали.

А потім довідалися, хто така «паня». Гуцулка, що перейшла якимсь там способом на паню, а постарівшись, узялась до ліжничкового промислу. Інтерес, здається, не злий, про безпечальню тут не чували, а восьмигодинний день праці – міська байка.

Від досвітку до пізньої ночі стукає станок, жваві руки бігають, молоді груди вдихають вовняний пил і звичайний порошок, а за це все – 50 грошів. Щодня, хоч урвися, один ліжник «мус бути», бо так постановила – паня.

В ГУЦУЛЬСЬКІЙ ПАЛАТІ

Хто хоче бачити гуцульську палату, той хай зайде в Яворів і поза церкву, поза городи стежечкою вгору та вгору. А там спитає добрих людей:

– Куди до Корпанюка?

Добрі люди справлять і за півгодини ви станете перед гуцульською палатою. Кажу: «палатою», але це тільки гуцульська хата – різьбаря Корпанюка. Поставив він її недавно. Проєктував цю палату тисячелітній смак, будував сам господар. На високих підвалинах, з найдобрішого дерева, світяться золотом ялиці до сонця, всміхаються до гір. А ввійти в хату – яка різьба на сволоках та одвірках, яка цяцька кожне вікно! Стара кахлева піч з кониками, когутиками та старими австрійськими вояками.

А в світлиці музей. На столах гуцульські різьби: бочілочки, топірці, свічники, люльки, маснички... Не такі, як тепер з «холерниками» до міст мандрують. Тут ще різьблена бочілка діда славного Шкрібляка. Ні одного пацьорка, ні одної пластинки перломатки на ній. Темне грушкове дерево ціле в узорах, а з боків два мосяжні обручі.

Сам Корпанюк чогось нездужає. Ходить полегеньку, мов по хворобі. Але радо балакає, поясняє.

– Оце Шкріблякового діда, а оце Шкрібляка, а оце вже моє.

– А ця люлька? – питаю за гарну, але якусь турецьку, чи перську штуку.

– Це я купив у Косові. І небагато дав: дві касетки і десіть золотих.

Дивився я на старі, добрі зразки гуцульської різьби і сумну думу думав: як жадливо викривив, випачив її кепський смак несвідомих літників та інших аматорів!

До спокійного чудового орнаменту прийшли всілякі цяцьки і тепер кожну касетку треба добре стерігти, бо перша-ліпша сорока вхопить. За очі хапає, а за серце ні. «Помогли» в тім багато всілякі гуцульські школи різьби, бодай їх світ не знав! Далі-далі і справжні гуцульські галантні стратять смак та орієнтацію, що таке гуцульська різьба і що таке правдива краса.

– А зайдіть ще коли! – просив різьбар на відхіднім. – Або зайдіть до мене на літо.

Справді, розкіш була б помешкати в такій гарній, пахучій палаті, пожити з місяць далеко від гамору, пороху, те-

леграфічних дротів, газет, книжок й літників. Біда тільки, що до ріки далеко.

Ще довго видніла за нами чудова Корпаноюкова хата – як ми сходили вниз, до Яворова. Привітно всміхалась і просила не забувати...

Напевно не забудемо! Бо таких хат і таких різьб, як у ній, чимраз менше в наших горах.

7

МЕРАН

Ані в гадці мені, Ш. Читачі, пробиратися крізь провалля Карпат, мчатись долинами Закарпаття і пуштами Угорщини, дергитись горами Австрії, щоби заїхати до Мерану. Маємо ми свій Меран і до нього не треба переїздити через три держави. Снятин, Городенка, Устечко, Торське і вже Меран. Іншими словами – Заліщики.

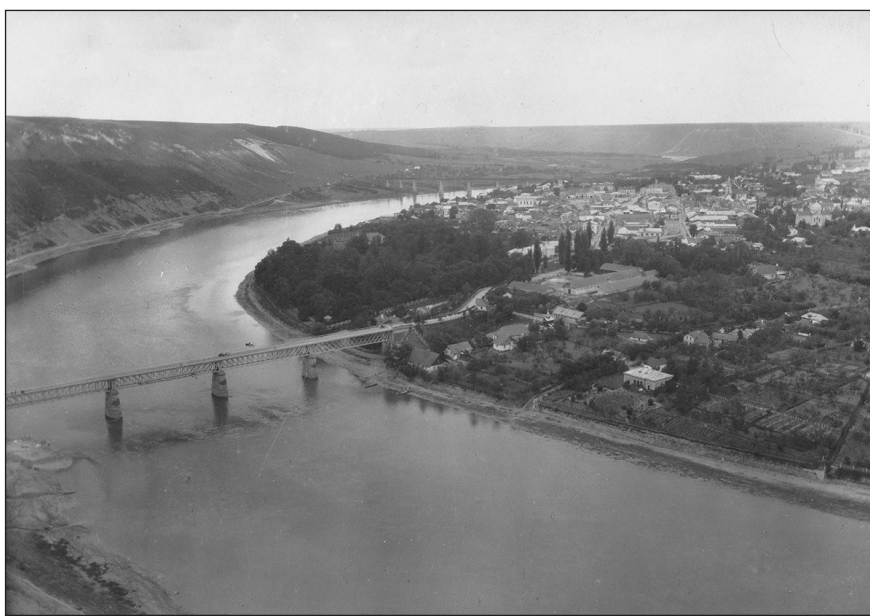
Лежить це містечко в ярі Дністра, має багато морелевих садів і вічну надію на каналізацію, славиться приємним кліматом і прикрою атмосферою (особливо, коли є душно!), стягає щороку велику скількість «варшавістів» і шкіру з кожного, хто приїде та уладжує прогульки на румунський бік і «свента вінобраня». Кажуть, що в Заліщиках дуже тепло. В 1928 році, коли всюди в Галичині мороз доходив до -35° , у Заліщиках було тільки 34° і... вітер. В літі бувають дні такі гарячі, що нагадують Жовкву, а навіть Перемишль з тією ріжницею, що тоді вітер не хоче повіяти і до соняшної жарі долучується ще своєрідний аромат самого містечка. Тоді дехто пріє, дехто мліє, а всі кажуть: «Меран!»...

Заїхали ми до нашого Мерану в пізній вечір і пристанули коло моста, безпомічні, як сирітки, не знаючи, куди податися, щоби захопити якусь квартиру на нічліг.

Але від чого знайомства! Піду, дуваю, питаю у пп. Долинських, де тут є який пансіон, а вони певно скажуть: «Чого вам шукати поночі за пансіоном?! От переночуйте в нас!». Я буду випрошуватися, мовляв, не хочу робити клопоту, але знаю: вони будуть настоюва-

Гуцули на ярмарку у місті Косів
Станіславівського воєводства
(тепер Косівського району
Івано-Франківської області),
1936 рік;
гуцул грас на дуді, 1930-і рр.

ти і – справа буде дефінітивно полагана. Йота в йоту так сталося.

Тому – як хто питає мене, чи Залішки дорога місцевість, – можу йому говорити тільки на підставі чужого досвіду, бо на підставі свого сказав би: нічліг, вечерея, снідання – задурно, а решта не знаю, бо виїхав.

МЕНЕ ЗАГНУЛИ

Правду сказати, не тільки мене, але і всіх бувших та теперішніх спортовців, і то там, де я не сподівався, і то так, що аж стидно признаватися.

За вечерею йшла розмова про це та про те.

Знаючи господаря дому як великого прихильника спорту, повів я розмову на копаний м'яч, плавання, ситківку, лещета і тим подібне.

– Я колись досить добре грав у м'яч – кажу.

– В котрім році? – спитав д-р Долинський.

– У 1911, 12...

– А я рівно двадцять літ скорше... На лещетах їздите?

– Маю лещета, але... не дуже.

– Шкода, гарний спорт. В 1890 році я в Кракові їздив дуже багато.

Ех, думаю собі, чекайте пане доктор, спробую вас взяти з іншого боку.

– Я мав дуже гарні висліди в диску. Навіть здобув мистецтво Галичини.

– Гарно – відповідає. – А які?

– 32 метри.

– Ну. Це не таке дуже.

– А в кулі 10 метрів.

– Середно...

– А в скоку в гору 1.56 метра.

Господар погладив сивий вус і легко посміхнувся...

– І це був рекорд?

– О, ні. Рекорд був далеко більший.

– Ну?

– Щось п'ять чи шість сантиметрів.

– А теперішній?

– Щось, чи не 1 м. 65 см.

Господар похилив голову, подумав і пішов до бібліотечної шафи.

**Панорама Заліщиків;
пляж над річкою Дністер;
фортеця Святої Трійці у
с. Окопи Борщівського повіту,
Тернопільське воєводство
(нині – Чортківський район
Тернопільської області),
1930-і рр.**

Хвилину нишпорив між книжками, врешті витягнув плік журналіст.

– О, «Пшеводнік Гімнастични» з грудня 1891! – сказав, вибираючи один зошит. Зараз вам щось покажу.

І показав.

В хроніці стояло чорне на білім: «Студент медицини Маріян Долинський скочив у Кракові клясичним стилем 1 метер 70 центиметрів».

Я очам своїм не вірив. У 1891 році досі непобитий рекорд.

– Пане доктор, це ж чудовий рекорд.

– Ну, ні. Це не був ніякий рекорд. Це тільки перше місце. Коли вже ніхто крім мене вище не скочив, то на тім і скінчилося. А ще одно: ми тоді скакали без крутіїства – підтягаючи ноги під себе, а не перекидаючи їх боком.

А за скоком угору йшло ще інше диво: той сам медик перескакував через чотири коні і робив над ними «сальтомортале».

Ясна річ, що після того я старався змінити тему розмови і вже не хвалив своїми осягами ні не хвалив чужих.

Зате потім не одна думка настирливо тиснулася в голову. А між ними: чому досі нема ніде занотованих цих осягів першого великого українського спортсмена?

ДВІ ПЛЯЖІ

Є в Заліщиках аж дві пляжі: до річних і до соняшних купелів. Одна з них наліво від моста, друга – направо, перша на піску під тінистими вербами, чи чимсь дуже подібним – друга під каменистим берегом на отвертім місці.

Коли липневе сонце смажить людей як вогонь солонину – народ шукає тіни і перша пляжа аж кишить. Коли ж прийде серпень і проміння вже тільки підігривають громадянина – більшість літників на другій пляжі.

Пишу літників, а думаю літничок, бо в Заліщиках, так як у Косові, чи іншій Ворохті, перевага жіноцтва просто подавляюча.

Поява якогось мужеського роду, навіть почвароватого, викликає і тут сензацію, а лица аж усміхаються на думку, що врешті є перед ким спрезентувати свій новий купелевий костюм чи свою відновлену церу.

Приїзжий народ – це переважно люди півночі, що перебубивши поїздом кількисот кілометрів на південь, вважають Заліщики вже недалеко коло Африки. Так собі спершу уявляють і мешканців Заліщиччини та дивуються, що їх шкіра зовсім не чорна. Зате їх самих, коли побули місяць у Заліщиках, без-

печно можна вважати за мешканок коли не Абісинії, то бодай... Палестини.

Щодо цього другого краю, то більша частина заліщицьких і загалом літничок не потребує аж опаловатися, щоби стати подібними до його мешканок.

Ми цілий ясний і теплий ранок просиділи на пляжі, оглядаючи... чудову околицю Дністра, бо на правду, крім крикливих костюмів населення, пляжі не представляло й для ока нічого цікавого. Адже навіть Бальзак не любив по-бальзаківського віку, а бальзаківський хоч і признавав, то не в кожному випадку.

8

НА КРАЙ СВІТА

Як легко, як швидко приходить лист із Америки. Напишеш і ще цього самого місяця дістанеш відповідь. А коли б так який Ліндберг згодився перевезти листи літаком, то за один тиждень була б відповідь. Минулого місяця дістав я листа від Степана Левинського з Харбіну. Я сів, відписав і за місяць мав уже відповідь в відповідь.

Тому, коли пишу про їзду на край світа, то це ні Америка, ні Манджурія, а... Збруч.

Така собі невеличка річка в Європі, на українській території, а спробуй перейти її! Вже не кажу ногами, а бодай письменно!.. Роки цілі ждуть люди по обох боках Збруча на відповіді і – ждуть даремно. Їхні листи кануть як у безвість...

З Заліщик на «край світа» дві години їзди авто, не рахуючи затримок і дефектів. Авто ввесь час суне, як по шкві, чудовою дорогою то понад Дністер, то розлогими полями Поділля аж до Козачівки, чи як дехто каже, до Козаччини, чи, як загалом відомо, до Окопів св. Трійці.

Прекрасна дорога!

В глибокім ярі гріється до сонця величезний вуж – Дністер. Виблискує срібною лускою, перекочуючись з боку на бік, то витягається, то ширшає, і суне в далечінь. На срібній поверхні то тут, то там зелені п'ятна. Це острівці на Дністрі. Порослі хащами, певно, скривають не одно гніздо диких качок, куликів, чи гусей, а може й не одно човенце пачкаря!..

Адже по другім боці вже Румунія – край виноградів, помаранч, низької валюти і – хабарів... Коли б так хоч один з тих острівців був нічий! Лежить – наприклад – на самій середині ріки і обидержави мають до нього претенсії, а погодитися не можуть. І тому вирішили: нічий.

От переїхати б на такий острівець, поставити там хату (на високій підмурівці!) і час до часу човенцем то сюди, то туди. А дошкулить щонебудь і денебудь – човенцем назад. Може бути таке Сан-Маріно, чи Андора, то може бути і самостійний острівець на Дністрі!

На жаль, поки що всі острівці порозбирані сусідами і ні на однім не можна заснувати незалежної монархії.

НА БОЛЬШЕВИЦЬКІЙ ГРАНИЦІ

В'їжджаємо в Козачівку – назва і вигляд мешканців підтверджують переказ, що тут поселені козаки, які робили колись військову службу в твердині св. Трійці. Село чисте, хати гарні, вулиці широкі – не диво: подоляки та ще козацького роду!..

Минаємо двір. На гук мотору вибігає якась невіста на сходки ганку, немов тільки ждала на нас. Як довідуємось пізніше, спритний власник двора уладив у своїй хаті пансіон і приймає прогульковців та літників. Околиця гарна, підсоння тепле і бездощеве, купіль добра, кавуни і виноград як не галицькі, то буковинські, дешевизна як звичайно в наших закутинах...

Але ми не на літнице, ні навіть на одноденний побут. Нам не цікаві обіди чи нічліги в двірським пансіоні, ми горимо охотою побачити отой другий світ, відгороджений китайським муром від решти Європи і всіх інших частей світа.

Перед станицею К.О.П.-у стійка здержує наше авто. Ревізія документів і запит: куди та пощо. Довідуємось, що на саму границю можна тільки під опікою якогось вояка. Підходить якась більша «риба» – старший десятник. Знову провірка документів, знову два питання: куди та пощо і заява, що тільки під опікою.

Просимо за опіку і старший десятник годиться посвятити свою особу до тієї цілі. Сідає в авто і дозволяє рушити.

Крізь цікаві, старі брами, що пам'ятають ще Козачівку як сильну твердиню, їдемо в сторону Збруча.

Докочуємось майже до самого берега.

Стоп! Висідати і дивитись, дивитись та розпитувати.

Большевицький беріг Збруча не далі як 100 кроків. Кидаю оком і бачу: на сіножатну виходять молоді люди – хлопці та дівчата і починають грати в відбиванку. Приглядаюся їм крізь далековид. Все молоде – п'ять хлопців, три дівчини. Хлопці в рубашках, дівчата в перкалевих яскравих суконках... Лиця всіх здорові, осмалені, усміхнені. Гра-

Сільська вулиця в Озерянах Боршівського повіту Тернопільського воєводства (тепер Чортківського району Боршівської міської громади Тернопільської області), 1938 рік

ють так завзято, що не звертають навіть уваги на нас. А згідно з усіма правилами людської психіки – повинні би. Подумати тільки! В іншій державі, в зовсім іншому світі гуде мотор, з авто висідають якісь буржуї, ходять, розглядаються, щось показують, а з другої сторони ніякого зацікавлення!..

Голим оком, на правду, заправлення не видно. Але коли подивитися крізь шкла, то не одна голова повертається на мить у нашу сторону. Тільки повертається незаметно, незначно, мов би боялася, щоб ми цього не завважили.

Ей! Панове большевики! Чи ви часом не видали таких інструкцій для своїх граничарів і їх родин?! Тяжко повірити, щоб вони були такі нецікаві з власної пильності! І чи та ціла відбиванка не є на те, щоб показати буржуазії згнилої Європи, що в вас і народ веселий, бо наїджений?!

Припускаю – ті, що грали в відбиванку, напевно, не голодують.

Напроти Козачівки – Ісаківці. Із за горба вистає декілька хат, а просто нас якийсь більший дім – ніби школа, ніби, приходство. Дивно, що майстри пропаганди і режисерії дозволяють на те, щоб у такому домі були вікна дошками позабавані.

Наліво від села – поля. Добре поорані і гарно управлені. Шукаю за людьми – ні духа. Виходжу на горбок і пускаю зір на друге село. Хати стоять, коло

хат видно кукурудзу, але плотів нема, а на подвір'ях ні пса. Аж ген-ген далеко котиться фіра зі снопами. З боку йде чоловік. Фіра зближається, то й можна чимраз ліпше бачити. Чоловік у колірній рубасі, з бородою...

– Чи є на другім боці селяни? – питаємо свого ангела-охоронителя.

– Є, але не тутешні. Українців виселили пятьдесят кілометрів углиб. Тут самі москалі.

Над самим берегом, там, де Збруч вливається до Дністра, – альтанка. Ціла розмальована в червоні та зелені паси.

– Чому червоні і зелені?

– Червоний колір, – це їх державний, а зелений – границя. Альтанка нічого собі, але... без тих «згідливих» красок.

Біля альтанки дошка до купання.

– Чи можна купатися в Збручі? – питаю старшого десятника.

– Можна, але треба вважати на границю. Можна дістати кулю.

– Від кого? Адже над берегом ні хвоста?!

– Большевицька сторожа в ямах сидить. Вона понад беріг не ходить. Але спробуйте зблизитись до їхнього берега – з місця стріляють.

ТРИ ЦАРСТВА – ОДИН НАРІД

Маєстатично котить свої води Дністер, спокійно вливається до нього Збруч. Здається, подібний образ як при уїстю Стрипи, чи Серету. Але яка страшна різниця! Тут збіглися три держави, близько-близенько, тільки рукою сягнути. Три держави, три різні законодавства, армії і валюти, а... один нарід.

Вечоріє. Сонце позолотило румунський бік Дністра і стадо білих овечок, що пасуться на пригорбі.

– Іване-е-е! А жени вже вівці-і-і!

Голос ластівкою переплигує на наш бік.

Коло нас, на польським боці хлопець косить траву, а дівчина кукурудзу ломить.

– Гануню! Я вже йду.

– Йди Михайле, я зараз приходжу.

На большевицьким боці ще тому кілька, може й два-три роки теж лунала така сама мова, Десь Іван кликав Михайла, або Гануня Василя.

Нині там Гріші та Авраами, Женічки, чи Естерки. Але пятьдесят кілометрів далі...

Кавказ, Сян, Прип'ять, Чорне Море, а ще й Тиса і Ужгород, і Мукачів... Що з того! Станьте, дорогі Родимці, на березі Збруча при його уїсті, або на горі в Карпатах на Стозі, а багато думок обсяде вашу голову, думок повчальних, але й прикрих та болючих...

Звечоріло... Треба було вертатися назад.

По дорозі до станиці К.О.П.-у розпитую опікуна про відносини на пограниччі.

– Думаю, тяжко тут людям?

– Чому? Вони мають повну свободу рухів! Але тільки до девятої вечором.

– А як є забава, весілля?

– Ну, то мусять або кінчити, або сидіти там до раня...

За Козачівкою на горбі – ще один погляд на якась большевицьке село. Тільки з одної хати курився дим...

9

ПОВОРОТНА ДОРОГА

Козачівка була останнім пунктом нашої поїздки. Звідси дорога – куди б не йшла – вела нас уже до дому.

«Іншим путем повернули» – як співається в коляді. Чортків, Бучач, Монастирська, Підгайці, Бережани і – знову Черче. Бо Черче, то так як бувало коршма при дорозі: чи сюди, чи туди, а вступити треба...

Фото: nac.gov.pl

ЗАПРОШУЄ «ГУЦУЛЬСЬКА СВІТЛИЦЯ»

*Надія КОПЕР,
начальник відділу рекреації
НПП «Гуцульщина»,
м. Косів
Івано-Франківської області*

Ще на початку функціонування Національного природного парку «Гуцульщина» виникла ідея створення в установі музею «Гуцульська світлиця», який би відображав побут, традиції і звичаї гуцулів. Все розпочалося з маленької кімнати в адміністративному корпусі парку, куди працівники приносили старовинні речі та оформляли експозицію. Пізніше «Гуцульську світлицю» було перенесено до Науково-просвітницького центру парку, відомого серед відвідувачів Косівщини своїми кімнатами-музеями природи, колоритною альтанкою у формі глечика, приміщеннями, де розводять коней гуцульської породи.

Однак музей потребував оновлення, впровадження сучасних інтерактивних елементів задля приваблення відвідувачів, зацікавлення, у першу чергу, дитячої аудиторії та гідної презентації унікальної спадщини Гуцульщини. З пропозицією оновлення музею ми звернулися до фахівців своєї справи, митців Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв, котрі з радістю погодилися на співпрацю. Ними була розроблена нова концепція та візуалізація музейного простору. Спільні напрацювання у вигляді проекту «Гуцульська світлиця – сучасна інтерпретація культурної спадщини» були підтримані Українським культурним фондом. І упродовж чотирьох місяців тривали роботи з оновлення музею за підтримки УКФ.

За цей час зроблено надзвичайно багато. Зокрема, повністю оновлено інтер'єр музею у етностилі деревиною, придбано експозиційне обладнання, меблі, обладнання для майстер-класів (ткацький верстат, прядку), велику кількість ткацьких виробів, керамічні тарелі із косівським розписом та кахлі

для печі, гуцульський чоловічий та жіночий стрій, телевізор для демонстрації сюжетів про Гуцульщину, її ремесла, побут, звичаї. Для промоції світлиці створено Фейсбук-сторінку, зібрано колекцію творів сучасних майстрів та багато іншого.

2 листопада 2023 р. у Науково-просвітницькому центрі НПП «Гуцульщина» відбулася презентація «Гуцульської світлиці» – сучасного музейно-креативного простору. В цей день мали за честь вітати поважних гостей – представників духовенства, обласної та місцевої влади, громадських організацій, закладів освіти, туристичних агентств та медіа, майстрів і художників Косівщини, лідерів думок в царині збереження та відтворення культурної спадщини краю.

Щиро вдячні усім, хто до нас завітав, за позитивні відгуки та високу оцінку нашої роботи, за впевненість у тому, що зроблено справді потрібну і корисну справу, яка буде ще багато років слугувати для збереження та популяризації культурної спадщини, посилення туристичної привабливості Косівщини!

Щиро запрошуємо усіх до оновленого музейно-креативного простору «Гуцульська світлиця». Тут ви зможете оглянути твори сучасних майстрів, помилуватися унікальною косівською керамікою, неповторною різьбою по дереву, оригінальними ткацькими виробами, чудовими писаночками, гуцульським строєм та прикрасами. Взяти участь у різноманітних майстер-класах, зокрема, навчитися ткати на верстаті, прясти, вишивати, робити вибірку та виготовляти різдвяного павука. А ще – окремі експонати нашого музею (ткацький верстат, прядка, чоловічий та жіночий гуцульський стрій, кахельна піч), відображені у доповненій реальності. Скориставшись QR-кодами, ви зможете побачити ці предмети у 3D зображенні, а також переглянути відео процесу виробництва кахлів для печі. 3D експозиція буде надзвичайно цікавою для молодих людей, які ні на хвилину не бажають розлучатися зі смартфоном.

Тож ласкаво просимо: відпочивайте душею та надихайтесь на творчість у нашій «Гуцульській світлиці»!

Див. стор. 122-123

1,2,3,6,9,12. Скарби «Гуцульської світлиці»: косівська кераміка, сучасний гуцульський стрій, ткацький верстат для виготовлення килимів, верет та проведення майстер-класів з ткацтва, стіл для проведення майстер-класів, вітрина та куфер, самопрядка, старовинне обладнання для вичісування вовни та намотування нитки, желізко, тканий килим і верети, кахельна піч, різьблені тарелі, бартка, вироби боднарства та кераміки.

4. Освячення «Гуцульської світлиці» отцями Романом ІВАНЮЛИКОМ (УГКЦ) та Василем ПАВЛЮКОМ (ПЦУ) у день відкриття.

5. Майстер-клас із вибірки під керівництвом Оксани Гордійчук (зліва), викладачки Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ.

7. Зліва направо: директор НПП «Гуцульщина» Юрій СТЕФУРАК, заступник начальника управління – начальник відділу культури і мистецтв управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської ОДА Мирослава КОРНЕЛЮК, голова Косівської РДА Наталія КУЧМА, голова Всеукраїнського товариства «Гуцульщина» Дмитро СТЕФЛЮК.

8, 11. Під час урочистого відкриття «Гуцульської світлиці».

10. Любов СВІРИД – учасниця майстер-класу з вибірки.

КРАСА І ВЕЛИЧ «ГУЦУЛЬСЬКОЇ СВІТЛИЦІ»

Світлини Надії КОПЕР

ШАНА ВИДАТНОМУ СИНУ ГУЦУЛЬЩИНИ І УКРАЇНИ

ПОСТАТІ

*Марія ПОРОХ,
членкиня Клубу інтелігенції
імені І. Пелипейка та РО
«Просвіта» у м. Косів
Івано-Франківської області*

17 ВЕРЕСНЯ 2023 р. виповнилося 170 років від дня народження відомого письменника, перекладача, етнографа, публіциста, видавця, журналіста, одного із фундаторів першої української політичної партії, дійсного члена НТШ, громадсько-політичного діяча II половини XIX – початку XX ст. Михайла Павлика (17.09.1853-26.01.1915).

М. Павлик народився 17 вересня 1853 року в селі Монастирському, яке тепер є частиною гуцульського Косова. Життя його, важке і нужденне, протривало 62 роки – чимало зазнав арештів, еміграції, ув'язнень, різних випробувань, які він стійко переносив.

На жаль, пам'ять про Михайла Павлика належно не пошанована нашою державою, за незалежність якої він так пристрасно боровся...

У Косові пам'ятають і шанують письменника. На Монастирському його іменем названо вулицю, на хаті його батьків дві меморіальні дошки, які встановлені за ініціативою Анни Богдан – голови Косівської районної організації «Союз українок», у 1973 році у сквері напроти школи мистецтв відкрито пам'ятник М. Павлику (автори А. Пиляк, В. Жигулін, скульптор Микола Обезюк). Пам'ять про письменника зберігають Косівський ліцей № 2, що носить його ім'я, та музей, який створений тут. Косів'янин Володимир Костюк захистив дисертацію на тему громадсько-політичної діяльності Павлика, видав монографію. В 1993 році заснована районна премія Михайла Павлика, першим лавреатом став громадський діяч, письменник Богдан Радич. Шкода, що наша районна премія дуже швидко припинила своє існування.

Клуб інтелігенції, Союз українців Косівщини також трепетно і бережно ставляться до постаті Михайла Павлика. Стараннями цих громадських організацій проводилися конференції, літературні читання. Завдяки Анні Богдан і нашим косівським землякам у Львові приведена в належний порядок могила Михайла та Анни Павликів, похованих поряд на Личаківському кладовищі, яка була вкрай занедбана.

Згідно з Постановою Верховної Ради цей ювілей в Україні відзначають на державному рівні. 2023 рік проголосили Роком Михайла Павлика, в рамках якого відбуваються ювілейні святкування в багатьох містах і селах, творчі зустрічі, семінари, конференції в університетах, закладах освіти і культури.

Заходи на державному рівні провели науковці Інституту франкознавства НАН України на батьківщині ювіляра в м. Косові, де з 30 червня по 2 липня 2023 року проходив всеукраїнський науковий симпозіум «Творець нового культурного українства», приурочений до 170-річчя Михайла Павлика.

Косів'яни також не залишилися осторонь цієї справи. Координаційна рада Клубу інтелігенції ім. І. Пелипейка та члени правління РО «Просвіта» розробили пропозиції щодо плану проведення заходів до ювілею нашого земляка, які схвально були підтримані відділом освіти Косівської об'єднаної територіальної громади, відділом культури і туризму Косівської територіальної громади, Косівською районною військовою адміністрацією, Косівською організацією Національної спілки письменників України.

З метою гідного вшанування пам'яті письменника, за участю навчальних закладів та громадських організацій Косівщини, 15-16 вересня відбулася науково-практична конференція «Михайло Павлик: «Я від вас ніколи нікуди не йшов», присвячена його 170-річчю.

День похмурий, але на серці – тепло, бо біля пам'ятника М. Павлику – багатолюдно. Тут, із кошиками квітів, прикрашених жовто-блакитними стрічками, зібралися представники влади, письменники, журналісти, освітяни, учні, студенти, викладачі Косівського коледжу та інституту декоративно-прикладного мистецтва, гості міста, – ті, кому не байдужа історія нашого краю, його видатних особистостей, котрі прославили Косів і Гуцульщину не тільки в Україні, але й далеко за її межами.

Відкрила і вела першу частину заходу режисерка Косівського районного Будинку культури Оксана Шкрібляк. З привітальним словом до учасників ювілейного зібрання звернулася Наталія Кучма – начальниця районної військової адміністрації. До пам'ятника лягають квіти.

Святкування продовжувалося у Косівській школі мистецтв, у Косівському музеї народної творчості Михайла Струтинського, в одному із залів якого під керівництвом директорки Романи Струтинської розгорнута експозиція музею Павлика.

Присутні насолоджувалися літературними читаннями творів Михайла Павлика, із захопленням слухали уривки із есеїв, написаних старшокласниками. Васирина Сеняк – заслужений вчитель України, вчителька української мови та літератури Косівського ліцею ім. І. Пелипейка, ділячись досвідом залучення учнівської молоді до дослідницької роботи на прикладі вивчення життя і творчості Михайла Павлика, зазначила, що всі роботи індивідуальні, різноманітні за змістом, але по своєму цікаві, заслуговують уваги. В одному із есеїв читаємо: «...Спадщина Павлика потребує систематизації нового, сучасного осмислення і гідної оцінки», що наводить на думку про те, що в майбутньому з'явиться не одне наукове дослідження молодих науковців. Хай Вам

щастить, молоді дослідники! Всі есеї передано у фонд Музею.

Роман Печижак – начальник відділу культури і туризму Косівської територіальної громади нагородив дипломами і книгами переможців районного конкурсу творчих робіт, присвяченого 170-річчю від дня народження українського письменника і громадсько-політичного діяча Михайла Павлика, серед яких Ангеліна Баб'юк, Марина Копчук, Яна Свирид, Паскуале Катанія, Олег Соломка, Анастасія Павлюк, Роксолана Погрибенник, Софія Тарасюк, Іван Пророчук.

Учасники зібрання та Наталія Кучма оглянули експозицію музею Михайла Павлика, виставку творчих робіт, присвячену цій знаменній даті, підготовлену викладачами (Уляною Палагіцькою, Вікторією Савчук, Ярославом Кифорук) та учнями відділу образотворчого мистецтва Косівської школи мистецтв. Увагу присутніх привернули живописні полотна Антона Григорука, першого засновника цього відділу, які в експозиції виставки розкрили високу майстерність автора, тонке сприйняття природи, любов до землі, на якій ми живемо. Відвідувачі із захопленням слухали змістовні і цікаві екскурсійні розповіді викладачок школи мистецтв Світлани Крицкалюк і Уляни Палагіцької.

У концертному залі школи мистецтв робота науково-практичної конференції продовжилася.

Зал заповнений. На сцені портрет Михайла Павлика роботи студентки, випускниці Косівського фахового коледжу прикладного та декоративного мистецтва Софії Романової.

Велик захід заслужений працівник освіти України, письменниця, членкиня НСПУ, НСЖУ, Аделя Григорука та поет і прозаїк, голова Косівської організації НСПУ Василь Шкурган.

Присутні хвилиною мовчання вшанували всіх, хто загинув у боротьбі за Незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

Початок науково-практичної конференції «Михайло Павлик: «Я від вас ніколи нікуди не йшов», 15 вересня 2023 р., м. Косів; фото на згадку біля пам'ятника М. Павлику

Миттєвості науково-практичної конференції, присвяченої 170-річчю Михайла ПАВЛИКА

З вітальним словом виступила Оксана Мельниченко – депутатка Івано-Франківської обласної ради від Косівщини.

Наукова координаторка Аделя Григорук передала щирі слова-вітання всім учасникам конференції від голови Національної спілки письменників України Михайла Сидоржевського, голови Івано-Франківської обласної організації Євгена Барана, заступника голови Національної спілки письменників України Ярослава Ткачівського, директорки Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Івана Франка, заслуженого працівника культури України Людмили Бабій, письменника, докторанта Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника Миколи Васильчука, які, на жаль, не змогли бути присутніми на цьому широкому дійстві.

Конференція проходила згідно складеної програми, але у зв'язку з траурним днем відмінено та перенесено тематичний концерт учнів та викладачів Косівської школи мистецтв, присвячений ювілейній даті.

Роман Стеф'юк – директор Косівського фахового коледжу прикладного та декоративного мистецтва ЛНАМ, презентуючи портрет Михайла Павлика (сюжетно-тематична композиція – за словами Р. Стеф'юка), виконаний студенткою, випускницею Софією Романовою під керівництвом дипломного керівника Павла Мороза – відомого живописця, іконописця, зазначив: «Щиро радію, що Косівський фаховий коледж не залишився осторонь пошанування 170-ї річниці від дня народження Михайла Павлика. Упевнений, що презентований портрет, виконаний у відділі художнього розпису, займе достойне місце у стаціонарному музеї великого Українця!»

Розповіді про багатогранність особистості Михайла Павлика, про його творчість, важливу роль у суспільно-громадському й політичному житті

Галичини того часу – все це високопрофесійно викладено у доповіді письменниці, літературознавиці Аделі Григурок «Михайло Павлик – фундатор українського національно-духовного відродження останньої третини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст.».

Кандидат історичних наук Володимир Костюк представив присутнім підготовлений примірник бібліографічного покажчика «Михайло Павлик (1987-2023): до 170-річчя від дня народження». Сам доповідач у фонд музею Михайла Павлика передав свої роботи: монографію «Громадсько-політична та наукова діяльність Михайла Павлика (1874-1915 рр.)», програму науково-практичної конференції «Михайло Павлик – видатний син нашого краю» до 150-річчя від дня народження (2003), доповіді «Михайло Павлик і громадське суспільство» (2003), «Видатна постать в історії України» до 160-річчя від дня народження (2013), брошуру «Листи М. Павлика в архіві Гувера» (2004).

Цікавим і змістовним був виступ завідувача сектору обліку Косівського музею народного мистецтва і побуту Гуцульщини Юрія Джуранюка про суспільно-політичну діяльність Анни Павлик (сестри Михайла Павлика).

Присутні з цікавістю сприймали невідомі факти із особистих сторінок життя Михайла Павлика у спогадах сучасників, якими доповнювала тему Юрія Джуранюка Анна Богдан.

Василь Шкурган, розповідаючи про поезію гуцульським діалектом, зазначив, що цей діалект є дотичним до творчості М. Павлика.

Не залишилися поза увагою виступи директора Косівського ліцею №2 ім. Михайла Павлика Богдана Фокшея і вчительки української мови та літератури Розтоківського ліцею Кутської селищної ради Мирослави Пастух, які, на прикладі своїх ліцеїв, висвітлили питання вивчення творчості Михайла Павлика, дослідження його літературної та наукової спадщини в освітньому процесі в закладах загальної середньої освіти.

Слушним і доречним був виступ Василя Гостюка, педагога, члена Національної спілки письменників Укра-

їни, про історичний шлях музею Михайла Павлика. Вперше музей Михайла Павлика відкрито в 1967 році, у будинку колишнього староства, завдяки старанням директора школи І. Михайлюка. Через декілька років експонати музею переносять у середню школу № 1. Багатий музей, створений в 1967 році, грубо кажучи, розграбовано. Щоправда, знищено не всі експонати, рештки передано Косівській філії Коломийського музею Гуцульщини. Завдяки турботам Юрія Джуранюка вони були збережені і передані директору Косівського ліцею № 2 Василю Гостюку. До речі, саме з ініціативи В. Гостюка ліцею присвоїли ім'я Михайла Павлика, створили кімнату-музей, вона зареєстрована в області як Музей М. Павлика. Це перший музей на Косівщині, який увіковічне пам'ять про Михайла Павлика.

Пан Василь наголосив, що експонати, які напередодні ювілейного святкування тимчасово передали школі мистецтв, обов'язково слід повернути ліцею і далі поповнювати наявну музейну збірку експонатів про життя і творчість Михайла Павлика книгами, фотоматеріалами, творами українських письменників, роботами учнів, присвяченими нашому видатному землякові.

Перший день заходу закінчився одностайним ухваленням учасниками науково-практичної конференції її резолюції, рішення якої довели до відома державним, науковим, навчальним й громадським інституціям.

Аделя Григурок, завершуючи конференцію, щиро подякувала всім, хто долучився до проведення цього ювілейного заходу, зокрема: Косівській районній військовій адміністрації – голові Наталії Кучмі, відділу культури і туризму Косівської територіальної громади – начальнику Роману Печижаку, Косівській організації НСПУ – голові Василю Шкургану, Івано-Франківському обласному державному центру туризму і краєзнавства учнівської молоді – завідувачу відділу Юрію Ласитчуку, методисту Володимиру Козьменчуку, Косівському ліцею ім. І. Пелипейка – директору Віктору Барчуку, вчительці української мови та літератури Василіні Сеняк, Ко-

сівському ліцею ім. Михайла Павлика – директору Богдану Фокшею, упоряднику музею Василю Гостюку, учням і викладачам, а також і Косівській школі мистецтв – директору закладу Дмитру Обушаку, завучці Ельвіні Звиздарик, викладачам школи – Світлані Кричкалюк, Вікторії Горбань (оформлення сцени), Христині Хім'як (мультимедійний супровід), Петру Полагнюку – звукооператору, викладачам та учням відділу образотворчого мистецтва.

Програма конференції, крім доповідей та виступів, містила розмаїту, пізнавальну, мистецько-культурну й екскурсійну частину.

16 вересня була здійснена краєзнавча експедиція «Стежками Михайла Павлика», яка розпочалась біля пам'ятника М. Павлику і охопила усі локації, зв'язані з його іменем. Гуртківці творчої групи «Гуцульщина» Косівської філії Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді під керівництвом завідувача відділу Юрія Ласитчука та методиста центру Володимира Козьменчука разом з учасниками ювілейного святкування поклали квіти до пам'ятника Михайлу Павлику, відвідали музейну експедицію М. Павлика, оглянули виставку творчих робіт учнів Косівської школи мистецтв, ювілейну виставку «Мислитель, письменник, гуманіст» в Косівській центральній міській бібліотеці, провели літературні читання. Закінчилась експедиція відвідуванням обійстя родини М. Павлика на вул. Павлика, де зараз проживає племінник Михайла Павлика Богдан Бович, екскурсією до сірководневого джерела на скалі г. Зіняків Верх, місцини, де любив бувати М. Павлик.

...Віриться, що настане час, коли Павлик повноправно повернеться в Україну, в рідне місто. Повернеться повістями з косівського побуту, листами-звітками про пережите й передумане, соціальними програмами облаштування різних сторін життя в своїй незалежній країні, яка так важко долає труднощі власного становлення, а тепер бореться з російським окупантом за своє державне існування.

НА БЕРЕГАХ ЧЕРЕМОША, ВИЖЕНКИ І СІРЕТУ

ПРИРОДНІ І КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ ГІРСЬКОГО КРАЮ

*Марина КИСИЛИЦЯ,
редактор газети
«Вижницькі обрії»,
голова Клубу творчої інтелігенції
Вижниччини «Німчич»,
Чернівецька область*

МІСЬКА РАТУША. У центрі Вижниці, на площі Ринок розташована двоповерхова споруда міського магістрату зі стильною декоративною башточкою. Ратуша була побудована на початку ХХ століття. Увесь час будівля виконувала адміністративні функції, зараз в ній розташовується міський суд.

ЦЕРКВА СВ. МИКОЛАЯ. У Вижниці знаходиться храм Св. Миколая, виконаний в нетиповому для Буковини стилі бароко. Миколаївська церква побудована в 1924 році, і спочатку мала інші куполи. Її нинішній вигляд – результат реконструкції після пожежі, яка сталася в 1961 році в результаті попадання блискавки. Знищені пожежею куполи пізніше були відновлені в старообрядницькому стилі.

БУДИНОК АННИ МОСКВИ – ГОЛОТИ. Будинок – колишній заїжджий двір – розташований у м. Вижниця на вул. Р. Шухевича, 13. Збудований у другій половині ХІХ ст. Тут розміщувалися магазин (склеп) та кімнати для постояльців. Будівля відома тим, що в часи Австро-Угорщини була сво-

єрідним Будинком творчості, де тимчасово перебували діячі культури, письменники та науковці. У 1884 р. тут зупинявся Іван Франко під час подорожі Буковиною. Він вивчав документи, записував спогади, пісні та легенди про легендарного опришка Олексу Довбуша та керівника селянського повстання Лук'яна Кобилицю. Влітку 1901 р. поетеса Леся Українка разом з етнографом К. Квіткою відвідала Вижницю і теж перебувала в будинку Москви-Голоти. На початку ХХ ст. тут гостювали письменники Михайло Коцюбинський та Ольга Кобилянська.

Помешкання Москвів було затишним місцем для відпочинку, душевного спокою, спілкування з творчими людьми за філіжанкою кави, іменного рому, його привозили з Відня, а тут розливали у крамниці, яку І. Франко назвав «Руським склепом». Охочі могли скористатися бібліотекою рідкісних книг. «Про Вижницю, певно, не кождий чував. А Вижниця то ж не дурниця», – писав І. Франко під враженням від чергового перебування в місті в 1905 році у родини Москвів. Збереглась стара вивіска трьома мовами – українською, німецькою та польською, що повідомляє про торгівлю змішаними товарами у крамниці «Gemicht Waren handlung» – «Gandel towarow mieszanuch» – «Торгівля змішаними товарами». Збереглась і етикетка фірмового напою з такою назвою:

«Рум Ямайка». Анна Москва, Вижниця – над Черемошем».

МУЗЕЙ КОЛЕДЖУ ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА. Музей Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В. Шкрібляка відкритий до 60-річчя навчального закладу, названого на честь знаменитого різьбара по дереву, який викладав тут з 1905 року.

Вижниччина відома художніми народними промислами. Місцеві жителі дотримуються предковичних традицій і звичаїв, а Вижницький коледж прикладного мистецтва імені В. Шкрібляка гідно продовжує все те безцінне, надбане віками.

У музеї можна побачити неперевершені творчі роботи студентів та викладачів. Унікальні витвори з дерева, металу, гобелени і вишиванки, сучасний одяг з елементами автентизму милують зір відвідувачів. Роботи виконані на високому художньому та технологічному рівні, вражають своїм колористичним розмаїттям. Вони наповнені духом віри в майбутнє, в багатство рідного краю.

Експозиція налічує 23 тисячі експонатів. Представлені кращі дипломні роботи випускників коледжу: художня обробка дерева, ювелірне мистецтво, ковальство, художнє ткацтво, вишивка, моделювання одягу та інше. Частина робіт можна придбати. У фондах музею коледжу зберігаються понад 600 експонатів дипломних та кращих семе-

стрових робіт: це жіночі блузи, чоловічі сорочки, серветки, рушники, доріжки, скатертини тощо.

МУЗЕЙ-САДИБА НАЗАРІЯ ЯРЕМЧУКА. Розташований на околиці містечка Вижниця, в присілку Рівня. Створений в батьківському домі, де пройшли дитинство і юність Назарія Яремчука, його сестри Катерини. Вона назвала музей на честь однієї з найвідоміших пісень співака – «Смерекова хата». Сам будинок є зразком типової хати буковинського селянина. Міцний, одноповерховий, з високим дахом, що імітує крутизну схилів навколишніх гір. Зберігся фактично в первозданному стані.

За садибою доглядає старша сестра Катерина Назарівна, яка з радістю розповідає відвідувачам про брата, який був порядною, гостинною та доброю людиною. В музеї можна побачити сімейні реліквії родини Яремчуків, фотографії та особисті листи видатного маестро, журнальні та газетні статті, зібрана дискографія «Лелека з України», нагороди.

Відвідувачам буде цікаво оглянути вишиванки знаменитого співака, його сценічні костюми та святкову сорочку, вишиту матір'ю старовинною технікою низинки, пройтися маршрутом «Назарова криниця».

ДЕРЕВ'ЯНИЙ ХРАМ СВ. ДИМИТРИЯ СОЛУНСЬКОГО. Розташований на західній околиці міста Вижниця, в присілку Рівня. Побудований в 1883 році у стилі народної архітектури дерев'яних церков Гуцульщини по той бік Черемошу (Івано-Франківська область), але відрізняється від них значним виносом бічних прибудов нефів та відсутністю критої галереї (опасання). Церква тризрубна, триверха, її стіни з прямокутними вікнами, пофарбовані у блакитний колір, дах покритий бляхою. Над нефом розташований центральний восьмигранний масивний купол. Крім центрального купола, у вівтарній частині і над бабинцем бачимо куполи, менші за розміром. Різноманітність силуету церкви надає їй розташування на схилі пагорба, внаслідок чого підмурки мають неоднакову висоту.

Музей Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В. Шкрібляка; пам'ятна табличка на фасаді будинку Анни Москви-Голоти

Дмитрівська церква; музей садиба Назарія Яремчука

Зараз інтер'єр храму повністю осучаснений, за винятком окремих елементів іконостасу, Царських Воріт та куполів. Стіни зсередини обшиті свіжим деревом. Збереглися чотири старі автентичні хрести. Поряд стоїть сучасна дзвіниця, складена з євробруса, та невелика капличка.

Дмитрівська церква – видатна пам'ятка дерев'яної гуцульської архітектури місцевого значення, яка, на жаль, не потрапила до переліку архітектурних пам'яток державного значення.

МИХАЙЛІВСЬКА ЦЕРКВА КІНЦЯ ХІХ СТ. Розташована у місті Вижниця, на вулиці Лук'яна Кобилиці. 1867 року її попередницею була дерев'яна церква Святої Параскеви, яка у 1930 році перенесена до сусіднього села Багна, де вона стоїть і нині. У 1910 році розпочалося будівництво мурованого храму. Однак через війну та наступну економічну кризу будівельні роботи затяглися майже на півтора десятиліття. Спорудження церкви завершено 1924 р. архітектором Генріхом фон Ковським, в тому ж році її і освячено.

Оригінальний православний храм святого Михайла вирізняється архітектурою в нетиповому для буковинських церков стилі – неobaroko. Її теперішній вигляд – результат реконструкції після пожежі, яка сталася в 1961 році через потрапляння блискавки. Знищені пожежею куполи пізніше, вже у 1990-х роках, були відновлені. Внаслідок проведення ремонтних робіт верхи храму стали низькими, дещо приплюснутими, з куполами у стилі релігійної течії старообрядців. До пожежі церква мала зовсім інший вигляд та інші куполи.

Незважаючи на втрату свого автентичного вигляду, церква увійшла до переліку тринадцятиох найкрасивіших храмів Буковини, належить до пам'яток архітектури місцевого значення. Характеризується оригінальністю архітектурного вирішення, адже вона єдина на Буковині позначена елементами модерну, хрестоподібна у плані, обнесена невисоким кам'яним муром, який, ймовірно, є старішим за сам храм. На території стоїть стінова п'ятиколонна дзвіниця.

КОСТЕЛ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ XIX СТ. Зведений у Вишніці 1876 р. у неоготичному стилі коштом тодішнього місцевого магната вірменського походження Григорія Айваса, за чутками, шалено закоханого в красуню-польку. Згідно з історичними даними, його збудували на місці старого дерев'яного храму, який був споруджений ще у 1812 р. польськими переселенцями на землях, наданих їм тогочасною Австро-Угорською імперією для колонізації, окультурення і полонізації карпатської глибинки. Святиню освячено 1887 року. Будівля стоїть на підвищенні, неподалік історичного центру міста. Виконана у формі римського хреста, є базилікою у плані без виступів, над бабинцем височіє чотирікутна дзвіниця, увінчана загостреним восьмигранним дахом з хрестом. У тильній частині – гранчаста апсида, де міститься вівтар. Центральний фасад будівлі прикрашений невеликими сходами. Бічні фасади костелу декоровані високими псевдоколоннами. Світло в приміщення проникає через характерні готичні вікна – довгі і високі, які забезпечують не тільки освітлення, але і створюють належне враження. Римо-католицький храм збудовано таким чином, що його високу вежу видно майже з усіх куточків міста.

ІСТОРИЧНА АЛЬТАНКА-СКЛЕП. Загадкова напівзруйнована каплиця схована серед дерев на пагорбі у місцевості, яку вишнічани називають Судилів.

Саме на цій історичній горі, звідки відкривається гарний краєвид на довколишні землі, збереглися руїни загадкової каплички, фундаментом якої служить сплюндрований склеп. За переказами старожилів, які, щоправда, не підтверджені архівними матеріалами, наприкінці 30-х років минулого століття каплицю збудував нотаріус Вишніцького повіту Вільгельм Крюгер. Він також займався торгівлею, мав крамницю. Це була заможна людина, йому належали ліси довкола Вишніці. Збудував красивий будинок, що зберігся на нинішній вул. Лук'яна Кобилиці, 2, який є однією з архітектурних окрас Вишніці. Подейкували, що пан Крюгер сховав у склепі скарб, але чи вдалося його знайти, ніхто не знає.

У Крюгера була дружина-українка. Вони дуже кохали одне одного, але дітей не мали. Тому, за однією з версій, знатний і заможний Вільгельм Крюгер побудував власний склеп, а над ним – каплицю, щоб у такий спосіб увіковічнити пам'ять про себе та дружину.

ПАМ'ЯТНА КАПЛИЦЯ, СПОРУДЖЕНА НА ЧЕСТЬ 75-РІЧЧЯ БУКОВИНСЬКОГО ВІЧА. Всі, хто приходить сюди, мимоволі згадують історичні події минулого сторіччя. На Вічовому майдані у Чернівцях раз і назавжди виголосили вимогу соборності, яку виборював народ Української держави. Саме в цей день Буковинське віче проголосило акт державного самовизначення українського населення Буковини і закликала до єдності нашого краю з матір'ю – Україною.

До згаданої події безпосередньо причетні жителі Вишніці та навколишніх сіл. У цей день, паралельно з віче у Чернівцях, таке ж дійство відбулося і на березі річки Виженки, нині – Вічевий майдан. Люди одностайно проголосували за Самостійну Соборну Україну.

ЦЕРКВА СВ. ІОАНА СУЧАВСЬКОГО. Розташована на пагорбі в центральній частині села Виженка, домінує над долиною однойменної річки. Поруч з нею – цегляна дзвіниця.

Історико-культурна пам'ятка дерев'яної архітектури національного значення – церква св. Іоана Сучавського – один з найяскравіших зразків буковинського дерев'яного храму перехідного типу – від хагнього до одноверхого. Зведена 1792 р., залишилася фактично незмінною, за винятком невеликої рубленої ризниці, прибудованої до південної стіни вівтаря наприкінці XIX ст., а також каркасного притвору прямокутного в плані форми, облаштованого в першій половині XX ст. на захід від бабинця. У 1970 р. проведено комплексну реставрацію споруди, що не лише сприяло відновленню первісного вигляду пам'ятки, але й підвищило рівень її цілісності та завершеності.

Дзвіниця – прямокутна в плані, невелика цегляна будівля, що розташована на південний захід від церкви. Головніми архітектурними акцентами пам'ятки є три високі аркові отвори дзвонів, а також пластичний гонтовий дах традиційної двосхилої форми.

КАПЛИЧКА З НАПИСОМ ПРО ВІДМІНУ КРІПАЦТВА. Найбільшою архітектурно-історичною цікавинкою села Виженка є вкрита гонтовим дахом кам'яна капличка, що розміщена біля Миколаївської церкви. Ймовірно, вона була побудована на початку XIX ст. на честь відміни кріпосного права в Австрійській імперії. На фасаді споруди є напис старовинною руською мовою про важке життя під панщиною. Напис, виконаний невідомим автором, дуже важко розпізнати сучаснику. Він є закликом крізь віки поневоленого австрійськими феодалами українського селянства і розповідає про важку долю кріпаків напередодні скасування панщини: «Браття милі! в р. 1820 толоки, ліси і всі добра були людські .р. 1822 інженери записали ляхам, а люди о том ни розуміли ляхам мусили кожен робити 3 дні на тиждень панщини, як не прийшов на панщину то давали 50 до 70 буків що кров ішла 1848 р. 15 мая знесена панщина. 1866 р був голод і холера». Напис розповідає про реальні події, які відбувалися на цій землі. На початку XIX ст., в часи кріпацтва, селяни страждали від безземелля, тяжких податків та лихварів. У 1864-1866 р. від стихійного лиха, епідемії холери та тифу загинуло понад 20 тис. людей. Тисячі голодних вирушили в пошуках хліба та порятунку в Україну та Бессарабію. Тільки за другу половину 1866 року через Новоселицьку митницю на територію Росії пройшло близько 2400 осіб. Кордон перетинали таємно, про що свідчать повідомлення поліції. Австрійська адміністрація залучала місцеве населення до служби на кордоні, але охоронці тікали разом з біженцями. Більшість буковинців не повернулася і осіла в степовій частині України. Саме про це невідомий автор викарбував на камені короткий літопис. Капличка – чудова ілюстрація до старої легенди про скасування панщини, яке на теренах Австро-Угорщини відбулося 16 травня 1848 р. Начебто вишніцькі пани, користуючись з віддаленості краю від столиці і необізнаністю селян, примушували їх відробляти панщину й після її скасування. Цісар Австро-Угорщини дізнався про це і відправив свого сина перевірити ситуацію. Цісаревич, переодягнений кріпаком, запізнівся двічі на відробітки, за що отримав 24 удари буками. Так цісар дізнався, що в Карпатських горах все ще панує крі-

пацтво. Напис на капличці розповідає також про епідемію холери 1866 року та голод. Поряд на мурованій огорожі некрофільські написи спонукають зупинитися і задуматися про сенс життя.

ЦЕРКВА АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА.

Поблизу перехрестя в центрі селища Берегомет стоїть мурована Михайлівська церква з дзвіницею, чи не найцікавіша споруда з усього архітектурного спадку селища. Безкупольний храм в типових для Північної Буковини формах було зведено у 1888 році на гроші представників славетного роду графів Васильків. Раніше біля сучасної церкви на місці, де тепер розташований цвинтар, була більш стара церква, побудована Олександром Васильком у 1773 році, та перевезена у 1889 році до села Долішній Шепіт. Про це сповіщає старий пам'ятний хрест, встановлений на огороженій ділянці цвинтаря.

Поряд з хрестом за тією ж огорожею вціліло кілька надгробків з іменами роду Васильків. На одному з них зберігся родовий герб Васильків – гостроконечна стріла з оперенням, що впирається у півмісяць. Вгорі герба – геральдична корона, а обабіч – шестикутні зірки. Цей надгробок належить барону Олександру Васильку (1827-1893). Поруч – могила графа Георгія Василька (1864-1940) та його дружини, графині Елізи. Над могилою встановлено чорний мармуровий пам'ятник.

Обіч розташована дзвіниця. Дзвони, які так дзвінко перекликаються на все село, пожертвував саме граф Василько.

У смт Берегомет до наших днів збереглися пам'ятки, пов'язані з ім'ям роду Васильків. У XIX столітті це містечко було графською вотчиною сім'ї Васильків, вихідцем з якої був відомий в історії Буковини Микола Василько – політик, який значну частину свого життя присвятив захисту прав українського населення в Австро-Угорщині.

Найяскравіша споруда у селищі – літній замок-шале графів фон Васильків-Серетських, який існував на початку XX століття, у первісному вигляді не зберігся. На вулиці Центральній, 12 зберігся комплекс будівель, що був колись літньою резиденцією роду Васильків. Резиденція складалася з будинку для гостей, приміщень для прислуги і хазяйських покоїв – ґрунтової двоповерхової будівлі з дерев'яною мансардою і відкритою терасою, прикраше-

ною дерев'яним різьбленням. Тепер в цих приміщеннях – місцева лікарня.

Маєток розташовувався в парку, який був закладений Миколою Васильком 1890 року.

БЕРЕГОМЕТСЬКИЙ ДЕНДРОПАРК – ПАМ'ЯТКА САДОВОПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА СЕРЕДИНИ XIX СТОЛІТТЯ.

Колись його площа мала три гектари, сьогодні – один. На його території зростали 54 види дерев і чагарників, серед яких є по-справжньому рідкісні експонати. Дві псевдомодрини золотисті, які у природі ростуть хіба що у дельті китайської річки Янцзи. Псевдомодрина є однією з п'яти найцінніших деревних порід у світі. Іншим унікальним природним експонатом дендропарку є три японські дерева гінґо дволопате. Це старовинне дерево, яке навіть пам'ятає часи динозаврів, було поширене ще у мезозойську еру. Цінними є і тис ягідний, камфорне дерево, канадська тсуга, ялівець віргінський, ялини балканські, кедр бірський, кедр карпатський, сосни, буки, липи, дуби різних видів. А справжньою окрасою парку вважається тюльпанове дерево, цвіт якого має аромат морозива і шоколаду.

БАГНЯНСЬКА ОБСЕРВАТОРІЯ (ДІМ САТУРНА).

На горбах-останцях, на південній околиці села Багна, нещодавно відкрито ранньослов'янське, ймовірно, язичницьке кам'яне святилище з наскельними солярними знаками, яке докорінно змінює уявлення про час освоєння гірських районів. Ця надзвичайна історична знахідка – Дім Сатурна, давня обсерваторія неприродного походження, сягає 2000 років. І, якщо зважити на те, що будували її люди, які не могли бачити землю з висоти польоту, то масштаби просто вражають.

«Планетарій» складається з двох високих пагорбів, один з яких сучасні науковці охрестили Стеллою, що в перекладі з латини означає «зірка», а інший – Сатурном, так давні римляни називали Бога світла і сонця, який відкривав небесні ворота.

Науковці стверджують, що це місце для наших предків було водночас святиною і важливим астрономічним об'єктом. Та Сатурн – далеко не остання загадка «планетарію». Усі об'єкти «Вижницького планетарію», окрім культурового призначення, використовувалися ще й як астрономічний годинник та

засіб відліку часу. Є гірська тераса, на якій можна спостерігати світанок і захід Сонця, а 22-23 червня можна побачити, як сходить Сонце прямо над терасою і вершиною гори Сатурн. У 2009 році була організована експедиція для дослідження історичних астрономічних об'єктів Чернівецької області. Попередні висновки вчених засвідчують: стародавні астрономи вміли фіксувати точки сходу Сонця у дні сонцеворотів та рівнодень, знали періоди місячних затемнень і періоди руху планет.

Ця місцина вибрана нашими предками не випадково. З її пагорбів відкривається рівний горизонт, що дозволяє фіксувати схід Сонця та появу зірок.

До речі, про обсерваторію поблизу Багни знали арабські літописці, про що свідчать тексти X століття арабського історика Аль-Масуді.

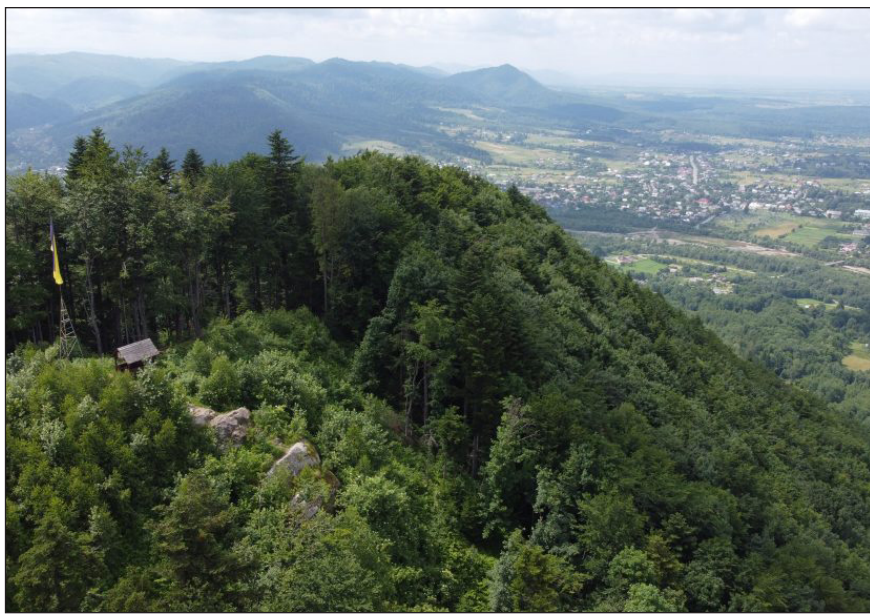
МІКВА. У селі Виженка, біля самого підніжжя перевалу «Німчич», до цього часу збереглася купальня, яка для послідовників хасидизму є місцем паломництва. За хасидськими переказами, ця купіль освячена причетністю до неї чудодійних цадиків, тож дарує всім, хто вірить у її чудесну силу, зцілення духовне й оздоровлення тілесне. Саме про це повідомляє табличка з написом на івриті: «1730 року тут жив засновник хасидизму Баалл Шем Тов. Він зробив у скалі мікву (місце для омовіння)».

На початку XVIII століття Ізраель Баал Шем Тов (у перекладі з івриту «господар доброго імені»), який народився 1700 року на Буковині, жив у Косівському районі, пас вівці, був одружений на доньці свого господаря, а пізніше біля підніжжя гори Німчич на річці облаштував Мікву (місце для ритуального омовіння), освятив її і згідно з талмудом, кожну п'ятницю перед шабатом приходив змивати гріхи, купаючись у Мікві. Крім того, якщо помити посуд у Мікві, він стає кошерним. Пізніше Ізраель Баал Шем Тов став засновником хасидизму.

Така своєрідна ритуальна лазня-міква просто неба облаштована норавливим характером річечки, яка в цьому місці виміла породу, утворивши мальницький басейн.

МІСТЕЧКО БЕРЕГОМЕТ (до 1946 року – Бергомет-над-Серетом) відоме з 1696 року, але ймовірно, що поселення тут виникло ще у XV столітті. За однією версією назва містеч-

**Обшири НПП «Вижницький»;
козуля - найпоширеніший
представник місцевої фауни;
Багнянська обсерваторія**

ка походить від німецького «berg» (гора), а за другою – від слова «берегомет», що означає берег, що омивається водою. Про виникнення Берегомету існує легенда, згідно з якою в цих краях у XV столітті жив селянин Василь, який прославився винятковою мужністю під час війни з турками. На знак вдячності молдавський господар Стефан III нагородив хороброго воїна землею. Василь із родиною оселився на березі Серету на місці майбутнього поселення, а незабаром навколо його почали селитися інші родини. Так поселення розрослося, і в кінці XVIII століття Берегомет стає одним з найважливіших на Буковині центрів деревообробки та соляних промислів.

У XIX столітті Берегомет стає вотчиною згадуваної вище графської родини Васильків...

Ще до в'їзду в Берегомет з боку Вижниці кидається в очі своєрідна його візитівка – гора Малий Стіжок висотою 784 метри. З горою пов'язана легенда про ватажка селянського повстання Олексу Довбуша, який нібито заховав тут скарби, забрані у багатіїв.

Ця вершина знаходиться на правому березі Серету, а містечко витягнуте уздовж його лівого берега на 12 кілометрів. Всі пам'ятки міста знаходяться на головній та найдовшій вулиці, що має назву Центральна.

У центрі – церква, безпосередньо пов'язана з родом Васильків.

Крім Михайлівської церкви, в Берегометі є мурована Миколаївська церква 1897 року, розташована напроти колишнього графського маєтку. Враховуючи її місцезнаходження, можна зробити висновок, що вона теж має відношення до родини Васильків.

У двоповерховому будинку з конусоподібною башточкою по вулиці Центральна, 27А розташувався офіс **НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ВИЖНИЦЬКИЙ»**. Він є найменшим національним парком Українських Карпат.

Територія парку має площу 7,9 тис.

гектарів і розташована в межах Вижницького району Чернівецької області. Створений у серпні 1995 року в низькогірській частині Буковинських Карпат в міжріччі Черемошу і Серету, в зоні з м'яким кліматом, що характеризується теплою зимою та нежарким літом, та переважанням в лісах теплолюбивих порід бука і ялиці. Ландшафт парку різноманітний: східна його частина, що знаходиться в басейні Серету, зайнята переважно гірськими пасмами і широкими долинами, а західна – черемиська, інтенсивно розчленована. Тут багато мальовничих скель, крутосхилів, ущелин та водоспадів.

У будинку правління парку діє еколого-просвітницький центр, в якому можна докладно дізнатися про Національний природний парк «Вижницький», подивитися слайди і фільми, віртуально побувати в усіх порах року, послухати легенду про саламандру, колекцію природним звуків. Центр організовує екологічні маршрути територією парку, деякі з яких починаються в Берегометі. Наприклад, найдовший дводенний спортивний маршрут «Від краю до краю», протяжністю 25 кілометрів, охоплює майже всю територію НП. Починаючись в Берегометі, він проходить через урочище Сухий, хребет Баньків, перлину «зеленого туризму» село Виженку і закінчується в Вижниці. Інший маршрут «Коромисло», протяжністю 15 кілометрів, починаючись і закінчуючись в Берегометі, пролягає через урочища

Стебник та Сухий. А спортивно-пізнавальний маршрут «Бозна», що має протяжність 18 кілометрів, передбачає підйом на однойменну гору висотою 950 метрів, відвідання урочища Стебник та рекреаційного майданчику.

Праворуч від будинку правління НП розташована симпатична двоповерхова будівля з оглядовою баштою, яка нагадує ратушу або пожежну каланчу. За румунського режиму тут була примарія, сьогодні – музична школа.

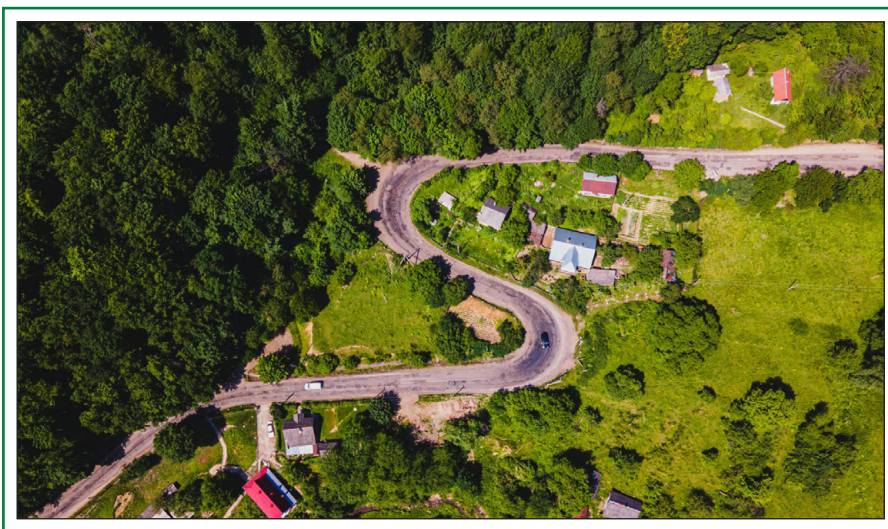
Прогулюючись центральною вулицею містечка, неможливо не помітити безліч старих австрійських будиночків та колишніх вілл місцевих багатіїв.

Особливо примітною є сецесійна будівля з баштою, в яку нещодавно переїхав Берегометський лісгосп. За словами місцевих мешканців, вілла належала начальнику місцевої залізничної дільниці. Збереглася у Берегометі і стара будівля залізничного вокзалу. Проте пасажирське сполучення з містечком ліквідовано декілька років тому... При виїзді з Берегомета у бік Сторожинця, ліворуч від дороги, є дерев'яна церква Св. Юрія 1890 року з дзвіницею. Існують дві назви Берегомета – народна і офіційна. Народна або історична назва – Волоський Берегомет, так як тут проживало чимало волохів (румунів), а був ще один Берегомет в Кіцманському повіті – Руський Берегомет, тобто український. Офіційна ділова назва, яка вживалася в австрійському та румунському діловодстві – Берегомет над Сіретом,

так як відповідно існував Берегомет над Прутом в Кіцманському повіті. В роки румунської окупації вживалась калька «Берегомет ам Сірет». Поширеною є народна вимова «Берегіть», «до Берегмети», «берегіцікі». З приходом радянської влади відмінність у назві між двома Берегометами стерлася.

Назва Берегомет походить від характеру річок, на яких розкинулися це селище. Щовесни бурхливі потоки наносили великі береги з гравію. Тому люди говорили «береги мете», а місце назвали Берегомет. Правильність цієї теорії підтверджена тим, що немає Берегомета поза бурхливими ріками. У другій половині XVIII століття селом володіли поміщики М. Кешко, К. Русець, В. і С. Васильки. Селяни відробляли на них по 30 днів панщини щороку, давали пряжу, по одній курці і возу дров, а ті, що не мали виїзду, – платили по 1 флорину. Крім того, з селян вимагали по 1 флорину в рік за право користуватися лісом для власних потреб.

Розвиток капіталізму на Буковині сприяв посиленню використання бергометських лісів, що належали баронові Васильку. В 60-х і на початку 70-х років XIX століття від продажу будівельного лісу, пиломатеріалів, гонти, драмки, дров і поташу Василько мав щорічно понад 40 тис. флоринів прибутку. Четверту частину цієї суми він одержував від продажу поташу. В 1886 році були здані в експлуатацію залізнична лінія Глибока-Берегомет завдовжки 53 км і вузькоколіяка Берегомет-Межиброди завдовжки 9,2 км. Залізниці вплинули на дальший економічний розвиток Берегомета над Сіретом, особливо на розвиток лісової промисловості. Вузькоколіяка зв'язувала село з паровою лісопильнею в Межибродах, а залізниця давала вихід бергометському лісу і пиломатеріалам на внутрішній і зовнішній ринки. Крім лісу, цією залізницею вивозилася з Берегомета і навколишніх сіл худоба, а довозилися борошно, залізні та інші вироби. До початку першої чверті XX ст. (тобто до 1920-их) село мало величезну заборгованість та терпіло від Румунії та польських військ, що змушувало якусь децицію населення тікати за кордон... Але історія на цьому не скінчилася...

Урочище Судилів, в якому розташовані залишки історичної альтанки-склепу

*Василь ШКІРЯ,
член Національної спілки
письменників України,
лауреат премії
імені Федора Потушняка,
м. Іршава
Закарпатської області*

Для кожного із нас село – надзвичайно чарівне місце на землі, де можна відпочити серцем і душею. Особливо, якщо ти тут народився. Усе знайоме, близьке, рідне і дороге: і поля, і долини, і гірські краєвиди та потічки.

Річка є найкращим місцем відпочинку в літню спеку. Її краса чітко вимальовується в сонячних променях. Спостерігаючи з берега, як золоті промені відбиваються в небесно-блакитній воді, отримуєш невимовне задоволення від милування природою. Особливо красиво тут у вечірній час, коли втомлене сонце неквапливо опускається за небосхил. На небі в цей час розливаються яскраві фарби. Яка краса!

Рідко яке село в Україні омивають аж три річки. А саме таким є Загаття, що на Іршавщині (тепер Хустського району). Іршавка (одна із найбільших

приток Боржави) бере початок із західної гори Бужори, що у гірському масиві Великий Діл, і тече на північний схід від села Лікоть. Довжина річки – 48 км, площа басейну – 346 кв.км. У верхній течії вона проходить біля хребта Великий Діл, у середній – між Великим Долом та хребтом Хат, біля міста Іршави виходить в Іршавську улоговину і далі – на Закарпатську низовину.

Основні притоки Іршавки – річки: Кривуля і Ріка, які впадають у неї неподалік села. А це говорить про те, що, на відміну від сусіднього села Завидово Мукачівського району, тут нема проблем із водою. Майже на кожній вулиці по 2-3 колодязі. Уже понад чотири десятиліття літ вода по трубопроводу надходить до кожної оселі. Влітку діти мають де купатися, проводити своє дозвілля дорослі. Сюди частенько заїжджають навіть жителі навколишніх сіл та сусідніх районів Срібної Землі.

Ось що розповідає уродженець Загаття, лікар-терапевт Михайло Данканіч:

«Вода – це еліксир життя і наш найцінніший водний природний ресурс. Ніщо так не впливає на самопочуття, як якість води, яку ми щодня п'ємо. Як лікар скажу, чому пити здорову і живу

воду в достатній кількості дуже важливо. Вода впливає на всі функції організму. До прикладу, уповільнює процес старіння, допомагає у втраті ваги, зміцнює імунну систему, помітно підвищує якість життя, бо вода енергетично багата і цілюща. Кожен день нам потрібно випивати від 1,8 до 2,3 л води. Скажу більше: фруктові соки, чаї, кави і газовані напої не беруться до уваги. Тілу потрібна вода з доброю енергетикою. Якісна питна вода при захворюванні допомагає процесу одужання. Дотепер пригадую, як відгукувалися про воду наші батьки. Хліб – батько, вода – мати. Без води й борщу не зварити. Вода м'яка, а камінь пробиває. Та найбільш поширеним було прислів'я: без води – і ні туди, і ні сюди!»

Відрядно те, що вода в річках Іршавка, Кривуля і Ріка чиста. Завдяки регіональному ландшафтному парку «Зачарована долина» екологічна ситуація є відносно стабільною. Тут відсутні також виробничі підприємства та тваринницькі комплекси. Не забруднюються колишні колгоспні поля отрутохімікатами і мінеральними добривами. А угіддя річкових долин селяни використовують здебільшого як пасло та сінокоси. Тому у всіх трьох річках водиться риба.

Загаття, старовинна дзвіниця у присілку Шелельовиця

Найпоширеніші види: головень, минь, бистрянка звичайна, щипавка гірська, підуст, карась, сом, окунь, бичок (бабець), мерена, форель струмкова та ін.

Село Загаття відноситься до чи не найбільш заводнених населених пунктів Закарпаття.

ТУРЕЦЬКА КРИНИЦЯ

Свого часу мені неодноразово доводилося зустрічатися із колишнім вчителем Дубівської початкової загальноосвітньої школи М. Ю. Кампо. Будучи в Іршаві, він часто навідувався до редакції районної газети «Нове життя», залюбки розповідав про Турецьку криницю, слава про яку линула далеко за межі Закарпаття. Сюди приходили лікуватися люди із найвіддаленіших куточків не лише нашого краю, а й із-за його меж. Ця вода із давніх-давен має цілющі властивості. У вихідні дні він часто навідувався до джерела, аби не лише відпочити, а й зміцнити своє здоров'я, набратися сил та енергії. Також розповідав про те, що вода дуже допомагала тим, хто хворий на ревматизм. Особисто знався з тими, кого вона поставила на ноги, дала можливість хворому вільно пересуватися... А це для людини має надзвичайно важливе значення.

У правдивості слів Михайла Юрйовича я вкотре переконався, коли потрапила до рук книжка Миколи Цимбалінця «Іршавський округ. Учебник к познанню родной земли и ея околицы»,

видана 1932 року у друкарні Моріца Гланца в Іршаві. У ній зазначено: «Старожили с. Дуби розповідають, що на околиці села свого часу знаходилася купальня «Турецька криниця», де лікували хворих на туберкульоз».

Про Турецьку криницю свого часу згадував у своїй книжці «Скарби рідного краю» історик і краєзнавець Василь Керечанин. Легенду про цілюще джерело він записав у 60-их роках минулого століття від жителя села Миколи Грабаря. Ось про що в ній розповідається: «Чому криниця називається Турецькою? Люди похилого віку розповідають про турецьку неволю, пограбування.

Було це дуже давно, коли наш край завоювали турки. Вони щоразу приходили в гірські села збирати данину, яку тут виплачували худобою, птицею, зерном, хутром, медом. Турецькі воїни на чолі зі своїм візиром від тих селян, що не могли сплатити натуральний податок, забирали все нажите домашнє добро і навіть дітей. Хлопчиків, яких забирали замість податку, виховували на яничарів. Дівчатка ставали рабинями, їх продавали на галасливих базарах невольниць.

Якось турецька орда захопила в полон багато дітей з нашого краю. Турки тримали їх на возах біля криниці із цілющим джерелом. А вже потім був прямий шлях через Балкани в неволю. Материнський плач лунав по всій гірській місцевості, здавалося, що розривалися від нього гори, а сльози текли річкою, але ніщо не допомагало мате-

рям. Турки знущалися з дітей, били матерів, здавалося, що настане кінець світу. Але звідки не візьмись – кінний загін Івана Смільчака, котрий в жорстокому бою розбив загін яничарів. Пихатий турецький візир був убитий, а діток звільнили і повернули матерям. Воїни, які були поранені в бою з турками із заго-ну Івана Смільчака, омивали свої рани в цілющій воді і скоро одужали».

Багато століть минуло від тих трагічних днів. Але криниця із цілющою джерельною водою так і не змінила назву – залишилася Турецькою.

Житель села Михайло Бідзіля свого часу працював головним зоотехніком колгоспу «Верховина». Коли постало питання: звідки брати воду на молочно-тваринницьку ферму господарства, на засіданні правління колгоспу одно-стайно вирішили: із Турецької криниці. Трубопроводом воду було проведено також до літнього табірному утримання худоби, що в урочищі Швінцарня, за кілька десятків кілометрів від джерела. Резервуар для її зберігання було встановлено і в урочищі Горб у селі Загатті. Сюди вода надходила по трубах. Зважаючи на те, що її цілком вистачало для обслуговування ферми, вирішили також дати воду частині жителів Загаття та Колодного.

На думку Михайла Івановича, так могли бездарно витратити воду лише за комуністичної системи. Дарований природою напій – це дорогоцінний скарб. За всіх режимів так лікували людей, а в радянські часи живильну вологу просто задарма розбазарювали. Така ситуація, на жаль, продовжується дотепер. Давно настав час подбати про лікувальний заклад, де б зміцнювали своє здоров'я не лише жителі нашого краю, а й усієї України та з-за кордону. Бо, як писав відомий дитячий поет, наш земляк Степан Жупанин:

*Вода в ній прозора,
Як небо, ясна,
Ще й квітами, травами
Пахне вона.
В ній райдуга стрічки
Свої умивала
І навіть, повірте,
Гарнішою стала.*

*Сюди прилітали
Ще й диво жар-птиці,
Пили, смакували
Водицю з криниці.
Несли косарі
На луги її вранці,
Пили комбайнери,
Натомлені в праці.
В людей веселять,
Яснішають лица,
Їм силу бадьюру
Вернула криниця.*

...Наразі до Турецької криниці слід прокласти дорогу, подбати про інфраструктуру. Якби знайшовся щедрий спонсор, там можна б звести сучасний оздоровчий комплекс, куди б залучили висококваліфікованих спеціалістів, а відтак було б створено нові робочі місця... Сюди б потоком хлинули туристи та хворі із різними недугами. Вода не тільки зцілює, а й додає здоров'я.

...Коли в сусідньому селі Завидово вже квітнуть сади, на Бужорі ще біліють сніги, звідти віє прохолодою. Саме завдяки ранній садовині в сусідньому селі люди живуть більш заможнo. Завидово за рівнем життя його мешканців нічим не відрізняється від відомого на всю країну села Заріччя, яке традиційно називають овочевою столицею України. Тут ще за радянських часів навчилися заробляти гроші вдома – жителі села торгували ранніми черешнями у Львові, Стрию, Києві, навіть у Мінську та країнах Прибалтики. А знаменитий самогон гнали не лише із пшениці, вівса, жита, цукру, а й з фруктів – слив, груш, абрикос і яблук. Сюди за «палінкою» навідувалися не лише жителі сусіднього села Загаття, інших населених пунктів Срібної Землі, а й багатьох областей та міст колишнього Радянського Союзу. До речі, мій брат служив у авіаполку в Туркменістані. І коли до Мукачева відлітав літак, офіцери обов'язково брали його із собою, аби він «сходив» у село Завидово за шістдесятиградусною горілкою.

А хто не чув про загатську Гуту, яка знаходиться в центрі села. Свою назву дістала від того, що раніше тут було підприємство, на якому виготовляли скло. Видували його в потрібну форму губа-

ми. Тепер на цій території знаходяться Загатянський старостинський округ, загальноосвітня школа, Загатянське й Великодільське лісництва, клуб, бібліотека, база відпочинку, парк і торгові точки. У 60-их роках минулого століття звели пам'ятник односельцям, які загинули в Другій світовій війні. Біля його підніжжя завжди квіти. Золотом викарбовано імена тих, хто не повернувся із далеких фронтів доріг. У центрі села знаходиться могила партизана Василя Домосевича, котрий загинув тут восени 1944 року.

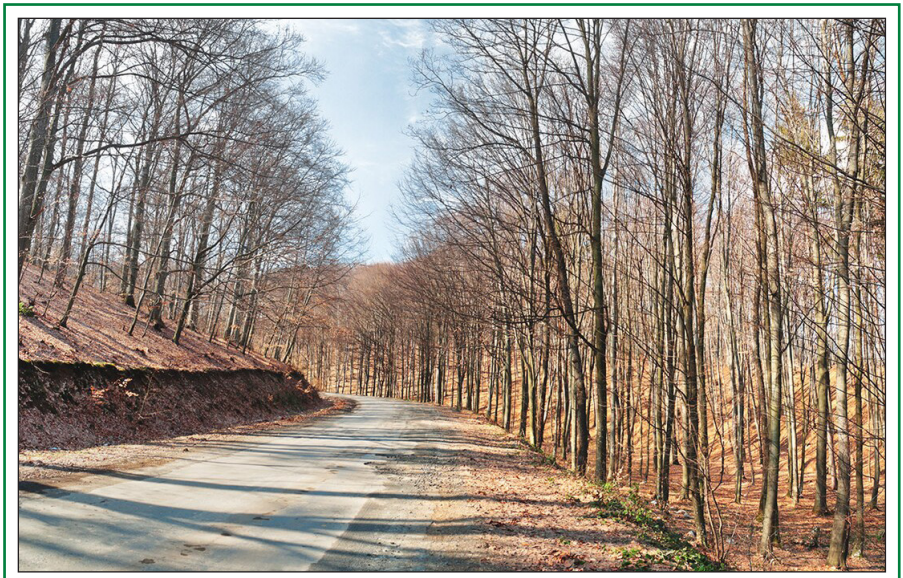
Неподалік центру села – греко-католицька церква Різдва Пресвятої Богородиці, яка є архітектурною пам'яткою й окрасою Загаття. За радянських часів вона була перейменована в православну. Майже 50 літ служив тут священник Микола Пуза (до речі, його внучка Оксанка Штефаньо тепер серед кращих журналістів нашого краю). Був інтелегентом старої генерації: освічений, володів кількома мовами. Дуже любив футбол, після Служби Божої його можна було побачити на сільському стадіоні, разом із загатянами уболівав за улюблену команду. До його оселі (фари) на вулиці Возз'єднання часто заходили сусіди, аби подивитися по телевізору кінофільм чи концертну програму – майже перший у селі мав це «диво техніки».

Жителям Загаття та навколишніх сіл Крайня Мартинка, Колодне, Брід, Дешковиця, Чорний Потік, Смологовиця, Підгірне відомий горб Швінцарня. Він невеликий за розміром. Усього тут знаходиться кілька будинків, але для тепе-

рішнього покоління він пам'ятний тим, що тут «швейцари» видобували скляні шлаки, які йшли на виготовлення скловиробів. У давнину тут був також водяний млин. Сюди сходилися не лише жителі Загаття, а й мешканці довколишніх сіл. А скляний шлак видобувають дотепер. Правда, його використовують при укладанні підлоги, він слугує за гідроізоляційний матеріал.

Одразу за Швінцарнею знаходиться горб, який у народі називають Нижній Кінець. Якщо їхати в Загаття з Іршави, то це, звісно, початок села. Але якщо добиратися з боку Мукачева – то кінець села. За радянських часів «На розпутті» (це друга неофіційна назва) звели торговий центр та сучасний млин. Неподалік знаходилася центральна садиба колгоспу «Верховина». Свого часу в ньому трудилося понад 800 чоловік. Там знаходилися автотракторний парк, молочнотоварна ферма, столярний і сувенірний цехи, сільська кузня і сушарка.

Добре відомий у Загатті й присілок Шелельовиця. Тут проживають здебільшого люди із прізвищем Шелельо. Напевно, тому й таку назву дістав цей чарівний куточок Загаття. У цій місцевості мешкають також роми, які ведуть свій, лише їм притаманний спосіб життя. Школу і дитячий садок їхні діти майже не відвідують. Не йдуть і в церкву. А батьки виїжджають на заробітки, в основному в східні області України. Книги і газети майже не читають. Худобу в дворогосподарстві не тримають, себе називають «городськи-

Буковий серпантинний підйом на хребет Хат із с. Загаття

ми». Але попри все, цивілізація і їх уже торкнулася: в оселях радіо, телевізори, пральні машини, холодильники і навіть смартфони та комп'ютери. Тутешні роми вміють веселитися, у свята співають і танцюють, володіють багатьма музичними інструментами.

СЕЛО ЛЮДЬМИ КРАСНЕ

Горб Біланички відомий далеко за межами не лише нашого краю, а й України. Тут народився український живописець, академік Національної академії мистецтв України, член Національної спілки художників України Андрій Синитар, який разом із сім'єю проживає тепер у Канаді. Свого часу його картини експонувалися не лише в Ужгороді, а й у Києві, Москві, США та Канаді. До нього в Загаття приїжджали відомі художники краю – Андрій Коцка, Антон Кашшай, Ернест Контрагович, Павло Балла, Степан Шолтес, Володимир Микита, Василь Скакандій.

На історичній печатці Загаття зображений чоловік, який жне серпом колосся (1844 рік). Три риби (чом тобі не три кити?!) нагадують про те, що через село протікають три річки. Найвищою точкою є гора Великий Камінь – 434,5 м над рівнем моря.

Кожне село людьми славне. Найбільш яскрава постать, звісно, – основоположник закарпатської школи живопису Адальберт Ерделі. Його іменем названо одну із центральних вулиць села. Він був першим директором Ужгородського училища прикладного мис-

тцтва, першим головою Закарпатської організації Спілки художників України. Його роботи експонувалися у багатьох країнах світу.

Добре відома в селі родина Делеганів. Михайло Васильович тривалий час працював директором Державного архіву в Закарпатській області. Він зробив помітний внесок у археографію, був причетний до публікації важливих документів із історії краю. Його брат – доцент кафедри історії Ужгородського національного університету, автор понад 100 наукових праць. Третій брат Іван – доцент Національного лісотехнічного університету (м. Львів), автор та співавтор понад 400 науково-популярних статей, опублікованих українською, російською, англійською, німецькою та іншими мовами світу.

Серед помітних особистостей, які народилися і проживали свого часу в Загатті, й небезвідомий Сергій Устич. Він працював викладачем Ужгородського держуніверситету, був головою Закарпатської облдержадміністрації, Надзвичайним і Повноважним послом України в Чехії та Словаччині, обирався народним депутатом України 2-ого скликання. Його молодший брат Василь був головою Іршавської райдержадміністрації, а старший – Іван облюбував собі професію журналіста, тривалий час працював на обласному радіо. Володимир Богущкий – теж родом із гірського краю. На відмінно закінчив Загатську середню школу. Здобув вищу юридичну освіту у Харкові. У 2002 році його було призначено першим ректором Академії прокуратури України при

У цій оселі (нині перебудованій) жив колись фундатор закарпатської школи живопису Адальберт Ерделі; юні мешканці Загаття в автентичному одязі

Генеральній прокуратурі. Також у Загатті народився і проживав Віктор Ткач – директор Українського науково-дослідного інституту лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького, академік, керівник Східного відділення Лісівничої академії наук України, член-кореспондент НАН України.

А ще гірське село Загаття відоме тим, що влітку і восени тут дуже багато грибів. Чимало його жителів живуть з того, що займаються «тихим полюванням». Вони не просто збирають гриби, а й сушать їх і вже потім збувають на базарах в Іршаві, Мукачеві чи Ужгороді. Масово заготовляють також чорницю, яблука і сливи, які перепродають заготівельникам і мають від того прибуток. Жителів села можна побачити на базарі також із молоком, сиrom і сметаною. Окремі з них навіть не доять корів вручну, а мають вже власні доїльні апарати. Розводять у селі також свиней, курей, гусей і качок. На власному прикладі доводять, що можна прожити і в селі. Але в основному молодь виїжджає на заробітки в Чехію, Польщу, Угорщину, Німеччину та США. Багато з них залишаються там і жити.

Таке воно сучасне село. Щиро вірю у його майбутнє, бо сама природа створила умови для його росту і розвитку.

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНІ УСТАНОВИ І ЦЕРКВИ: МОЖЛИВОСТІ СПІВПРАЦІ

Юрій БАБІЧИН,
експерт Інституту
еколого-релігійних студій,
м. Ужгород

Сучасний розвиток цивілізації приніс людині численні винаходи, які полегшують життя, руйнують бар'єри, допомагають швидше долати відстані... Однак вік, у якому ми живемо, поставив перед нами й численні виклики, що мають глобальний характер. До них можна віднести перегони озброєнь і їх наслідок – війни, швидке поширення інфекцій, що призводить до мільйонів смертей, економічні кризи, які роблять людей бідними, а в деяких регіонах призводять до голоду...

Велике занепокоєння викликають екологічні проблеми, що мають локальний і глобальний характер: зміна клімату, виснаження озонового шару, надмірне вирубування лісів, втрата біорізноманіття, забруднення повітря, ґрунту, води...

Подолання екологічних проблем – одна з головних передумов гармонійного розвитку планети. До цього долучається багато людей, але їх кількість, з огляду на подальше зростання викликів, недостатня. До екологічно свідомих дій покликані усі жителі планети, без винятку. Однак, не всі поспішають відповідати на це покликання. Наслідок – деградація цілих екосистем, забруднення довкілля, втрата цінних осередків дикої природи...

У цьому контексті важливу роль відіграють природно-заповідні установи (національні парки і заповідники). Це території, на яких здійснюється охорона, збереження і відтворення природних екосистем. Тут обмежена (у національних парках і біосферних заповідниках) або заборонена (у природних заповідниках) господарська діяльність.

У складі природно-заповідного фонду є ділянки незайманої природи, місця, де багате біологічне різноманіття і землі, які не так просто захопити під забудову чи використати для іншого ти-

пу експлуатації. Дані території є своєрідними острівками серед моря екологічних проблем. Проте й тут постають труднощі і нерідко вони можуть набувати гострого характеру. Їх вирішення залежить не лише від співробітників природно-заповідних установ, але й від інших суб'єктів, зокрема, влади, бізнесу, місцевих громад, Церкви. Звісно, це не повний перелік, але остання інституція, як одна з найбільш авторитетних у суспільстві, може відіграти ключову роль. Саме вона здатна зробити потужний імпульс для переміни свідомості від надмірної експлуатації до розумного користування дарами Творця. Формування ж екологічної свідомості веде до переміни дій. Освітня і виховна діяльність – потужні інструменти Церков і національних парків, які разом здатні подолати численні екологічні проблеми.

Однією з головних місій Церков є спасіння людських душ задля осягнення вічного життя. Цього прагнуть усі віруючі. Для втілення мети Церква дає чіткі інструменти, зокрема, закликає до покаяння. Особистий жаль за гріхи, постанова змінити своє життя і не грішити, сповідь, причастя – усе те, що необхідне для того, аби стати на дорогу правди і життя. Цьому передують іспит совісті. Він полягає в осмисленні всього, що зробила людина з моменту останньої сповіді. Мова йде про гріх – свідоме і добровільне порушення Божих правил.

Іспит совісті для сучасної людини був би недосконалим, якби не було осмислення екологічного гріха. Він може критися у зовсім, на перший погляд, дрібних речах, а саме: викинув сміття у річку чи в лісі, спалив опале листя, здійснив самовільну рубку дерев, займався браконьерством...

Для окремих людей деякі з наведених випадків можуть здатися зовсім безвинними, через відсутність розуміння шкоди. Наприклад, спалювання опалого листя не лише призводить до зниження родючості ґрунту, нищення рослин і комах, але й, через забруднення повітря, викликає у людей респіраторні

захворювання, алергію, а також підвищує ризик виникнення ракових пухлин.

У практиках іспиту совісті, що містяться в різних молитовниках, є чітка постановка питання: чи не завдав шкоди здоров'ю людей? Зі змодельованої ситуації відповідь очевидна.

Це лише один приклад, через який погляди Церков і природоохоронців сповна сходяться і набувають особливої актуальності у наш час. Ще сто і більше років тому про подібні гріхи мало хто згадував, та й приводів не було стільки, як зараз. Розвиток прогресивних технологій призвів до провокації нових дій, що можуть підпадати під екологічний гріх, тобто гріх проти Творця і ближнього.

Як і Церкви, національні природні парки є осередками освітньо-виховної роботи. Церква концентрує увагу на всіх аспектах людського життя, а природно-заповідні установи, головним чином, зосереджують свою увагу на питанні екології, охорони природи та історико-культурної спадщини. Тематика, яку обирають за пріоритет національні парки, настільки актуальна в сучасному суспільстві, що переплітається з актуальністю вчення Церков. Дані обставини є передумовою для співпраці цих суб'єктів.

На відміну від природних заповідників, національні парки є більш дружні до туризму. В їхніх межах можлива раціональна господарська діяльність. На території або в околицях цих природно-заповідних установ живуть люди. Нерідко це сусідство провокує непорозуміння чи навіть порушення природоохоронного законодавства. У багатьох випадках цього можна було би уникнути за умови об'єднаних зусиль Церков і національних парків.

Приклади плідної співпраці згаданих суб'єктів зустрічаємо у різних країнах Європи, зокрема Німеччині. На Закарпатті прояви такої взаємодії також спостерігаються, але не завжди доходять до системної роботи. Проте визначення цього шляху як ефективного і взаємовигідного не викликає сумніву.

ТІНІ МИНУЛОГО

ОБЕЛІСК ПІД СОКІЛЬСЬКОЮ СКЕЛЕЮ – ЛЕГЕНДИ І ФАКТИ

*Д-р Лешек РИМАРОВІЧ,
AGH університет,
м. Краків;
Анджей ВЄЛЬОХА,
краєзнавець,
Товариство Карпатське,
м. Варшава, Польща*

Не можна не захоплюватися постаттю великого українського поета Тараса Шевченка. Його ім'я широко відоме не лише серед слов'янських народів, але й у всьому світі. З цікавістю ознайомилися з історією (версія наших українських колег) встановлення пам'ятника Тарасу Шевченкові неподалік Соکیلської скелі над Черемошем. На цю тему навіть було видано книгу М. Букатки-Чоланюк «Символ свободи і єдності» (Косів, 2008), в якій цитувано статті місцевих дослідників, наприклад, В. Полека, які вказували, що такий пам'ятник з'явився в цій місцині в 1862 або 1898 роках. Ми зробили спробу перевірити цю інформацію на основі детального аналізу історичних джерел. Як це нам вдалося – просимо оцінити.

Слід розпочати з короткого повідомлення: що таке Соکیلська скеля?

Для цього подамо цитату із путівника Мечислава Орловіча, в якому на с. 38 зазначено: «Скеля Соکیلський, між Розеном Великим і Тюдовим перед Кутами. Тут часто розбиваються плоти – а, згідно з розповідями гуцулів, протягом століть тут втопилися 300 осіб. Це вертикальна скеля заввишки 200 м, з красивими нашаруваннями і фантастичним орнаментом, перед якою Черемош робить стрімкий поворот, а також водоспад. Плоті, що плывуть у цьому місці, інколи занурюються у воду так глибоко, до коліна, а часто і до пояса. З однієї сторони скель є водоспад Соکیلського потічка, з іншої – обеліск на честь Шевченка» (Orłowicz, 1914, s. 38).

Вважаємо, що, принаймні, коли йдеться про польськомовну літературу на цю тему, то найпершим джерелом інформації про обеліск Шевченка є саме М. Орловіч та його путівник, вплив яких на туристичні кола і польське краєзнавство початку ХХ ст. для цієї території були величезним.

Слід згадати, що в українській літературі часів Осипа Юрія Федьковича (1834-1887) Соکیلська скеля виступає як національний символ місцевого гуцульсько-буковинського

масштабу. Саме на ній О. Федькович зацентрував дію своєї поеми «Король Гуцул», в якій можемо прочитати, що розташоване на вершині капище Лади-Даждбога колись завалилося, поховавши під камінням Короля Гуцула з усією його дружиною. Вони спочивають під Соکیلською скалою й встануть тоді, коли прийде час підняти український народ на боротьбу за свою волю (Федькович, 1906).

В іншому творі О. Федьковича «Соکیلська княжна», на створення якого письменника, безсумнівно, надихнув Генріх Гейне, також з'являється Скала Соکیلська:

*«Не знаю, о братя, чом нині
Такий обгортаємя сум...*

*А то та Соکیلка княгиня
В одно се не сходить ми з дум.*

*І сонце за Діл вже сідає,
І мракнуть всі гори вже сном,
Лиш той ще Соکیلский синіє,
Як з золота кутий шелом.*

*А той там керманіч в долині
Забув за дарабу й за світ;
В одно ся лиш дивить 'д княгині,
Що там на Соکیلскім стоїть.*

*А Черемуш, братя, глибокий,
А Черемуш дикий як біс!*

А Черемуш, братя, по скоках

Розбиту дарабу поніс» (Федькович, 1886).

Осип Федькович проживав у Сторонці-Путиловій, де від 1866 р. був старостою громади, а згодом – шкільним інспектором. Після повернення з армії на початку 1860-х років і до самої смерті в 1887 р. він багато разів подорожував між своїм будинком у Путилі та Чернівцями, де був, зокрема, редактором першої української газети «Буковина».

Найчастіше він їздив очевидно «буковинською стороною» Черемоша, але все одно Соکیلську скалу, яка в його творчості відіграла таку важливу роль, він бачив багато разів. Цікаво, що про пам'ятник Шевченкові він не згадав жодного разу, хоча самого поета О. Федькович дуже поважав.

У другій половині ХХ ст. пам'ятникові було присвячено чимало статей, які частково підсумовує видана в Косові книга Марії Букатки-Чоланюк «Символ волі і єдності». На її передтитильній сторінці є фото цього обеліска з підписом на ньому.

Як бачимо, в автора немає жодних сумнівів у значенніobelіска на Сокільській скелі. На сторінках книжки читаємо, що зацікавлення пам'ятником Шевченкові над Черемошем зародилося в 1957 р., коли місцевий поет Дмитро Осічний опублікував свої «Нотатки з минущини» під назвою «Сокільська Скеля». Він писав, що після завершення будівництва дороги з Кутів до Гриняви, яке здійснювала австрійська фірма в 1870 р. під Сокільською скелею, двоє гуцулів-каменярів витесали з кам'яної брили колону й на ній великими літерами вирізьбили слова Шевченка:

*«Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люде.
Настане суд...»*

Д. Осічний висловив припущення, що пам'ятник відвідували Іван Франко, Леся Українка та Марко Черемшина, залишивши на ньому свої автографи, і що він був знищений під час Першої світової війни.

У газеті «Радянська Гуцульщина» за 1971 р. вміщено статтю Антона Лубіва «Обеліск на Сокільській скелі», в якій автор писав, що «у 1862 р. мешканці гірських сіл Тюдова, Малого і Великого Рожена самочинно встановили пам'ятник Тарасові Шевченкові на честь знищення панщини». Далі автор наголошує, що «у травневі дні 1912 р. біля пам'ятника відбувалися урочистості з вшанування Тараса Шевченка, а в 1915 р. гуцули під наглядом австрійського офіцера перенесли пам'ятник в сторону на 15 метрів, з огляду на побудову нової дороги. У 1930 році пам'ятник розібрали поляки, бо не любили гуцулів» (Лубів, 1971).

В іншій статті у згаданій книзі Володимир Полек зауважує, що розпитував Д. Осічного про деталі, але не дізнався від нього багато, окрім того, що той бачив пам'ятник багато разів, коли виганяв свою худобу на полонину. Д. Осічний стверджував, що сам бачив на пам'ятнику підписи Івана Франка та Лесі Українки.

На основі матеріалів Д. Осічного В. Полек у 1961 р. опублікував дві статті: «Напис на скелі» – в «Радянській культурі» – в номері від 2 січня (Полек, 1971а) та «Пам'ятники Кобзарю» – в «Прикарпатській правді» – від 8 лютого (Полек, 1961б), які викликали ажіотаж. Ними зацікавилися А. Німієнко, А. Халімончук та О. Дорошенко, які в 1962 р. зібрали народні перекази про побудову пам'ятника на Сокільській скелі; поети М. Кубик і С. Пушик написали вірші: «Напис на скелі» та «Сокільська скеля», а коломийський художник П. Сахро намалював картину «Леся Українка та Іван Франко біля пам'ятника Т. Шевченку під Сокільською скелею».

В. Полек стверджував, що пам'ятник мав бути поставлений між 1896 і 1899 рр., оскільки Іван Нечуй-Левицький ще не згадував про нього в дуже детальному описі «Сокільська Гора» з 1896 р. (Нечуй-Левицький, 1966), тоді як влітку 1899 р. Богдан Лепкий уже бачив написи на пам'ятнику і згадував про них в оповіданні «На Сокільському» вперше в лютому 1900 р.

По іншому трактує ці події Петро Арсенич, який у своїй праці «Шевченко і Прикарпаття» (Арсенич, 2001) стверджує, що спочатку пам'ятник мав інше призначення, тобто це була присвята місцевому старості, і що Богдан Лепкий бачив його під час свого перебування в Розтоках, розташованих неподалік Сокільської скелі. Б. Лепкий виявив, що на пам'ятнику старости хтось написав слова Шевченка: «Схаменіться, будьте люде...». Він розпитував місцевих, чия це робота, але відповіді не отримав. Також П. Арсенич посилався на статтю невідомого автора, підписаного аббревіатурою [Наг. Гиб.] «На дарабі» в газеті «Неділя» з 1911 р. (№ 27–28), з якої дізнався, що з іншої сторониobelіска були інші слова Шевченка, взяті з поеми «Кавказ»:

Річка Черемош біля Сокільської скелі

*«Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!»*

П. Арсенич стверджував, посилаючись на свідчення судді М. Сміха та Ольги Стефанович, що слова Шевченка написали на пам'ятнику студенти зі Львова Ярослав і Роман Стефановичі, які в час канікул приїхали до Кутів до свого родича, священника Володимира Стефановича.

У згаданій книжечці багато невідповідностей і суперечностей. В одному місці читаємо, що пам'ятник встановлено в 1862 р. (до речі, жоден з авторів не вказує джерела цього повідомлення), в іншому, що в 1870 р. (А. Лубів), в ще одному – з посиланням на Б. Лепкого, що в 1898 р. Також в одному місці написано, що пам'ятник був знищений під час Першої світової війни, а в іншому, що його знесли поляки в 1930 р. У підсумку автор стверджує, що існують дві версії стосовно появи пам'ятника – у 1862 р., що вказує на народний переказ (а точніше – публікацію Д. Осічного), і в 1898 р. – посилаючись на Богдана Лепкого.

На полях слід зазначити, що дискусія навколо пам'ятника Шевченкові на Сокільській скелі з'явилася в 1970-1980-их рр., й була, ймовірно, спрямована на те, щоб переконати радянську владу в ідеї встановлення нового пам'ятника. Звідси походить ідея пов'язати пам'ятник із річницею знесення панщини. Проте лише в час національного відродження, незадовго до проголошення незалежності України – а саме 11 листопада 1990 р. – на Сокільській скелі знову відкрили новий пам'ятник Тарасові Шевченкові, виконаний львівськими скульпторами Василем та Володимиром Одрехівськими, який встановили в зовсім іншому місці, ніж попередній обеліск.

Протягом наступних років, у зв'язку з наближенням 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка, в українських виданнях, наприклад, у книзі «Гуцульщина в гомоні віків» (Бурдуланюк, 2011, с. 267) та в Інтернет-мережі з'являється дедалі більше інформації про «найдавніший в Україні і навіть у світі пам'ятник Шевченку». Автори цих публікацій повністю ігнорують незручні для них факти та будь-які сумніви, які можуть виникнути. Окрім цього, з'являється потреба в позитивній міфології, що є потужним патріотичним стимулом.

Але повернемося до фактів. Прочитавши всі ці статті про пам'ятник Шевченку, здається, що важливу роль, як джерело інформації, відіграє оповідання Богдана Лепкого «На Сокільському». Тож розглянемо його зміст та обставини його створення. У ньому Б. Лепкий описує свою мандрівку єврейською бричкою з Кутів у верхів'я Черемоша. У розмові з кучером він скаржиться на жахливий стан дороги, тому що постійне хитання брички йому заважає милуватися краєвидами.

«– Що то нині! – потішає візник, – то давно сюди їхати була чиста кара. Тепер ту гостинець. Єго вибудував небіжчик пан староста. За то єму фігуру на Сокільськім поставили.

– Мали за що! – гадаю собі в душі. – Будемо їхати попри Сокільське, то пани зобачать. Вже недалеко... Вію-о!

І бричка, скрипить, скиглить і стогне, перевертається з боку на бік і перевалюється крізь той гостинець Циклопів. Ось і Сокільське! (...)

А до Сокільського направо приставлене, як сходи до престола, велике камінюччя, покладене одно на другім, завбільшки скринь, скринюк і будинків. Віки помалювали їх на сіро, і до сонця блистять, як зі сталі. А з-поміж тих, безобразних, рукою природи тесаних брил, біліє одна, висока і тонка, як стовп. То фігура пана старости.

*Обеліск 1862 (1898). Висота 6 м.
Сокільська скеля в с. Тюдові
Косівського району
Івано-Франківської області.
Перший народний пам'ятник
Т.Г. Шевченку на Україні
і, взагалі, в світі*

В.Полск

Поштівка Gruss aus der Bukowina, Sokilski bei Wiżnitz. (друк. Leon König, Чернівці, до 1904 р., із сімейного архіву Гонсьоровських); одна з найдавніших світлин пам'ятника на Сокільській скелі; сучасний стан пам'ятника Тарасу Шевченкові в ур. Сокільський над Черемошем

І дивне диво! На найширшій гранці, на білому камені колюмни я прочитав великими чорними буквами витесані незабутні слова:

*Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Заковані люди.
Настане суд!*

Не знаю, чи можна було вибрати краще місце для отих слів?»

З оповідання чітко виникає, що автор на власні очі бачив «фігуру старости» і бачив написаний на ній куплет із Шевченкового вірша. Наприкінці оповідання Б. Лепкий ще раз повторює, що на Сокільській скелі повстала фігура старости і якась невідома рука написала на ній слова Шевченка.

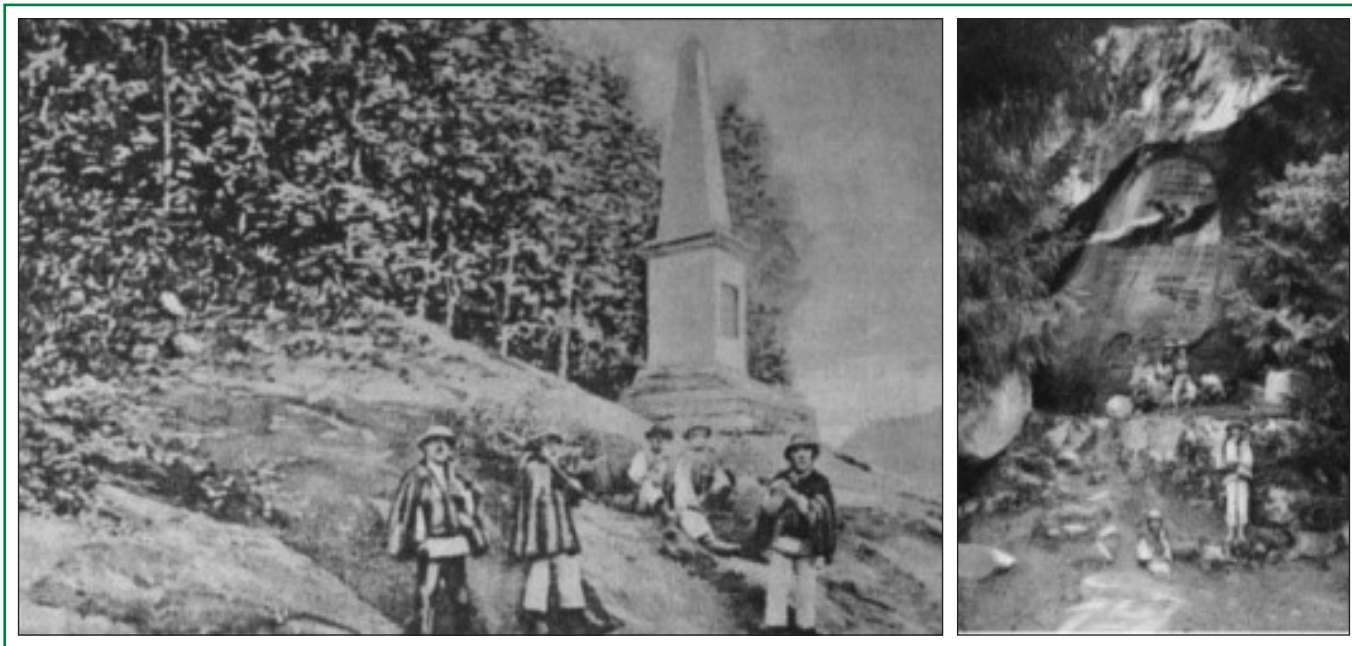
У Розтоках і Довгопіллі Б. Лепкий бував неодноразово. Відомо декілька його віршів про Черемош, у тому числі присвячений отцю Попелю з Долгопілля (тому самому, в якого гостював Іван Франко).

Оповідання «На Сокільському» було надруковане в газеті «Діло» за 29 січня 1900 р. (Лепкий, 1900) пізніше – в журналі «Руслан» за 17 (30) березня 1901 р. (Лепкий, 1901а), а вірш поета «Біля Сокільського» був надрукований у тому ж часописі 22 (9) жовтня 1913 р. (Лепкий, 1913), а також у збірці Б. Лепкого «Щаслива година», що була видана у Львові

1901 р. (Лепкий, 1901б). Саме цей вірш помістили і в «Руській читанці для четвертого класу середніх шкіл», виданій у Львові 1913 р. (Крушельницький, 1913). Ця остання публікація мала величезний вплив на поширення серед українців Галичини інформації про вірші Шевченка на пам'ятнику, що на Сокільській скелі.

Перейдемо тепер до збережених зображень цього пам'ятника. На жаль, їх небагато, але вони дають змогу відтворити, хоча б у загальних рисах, його вигляд і форму. Найдавніша фотографія, яку ми знайшли, ймовірно, датується кінцем XIX ст., й це поштівка під назвою «Gruss aus der Bukowina, Sokilski bei Wiżnitz», видана у видавництві «Verlag: Leon König, Papierhdg., Czernowitz». На жаль, на ній відсутній рік видання, дата на поштовому штемпелі нерозбірлива, але зовнішній вигляд зворотньої сторони, що містить так звану довгу адресу, не залишає сумніву, що вона була надрукована перед 23 жовтня 1904 р. На поштівці видно північну сторону обеліска, що стоїть на скелястому шпилі, і на ньому видно щось, що при напруженні зору можна вважати за напис, хоча, на жаль, без жодного шансу його прочитати. Б. Лепкий, проїжджаючи зі сторони Кутів, найперше побачив цей бік пам'ятника. На зверненій до ріки східній (лицевій) стороні монумента видно заглиблення – неначе місце для таблички. Навколо сидить група людей, за одягом як туристи або санаторники, а внизу стоять двоє гуцулів із в'ючним конем.

Найправдоподібніше, що з цього самого часу походить фотографія (імовірно, також поштова листівка), опублікована В. Полеком із припущенням, що вона з 1901 р. У цьому випадку ми бачимо східну сторону обеліска, сфотографовану від сторони Черемоша. Тут добре видно заглиблення

для таблиці(?) та своєрідний барельєф – у верхній частині пам'ятника.

У книзі Петра Арсенича «Шляхами Богдана Лепкого по Прикарпаттю» (Арсенич, 1997) на стор. 6 є фото з підписом: «Символічний пам'ятник Т. Шевченкові на Сокільській скелі біля с. Тюдова, 1901 р.» Однак, те саме фото у статті Антона Любіва «Обеліск на Сокільській скелі», опублікованій у «Радянській Гуцульщині» за 1971 рік, датоване вже 1911 роком. Репродукція дуже поганої якості, але видно, що цього разу пам'ятник сфотографовано з півдня. На ньому немає ніякого напису, але видно згадану нішу на лицевій стороні.

Інший вигляд пам'ятника зафіксовано на листівці з підписом «Карпати. Дорога над Черемошем. Сокільське», видрукованої відомою фірмою E. Szeiger зі Станіславава близько 1910 р., разом із кількома подібними, що відображають Сокільську скелю. Там бачимо групу мандруючих дорогою гуцулів і туристів, які відпочивають під обеліском. Останній показаний з північної сторони, цього разу – без жодних написів.

Дві останні фотографії, які ми маємо, це листівки, видані Миколою Сеньковським. Перша з них підписана польською та українською мовами «Kuty. Pomnik pod Sokólskiem. Куті. Пам'ятник під Сокільським», і ще напис: «вид. арт. фото М. Сеньковський, Косів 1929», показує обеліск знизу, з боку ріки. На світлині видно східну сторону монумента з прямокутною западиною та північну – без будь-яких написів. Також у верхній частині обеліска маємо плоскорізьблений мотив, на якому видно кирку, перехрещену з якимось невстановленим предметом, а під нею, можливо, галузки з листям лавра. Друга поштівка важлива тим, що на ній добре видно розташування пам'ятника відносно ріки, але, на жаль, не видно жодних інших деталей.

Перша з цих листівок М. Сеньковського є особливо цінною через відомий рік видання. Цілоком можливо, що автор міг зробити фото на рік-два раніше, але з великою вірогідністю можна припустити, що тут показаний стан пам'ятника наприкінці 20-х рр. XX ст. Якщо порівняти його з листівкою Леона Кьоніга (Leon König), то зауважимо, що пам'ятник стоїть саме на тому самому місці, де й на межі XIX і XX ст. Тому інформація про те, що монумент перенесли в час Першої світової війни, насправді не відповідає дійсності.

**Пам'ятник під Сокільською скелею, близько 1911 р. (репродукція з книги П. Арсенича);
Камінь Краттера на поштівці, 1905 р.;
поштівка М. Сеньковського, 1929 р.;
обеліск на перевалі над Радошицями, 2013 р.**

Варто відзначити ще один суттєвий факт: у підписах на листівках М. Сеньковського жодним словом не згадується, що це пам'ятник Т. Шевченкові. З огляду на те, що М. Сеньковський був українцем і патріотом, важко уявити, чому він міг оминати таку важливу інформацію. Хіба що... він нічого про це не знав. Народжений на Полтавщині, М. Сеньковський уперше потрапив на Гуцульщину після Першої світової війни, тобто в часи, коли про куплет з вірша Т. Шевченка на пам'ятнику, які були написаний студентами, вже ніхто не пам'ятав.

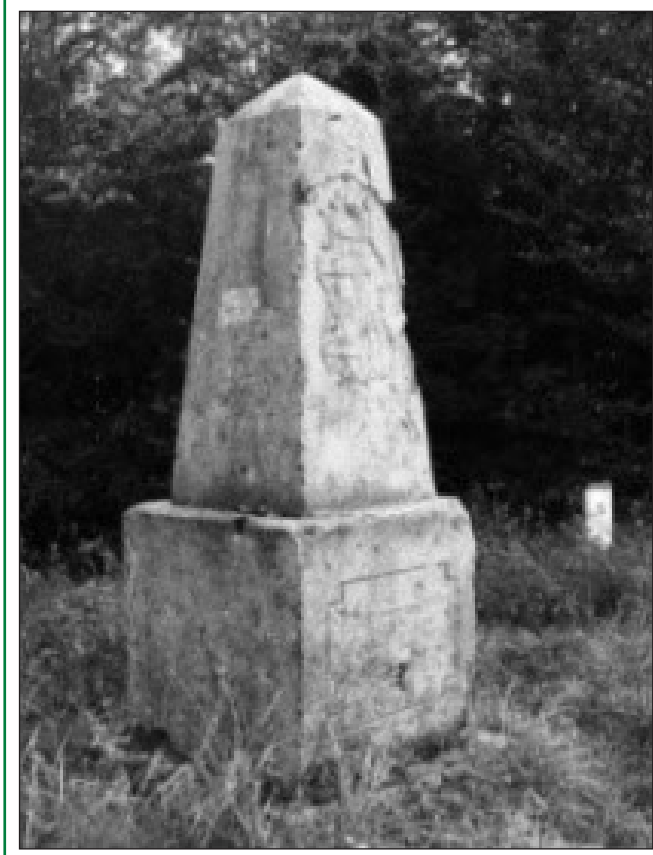
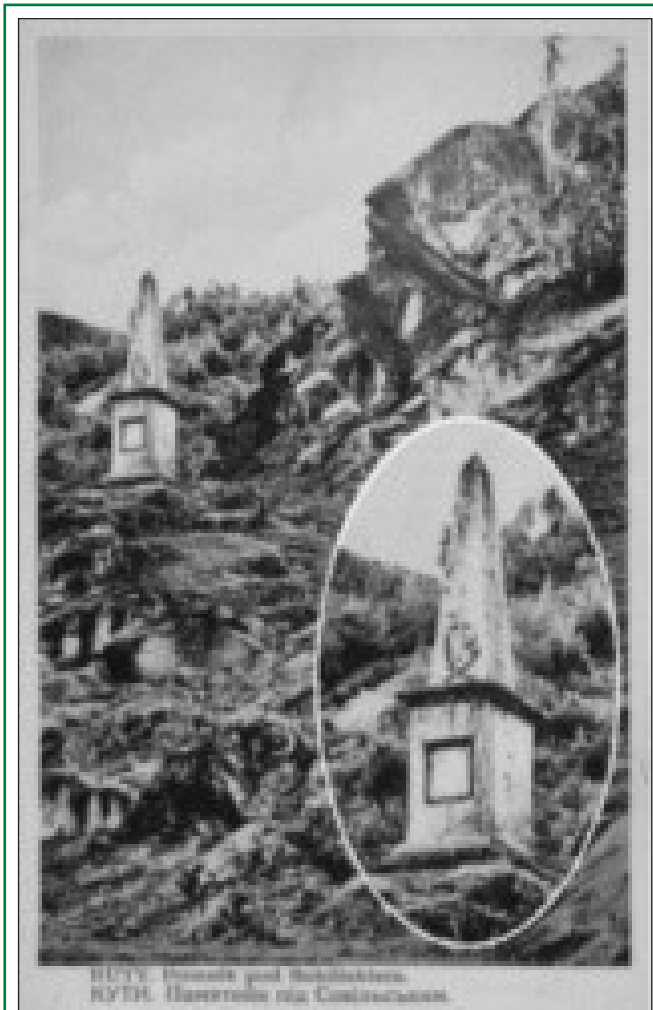
Тут слід додати, що в альбомі «Гуцульщина: Перлина Українських Карпат» (Філадельфія 1998) є підпис: «Обеліск під Сокільським з нагоди знесення панщини», листівка М. Сеньковського, репродукована на с. 241 (Гуцульщина..., 1998). Як бачимо, на еміграції про пам'ятник Шевченкові також нічого не знали.

Маємо ще одне джерело інформації про пам'ятник на Сокільській скелі. А саме на австрійській карті (Mareniczeni..., 1877) він позначений особливим значком у місці, яке узгоджується з розташуванням на другій листівці М. Сеньковського (Лл. 9).

На попередніх австрійських картах із так званого другого картування, що відображає Галичину в середині XIX ст., обеліска ще немає. Він також відсутній на польській карті Військового географічного інституту в масштабі 1:100000 WIG (аркуш: Верхній Ясенів [Jasienów Górny], виданий у 1932–1933 рр. (Jasienów Górny..., 1933), й це ще раз свідчить про те, що в той час пам'ятника вже не було, хоча, звичайно, це не остаточно підтверджено.

Залишимо тепер шевченківську тему і пошукаємо інформацію про обеліск на Сокільській скелі в польських джерелах.

Перша згадка про нього хронологічно з'являється в «Спогадах про Чорногорю» Марцелія Туркавського. У примітці

на с. 141 автор пише: «Поруч із дорогою, видовбаною в скелі, до сьогодні стоїть кам'яна статуя на честь колишнього старости Буркгарта, якому мешканці вдячні за побудову цієї дороги» (Turkawski, 1880). М. Туркавський вирушив у свою мандрівку в 1879 р., тому обеліск, отже, був встановлений вже раніше. Тобто Б. Лепкий нічого не вигадував – ми вже знаємо, яку роль відіграв колишній староста в цій історії.

Детальніше про цю постать можна дізнатися з Державних шематизмів Австро-Угорщини. Антон Буркгарт (Anton Burkhardt) у 1848–1854 рр. був урядником повітової адміністрації, а з 1856 до 1862 р. він уже значиться як Kreisbeholder für den Kołomeaer Kreis або ж Kreisvorsteher, тобто староста коломийського циркулу, який у той час охоплював також Косівський і Кутський повіти. Чи в 1862 році він припинив займати посаду з причини своєї смерті, чи вийшов на пенсію – ми не знаємо, в усякому разі ця дата збігається з датою поставлення обеліска, що з'являється в різних текстах.

Не виключено, що обеліск міг бути поставлений із нагоди завершення будівництва дороги чи в зв'язку зі смертю старости, а може, із обох причин одночасно. Можливо, на табличці згадували й інших людей, які відіграли роль у будівництві дороги. Звідси у роду Мільцовиців збереглася пам'ять про свого предка.

Очевидно, що А. Буркгарт на таблиці був згаданий першим, але для Мільцовиців було важливо, щоб поруч було також ім'я їхнього предка, і цей факт зберігся в родинній пам'яті: «В честь його пам'яті на території громади Тюдова під Сокільським поставлений обеліск із написом «Цю дорогу збудував Ян Мільцовіц».

Старійшина роду Янош (Ян) Мільцовіц [Miltsovits] (пом. 1882 р.) прибув до Кутів з Угорщини (за родинними переказами – з Kőrosmező, тепер – Ясенія Закарпатської області, Україна) після угорської революції, тобто близько 1850 р. Можливо, в долину Черемошу його скерувало лотаринзьке Товариство Götzet Comp., яке мало офіс у Чернівцях й було відоме на Гуцульщині як «пруське товариство», в той час воно почало експлуатацію лісів на Буковині, а також і в басейнах Черемошів, тому потребувало добрих фахівців. Родинний переказ говорить, що Ян Мільцовіц (Мільчевич) побудував першу кільцеву дорогу з Кутів до Гриняви, першу клязу на Пробійній (так звана стара кляза, яка спочатку мала назву Лукавиця), проводив роботи з врегулювання приток Білого Черемоша, укріпивши їх береги кашицею. Ймовірно, він також брав участь у руйнуванні скель біля Сокільського, які були найбільшою перешкодою і смертельною загрозою під час сплаву на Черемоші. Ми не знаємо, коли саме Я. Мільцовіц побудував дорогу і клязу, але доброю підказкою може бути той факт, що кляза Лукавиця на Пробійній уже була зазначена на карті другого картування (як єдина на Гуцульщині, не враховуючи клязи на Шибеному). Дослідникам відомо, що листи другого картування для Галичини були намальовані перед 1869 р.

Леопольд Вайгель у своїй книзі «Rys miasta Kołomyi» (1877) на с. 111 писав:

«По лівому боці під Тюдовим є майже вертикальна стіна з твердого пісковика, відома як Сокільська скеля, яка знижується до Черемоша, і через його русло переходить на буковинську сторону. І тут повсюдно виступають із русла Черемоша пороги цієї скелі над водою й вони є небезпечними для сплаву. Але протягом останнього часу, відколи прусаки почали скуповувати тут ліси, їх підірвали динамітом» (Wajgl, 1877).

Про цю діяльність також писав уже згаданий Іван Нечуй-Левицький: «Коли німецьке товариство «Goetz und Compagnie» скупило Путилівщину та Ясенів, то вони поча-

ли розбивати більші камені в Черемоші динамітом, а приблизно в 1870 р. вирішили зробити Черемош придатним для сплаву і на Сокільській Скелі. Тепер вже немає небезпеки, як раніше. Біля Сокільського вода також не раз руйнувала дорогу, але зараз дорогу укріпили цементом, що тепер вода легко вже її не забере».

Обидва ці автори взагалі не згадували про пам'ятник. Можливо, вони не побачили в ньому нічого особливого? Однак, він був описаний як характерний орієнтир у «Геологічному атласі Галичини», складеному Рудольфом Зубером, де читаємо: «Перше відслонення типового ямненського пісковика під Сокільським на Черемоші знаходиться біля обеліска, встановленого при дорозі на ознаменування її будівництва. Вони є дуже потужними верствами крихкого, дрібнозернистого, світлого пісковика, з незначним нахилом на південний захід. Руйнуючись при вивітрюванні, ця структура розпадається на величезні брили, що покривають усі схили гори. Донедавна він проявлявся в ріці скелями і каскадами, й вигини, дуже небезпечні для сплаву дерева. Зараз ці скали вже попідривані динамітом». (Zuber, 1888).

Цей же текст був опублікований у 1884 р. в часописі «Kosmos», том 9 (Zuber, 1884, s. 338) і все вказує на те, що автор проводив свої спостереження в 1882–1883 рр.

Із пізніших публікацій варто звернутися до відомого путівника Генрика Гонсьоровського. У ньому на с. 305 автор пише: «Біля входу в скелясту місцевість, високо на заваленому величезними брилами схилі стоїть обеліск, встановлений на згадку про будову проїздної дороги через скелястий схил», і далі: «У 1897 році автор путівника востаннє сплавався тут на плоту [перед підривом скельного порогу – прим. авт.]» (Gašiorowski, 1933).

Із цієї короткої нотатки можна здобути багато інформації. По-перше, що обеліск був пов'язаний із будівництвом дороги; по-друге, те, що у 1897 р. він уже стояв на своєму місці; по-третє, що на початку 1930-х років він ще стояв на своєму місці, що Г. Гонсьоровський робив свої записи тут же. Що цікаво, у часописі Польського товариства татранського «Wierchy» за 1931 р. (s. 206) було опубліковано рецензію Г. Гонсьоровського (Gašiorowski, 1931) на ілюстрований путівник по Станіславівському воєводству [Przewodnik ilustrowany po województwie stanisławowskiem] (1930 р.) і в цій публікації читаємо: «Це є вертикальна скеля заввишки 200 м, з гарними горизонталями і фантастичним хребтом, через яку Черемош робить крутий поворот, а також є водоспад. З однієї сторони від скель – водоспад Сокільського струмка, з іншої – обеліск на честь Шевченка» (Przewodnik ..., 1930).

Оскільки автор декількома рядками тексту вище писав про триста потонулих керманічів, то з великою імовірністю можна допустити, що цей фрагмент він скопіював із наведеного у вступі путівника М. Орловіча. Г. Гонсьоровський у своїй рецензії пояснює: «Це обеліск, встановлений на згадку про будову під скелями дуже екстремальної дороги над Черемошем».

Натомість, у «Путівнику по Польщі» [Przewodnik po Polsce ..., 1937], де анонімним автором частини про Східні Карпати також був Г. Гонсьоровський, в описі Скали Сокільської немає жодного слова про цю пам'ятку. Цілком імовірно, що на той час її там уже не було.

З інших польських видань варто згадати книжечку «Від Лодзі до Східних Карпат» (Łódź 1927) авторки, яка підписалася під псевдонімом Jotsaw, а розшифровується як Jadwiga Sawicka. У ньому на с. 58 зазначено: «Za Tudjowem Podsokólskie; на межі між ними на групі каменів пам'ятник...

**Пам'ятник на перевалі Сангушка, 2013 р.;
дорога над Черемошем. Сокільське
(поштівка фірми Szezier, близько 1910 р.)**

Довбуша, нашого знайомого з Яремча, легендарного ватажка-розбійника підкарпатського» (Jotsaw, 1927, s. 58). Цю інформацію Я. Савіцка повторила від свого провідника, місцевого гуцула...

Здається, не підлягає сумніву, що цитати з поеми Т. Шевченка були написані на обеліску, присвяченому старості А. Буркгарду, десь наприкінці XIX ст. Пам'ятнику тоді було майже сорок років. Можливо, меморіальна таблиця на ньому з плином часом була зруйнована або «стала комусь у пригоді»? Цілком імовірно, що Шевченкові цитати з'явилися на пам'ятнику кілька разів й щоразу видалялися. Так чи інакше, вони були скоріше написані чи намальовані, а тому недовговічними...

Практика написання власних текстів на чужі пам'ятники була досить звичним явищем у той час. Досить згадати Камінь Краттера в Ямні біля Яремче, який увічнею постать Фредеріка Краттера, коломийського старости, з ініціативи якого була побудована дорога Делятин-Яблуниця, що проходить долиною гірського Прута. Ф. Краттер був на посаді старости в 1821–1833 рр., а дорогу було завершено лише в 1847 р. Величезний валун височіє прямо над дорогою і протягом багатьох років (аж до Першої світової війни) на ньому виднівся нанесений чорною фарбою малюнок двоголового орла та довгий німецькомовний напис, перші рядки якого, як пише Владислав Шайноха (Szajnocha, 1928), звучали надзвичайно піднесено:

«Dort, won der Wanderer bebend mit Lebensgefahr muss ringen, Ob Mord ihn, ob gahnende Schluchten, ob reissende Thiere verschlingen». Він, як і пам'ятник під Сокільським, був улюбленим місцем фотографування для туристів і санаторників, які залюбки наносили на нього свої написи, як це видно на збережених світлинах.

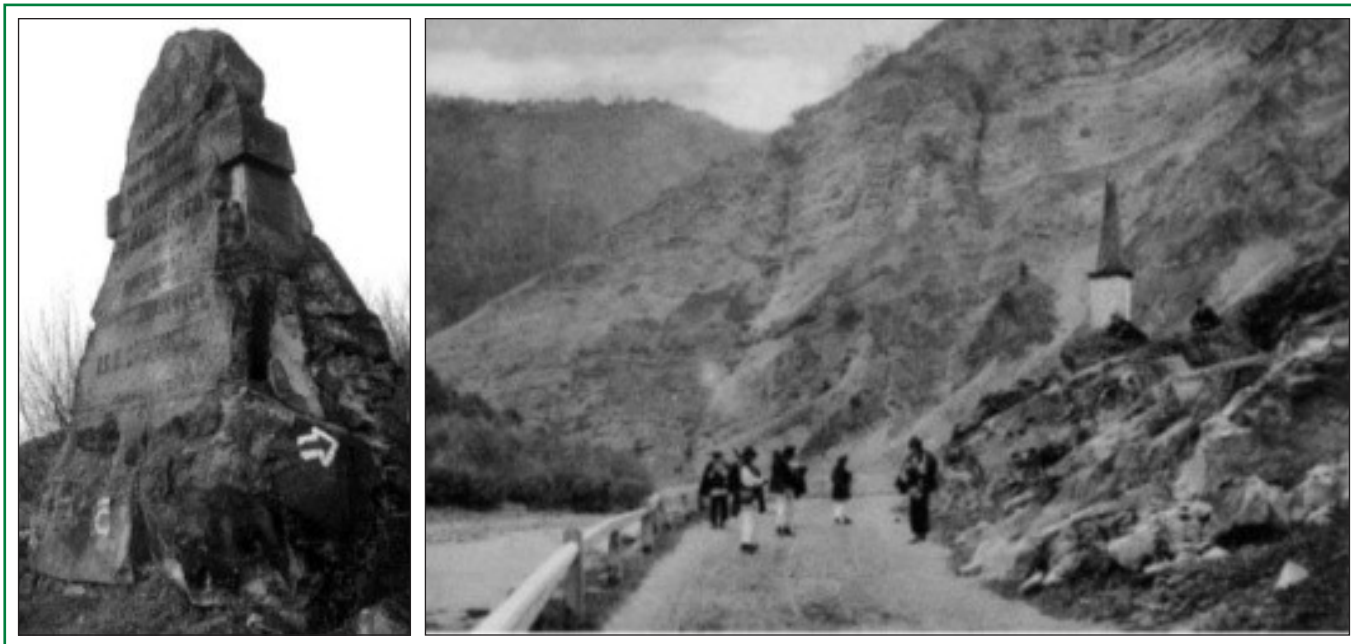
Насамкінець слід ще додати, що встановлення подібних обелісків у II половині XIX ст. було досить популярним. Майже ідентичний обеліск, хоча й багатше декорований, був встановлений на Верецькому перевалі й існував ще у міжвоєнний період. На малюнку Гізи Пура наприкінці XIX ст. він нагадував той обеліск, що був на Сокільській скелі.

На перевалі Сангушко між Пальчюю та Гарбутовицею в Маковському Бескиді (Польща) після завершення будівництва дороги, яка з'єднувала Краків із Сухою Бескидською, був встановлений пам'ятний обеліск ініціаторам будівництва з написом: «Перехід через ці гори збудовано за урядів його високоповажності С.К. Намісника графа К. Бадені та Крайового Маршалка О.Е. Сангушка д. 4 травня 1895 р.» (Іл. 12).

Трохи менш розкішний обеліск дивом зберігся на перевалі над Радошицями в Польських Бещадах (Сяноцький повіт).

Куди ж подівся згадуваний обеліск – об'єкт нашого дослідження?

Можливо, він постраждав від великого паводка 1927 р. Аргументом цієї версії є те, що після згаданого потопу вже не було скельного шпिला, на якому він стояв. Чи, можливо, природному процесові вивітрювання скелі посприяло також руйнування скелі гуцулами на початку 1930-х років, які взяли тут шукати легендарні скарби Довбуша?

ЛІТЕРАТУРА

1. Арсенич П. Шляхами Богдана Лепкого по Прикарпаттю (до 125-річчя від дня народження українського письменника). – Івано-Франківськ, 1997, 64 с.
2. Арсенич П. Тарас Шевченко і Прикарпаття. – Нова Зоря, Івано-Франківськ, 2001, 200 с.
3. Богдан Л.[епкий]. Біля Сокольського. Руслан, 1913, річник XVII, ч. 235, 22 (9) жовтня 1913 р., с. 1.
4. Букатка-Чоланок М. Символ свободи і єдності. – Писаний Камінь, Косів, 2008, 68 с.
5. Бурдуланок В. Пам'ятні місця та пам'ятки літературно-мистецького життя Галицької Гуцульщини. – Гуцульщина в гомоні віків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (з нагоди 20-ї річниці т-ва «Гуцульщина» в м. Львові). Львів, 6 трав. 2011 р., відп. ред. П.С. Сіреджук. – Тріада плюс, Львів, 2011, с. 266-278.
6. Городенко М. Пам'ятник Шевченку на Сокольській скелі. – Гуцулі і Гуцульщина, 2014, № 2 (10), с. 46-51.
7. Гуцульщина. Перлина Українських Карпат. Ред.: Уляна Старосольська. – Українське Гуцульське Товариство «Черемош», Філадельфія, 1998, 502 с.
8. Крушельницький А. Руска читанка: Для 4-ї кл. серед. шкіль. – НТШ, Львів, 1913, 359 с.
9. [Лепкий Б.] На Сокольськомъ. Дѣло, 1900, рочникъ XXI, ч. 23, 29 січня (10 лютого), с. 1.
10. Лепкий Б. На Сокольскім. Щаслива година (заходом К. Студинського). Накладом Е. Хойнацького. – Львів, 1901, с. 117-128.
11. Лепкий Б. На Сокольскім. Руслан, 1901, Річник V, ч. 62, 17(30) марця, с. 1-2.
12. Лубів А. Обеліск на Скелі сокольській. – Радянська Гуцульщина. 1971, 11 березня, с. 4.
13. Наг. Гиб. На дарабі. Неділя, 1911, № 27-28, 15 липня, с. 13-16.
14. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів у десяти томах. Том 6. – Прозові твори, Київ, 1966, с. 419-420.
15. Полек В. Напис на скелі. – Радянська культура, 1961а, 22 січ., 3 лютого.
16. Полек В. Пам'ятники Кобзарю. – Прикарпатська правда, 1961б, № 29 (4860), 8 лютого, с. 3.
17. Федькович О.Ю. Поезії. Вибір з першого повного видання для ужитку молодіжи, Зладив Іл. Кокорудз. Накладом Наукового товариства імені Шевченка, Львів, 1906, с. 323-327.
18. Федькович Ю. Сокольська княжна. – Зоря, 1886, 17, с. 282-283.
19. G[ąsiorowski] H. Przewodnik ilustrowany po województwie stanisławowskiem z mapą. Stanisławów, 1930. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego. 1931, t. 9, s. 206-207.
20. Gąsiorowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich. T. 2. Pasma Czarnohorskie. Książnica-Atlas, Lwów-Warszawa, 1933. 560 s. +1 mapa.
21. Jasienów Górny. Pas 56, Słup 40. 1:100 000. Wojskowy Instytut Geograficzny, Warszawa, 1933.
22. Jotsaw. Z Łodzi do Wschodnich Karpat. Członkami Drukarni Państwowej, Łódź, 1927, 92 s.
23. Mareniczeni. Zone 13, Col XXXII. Spezialkarte der k.u.k.-Monarchie. 1:75 000. K.u.K. Militär-geographisches Institut, Vienna, 1877.
24. Milcewicz J. Wspomnienia. Płaj, t. 45, jesień 2012. Warszawa, 2013, s. 78-94.
25. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wschodnich Karpatach, Galicyi, Bukowiny i Węgier. Nakładem Oddziału Lwowskiego Krajowego Związku Turyst., Lwów, 1914, 79 s.
26. Przewodnik ilustrowany po województwie Stanisławowskiem. St. Chowaniec: Drukarnia i litogr., Stanisławów, 1930, 130s. + [1 mapa].
27. Przewodnik po Polsce. T. 2. Polska Południowo-Wschodnia. Red.: Stanisław Lenartowicz. Związek Polskich Towarzystw Turystycznych, Warszawa, 1937, XI, 540 s., [1] k. mapy złoż. luz., [18] k. map, [8] k. pl. złoż.
28. Szajnocha W. Kresy Karpat Polskich. Przegl. Współczesny, 1928, marzec, N 71, s. 414-427.
29. Turkawski M.A. Wspomnienia Czarnohory (dodatek do «Wędrowca» nr 172). Warszawa, 1880, 149 s.
30. Wajgl L. Rys miasta Kołomyi. Drukiem H. Zadembkiego i spółki, Kołomyja, 1977, 114 s.
31. Zuber R. Studia geologiczne we Wschodnich Karpatach. Kosmos, 1884, t. 9, s. 325-372.
32. Zuber R. Atlas geologiczny Galicyi. Tekst do zeszytu drugiego: Nadwórna, Mikuliczyn, Żabie, Kutry, Krzyworównia, Popadia-Hryniawa. Drukarnia Uniwersytetu Jagellońskiego pod zarządkiem A.M. Kosterkiewicza, Kraków, 1888, 120 s.

Андріана ЛЕЛЕ,
журналістка,
м. Рахів

НАШІ РАРИТЕТИ

ГУЦУЛЬСЬКИЙ КОРБАЧ

Хтось цю річ називає батогом, хтось канчуком чи нагайкою, комусь він відомий, як бич. Проте ніщо із перерахованих речей не описує справжній корбач, який гуцули-бовгари (пастухи) використовували під час випасання корів на полонинах. Ба більше, у минулому він був частиною бойового строю горян, а деякі дослідники взагалі відносять цей предмет до музичних інструментів.

ЧОМУ КОРБАЧ – ЦЕ НЕ БАТІГ ЧИ НАГАЙКА

Розбираючи відмінності між всіма вищезгаданими предметами, слід розуміти, що їхнє походження сягає далекого минулого. Наприклад, бич «Словарь української мови» Б. Грінченка пояснює радше як палицю й зауважує, що згадки про нього є навіть у Стародавньому Єгипті: фараон Осіріс зображувався із бичем у руках як із символом влади. Натомість канчук – це сплетені мотузки або ремні з руків'ям; він використовувався як покарання в Стародавньому Римі. Нагайка при цьому застосовувалася для управління кінями і складалася із невеликого тримача, сплетених мотузок і шкіряного «плескала» на кінці.

Найбільше корбач подібний до батого, що складається з дерев'яного руків'я, пуги – мотузки або шкіри, яка кріпиться до держака. Однак батіг більше вважається знаряддям для тваринництва, тоді як корбач виконує й інші функції.

КОРБАЧ ЯК МУЗИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ

Найкраще описує корбач Ігор Мацієвський в книзі «Музичні інструменти гуцулів». Сам автор розповідає про цю гуцульську річ як про музичний інструмент та відносить його до аерофонів.

«Інструмент складається з дерев'яної (явір або ліщина) ручки «пужало» довжиною 450-500 мм та діаметром 35-40 мм, до якої прикріплений власне «корбач» – батіг, сплетений із шкіряних ремнів довжиною два метри і більше. Ремінь натягується на «пужало» за допомогою петлі «засівка», – пише Ігор Мацієвський. – На «корбачі» приблизно за 100 мм від ручки кріпиться з допомогою круглої залізної заціпки у вигляді гудзика-«скарічки» шкіряна китичка... На кінці батого кріпиться вплетена із шовку стрічка «пуканка».

Як батіг для козаків, так і корбач для гуцулів був певний час бойовим атрибутом. Про це, до речі, пише історик і краєзнавець із Рахівщини Микола Ткач у своїй праці «Гуцульщина – історія та культура». Він стверджує, що з 1848 року гуцулів роззброїли, і вони тримали на стінах своїх помешкань лише топірці, корбач і стремена, використовуючи корбач в якості доступної для них на той час зброї.

Однак, окрім бойового застосування, можна розглянути корбач і в якості музичного інструмента. Вже згадувалося, що його відносять до групи аерофонів: серед неї, до речі, гуцульських інструментів найбільше. Зумовлено це особливістю побуту горян, їхнього мисливського і пастушого господарювання.

В цьому контексті корбач розглядають як сигнальний інструмент: звук ляскоту («пуканє») розноситься на полонинах на відстань до 1,5 км.

У книзі «Музичні інструменти гуцулів» Ігор Мацієвський розповідає, що корбач видає два види звуків – «пуканє» і «вий». Другий звук, «вий», добувається пастухом завдяки розкручуванню корбача над головою й, залежно від інтенсивності розкручування, він видає звуки різної висоти. Такий «вий» автор порівнює із характерним «бичачим ревом». Після того, як людина розкрутила корбач і робить ним різкий сплеск, розтинаючи потік повітря, «пуканка» розтягується і відбуваються часткові розриви її волокон, що й видає гучний ляскіт. Пан Ігор пояснює, що сам звук «пуканє» схожий на постріл пістолета. Цим самим корбач об'єднує два органологічні типи: аерофон і розривний ідіофон.

До речі, у книзі також зауважується, що «пуканє» серйозно трактується як мистецтво звуку, яке вдається видобувати тільки за рахунок вправності. Крім того, завдяки звуку, схожому із пострілом зброї, пастухи, випасаючи корів, відганяли від них звірину.

ЗАСІБ ДЛЯ ЗВ'ЯЗКУ, ПРЕДМЕТ ГОРДОСТІ ТА ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ВИПАСУ ХУДОБИ

Корбач – це невід'ємний атрибут полонинського господарювання, адже найпоширеніше його використовували під час літування. Важливо, що ним користувалися тільки пастухи великої рогатої худоби, відомі на Рахівщині як бовгари – ця назва походить від румунського слова bouar (boar), що означає «пастух», утво-

реного від латинської *bovarius* – «бичий», «воловий».

На жаль, внаслідок того, що люди в господарстві все менше тримають худобу, кількість тих, хто проводив літо на полонинах, випасаючи корів, значно зменшилася. Проте ще наприкінці 1990-их років на Рахівщині була велика кількість полонин. На одній із них майже три літа поспіль з 14 років провів рахів'янин Микола Томашук. Згадуючи нині той час, зауважує, що робота бовгара, як і вівчаря – дуже важка і виснажлива. Проте зауважує, що корбач під час літування був незамінною річчю, адже його використовували і як засіб завершення худоби, і як інструмент для передачі даних, а також як індикатор професіоналізму та навіть засіб для визначення погоди.

– На той час добротні корбачі були рідкістю, бо тільки окремі газди володіли технікою його плетіння. До того ж дістати хорошу шкіру для основи теж було важко, – зауважує Микола. Все плетіння повинно було плавно звужуватися із початку (найтовстішого місця) до самого кінця. Форма має бути кругла, матеріал – натуральна шкіра, щоб корбач плавно розкручувався і видавав гучний звук. Цінувалося, коли в плетінні використано багато пасем, й вони, завдяки правильній техніці й розрахунку довжини, звужувалися до кінця. Не годилося, щоб одну з основ (пасем) відрізати, або плести з ниток чи іншого неміцного матеріалу, бо тоді корбач легкий.

– Найкращий на тій полонині корбач був у старшого бовгара: довжина сягала більше семи метрів, а важив приблизно два-три кілограми. Держак був інкрустований пацьорками у вигляді вишивки, прикрашала корбач також китиця з ниток. Хтось ще прикрашав держак різьбою та зазначав дату літування, – розповідає Микола. Та практика вирізання років із часом відійшла, бо корбачі почали передаватися іншим пастухам. Наприклад, з початком кожного літування старший полонини видавав кожному із бовгарів корбач. Цікаво, що для того, аби вони не псувалися, газда на осінь весну замочував їх у машинне масло.

– Однією із найстрашніших речей на полонині було загубити свій корбач. За ним старший міг відправити

тебе після пригону корів на пошуки. Обов'язково було й берегти його від дощу, тобто, ти міг сам змокнути, але «пугу» (так ще скорочено називають корбач, – авт.) намочити категорично заборонено. Якщо все ж він намокав, то ставав дуже важким і непридатним для «пукане», бо не видавав звук, а тільки шурхотів. Після того, як його висушували, власник мусів руками розтирати шкіру, аби вона знову стала гнучкою, а це займало чимало часу.

Зі слів оповідача, корбач для них був засобом для передачі інформації: наприклад, кожного ранку старший на полонині ударом «пуги» давав їм розуміти, що всі збираються для розподілення напрямку випасу корів. Крім того, хлопці між собою перегукувалися завдяки ляскоту і розуміли, хто і в якому боці стежить за худобою. Часто бовгари вправлялися у володінні корбачем і кожен демонстрував вміння видобувати найгучніший звук або навіть серію ударів. Цікаво, що на початках кожен неодноразово травмувався «пугою», бо не вмів нею добре користуватися. Микола каже, що найбільше болить, коли випадково лянеш себе по вухах.

– З хлопцями ми любили ще «запускати бриндзарів» корбачем. Суть цієї гри в тому, що маленький камінь ми прив'язували до кінця «пуги», після вправним ривком корбача запускали його: камінець вилітав, при цьому видаючи своєрідний гул, як дзиччан-

ня, – ділиться спогадом чоловік. – Ще завдяки звуку удару «пуги» ми розуміли, яка погода буде, бо якщо хороша, то звук «пукане» був дзвінким і луною розносився цілою полониною. Якщо ж мав бути дощ, то звук був глухий, ніби удар у міх.

Проте, незважаючи на всі додаткові функції, які виконував корбач, на полонині все ж найголовніше його призначення було допомагати із випасом худоби. Його довжина дозволяла завертати корів на відстані 2-5 метрів, що було дуже зручно для пастухів. «Пукане» також вдавалося направити рогату у правильне русло, однак биття тварин батогами не практикували. Це могло бути лише як виняток під час приборкання биків.

На жаль, нині корбача у газдівстві Миколи Томашука немає, бо літування у його житті складало короткий відрізок часу, однак і нині міг би добряче луснути в нього, адже навички залишилися. Чого не скажеш про вміння плести хоча б батіг, нині, зауважує, із його знайомих ніхто «по-людськи» цього робити не вміє.

Стосовно ж Рахівщини загалом, то є надія, що в окремих господарів корбач все ж є, і знанням, як його зробити, вони також володіють. Хоча й не факт, що техніка виконання дозволить повторити ті унікальні вироби, якими були прадідівські «пуги».

СТРАТЕГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПАРТНЕРСТВА: УКРАЇНА–СЛОВАЧЧИНА–НІМЕЧЧИНА

Василь КУХТА,
член Національної спілки
письменників України,
Асоціації українських
письменників,
координатор Творчої асоціації
«Corona Carpatica»,
м. Ужгород

І на цей раз не можу не згадати про синхронну до нашого часу історію, яка трапилася під час Другої світової війни у Великій Британії. Коли прем'єр-міністру Вінстону Черчиллю принесли на розгляд бюджет країни, він спитав: «А де ж видатки на культуру?» І почув у відповідь: мовляв, яка культура, війна ж іде?! «А за що ми тоді воюємо?» – щиро здивувався Черчилль. Ця знаменита фраза сьогодні, як, зрештою, і наша премія, набуває особливої актуальності. Переживаємо страшну навалу північного сусіда, бездуховного, жорстокого, класичного варвара. Його непокоїть не тільки краса наших міст і сіл, чуже матеріальне

27 вересня 2023 р. у Географічному центрі Європи відбулася церемонія вручення Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica»

благополуччя, а насамперед цивілізаційний вибір, ті цінності, які навіки прописалися в українських душах. Гинуть люди, природа і культура потерпають від ворожої агресії. Але Україна, як писав колись незабутній Кость Вагилевич, – непоборна. Ніхто її не перекроїть, не перелицює. Єдиним фронтом заступають її екзистенційні кордони наші доблесні Збройні Сили України, захисники довілля, представники культури. І лауреати премії «Corona Carpatica» теж посеред них...

Бодай кількома реченнями нагадаю про наступне: фундаторами премії є Творча асоціація «Corona Carpatica» у складі ГО «Ужгородське науково-освітнє товариство імені Августина Волошина» (м. Ужгород, Україна), всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати»

(м. Рахів Закарпатської області), літературно-мистецького, громадсько-політичного, науково-освітнього часопису «Буковинський журнал» (м. Чернівці), Клубу творчої інтелігенції Вишниччини «Німчич» (м. Вишниця Чернівецької області); Видавничого дому «Високий Замок» (м. Львів), БО БФ «Автентика Гуцульщини» (м. Косів Івано-Франківської області), Верховинського РО ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка (смт Верховина Івано-Франківської області), ГО «Асоціація випускників закладів художньої освіти Закарпаття» (м. Ужгород); а також Карпатський біосферний заповідник (м. Рахів Закарпатської області, Україна); Карпатська асоціація національних парків та заповідників (ACANAP) (м. Татранська Ломніца, Словаччина), Міжнародна асоціація «Європейська мережа букових лісів»

(м. Еберсвальде, Німеччина). Премія запроваджена з метою популяризації культурних і природних цінностей Карпат, розвитку європейської культурної та природоохоронної співпраці, сприяння принципам міжнародного добросусідства. У зв'язку з війною її актуальність помножується в кілька разів!

Згідно з Положенням про премію, вручення відбуваються під час Днів європейської спадщини в Україні в еколого-освітньому центрі Карпатського біосферного заповідника «Центр Європи», розташованому в Географічному центрі Європи (село Ділове Рахівського району Закарпатської області, Україна). Щиро сподіваюся, що кожен з учасників дійства, нехай на відстані, повсякчас відчував і відчуватиме енергетику Географічного центру Європи – «постійного, точного, вічного місця», як промовляє стела, встановлена тут вченими Віденської цісарсько-королівської академії Австро-Угорської імперії у 1887 році.

Згадаємо принагідно історію Міжнародної премії «Corona Carpatica». Вона започаткована однойменною Творчою асоціацією (під дахом Ужгородського науково-освітнього товариства імені Августина Волошина) вже далекого 2002 року. Було це зроблено за участі періодичних видань України і Румунії. Адже саме довкола журналів зазвичай гуртуються творчі особистості. Отож премія на той час була українсько-румунською, присуджувалась за визначний внесок в українську та румунську літератури, а також україномовним та румуномовним письменникам на теренах діаспори. Її лауреатами названо поважний ряд українських та румунських професійних літераторів, зокрема поета, критика Василя Герасим'юка, прозаїка Василя Портяка, поета, прозаїка, перекладача Івана Андрусика, прозаїка-документаліста Станіслава Аржеві-

В еколого-освітньому центрі КБЗ «Центр Європи» зібралися відомі письменники, художники, екологи, громадські активісти з різних куточків України

Миттєвості церемонії вручення Міжнародної премії «Corona Carpatica» лауреатам 2023 р.

тіна з Києва; поетів, прозаїків Василя Рябого (Коломия) та Мирослава Лазарука (Чернівці), прозаїків Мирослава Дочинця (Мукачево) та Петра Ходанича (Ужгород); поета Карла Копинця (Чоп); літературознавців, діалектологів, публіцистів Івана Жегуца (Німеччина), Йосифа Сірку (Канада), Миколу Мушинку (Словаччина), українських поетів Румунії Миколу Корсюка (Бухарест) і Павла Романюка (Марамуреський повіт) та інших. З румунського боку лауреатами стали поети, літературні критики Касіан Марія Спірдон (Яси), Іон Вадан (Клуж-Напока), Джеллу Доріан (Ботошани), прозаїк, літературознавець Іон Ністор (Сагу-Маре) та інші. З часом премію «Corona Carpatica» почали присуджувати й художникам. З українського боку її відзнаки отримали українські майстри пензля Юрій Герц, Василь Гангур, Василь Вовчок, Антон Ковач (Ужгород). За блискучу організацію фестивалів українсько-румунського слова, внесок у розвиток літературно-мистецького процесу на теренах історичної Мараморощини список лауреатів поповнили кандидат історичних наук, тодішній директор Закарпатського обласного архіву Михайло Делеган (Ужгород), який цьогоріч відійшов у засвіти, та історикиня, музеєзнавиця д-р Любов-Ірина Горват (м. Сагу-Маре, Румунія)... До речі, про діяльність тодішньої Творчої асоціації «Corona Carpatica», однойменну премію є відповідна стаття в «Енциклопедії сучасної України». Але з часом українсько-румунський формат вичерпався, отож у 2021 році «Corona Carpatica» стала літературно-мистецькою, екологічною премією загальноєвропейського масштабу. І ось тут, вочевидь, постає закономірне запитання: чому? Відповідь проста: міркуючи над подальшою долею премії, літератори і художники дійшли висновку, що Карпати – не тільки ареал нашо-

го спільного проживання, але водночас й виживання, те єдине справжнє, що залишилося у добу тотальних девальвацій і деформацій, особливо, коли йдеться про національні надбання. Боротися за збереження культурних і природних цінностей Карпат без екологів не випадає. На щастя, досі констатуємо значні набутки на ниві карпатського красного письменства, декоративно-прикладного, образотворчого мистецтва, маємо природоохоронців і природодослідників, які ревно переймаються долею Карпат у різних країнах Європи. Виокремити і шанувати найвартісніше з колективного доробку – таке непросте завдання поставили перед собою фундатори премії. Як відомо, її лауреатами за 2021 рік стали майстриня художньої кераміки, кандидат мистецтвознавства Марія Гринюк (м. Косів), поет, прозаїк, голова Косівського регіонального осередку Національної спілки письменників України Василь Шкурган (м. Косів); живописець, народний художник України Тарас Данилич (с. Дубриничі, Закарпаття); відомий польський вчений-природодослідник Томаш Вінніцкі (м. Устрікі Дольні, Польща). У 2022 році премією відзначено доробки різьбаря, заслуженого художника України Мирослава Радиша (м. Косів), прозаїка, драматурга, сценариста, заслуженого журналіста України Дмитра Кешелі (м. Ужгород), живописця, народного художника України Михайла Демцю (м. Львів), доктора наук, професора, відомого словацького природодослідника Івана Волощука (м. Татранська Ломніца, Словаччина).

27 вересня 2023 року в Географічному центрі Європи зібралися люди, які чимало зробили для того, щоб вручення премії відбулося. Це – директор Карпатського біосферного заповідника, заслужений природоохоронець України Микола Рибак; заступник директора заповідника, заслужений природоохоронець України, доктор біологічних наук, професор, головний редактор журналу «Зелені Карпати» Федір Гамор; начальниця редакційно-видавничого відділу наукових та науково-попу-

лярних видань, кандидат біологічних наук Богдана Москалюк; начальниця відділу сталого розвитку, підготовки та реалізації грантових проєктів Ірина Йонаш; провідний інженер лабораторії екомоніторингу Євгенія Мелеш; провідні фахівці еколого-освітнього центру «Центр Європи» Мар'яна Беднар та Мирослава Маліновська; керівники структурних підрозділів Карпатського біосферного заповідника, наукові співробітники та інші. Серед гостей (деякі спілкувалися в онлайн-режимі) – відомі письменники, художники, екологи, громадські активісти з різних куточків України. Завітали й представники регіональної влади: перший заступник голови Рахівської райдержадміністрації Віктор Турок, заступник голови райради Іван Копич, перший заступник виконуючого повноваження міського голови, секретаря ради та виконкому міста Рахова Іван Молдавчук.

У номінації «Література» цього року премія присуджена поетці, прозаїку, драматургу, сценаристу, члену Національної спілки письменників України, заслуженому діячеві мистецтв України Софії Майданській (м. Київ, Україна) – за самобутні художні відкриття, високу культуру форми і слова, створення неповторного образу Буковини в поезії і прозі. На здобуття Міжнародної премії «Согна Сагратіса» її кандидатура подана редакцією громадсько-політичного, літературно-мистецького, науково-освітнього часопису «Буковинський журнал», м. Чернівці. Пані Софія – воістину знакова постать в українській літературі, лауреат багатьох престижних літературних премій, блискуче проявила себе у різних жанрах, є відомою діячкою вітчизняного мистецтва, до речі, сценарій Першого фестивалю сучасної української пісні «Червона рута» (1989 рік) вийшов саме з-під її пера.

У номінації «Образотворче мистецтво» лауреатом названо живописця, члена Національної спілки художників України, доктора філософії з мистецтвознавства, доцента Закарпатської академії мистецтв Ігоря Луценка (м. Мукачево Закарпатської області,

Україна) – за оригінальну творчу манеру, серію робіт «Етнічні портрети», вагомий внесок у розвиток культурно-мистецького процесу на теренах історичної Мараморощини (Україна-Румунія). Кандидатура висунута «Фундацією українських гуцулів у Румунії», Марамуреський повіт, Румунія. Хоча зауважити, що для земляків пана Ігоря Луценка ця подія є своєрідною «миттєвістю істини», адже він народився у селі Ділове, тобто Географічному центрі Європи.

У номінації «Декоративно-прикладне мистецтво» маємо цього року двох лауреатів: різьбаря, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України, заслуженого майстра народної творчості України Юрія Павловича (м. Рахів Закарпатської області, Україна) – за новаторський внесок у гуцульське традиційне дереворізьблення, створення на його основі власної школи гуцульської різьби, а також засновника Музею гуцульської різьби Юрія Павловича в м. Рахові, заслуженого гуцула України Юрія Бендака (м. Рахів Закарпатської області, Україна) – за вагомий внесок у популяризацію декоративно-прикладного мистецтва України. Їх кандидатури також висунуті редакцією «Буковинського журналу», м. Чернівці. Хоча наголосити: завдяки Юрію Павловичу і Юрію Бендаку маємо унікальний музей у Рахові, якому може позаздрити будь-який мегаполіс у світі. І це не просто високі слова. Уперше тему занування (чи відродження) гуцульського музею в моєму рідному містечку заторкнув я у студентській публікації у далекому 1978 році, будучи практикантом факультету журналістики Львівського держуніверситету імені Івана Франка. Довелося чекати кілька десятиліть, доки не з'явилася «гуцульська» експозиція в Музеї екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, заснованому професором Федором Гамором, а також музею філігранної, глибоко символічної, метафоричної (і цей синонімічний ряд можна продовжувати й продовжувати) авторської різьби Юрія Павловича. Во-

Відзнаки лауреатів Міжнародної премії «Corona Carpatica»

істину на втіху нам усім і, сподіваюся, нашим нащадкам злилися два потужні таланти: різьбяр-новатора (Юрій Павлович) і організатора мистецьких процесів (Юрій Бендак).

У номінації «Екологія» лауреатом названо д-ра Маріо Броджі (м. Вадуц, Ліхтенштейн) – відомого вченого-еколога, директора Швейцарського федерального інституту лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL) у 1997-2004 роках – за особливий внесок у збереження та популяризацію унікальних природних і культурних цінностей Українських Карпат. Саме завдяки його науковому супроводу давні букові ліси Карпат потрапили (як номінація) до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Кандидатуру висунуто редакцією всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати».

Схвилюваними, емоційно забарвленими видалися «карпатокоронівські» промови винуватців торжества – Софії Майданської, Ігоря Луценка, Юрія Павловича, Юрія Бендака. У виступах

(під час вручення премії) директора КБЗ Миколи Рибак та його заступника професора Федора Гамора, представників регіональної влади Віктора Турока, Івана Копича, Івана Молдавчука, а також фундаторів, членів конкурсної комісії, представників громадських організацій, літературних і мистецьких, екологічних спільнот йшлося про унікальність премії, її перспективи. Зокрема, лауреат Національної премії імені Т.Г. Шевченка в галузі літератури, ведучий мистецьких програм телеканалу «UA Культура» Василь Герасим'юк (м. Київ) вкотре запропонував місцевій владі взяти вручення Міжнародної літературно-мистецької премії «Corona Carpatica» під «своє крило»; про екологію душі й природи, мистецьке возвеличення довкілля говорили кандидати біологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту екології Карпат НАН України, член конкурсної комісії з присудження Міжнародної премії «Corona Carpatica» Оксана Марискевич (м. Львів); академік Національної академії мистецтв України, народний художник України, лауреат Шевченківської премії в галузі образотворчого мистецтва Андрій Чебикін (м. Київ); президент «Фундації українських гуцулів у Румунії» Василь Попович (Марамуреський повіт, Румунія);

заслужений діяч мистецтв України, головний редактор часопису «Буковинський журнал» Мирослав Лазарук (м. Чернівці); голова Косівського регіонального осередку Національної спілки письменників України, лауреат Міжнародної премії «Corona Carpatica» за 2021 рік Василь Шкурган; голова живописної секції Закарпатського обласного осередку Національної спілки художників України, заслужений художник України, член конкурсної комісії з присудження міжнародної премії «Corona Carpatica» Василь Вовчок (м. Ужгород) та інші.

Учасники дійства переглянули фільм про історію відзначення Днів європейської спадщини в Географічному центрі Європи (транслявався свого часу на телеканалі «UA Культура»), відеокліпи з піснями «Червона калина» (українською – у виконанні славнозвісного гурту «Смерічка», 1990 р.; українською, німецькою, англійською, французькою мовами – у виконанні вокалістки з німецького міста Ахен Марлейн Маас) та «Чорні хлопці» – про дивовижний гуцульський менталітет (слова Василя Кухти, музика – гурт «ТіКомуЗа», вокал – Іван Беркела), познайомилися з новою експозицією постійно діючої виставки книг, мистецьких альбомів, публікацій лауреатів, фундаторів, членів конкурсної комісії Міжнародної премії «Corona Carpatica». Остання, пам'ятаємо, була відкрита позаминулоріч в еколого-освітньому центрі КБЗ «Географічний центр Європи». Таким чином, «постійне, точне, вічне місце», з доброї волі господарів Карпатського біосферного заповідника, не випадково стало осідком премії. Вирішено й надалі дбати про літературно-мистецьке наповнення центру. Широ переконаний, що в недалекому майбутньому тут відбуватимуться зустрічі з відомими літераторами, художниками, екологами з різних куточків Європи і світу... Вистоїмо! Переможемо! Збережемо і примножимо наші культурні та природні цінності!

БИТВА ЗА ПРИРОДУ І КУЛЬТУРУ

ВИСТУП НА ЦЕРЕМОНІІ ВРУЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРЕМІЇ «CORONA CARPATICА» ЛАУРЕАТАМ 2023 РОКУ

*Микола РИБАК,
директор Карпатського
біосферного заповідника,
заслужений природоохоронець
України,
м Рахів*

На жаль, переживаємо нині непрості часи. Повномасштабне вторгнення московії в Україну – найбільший військовий конфлікт з часів Другої світової війни. Ворожа навала забирає людські життя, нищить інфраструктуру, нівечить українську природу. Орієнтовна сума збитків, завданих докільню, за підрахунками Державної екологічної інспекції, наближається до 2 трильйонів гривень. Найрезонансним злочиним окупантів проти докільля став підрив Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 року, кваліфікований міжнародною природоохоронною спільнотою як акт екоциду. Нещадний ворог з дня в день вправляється у мистецтві вбивати і руйнувати. Але Україна вистійть і переможе! У лавах ЗСУ рідну державу з честю відстоює когорта працівників сфери охорони докільля, серед них – 26 посланців Карпатського біосферного заповідника. У кровопролитних баталіях захищають вони природні і культурні цінності отчої землі.

На потреби військових формувань та оборони країни установою передано техніку та автотранспорт: 5 легкових автомобілів підвищеної прохідності («Нива», «Тойота» та «Рено-Дастер»), а також два вантажні автомобілі ГАЗ-66. Візит-центри та гостьові кімнати заповідника гостинно відчинили двері для багатьох сімей з різних регіонів України, охоплених війною. Лишень у перші дні агресії заповідник став прихистком для сотень осіб, які або проїздили транзитом, або зупинялися на деякий час. Також багато працівників установи приймали постраждалих у власних домівках.

Символічно, що Міжнародна премія «Corona Carpatica», серед фундаторів якої і Карпатський біосферний заповідник, заснована саме з метою популяризації природних і культурних цінностей Карпат, розвитку європейської культурної та природоохоронної співпраці. У цій царині нами вже багато досягнуто, але попереду ще чималий шмат роботи. Дозвольте коротко розповісти про роль і значення Карпатського біосферного заповідника у природоохоронній системі України і світу.

Як відомо, Карпатський біосферний заповідник, загальною площею понад 66 тисяч гектарів, сьогодні є одним із найбільших природно-заповідних об'єктів України, який охороняє унікальні природні та антропогенні ландшафти – від Закарпатського передгір'я та субальпійського й альпійського поясів Українських Карпат.

Разом з транзитною зоною, площею 136,9 га, Карпатський біосферний ре-

зерват входить до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

На території заповідника під охороною перебувають наступні природні і культурні цінності: найвища вершина України – г. Говерла та інші вершини «двотисячники»; найвисокогірніше озеро Українських Карпат – Бребенескул; найвища вершина Гуцульських Альп – г. Піп-Іван Мармароський; легендарні Близниці із славнозвісними едельвейсами; Долина нарцисів – єдина рівнинна популяція нарциса вузьколистого; Географічний центр Європи; найвищі гірські водоспади Українських Карпат: Ялинський, Лихий, Труфанець; найбільші в світі площі букових пралісів (об'єкт Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО); найбільша й найглибша карстова печера в Українських Карпатах – Дружба-Романія (водно-болотне угіддя міжнародного значення); унікальний геологічний об'єкт – Карстовий, або Кам'яний міст; стоянка прадавніх людей епохи пізнього палеоліту в печері Молочний Камінь; Струківська церква – унікальна пам'ятка дерев'яної сакральної гуцульської архітектури (об'єкт Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО).

У заповідних екосистемах природно-заповідного фонду охороняються 1779 видів вищих рослин, 806 видів лишайників, 436 видів водоростей, 980 видів грибів, 66 видів ссавців, 193 види птахів, 9 видів плазунів, 15 видів земноводних, 29 видів риб та понад 3 000 видів безхребетних тварин.

Чимало з них включено до Червоної книги України, Міжнародного Червоного списку, Європейських червоних списків, охороняється Міжнародними конвенціями.

На території Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) також охороняється багато унікальних водно-болотних угідь (ВБУ), що формують річку Тиса і є важливими для збереження біорізноманіття в Карпатському біогеографічному регіоні.

День відкритих дверей у Музеї екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах з нагоди Дня працівника природно-заповідної справи України,
6 липня 2023 р., м. Рахів

У 2019 році Секретаріат «Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів або Рамсарської конвенції», враховуючи результати багаторічних досліджень науковців заповідника, включив «Озірний-Бребенескул», «Печеру Дружба» і «Долину нарцисів» до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення.

Варто зазначити, що діяльність Карпатського біосферного заповідника високо оцінена як в Україні, так у Європі і світі.

Так, у 1997, 2002, 2007, 2012 та 2017 рр. за визначні здобутки у збереженні та вивченні природних комплексів Українських Карпат Рада Європи нагороджувала Карпатський біосферний заповідник Європейським дипломом для природоохоронних територій.

Особливим досягненням Карпатського біосферного заповідника є створення та розширення об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, де букові праліси заповідника (площею майже 21 тис. гектарів) є його найбільшою часткою. Під особливою охороною заповідника знаходиться понад 22 % те-

риторії Пан'європейського об'єкта спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Важливим є також проведення аудиту заповідних територій Європейським товариством дикої природи. Так, території Угольсько-Широколужанського масивів стали учасниками Європейської мережі дикої природи та отримала сертифікати найвищого, «платинового» рівня.

Карпатський біосферний заповідник першим серед установ ПЗФ, підпорядкованих Міндовккіллю України, успішно пройшов державну атестацію як наукова установа за напрямом природничих наук, та був віднесений до II класифікаційної групи – стабільних наукових установ, що є провідними за відповідними напрямками проведення наукових досліджень і виявляють активність щодо інтеграції у світовий науковий простір та європейський дослідницький простір з урахуванням національних інтересів.

За час своєї діяльності Карпатський біосферний заповідник став міжнародно визнаною природоохоронною, науково-дослідною установою, зробив вагомий внесок у збереження природних екосистем та сталого розвитку Карпат, створення екологічної мережі та розвиток природно-заповідної справи в Україні. Тут сформовано досить потужну природоохоронну, науково-дослідну, еколого-освітню та господарську інфраструктуру.

За роки діяльності заповідник випустив у світ сорок п'ять томів Літопису природи, організував десятки міжнародних науково-практичних конференцій, обнародував понад 100 наукових

публікацій у виданнях різного рівня та взяв участь у реалізації численних міжнародних наукових проєктів.

Сьогодні заповідник видає всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», газету «Вісник Карпатського біосферного заповідника» та науковий щорічник КБЗ та Інституту екології Карпат НАНУ «Природа Карпат».

На виконання Указів Президента України № 25 від 14 січня 2010 року та № 5 від 2 січня 2022 року у КБЗ сьогодні активно ведуться роботи з розширення та зміни меж природно-заповідної території заповідника з передачею їх в постійне користування.

Як результат, у постійне користування Карпатського біосферного заповідника найближчим часом будуть додатково передані земельні ділянки площею понад 17 тисяч гектарів, де понад 4 тисячі гектарів – це особливо цінні букові праліси.

Як керівник установи хочу запевнити, що Карпатський біосферний заповідник, де творчо й результативно працюють понад 250 фахівців, певнено продовжує вирішувати поставлені перед ним завдання, особливо з впровадження заходів зі збереження об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, водно-болотних угідь міжнародного значення, заходів із адаптації до змін клімату та забезпечення сталого розвитку регіону у рамках функціонування заповідника як біосферного резервату ЮНЕСКО.

Сердечно вітаю високопрофесійних літераторів, художників, природоохоронців і природодослідників усіх європейських країн з сьогоднішньою подією – врученням Міжнародної літературно-мистецької, екологічної премії «Corona Carpatica» лауреатам 2023 року! Приємно, що осядком премії її фундатори обрали саме Географічний центр Європи – однойменний еколого-освітній центр нашої установи. Це ще раз красномовно свідчить про цивілізаційний вибір України, вселяє надію, що наше міжнародне партнерство набуває нового творчого розвитку.

Вистоїмо! Переможемо! Слава Україні!

27 вересня 2023 р.,
Географічний центр Європи,
с. Ділове Рахівського району
Закарпатської області

Пасторальна ідилія
(полонина Лисичий,
Марамороський
заповідний масив)

ЮРІЙ ПАВЛОВИЧ У МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

Про заслуженого майстра народної творчості України, лауреата премій імені Данила Щербаківського та «Corona Carpatica»

Для Юрія Павловича мистецтво стало власною версією української історії та національної філософії, тим всесвітом у собі, який справляє потужний вплив на формування самосвідомості, культурного коду українця, а відтак допомагає пробудити пам'ять роду, збагнути тяглість етнічної традиції, свою приязність в українському бутті в усіх його вимірах – минулому, сучасному й майбутньому. Саме із таких смислів й виходить Ю. Павлович у своїй творчості. Тематичний, як і жанровий діапазон автора достатньо широкі.

Створені Ю. Павловичем образи відчитуються в етнографічних, етнофілософських, етнографічних, етнокультурних, етнопсихологічних, етнеографічних, міфологічних, фольклорних, релігійних контекстах, досягаючи національної виразності й повноти смислового вираження.

Позиціонуючи себе в теперішньому вимірі часу, митець вважає за святий обов'язок ревно трудитись на тій ниві, яку вказав йому Господь. Під цим оглядом прикметним є те, що яскравий творчий спалах художника хронологічно вписаний саме в непрості 90-ті роки ХХ століття та

початок нового тисячоліття. Воскреслий український дух, національне державобудівництво, повернення з небуття імен титульних українських державних, історичних діячів, борців за волю й незалежність рідної землі, видатних постатей української науки, культури, мистецтва – все це надихає художника, дає новий поштовх творчій ініціативі. В доробку Павловича з'являється ціла галерея національних героїв України, прямо чи опосередковано-метафорично ним відображених. Серед них – Тарас Шевченко, Іван Франко, Володимир Шухевич, Августин Волошин, Олекса Довбуш, Андрей Шептицький, Іван Миколайчук, Сергій Параджанов; народні майстри – творці духовності, в їх ряді знамениті Шкрібляки-Корпанюки, чия династична присутність в мистецтві України сформувала яскравий феномен української етнічної культури, подібний якому важко відшукати в духовному здобутку будь-якого іншого народу.

Творячи свої образи, Ю. Павлович глибоко занурюється в незбагненний внутрішній світ людини, прагне передати її природний підсвідомий зв'язок з Богом, простором, вічністю, архетипальними виявами когнітивного. Добре знання універсальної мови символів робить можливою складну історико-мистецьку інтерференцію конкретних

зображень та символічних нашарувань, що дозволяє мистцеві вписати факти національного буття в загальнолюдський контекст. У такий спосіб навіть яскравий у своєму етнографічному звучанні гуцульський цикл Юрія Павловича стає зрозумілим європейському глядачеві, який знається на семантиці знакових підтекстів.

Художник дуже вимогливий до себе. Його творчий здобуток – результат напруженої повсякденної праці, бо трудиться Павлович як довічний раб музи, від якої немає відкupu.

Аделя ГРИГОРУК,
мистецтвознавиця,
м. Косів

Івано-Франківської області.

Юрій ПАВЛОВИЧ. Тарелі «Нехай святяться рідні Карпати – край едельвейсів і орлів!», «Чудотворці гуцульської духовності»; Портрет Марії Кречунск-Чукутихи; Тарель «Коляда»; Підсвічник-трійця; Гуцульські хрести; Порохівниця і ніж з оленячого рогу; Тарель «Посвята Івану-Франку». Різьба, інкрустація бакунтом, пацьорками, перламутром. Всі роботи виконані з грушевої деревини.

ЛАУРЕАТИ МІЖНАРОДНОЇ ПРЕМІЇ «CORONA CARPATICA» ЗА 2023 р.

*Софія МАЙДАНСЬКА,
поетка, прозаїк,
драматург, сценарист, член
Національної спілки письменників
України, заслужений діяч
мистецтв України,
номінація «Література»,
м. Київ*

*Юрій ПАВЛОВИЧ,
різьбяр, член Національної
спілки майстрів народного
мистецтва України, заслужений
майстер народної творчості
України, номінація «Декоративно
прикладне мистецтво»,
м. Рахів Закарпатської області*

*Юрій БЕНДАК,
засновник Музею гуцульської
різьби Юрія Павловича
в м. Рахові, заслужений гуцул
України, номінація «Декоративно
прикладне мистецтво»,
м. Рахів Закарпатської області*

*Д-р Ігор ЛУЦЕНКО,
живописець,
член Національної спілки
художників України, доцент
Закарпатської академії
мистецтв, номінація
«Образотворче мистецтво»,
м. Мукачево Закарпатської області*

*Д-р Маріо БРОДЖІ,
вчений-еколог, директор
Швейцарського федерального
інституту лісових, снігових та
ландшафтних досліджень (WSL)
у 1997-2004 роках,
номінація «Екологія»,
м. Вадуц, Ліхтенштейн*

... З КИМ ВИ, ГОРИ, ВОЮВАЛИ?

*Андрій ДУРУНДА,
член Національної спілки
письменників України
та Національної спілки
журналістів України,
почесний професор
Міжнародної академії
літератури
і журналістики,
лауреат літературних
премій «Кredo Франка»,
імені Б. Лепкого,
імені Маггера-Прайса,
імені Ф. Потушняка,
м. Ужгород*

День злетів над землею чистий і дзвінкий, мов жайворонкова пісня. Гори цвіли величезним брунатно-зеленим букетом, ніжилися у паркому мареві. Щасливі й здорові, десь у самому піднебессі тихо посміхалися, переповідаючи одна одній, як молодіці в гурті, свої смішні напівгірські історії. У підніжжі обліпліні де-не-де хатками, мов орлиними гніздами, вони святкували. Була саме та пресвітла мить, якою снять-марять підхмарні височини довгими зимовими ночами, осінніми сльотами-негодами.

Але раптом лагідна музика ясного літа почала зневиразнюватися, блякнути, тьмяніти...

Посеред небесного лиця появилася пляма, мов чорна сльоза, – розповідав я увечері натомленій матері. – Вона стрімко росла, збільшувалася. У неспокої заметушився вітер, зашарпався, забігав по вершинах гір, які знітилися, спохмурніли, стихли...

– Що, і гори хмуриються? – крізь напівсон питала ненька.

– Айно. Вони й веселяться, і співають, і плачуть, смутніють, ждуть, надіються, старіють, журяться, як люди...

Старі люди кажуть, що Бог землю дав, а чорт гори наметав. Кам'яні гори бідні, айбо нам рідні...

Я далі розповідав, що коли небеса вдарили у свій велетенський бубон – гори ще більше згорбилися, зів'яли, зіщулилися під могутніми громами, пригнулися кожною своєю квітчкою, травинкою-псячкою, бадиллячкою... А світ мерк, напружувався і в нелегкій своїй вижиданні грізнішав, ошестинювався, мов дикий звір перед вирішальним поединком.

Ще раз могутньо прогуркотіло.

Гори мовби пробудилися, випросталися, розпрямили свої широченні плечі. І ось приготувалися до бою з небесами. Мужніми воїнами в ізумрудних шоломах поставали пліч-о-пліч.

Вогняним мечем різнуло небо над їхніми головами, струснувши ними.

Раз...

Удруге...

Всьоме...

Двобій почався.

Страшні громи вдарились у підхмарні височини з такою шаленою силою, що гори здригались усім своїм єством аж до підніжжя. Захмарені небеса, темно-сині від злості, оперізувалися жовтаво-золотистими поясами, раз за разом відчайдушно кидалися на ребристи шпиль. Вони стріляли блискавицями у непокірні верховини, хапаючи їх за зелені чуби, намагаючись скорити гордих, зігнути...

Гори терпіли. У цій несусвітній колотнечі, дикому шаленстві стихії, ревищі вони стояли несхитно. Це їм було не вперше. Уже відчувалося по всьому: небо втрачає боєздатність. Могутній гуркіт лавився надвоє, натроє і переходив у ліниве й невдоволене вуркотіння. Через якусь мить спорожнені небесні бочки почали віддалятися...

Доць стих раптово, як і почався. З-між посірілої пелени хмар проглянула чиста голубиць. Небавом звідти визирнуло радісне сонечко, мов юна усміхнена горянка – з вікна:

– Як ви, гори, воювали?

Софія МАЙДАНСЬКА,
член Національної спілки письменників України,
заслужений діяч мистецтв України,
лауреат літературних премій «Благовіст»,
імені Олеся Гончара, нагороди
імені Лесі та Петра Ковалевих (США),
Міжнародної премії «Corona Carpatica»,
м. Київ

ДІВЧИНКО МОЯ, УКРАЇНОНЬКО...

СПІВАНКА ПРО ВАСИЛИНКУ

Бігли жінки по дорозі,
Неприспаних діточок
А за ними невідступно
Вже земля на перехресті
А за ними все марища –
«Сховай же нас, Василинко –
Сховай в себе в стодолонці,
Бо згвалтують нас прибудли
Завий же нас, Василинко,
Бо не вчує ясна днинка
Бо як наші гіркі сльози
Старі гори зозулями
Як устала Василинка,
В'ються коси неприкриті
Як устала Василинка –
Світить стан її пречистий
«Заховайтеся борзенько,
Бо дорога вже побиті

Ховайтеся, голубиці, не
Чую, вершники неситі на
Тікай, тікай, Василинко,
Бо згорають від наруги
Поламали з лози ліску,
Чорним стогоном-риданням
Ой, ворота мої милі,
Чом на ваших міцних грудях
Ой, ворота тесовії,
Не замають вже вам очі
Молоденька Василинка
А косами-дунаями ноги
Ще й хотіла стерти з неба
Розсипали її уста палкі
Ой, кували сиві гори,
А вже люди Василинку
1977 р.

Розбите світло першої сльози
Життя зітре з дитячої долоні
І засміється в материнським гроні
Могутньої і чистої лози.

У щільниках дозріють голоси
Землі кохання і землі розлуки.
Я спалахну від первісної муки,
Мов княжий кругочолий корабель,
Щоб радість повернулась до осель
І гріла над вогнем заляклі руки.

ЛІС

Я хочу щоб ти лежав поруч,
Як ліс, розкинувши руки,
Щоб запахом нетрів наджена,
Дорогу назад я згубила.

Щоб ти шумів наді мною
Безднею верховіття,
Темніше дикого меду,
Таємніше цвіту Купала,

Щоб нагло нас ніч застала,
Втомлених і самотніх:
Дівчину, що в лісі блукає,
І ліс, що блукає в дівчині.

1977 р.

* * *

Колись було весело нам,
і спинали ми вітер попутний,
і я червоніла,
затуляючи сміхом коліна.
Колись було тепло мені
у твоєму шаленому серці,
і спокійно я там засинала
під могутні удари хвиль.
Ми вічно голодні були,
як відлучені рано телята,
і невміло шукав ти мене,
і невміло устами торкав,

як сочисту незнану траву.
Нашого щастя
ми жар молодий розгрібали,
і в руках не могли його втримати,
і гарячим обпікали уста.
Ти вдихав мене разом із днем,
разом з димом нічної квітки,
разом з криком досвітніх півнів.
Ти вдихав мене глибоко,
як життя, що минає...

ОДА ГЛИНИ

*Пам'яті скульптора
Анатолія Фууженка присвячую*

Вона була така безмежно гола,
як тільки можуть бути
глей і глина,
і навіть полохлива тінь биліни
втікала навмання
з її безпліддя.

А я зав'яз у космаках рудих,
я в'язнем став
її пружкого тіла,
я борсався, як віл у трясовинні,
і в муках
власним риком я давивсь.

Вона пручалася,
лиха і непокірна,
від мого дотику
ховалась у потворність,
з болотом чистоту мою мішала,
то тріскалась в огні,
то розбивалась в друзки.

Та був я з нею щирим у любові,
я вірив,
як в легенду діти вірять.
І глина зм'якла
від мого тепла
і стала плоттю,
і зітхнула.

* * *

Минаю так, як осінь чи зима,
Дозрію знов чи упаду снігами,
Зазеленію скупю десь ярами,
Ні краю, ні кінця мені нема.

У цю ріллю я увійду сама,
Як у святий собор, куди з дарами
Вступали смерди разом із князями,
Рівняє нас родючості пійтма.

Ну що ж, коси мене, в'яжи в снопи,
Сукай перевесло, щоб знов завзято
Мій стан пшеничний тісно впerezати.

Хай краплі живодайної ропи
Впадуть з чола твого на рідне поле
І хай стерня моя тебе не вколе.

1988 р.

ВАРІАЦІЇ НА ТЕМИ ДУМ. 4

*...Отець і мати в чужу сторону
сина випроводжали...
Старша сестра коня веде,
середуща зброю несе...
«Від'їзд козака з родини»*

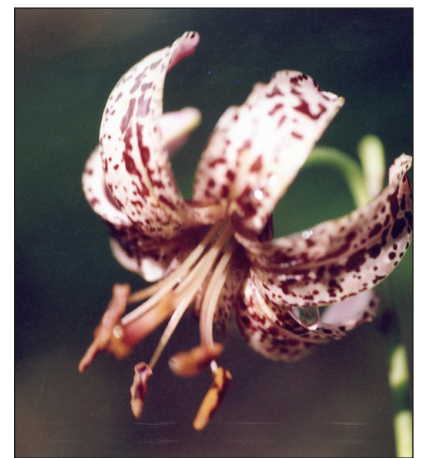
Нас чекає дорога.
Хто вийшов на неї,
Тому не спинитись,
підхопить того
стрімка течія
і понесе,
одного – як зрубане дерево,
другого – як піну брудну,
а третій
грудьми її протинатиме,
мов чайка козацька,
і курява біла
його з головою накриє.
Гостре каміння
проб'є йому днище.
Він затулить пробоїну
листом подорожника,
він затисне її рукою,
як жилу розірвану,
та не зупиниться,
не поверне назад,
бо тільки раз отець і мати
сина з дому випроводжають,
бо тільки раз
сестра зброю несе.

ЯЛІВЕЦЬ ВИСОКИЙ

Дмитрові Павличкові

З печери вийшов і стою на кручі,
Сльозою закликаю хмаролам,
З безоднею і небом сам на сам,
Повітря тнуть мої слова негнучі.

Вони впиваються, мов стріли в тучі,
І хлинить кров богів у темний злам,
За неї слух, і зір, і нюх віддам
Та й занімію в сонячній обруччі.

Минуться гун, і тур, і струни віщі,
І жони, що любили нас в кострищі,
І голови, які злетіли з плеч.

Лиш я повік стоятиму на скелі,
Корінням обіймаючи пустелі,
Іржею битий, мов слов'янський меч.
1977 р.

З КНИЖКИ «ОСВІДЧЕННЯ»: ЕПІСТОЛИ

ЛИСТ 34

*Чорнозем підвівся
І дивиться в вічі...*
Павло Тичина

Тобі легко буде
мене розшукати в пустині,
де між мальв,
калин і криниць,
наче стовп соляний,
стоятиму в білій хустині.
Де триста років
Не підведеться чорнозем,
не підведеться
й не гляне у вічі
на могильнику роду мого,
що не вмер,
ще не вмер,
ще не вмер!..
Виростає каліччя!
Виростає глухе і німе,
виростає незряче
і на милицях мови чужої
навіжено по кону скаче.
Тобі легко буде
мене розшукати в пустині,
де між мальв і криниць,

наче стовп соляний,
стоятиму в білій хустині.

ЛИСТ 27

Тільки раз
падає грудка землі
на зерно
нашої домовини...
Ну що ти, рідненька,
не плач,
прийде час –
і кільчиком легко проб'ю
склепіння свого саркофага,
і рястом ростиму з долонь
молитовно стулених...
Скрикнуть батько:
Нарешті!
Пора покидати Ковчег.
Із Чорнобиля
чорна вода відійшла,
і голуб
калини галузку приніс.

ЛИСТ 36

Пишеш мені.
А завтра, як вавилонські таблиці
відкриють твої листи,
та прочитати вже не зуміють,
бо ключі від нашої мови
загубилися в мертвих шахтах
Донбасу,
в чужих чавилах
святого колись Запоріжжя.
Ключі
брязнули десь
під ногами,
чи під шестірнями –
ніхто й не помітив.
Коли повертались додому –
інших ключів добирали
до рідної хати,
та марно...
І тільки мова чужа,

мов злодійська відмичка,
всі двері нараз одчинила,
і кожен тоді озирався,
переступивши поріг,
і, ховаючись по кутках,
наситився своїм,
наче краденим...

ЛИСТ 48

В облозі образів,
оправлених у скань
із табірною дроту,
моя любов,
моя молитва...
Ось фас і профіль
чудотворних Богородиць
із Вишгорода.
Викрадених з Вишгорода
князями боголюбними.
Печальні візантійські очі
Матерів
у казематах вічної мерзлоти
застигли в передчутті Голгоги.
Благовісту воскові лілії,
десь на полицях припали пилом...
«Дело №
в архів...
Архангел полетів.
А слідом
розвівалась довго
пелена
Архангельських снігів...
І досі –
де не гляну –
очі.
Стежать
візантійські очі.

ЛИСТ 67

О сі анфілади товарних...
Грузинська княжна
у куфайці
поїла з бляшанки,
(із рогу достатку)
слабу мою матір.

Обидві носили під серцем,
обидві...
О де ти, мій князю,
Андрію Тифліський?
В садах-виноградах
смутен стоїш.
І стан твій тонкий,
і кинджал твій...

І тихо пливуть
над Кавказом твоїм
анфілади
барочних...
барачних нар...

ПОЗА ЧАСОМ

Тарантела чавунних коліс по колії сліз
і чечітка чужого часу
чужого призначення страчених літ,
у сповитку світанково-рожевих
пуп'янів,
зламаних із придорожньої дички
кулями,
що свистіли довкола Аннички,
а вона, зіщулившись,
ховала оголені плечі
під серпанком летючого шалика,
що виривався з її тонких,
скривавлених пальців.

І вже ніхто не згадає,
коли перший матюк
упився в скроню моєї матері,
може тоді, коли інші дівчатка,
вбрані, як на вечірку в Народному Домі,
в черевичках з тонкого сап'яну,
лише б витинати дрібушечки,
лише б «Верховину» вести
з чорнявим поручником,
урочистим кроком
на паркеті сяйливої салі.
Але ж ні,
роздираючи шовкові панчішки,
мантельки, пелеринки, хутерця,
колінкують, товчуться,
тиснуть ліктами-ліктями
до заграбованих вагонів,
щоб лише захопити місце,
тепліше, чистіше,
на гнилих од сечі й крові,
дошках товарняка.
І коли конвойний чвиркнув:
– Чего размечталася,
чего ждеш, тваю мать –
приглашення к танцу?...»
Засміялася: – Невже
у цьому найдовшому танці
ви мене тут покинете?..
А він: – Занимайте места
согласно волчьим билетам...

Тоді останньою стала на приступок
свого ешафоту,
Уявивши: зараз опиниться
в королівській кареті,
що помчить на перший бал
Попелюшки.
А конвойний – вірний лакей, підсадив,
лише б не спіткнувся об камінчик,
об жорстоку жорству
і ненароком
не розбити черевички
з гірського
кришталю...

І відразу головою в осине гніздо...
Блимає в сутінках, всотаних димом,
самокрутка в зубах сухої бандерші –
махорка, чи кров запеклась на губах,
зламаних сміхом?..
Марії лише залишилося –
до грудей притискати
попелястий плед із верблюжої вовни,
на ньому догасає тепло малолітнього
брата,
що досі тулиться до холодного муру
двірця
і паморозь на сецесійних лотосах
тане від схлипів малого,
і нікому діла нема до хлопчини,
загубленого серед похоронного
лементу...

А Марії ввижається –
Там, далеко, в дитинстві,
у сповитку пухнастих пелюсток пледа,
солодко спить її братчик –
беззубий малюк-сосунець
і від того вона ще міцніш
притискає плед,
і чує братове серцебиття,
чим далі – нестримно тріпоче...
Чвалом, галопом –
тарантела чавунних коліс по колії сліз...

Хлопчина з останніх сил
хоче вхопити пацючий хвіст гидкого
товарняка,
що голова його онде – на мості димує,
а хвіст вислиза-вислизає з недвижних,
судою спутаних пальців.
І враз, виринаючи з нурту
нутрянного, старечого стогону,
знагла радо всміхнувся:
Таки встиг передати сестричці
улюблений плед із верблюжої вовни,
з рук до рук – таки встиг...

Вже давно розтав туман крижаного
світанку
над ранковою кавою,
в порцеляні малого містечка.
Лиш недосвіт осугою вріс

в сецесійні лотоси того двірця,
вріс в надгробок хлопчини...

МУЗИКА

З поеми «Чюрльоніс»

В саду шкільному навесні
Розквітла музика фіалок,
Пригадую, немов у сні,
Веселий дзвін блакитних скалок.

Лягали на мої вуста
Землі і неба чисті звуки.
Бродила музика густа,
Хмільний метелик сів на руку.

– Скажи, чи я твоя дочка? –
Спитала безпечальну днину.
Та вже на кінчику смичка
Погасла сонця павутина.

* * *

Від мене йдеш, немов душа од тіла,
Так легко підіймаєшся угору,
А я в стіні забутого собору
Любові нашої лежу зітліла.

Лети, лети, я так цього хотіла,
Бо що для тебе гола плоть покори?
Ти ніс її, немов дитину хвору,
Що на руках твоїх за ніч згоріла.

Зумію навіть пілом я відчути,
Коли нестимеш ти галузку рути
І пригорщу джерельної води.

Мені не важко тут землею бути,
Хай святяться на ній твої сліди.
Сказав ти їй: «Голодним хліб риди».

* * *

Опівночі,
на Святого Андрія,
у світовім океані
застигли воскові материки.
Дівчинко моя,
Українонько,
чи знаєш, яка доля тобі судилася?
Вона довго дивиться
на химерну, крихку оболонку
почорнілої од крові землі
і, кутиком уст усміхаючись,
мовчить...

ЗНАКОВІ ІМЕНА: ОНУФРІЙ МАНЧУК

*Василь ГЕРАСИМ'ЮК,
член Національної спілки
письменників України
та Асоціації українських
письменників,
лауреат Шевченківської премії,
м. Київ*

Пригадую перше враження від новели Онуфрія Манчука «Заробок». Серед шедеврів української новелістики, як на мене, – один із найпронизливіших. Так подумалось відразу – після першого прочитання. Потому перечитував безліч разів і за все переконувався, що жодна з антологій класичної української новелістики без оцього твору не мала б обходитись. Сюжет можна переказати двома-трьома реченнями, інтенсивність людського переживання неможливо передати жодним чином, аніж як передати слово в слово – з оригіналу – маєте нагоду переконатися просто зараз. На мене подіяла так хіба що «Діточа пригода» Василя Стефаника – перша новела після 16-и років мовчання, видихнута автором у розгар Першої світової, коли озброєні москалі вперше в такій кількості «завітали» до Галичини, якщо не врахувати багіївську орду – історичну колиску їхніх «перемог», що інакше ніж як у лапках, годі передати на письмі. А в складі брусиловців на початку двадцятого століття були і наддніпрянці – пізніше це відгукнеться у Стефаника, а ще через століття – у Портяка. Ще один Василь – у родинному колі якого чи не найбільше пасіонарних воїнів.

Що цікаво, що кожен із названих написав небагато творів, і тут на решті моє «вперше» редукується. Бо хіба вперше у патріархальній родині з'являється майбутній письменник,

вроджений дар якого незаперечний? Це ясно навіть із 13-и оповідань, а саме стільки вдалося зберегти Дмитрові Дідушкові, що виріс у селі, де незабутній Гнат Хоткевич, крім своєї сугестивної прози, створив гуцульський театр, що став школою і університетом для багатьох. Досить нагадати Петра Шекерика-Дониківа (рівно на десять років старшого від Манчука і з такою ж трагічною долею).

Вони обидва були достойними газдами і громадськими діячами – перше таке поєднання на цих теренах, бо і в рідних Манчукових Ільцях, як і в неприступних Головах Шекерека, так буде по-гуцульськи, ще подібних просто не було. І біографії схожі. Тоді стати справжнім патріотом України і для наддніпрянця вимагало зусиль – мало не як «здобути Царство Боже». Звідки такий рівень свідомості? Хтось тільки плечима здвигне: та ж це вже початок двадцятого століття, до того ж у центрі Європи! Звісно, але...

Але я (сам потомствений гуцул «з-під Космаче») не перестаю дивуватися, себто захоплюватися...

З чого починав 16-річний Онуфрій? З добровольця в Українських Січових Стрільцях. А далі що? Українська Галицька Армія. А потому? На своїй «земельній ділянці» збудував приміщення для «Рідної школи», що її хотіла закрити окупаційна польська влада, але рішучий газда запротестував: навчальний заклад розміщений на його приватній ділянці – його власність і не є збудником антипольських настроїв. Контраргументів не було знайдено.

А вже совєцьких «визволителів» Онуфрій зустрічав з національним українським прапором, і цим підписав собі майбутній смертний (24 червня 1941 року) вирок. Перед втечею совети замордували дев'ятьох односельців, серед яких був і Манчук. Син Іван поклявся відомстити, і він дотримав свого слова. Загинув у бою як воїн УПА. Загинули і два молодші брати. І дружина. Наймолодшому синові після ув'язнення не дозволили повернутися в Жаб'є, і він доживав на Одещині, де і помер.

До сторіччя Онуфрія Манчука у США українці видали його «Жбий'ївські новелі», а згодом і в нас. Уперше.

І я придбав цю невеличку збірку в Косові на базарі, в кіоску «Гуцульські сувеніри».

Письменник Василь
ГЕРАСИМ'ЮК під час
урочистого відкриття пам'ятника
Василі СТЕФАНИКУ
(скульптор Михайло ДМИТРІВ,
фундатор Богдан ГУЛЬЧІЙ),
м. Коломия Івано-Франківської
області, 1 листопада 2023 рік

Онуфрій МАНЧУК
(15 червня 1899 р., с. Жаб'є-Ільці, нині – Верховинський район
Івано-Франківської області –
24 червня 1941р., льох НКВС, с. Жаб'є)

ЖЬИБ'ІВСЬКІ НОВЕЛИ*

ЗАРОБОК

Робота идет на сикман.

Довге смерече падаєт на верьху одна коло другої, ек сп'єчі діти, а коло них из сокирами, ек різники з ножами, луп'єт кору обгорені бутинарі.

Хто бирше віробит дерева, мет бирше мати грошей. Коц-кають великі бутинцкі сокири, играють кланцаті довгі пили, стогнут стружені груди, мигають прудко бужені колиб'єнов ватров жилаві руки, бо під боком Різдро Христове, Светвечір – грошей коби багато д'хаті принести, коби лишень найбирше.

Гадки у голові, ек гайворони у осени, плитутси. На ризах судний день и пекло. Ковбки співають, свишшють и плачють то тоненько, ек струна, то товсто, ек бугай. Усекими голосами люцкими и нилуцкими. Оком ни змигнеш, ек ковбок тобі з очей пропав, лиш зима тебе укрила, ек порох у літі.

Оттут то пудно. Ни дай, Боже, екої причьки. На волосок си облишити, око запорошити, слозу пустити – и пропав'єс, сараку, ні за цапову душу, без попа и без тримбіти. Ни було би уже шо ховати, ні кому затрембітати.

Из долини з бурдюгом на плечю ишов собі молодий гуцул. Сокирков си підпирав, а шо раз, то скавав у бик, аби ковбок'го ни розмісив и діточьок сиротами ни лишив, а жінку удовицев.

Правда, є ше друга дорога до колиби, мой, безпечна, але далека и тежка. А ризами він зараз у колибі – тай гайда до роботи. Шкода чєсу. Рахував у гадці зароблені гроші и радувався ними, ек дитина міццька.

Маю уже 28 злотикив, а до неділі зароб'ю ше з 7, то буде разом з 35. Добрі гроші. Абих був, мой, поменче їв, було би їх ше бирше.

Але усе байка.

А шоби за них доброго такого купити? Гм...

Марійці куп'ю файну фустку на голову. Аж си засмієв до себе на цу гадку. А то метси, сарака, радувати, бо уже ни має біданка чім голов прикрити у будний день, а до церькви – то шкода говорити, пусте! А кілько, вере, може тепер така фустка коштувати? 10 злотикив?

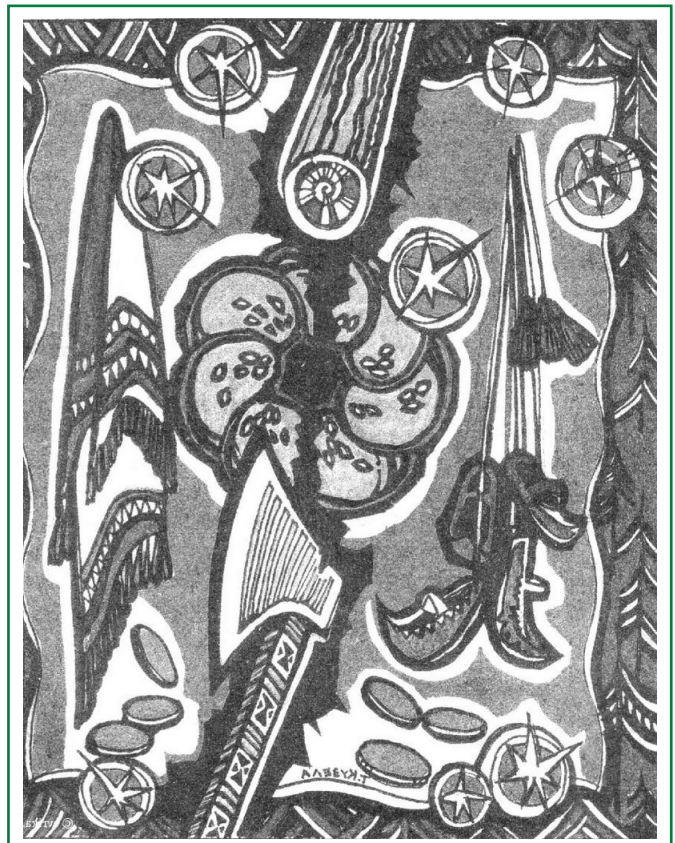
Ов! То, бигме, забагато. Може би так за 6 або 5? Ну, та най уже буде 6, біда бери. Жінка, прецінь, мусит мати на голові екий-такий плат.

Але шоби такого доброго дітем принести? Постоли? Так. Діти босі, а тут зима, ек нишшесте, люта. Дві пари постолів мет коштувати 4 злотики, фустка 6, то лишитси 25 злотикив. Ой, ни стане на килу кукурудзів. Та най уже буде півкили. Але то мало на нас четверо – и на дві неділі ни стане.

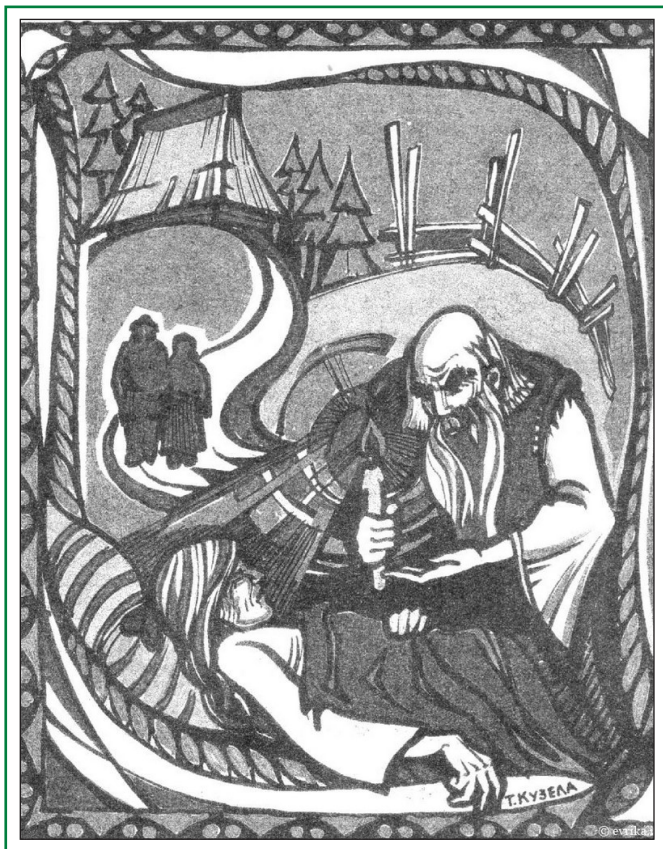
А шеби ни стало! Треба буде, мой, поменче їсти и вітекнет – на місяць. Півкили мет коштувати 22 злотики. Добре! З того лишитси мені 2 злотики, ні 3 злотики. Богу декувати, шо три.

Тепер треба на Светвечір шош купити. Але шо? Білий колачь. Йй, то добре. Давно ни їв білого колача, жінка також. А діти? Діти ше'го навіть зроду ни виділи.

Та ек могли видіти, ек ше ні разу ни сходили з верь-

* Твори О. Манчука (гуцульським діалектом) та ілюстрації до них подано за виданням: Манчук Онуфрій. Жьиб'ївські новелі. Художнє оформлення – Тарас Кузеля. – Косів: Писаний камінь, 2018. – 84 с.
Портрет О. Манчука – художник Євген Пштір.

ха в село.

У селі уже є колачі. У Лейзора, у Мошка, и в Гиршка ский файний у викні того тижня стоев. Ек, нічьом, сонце. Отакий би міні купити.

А собі шо? Е, міні буде и так.

Аж си розсмів на голос. Уже видів себе у хаті, видів жінку, ек роз'езувала бурдюг и дівторію у дранкавих сорочінах, ек очіма поводила маминими руками, ци ни вітегнет їм шош пригісного.

Він сам собі сидит на опецьку и лукаво підсмішкуєтси.

Вісунуласи наперед з бурдюка фустка за 6 злотків. Глигнув на жінку и задрів слозу міціньку, шо просто з ока, ек горошок, покотиласи по лицу и упала на фустку.

– Декую тобі, господарю мій дорогий, дедику наш золотий.

– Зноси здорова. Нима за шо декувати. Далі... далі вітресай усьо, – каже, – а у горлі так, екби пір'єчком заскоботало и око, отеки засвербіло.

Жінка запхала обі руки у бурдюг и вітегла видразу поз'езувані постолы и великий білий колач.

Спершу усі задубіли. Стало тихо у хаті, ек у мішку, лиш чюти було, ек ватра сипіла у печі. Діти вітрішшілиси на таку кумедію, а жінка лиш крикнула и застигла.

Вірити, ци ні?

Давно уже ни їла колачя. Ше на своїм вінченю, а тому уже з вісім років буде, тай тот ни був такий білий тай файний, як оцес.

Ану дівітси... дедя приніс колач!

Пидоймила его високо над головов и неуміть ударила ним у стелю. Колач переломивси на двоє. Одну половину держела у руці, а друга покотиласи під постіль. Ийкнули усі четверо. Ийкнула жінка, діти, ийкнув и він, бо запекла

ему у котику права нога.

Шо це?

Стоєв на ризах и сіпав ногу, шо залізла у шпару мижи ковбки. Сіпнув раз, другий – пусто. Та ек вин міг тої дири ни видіти? Відий ни осліп. Прецінь, добре пантрувавси. Ігі. Стало му пудно.

А шо буде, ек надлетит зараз ковбок?

Госпидку, поможи. Матко Христова, ни дай міні тут загинути, ни осироти діточьок міціньких. Помози, Боже!

Зачєв молитиси. Мішев «отченаш» з усекими молитвами. Зробилося ему душно. Страх робив з волося штіну, трес колінами и руками.

А ногу, ек заковало.

Джжж... бутів з гори пушшений ковбок. Боже, ратуй! Помилуй... жінко... діти... Светвечір... белемотів, ек гулавий.

Ковбок уже близко. Ек через мречь, видів его гладкий луплений хребет, его кругле біле чьоло, еке зараз 'го покалюшит на кришки и уже черленим злетит на долину.

Чюв, ек 'му подула у лице студена смерть. Заколотило си у нім жите, и страх перед смертю скорнев розум.

Хотів жити, жити и лиш жити. Ухопив сокиру з-під плечя, замахнувси, пустив тонке остре жело на застреглу ногу пониж коліна и, ек пидтета смерека, покотивси з ризів.

Ковбок пролетів, ек гадка, лиш си ризи затресли, и зима си закурила, и на чьолі поніс у долину червоний, свіжий, ше теплий знак.

Скорневси...

Білі стіни, білий поміст и постелі наокоу, ек зима, біленькі.

Де вин?

Ек вин суда прийшов, тай чього лежить отут, на білій постелі, ек екий пан великий?

Шкода такої постелі заділі него. Ану, може би так уста-ти тай роздівитиси шош туда на задвірю. Поволи підоймивси на постелі и сів.

Рипнули двері.

– Тихо... легайте. Вам ни можна уставати, доки нога ни загоїтси.

– Ска нога? Шо?.. Ага! Ий, Боже мій!

Нагадав собі усе. Ризи, жінку, діти, Светвечір, фустку и колач білий. Закрутилоси ему у голові, потемніло у очех, и без памнети гепнув собов, ек колода, назад на біленьку, ек зима, постіль.

БЕЗ СВІЧЬКИ

–...Ой, гину, умираю!

– Пара! Ни умирай, зажди трохи, сарако, бо ше сми свічку не зажо.

–...Ийой! Душуси...

–Та бо ти така нетерпенна, шо раз. Та видиш, шо я ни годен свічки найти – дес тут поза скриню упала – а ти собі своє. Та ек би я дваціть рук мав, а в кожній руці по дваціть очій... Ігі на тебе!.. Ти мене вже раз згулила з таким, шо я пусто цілу свічку вісвітів и зо три години коло тебе вістоев. Темуєш? Ек ти очіма перевертала та ек тебе натегало, а видтак уснулас. А я гадав, шо тобі прийшов шлюс, а то ти лише уснула. А видтак прошумалаєсси и їсти си тобі захотіло. Темуєш?

Я си тогди так був верг, шо без порток у зимі из хати аж на Пушкарь вілетів. Але, відий, типер то ти таки на правду

хочь умирати, але, бигме, трохи погоди, доки я свічки не зажжу. Без свічки фе перед Богом ставати і всі светі би си з тебе смієли. Відий, ти екас газдиня і гонір повинна мати. Бо, прецінь, тебе смерть на дорозі не зафатила, шо так віревкуєш, але на постели у себе в хаті, і нема чього ані так кричєти тай йойкатиси, ек ти, ані так на мене квачити из свічкьов. Я вже, Богу декувати, маю дев'ятьдєсєть років без один і не годен так скакати по хаті, ек хлопец.

І руки тепутси, шо сірник гляба засвітити. О! Видиш? Ліпше мене послухати і тихо лежєти, бо то ніц ни поможе, шо меш си дерти на усу герланку. І мені екос омкно стает, а ше ек хто знадвору учюєт, то мет казати, шо ми си тут б'ємо. Крашшя легка смерть, ек така криклива. Але, знаєш, шо мені за тобов таки буде банно, бо булас чемна, і ми си двоє файно доробили. Шо Різдво – усе більше колачів на стів прибувало. Темуєш? Ек прийде, бувало, Светвечір, а ти мені вінесєш того модне зерькало, шо то чьоловік у тім дуже великий вігледаєт, а я си файно обрїчу тай уболїчюси у чїсту сорочьку, а видтак седу за стів під образами і сиджу так до вечера. А ти позносиш повен стів колачів і накладеш один на другий так, шо я си за ні сховаю. Темуєш?

Я питаюся:

– А ци видиш мене, жінко?

– Трохи ше вижу, – кажєш.

А я знов:

– Ек тепер видиш трохи, то, дай Боже, абис нарїк і тільки ни видїла. Аби колачів було аж попид саму стєлину. А видтак сїдали ми до вечері тай їли усіх дванацїть страв і аж дес попівночі спати легали. Добре нам обом було, правда?

Свари між нами не було ніколи, бо силу єс мала, ек будькотрий мушшїна, і таки треба було доброго хлопа, аби си з тобов сварити поважив. І коханцїв собі не справ'єла. Правда, раз був си екис д'тобі прилюбив. Тай шо з того? До трьох недїль єму вітремїтали... А то на другї вергло страх, бо з люби не пасує так футко умирати. Из такого навіть по смерти люде смїютси. І я мав супокїй, і людем єзики ни ходили. А ек раз маскаль від тебе тікав, то аж гвир загубив і гвавту зо страхи кричєв. Або, ек то, знаєш, ни хотїли мені у фірмі жиди грошї за дарабу віплатити і ек ти си за мнов уступила – темуєш? Ек усі писарї і побережники крїз вікна з канцеларїї перед тобов тікали, і ек ти тогди тому носатому жидови, шо в них за касїра був, руку вікрутила.

Цїле село си радувало, а я ходив гонорний межї людьми, ек когут з великим фостом.

Ек мав си я з тобов вінчєти, то усі мене від того відгворєли. Казали, шо я для тебе замїзерний, заслабий і задурний. А то уни були дурні тай слїпі, кїлько треба. Я знав, шо коло тебе буде мені добре тай безпєчно.

Сам піп, ек нас вінчєв, то екос си так сумно на мене дивив тай головов махав, екби я уже завтрїшної днини не мав дїждати. Гадав, шо мені прудко буде фєртїг. А я з тобов уже п'єдєсет вісім років прожив у гараздї. Та ніби всеко бувало. Було добре тай ни дуже. Ек потреслаєс раз мене за груди, то я так, ек мала дитина... аж устїдно говорити. Та хоть добре, шо ни вид чюжої жінки. Всї си тебе боєли тай обминали. А тепер? Лежиш на постели тай стогнеш. Стара, слаба тай збїдована. Ні сили у тобі, ні цвїту. Ти тепер протів мене так, ек я давно протів тебе був. Екби я так давно з тобов зачінав говорити, то уже рєтенно не був бїх годен у порєдку скїнчєти. Я знаю, шо екби ти здорова була, або менче років мала, то по такїй бесїдї не я тобі, але ти мені

би тепер свічьку світила.

А кортіло би мене знати, куда тобі дорога си постелїт, ци до царства, ци, най си прєчє кажєт..., туда, де град куют, у прєсподну. Ой, мали би там тотї з тобов клопїт. Йїй, мали би...

Ну, Богу декую, шо сми раз тоту свічьку найшов. Аж плєчї заболїли, шукаючі. Тепер ше коби засвітити тай туда на тот світ. Ану, дївиси, Пара, уже є свічка...

...Та ця, бигме, уже умерла.

Пара! Чюєш? Ти шо за фіглї робиш, га? Ти не могла ше мїнути заждати, але такий смїх з мене зробити?!

О! Та ця мене ніколи не була би послухала. Не могла трохи потерпїти?!

Але, ека уна екас жовта стала, ек віск. Тепер хоть можна си зблизка придивити на ню, бо ек жила, то було годї.

Уже, покойна, зараз би у писок була трїснула.

Умерла! Без свічки! Га. Та най уже гремит, куда си направила. Треба буде тепер з попом заговорити, з паламарєм, з деком, єму копати, у дзвони дзвонити, трємбїтати, посїжіне, похорони, комашня... і... га!

Аби покойна жила, уна би з усіма нараз умїла заговорити і усе му ред дати...

ЛІСОВА ДІВКА

*Екби не цибулька, не чїсок,
не кедрове зїлє,
тогди був би наш світок –
нявчїне весїлє.*

(Пїсня нявок на данцовишшю)

Позсилєлиси за руки і гулєли колєсом високої, аж трава си від вітру стєлила. Усі молодєнькі, пишно вбранї, на люцку покусу і нешшєсте, а у кождої изаду висїли калхохи.

Спївали екїс такі чюдні спїванки, шо хїба лиш уни їм порєдок знали, бо простий чьоловік мїг футко від такого спїваня згулавїти. Файне то усе було та й не прєсте. Чюти тут було екус нечїсту силу, шо зубам дзвонити казала, а морозови під шкїров ходити. Де котра свою нїжку клала, там трава вігорала, і лишєвси на тім мїсци лиш чьорний дитинєчий слїд.

Здєлеку їх було чюти. Голос від них скавав по лісі, стєливси лисими полонинами, у скали си трїскав, у поточїнах си купав.

Нявки свїй гайдамаш справ'єли в тїждєнь по Светїй Недїли на Маснїм Прислопї. Усе шомїнута – екас нова нявка з ліса си уповїдала і до колєса си силєла. Було їх шош з п'єтнацїть, и усі молодї, ек пїнка по молоці, тай файні, ек весєлиця.

Не дай, Госпїдку, аби тепер екїй чьоловік надворї спав або за дївков забанував. Лісна би си д'нему зараз присїлила. То тепер нїч, і їх право, ек де нема дїкуна.

Тихо, тихо, потїхонько,

Най чїстеє не чює,

Пїдемо си подївїти,

Де хлопец сумує...

Фурт спївали та й гулєли без кїнця.

Нараз си всі розлєтїли, ек від ладану відьми. Цариночька занїмїла, лиш дес в лісі сучьок трїснув, захїталаси смєрїчька, сорочїчька си забїлїла.

З ліса бїг старий дїкун. Усїй оброслий, ек кутюга, у широкїм ремєни тай з порожним бурдюгом. У одній руці дер-

жев довгий кривавий ніж, а у другій – біленьку челідинцку ручьку. Кроїв ї ножем, ек буженицу, тай чьвакав, ек свиня. Насередині царинки став, роздівивси наокруг, понюхов за вітром тай поволеньки пишов далі.

***

– Це нічю инче не є, лиш, аді, д'єкому з нас приходит лісна. Бо скажіт сами, чьо уна маєт суда си крутькати. Аді, слідимо ї май кождий день по цілому лісі, а сегодне навіть коло самої колиби і то сми на свої очі видів, ек кріз шпару у дверех зазірала.

Єк єкому си почерез дев'єть ночій снит дівка, то най за раз си приповіст, бо буде біда. Лісна лиш на таке жде, аби си хрестенина осахнути – моци би не мала.

А може, хто за свойов дівков забанував, то най гет тусок відвернет тай гадки за ню не має, бо, бігме, кажу вам, буде нешшесте.

А ек си кого уже ймила, то шкода пuste говорити. Нема білшого нешшестя від лісни.

Сиділи усі коло ватри у великій круглій колибі, и хоть уже давно пройшов «отченаш», ніхто ше не спав. Слухали всі дивної сторії за лісну, шо по цім лісі ходила і у їх колибу зазірала. Тепер бійно уночі надвір буде вийти почерез таке. Бо ані сокиров, ані буками си не оборониш від лісової дівки. Хіба би кликав примівника. Але де его тепер найти, ек до села два дні ходу.

Нашо то по світі таке ходит, аби хрестенин лиш супокою не мав.

А усе винні таки самі парубки. Спокритит єкус дівку, а уна дитинку ту стратит, закопає дес у лісі, а за сім років з такої дитини робитси лісна. А така одна лісна може багато хлопців покалічити.

– ..То Василь найбільше за дівками тускує, бо навіть уночі усе єкоє Настуньки кріз сон си домагає. Я уже почерез кілька ночій допантрував, шо він навіть си з постелі схапуєт і питає руками наокруг себе, екби когос ловити хотів. А раз, ек мене був лапнув (певне, гадав, шо то тота Настунька) і трохи шо не задушив.

– ..Та то правда, шо з ним шош си нефайного дієт, бо і я его раз ледви від ватри відтег. Хотів був у поломінь скакати.

Усі дівилиси на Василя, шо сидів скорчений у темнім куті колиби і не чюв навіть, шо за него бесіда йшла, бо і головов не кивнув, ні оком за увес чес балачьки не кліпнув.

Уже знали все. Знали д'кому ходит нявка і єкий может цему бути конаєт. Кождому ледом по хорбаці перетегло, аж зуби закланцали, ек у голодного вовка. Шо робити? Ні примівника під руками, ні попа. Треба заким залишити его в спокою, а завтра най єкис піде в ліс та нарвет дикої цибулі, чісноку, кедрового зіля і оделену. Нема ше такого великого страху. Ми і на лісну маємо лік.

– ..Ачюй! – Усі си схопили і наслухали. – Ачюй, уже 'го кличет. З ліса шош кликало:

– Васи... Васи...

– ...Не дайте, братчіки, ловіт, не дайте, аби йшов.

Було вже запізно. Двох, шо сунулиси д'нему, полетіло у ватру, аж іскри полетіли. Решта си розступила, аби кого сокиров не затев. Вілетів з колиби тай у джеморі пропав.

***

Ігралиси, ек малі діти. То кочелиси по царинці клубком, то си обчіпали, у сліщя си йгралі і смієлиси, екби у колоколи йграв, ек коли одно другою ймило. А видтак си пестили. Одним тілом ставали, аж у голові си крутило, а на очі мречь

сідала. Бо й файна була Настунька. Пари ї на усі верьхи не було. Становита, штапна, ек паня, личько, ек зима біленьке, а губи, ек кров. Лиш очі єкіс такі дивні були, ек цес ліс, у єкім си йгралі, ек тот місяц, шо над ними світтив, урешті, ек і сама Настунька. За тими очіма був би цілий світ сходил, усі ріки би перебрив, скали би попереступав.

Мотузом до себе силєли, ек лиш хто си у ні раз подивив. А усекими красками си мінєли, ек весєлиця. Шо инчєв красков глипнет, то инак на душі стаєт. То загорєчіт, от екби си під саме сонце підопхав, або заморозит, ек вітер у поточінах. А чесом такий страх вержет, шо аж зуби задзвонєт, ек клепаєло, шо аж шкіра затєпетєси, ек листок осиковий.

З таким коханнєм або жий, ек єс годєн, або греми у прєсподну на дїтьчу маму.

Василь сам не знав, ек цєсє усе си стало. Ні не кликав ї суда, ні уна не знала, шо він тут. Аді, прийшла д' нему, ек коханка д' коханцєви, ек жінка д' свому чьоловікови. А може, й знала? А може, й знала, бо ек инак могла суда потрафити, у такі ліси далєкі, у сигли та згари.

Була таков, єку ї хотів маги, єку ї в своїх гадках віпєстив і у співанках віспівав. Гадкував за 'ню уводно, нім му си уповіла, і видів ї скріз. Видів і у колибі коло ватри, ек си гріла, коло себе, ек спав, у димнику, ек з димом д' горі вілітала і смієласи д' нему. Видів ї на кождім сучьку, на кождій смєреці, на кождім пни; лиш на чім му си око спєрло, там ї видів. На повіки му сідала, ек 'го сон морив. Але тогди не була уна така, ек тепєр. Не міг д' ній приступити, ні си притулити, ні заговорити. Була, ек туман, шо си сунєт полонинами у місячні ночі, ек сміх у каліки. Даваласи видіти і не давалася ймити. Ї образ увєртївси му в голову, ек свєрдев, і парив, ек букова грань. Кожда жилка, кожна цєтєвка криві д'ній си перла. Кождов гадков ї образ обчіпав, моливси до неї і бив поклони, ек оперєдє свєтим єким.

На смєрєчє у вершіки си драв, бо й там му си уповідала, а скалами кривавив собі руки й ноги. Тай ніц з того. Вілізєт на одну смєрєку, а уна вжє на другій стоїт, відряшпанитєси на одну скалу, а уна вжє на другій – смієтєси до него і гулит 'го так по цілій днині і ночями цілими, фурт тай фурт.

А відтак прийшла д' нему сама, ек єгна д' отаві. Прийшла і сіла коло него, вбрана, ек писаночька. У сорочечці біленькій, у запасках з сухозолоти, у постіллях черлєних і капчіках вішитих. Пишна і гонорна, ек цісарська дитина, ек піп на Великдєнь у ризах злогих.

Відстав від хати, відпав від дєді, від мамі і від усіх людєй: ек від своїх, так і від чужих. Пропав не на дні, пропав на місяці, на роки, пропав на віки вічні. Забув за всіх і за себе забув. Забув, відки він є, і ек си називаєт. Лиш ї видів, нев си радував і слухав, ек темний провєдаторя свого. А уна 'го водила, куда сама знала: і скалами, і бердами, і темними поточінами, де людє не ходєт, де кутюги не добріхуют, де звїрі не ночуют і де Бог не зазіраєт. На данцовишшя оперєдє Іваном з нев ходив, на нявчині розійгри – і вартував на боці, аби дикув їх знєнападу не попав, аби Настуньки 'му не спонєважив. До печєри, де 'го на нічє кучювала, ступав, ек у цєркьву і дихати си боєв. Присилила 'го д' собі єкимос невидимим ланцом, присилила 'му серцє і душу. Любив ї, ек своєю душу, тай дозираєв, ек своєю бубу, а дрижєв і боєвєси за ню, ек мама за дитину. Зєрькалом 'му була, чічьков злєтнов, Богом на небі.

А нявка си радувала, шо хлопец пішов блудом, шо остатєну цєтку криві уже з него вісисаєт, шо став слабкий, ек па-

вутина, без свої гадки і без пам'єти. Змаціцькавси і затих, ек здохла коте. Годувавши лиш глистами і слимбужами сирими.

Навіть потета пересталиси 'го боєти і сідали 'му на голову і на плечі, ек на стовпови екому. Шо днина – дужше нидів і ослабав, а нявка далі 'го водила, куда хотіла тай куда знала. Найшли его бутинарі у Баласинові на потоці, ек догорав. Ніхто би его вже не був пізнав – ні мама, ні коханка, так обмінивси.

Лиш гадка кождому упала, шо то криваве, на люцку форму покорчіле мн'есо, – то Василь.

Лежев горілиць покручений, ек онучя. На лиці були значні лиш очі і ніс, бо решту кров засипала. Одно око було отворене і дивилоси просто дес туда, у темний ліс. Мав видіти там Настуньку, бо голубі губи раз у раз корчілиси, екби смієтиси хотіли і показували два вібиті зуби. Був то страшений сміх. Сміх нешшеєстя, скарги, клетьби і вімотаний з-під серця крик німої муки.

Ше серце си у нім каламотило, але бесіди від него годі було дістати. Душа у тім мізернім голубім тілі держеласи лиш мізинним палцем. Ек трепетове листе, теплиси людем коліна, а руки, ек на мотузках, ходили.

Аби Бог сокотив кождого чьоловіка від такої лютої смерті, від кари такої.

А бодай ти пропала, бодай щезла від нас иршених, ти, нявка лукава, у калюхи вбрана, лісова дівко. Абис не мала діла до люцкогo тіла, до білої кости, до червоної криви.

Наокруг тіла була вігорена трава від босих дитинечіх ніг. Зробили ноші, поклали 'го на ні і здоймили на плечі. Кроку ше з місяця не рушили, ек звієвси вітер. Смерече вершеками до земні бгав, суче в гору здоймав, воду на потоці роздував. Здавалоси, шо то з-під ніг людем земню повітігає, так дуже вієв. Хмарами заслав небо і зробив з днини ніч.

Настунька так Василя від людий боронила. Не дала 'го взети живого. Люде стоєли наокруг него і самі не знали, шо далі робити мают? Поглипали один на другого, ци би не ліпше утечі, а з них німо смієвси напівживий вішкірений мертвец. Смієласи у джеморі золотоволоса нявка.

ЧЕЛІДИНА

Челідина, ек екис казав, то великий мольфарь. Усекі пінта знаєт. То парит, ек вогонь, студит, ек мороз, кусат, ек кутюга, то скобичет, ек лісна.

Ек'ї шош си спотребит, то ек ангіль коло тебе забігат. А ни догодиш 'ї так, ек уна захоче, то лізет тобі у очі і ек галиця сипит.

Маєш жінку файну і чємну, ек ластівочьку. Хоть до бу-би 'ї тулей. Веселит тобі око, ек зелінь навесні. А ти такий рад, шо мало єзик 'ї пид ноги ни стелиш.

Але ану най штрикне у ню екис дїтьтьо поганий. Дивишси, твоя то жінка, ци ні? Єкис кат 'ї так прудко обмінив, гадаєш. Вілупит очі, віпустит нігті, вішкірит зуби, и волосе на голові екос отек шторцом стане. Бивбиси з нев, але ни знати, ци задужієш. Тікавбис – може добічі, а уже тобі аміні тогди ретенно. Ціле нишшеєсте. Ліпше сидіти ціхо тай ждати, шо далі буде.

Та й ти на чесок таку вуру заведет, шо видразу задубієш. Миски та ложки – усе тобі на голову летит, ек град. З хати видразу зробит ти колешню. Стіни станут голіські, мисники порожні, а на помості череп'є валеєтси.

Хоть сідай і плач на свій дурний розум, шо єс такого дїтьтя собі у хату прикучював, аби тобі роки коротала, а на старість ше вид твої питомої хати нагнала.

Але так, ек град ни може почерез ціле літо уводно бити, так й уна. Попомечет уже твоім маєтком, шо лиш найде пид руками, а видтак тото лишит. Лишит, бо така челідинька мода, шо усе 'ї си прудко сприкрит. А ти, мой, сиди собі ціхо и ни обзивайси навіть, бо то ше ни усе з неї вісипало.

Тай, ек 'ї уже руки від того метання зболіли, зачньет тобі голосити. Голосит, аж си заходит, так, ек би ти з неї усі калюхи віпустив, або 'ї маму у смереку завісив. Рвет собі волосе з голови, рвет фанте на собі, кулаки гризет, дряшпаєтси по лицу и товчет головов у одвірки. А ти, брате, сиди далі ціхо. Ни дай си на то ймити, бо то фіглі великі.

Далі и голосити лишит, а зачньет знов стогнати тай на тебе, братчіку, нарікати. Отогди учюєш, шо єс за один. Ти, каже, такий, а ти секий, ти цесе, а ти онтото. Такої, брате, наговорит, шо ти далі сам зачінаєш собі гадати, шо ти велика кутюжина и безшесть, лиш уна, сарака, чємна и з тобов лиш собі світ зав'єзала. Бідниця. Хтос другий, аби таке пид викном слухав, то гадав би, шо то таки правда.

Але нарешті усе тото 'ї перейде, и зачньет уже тебе просити. Ти мені дай того, а зроби отото, а купи цесе. Тай ти, сарако, аж по цему пизнаєш, шо уна хотіла, тай почерез шо таку, мой, кумедію тобі кроїла.

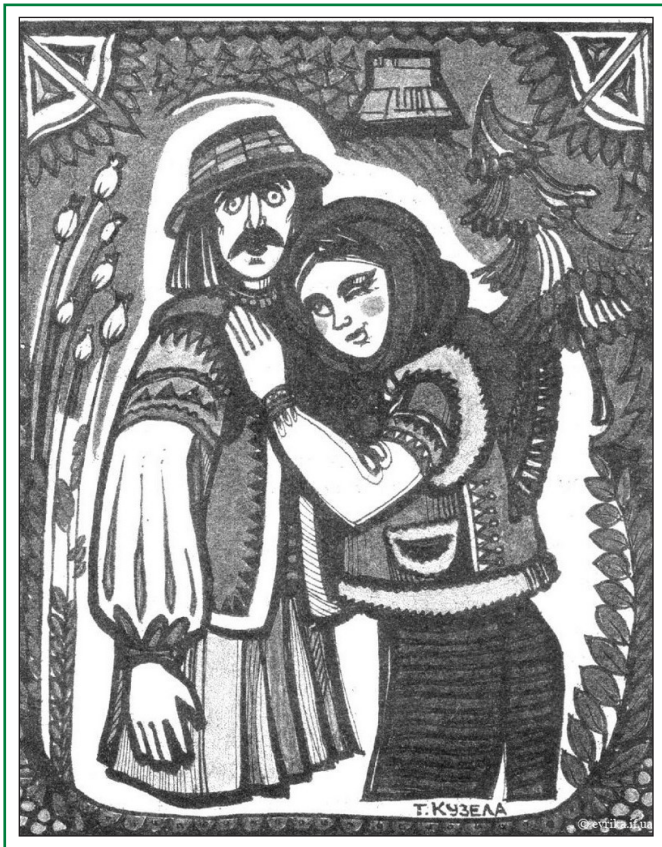
Або таке.

Приходиш д' хати дес з дороги. Й ше єс на задвірю, а жінка віхопитси з хати тай до тебе:

– А ек гостив, а шо чювати, а де був, ба шо робив? Кучюєт тебе у хату, ек шандарь, покладе на постіль, стегне постолі, їсточьки зараз зготовит.

– Юрочьку любий та солодкий, ек міні скучьно без тебе було. Й говорит тай говорит у один гайташ, и мінути не

стане. Аді, так, ек адвокат у суді. А ти, мой, став ес видразу, ек пень, дурний. Шо то має бути?

– Скуцьно, – каже, – ї було без тебе? Аби по такій правді дихала! Видиш, шо бреше, але шо то є – міркуєш. Ігі, мой! Знаєш, шо тут екис пінта тобі теше, але екї? Дурний ес, ек сак. Аж видтак, далі-ни-далі, уна тобі си приповіст. Шо купила собі новий кожух, фустку й ше ковтки злотні.

Кричевбис на ню, шо гроші пусто видаєт у такий тугий чес, але шо то поможе? И махнеші руков напропало. Бо шо инче зробиш? Кажда, знаєте, жінка – то так свого чьоловіка знаєт ліпше, ек він сам себе. Лиш найде собі таку мінуту, засилит йому на шию могуз и водит дурного хлопа, ек теле по задвірю. А хлоп си радуєт, шо мало си ни розседет.

Є жінки, шо до роботи – то поделеку. То поперек ї болит, або почеревина ї найшла, або екус инчу хоробу таку собі віщукаєт, шо и дохторь би такої ни вігадав. Злетєтси баби з примівками, и з усеким зілем, и фіглями, шо мусиш тікати з хати, бо віженут тебе сами.

Плетєтша попид вугли цілу Божу днину – доки баби свою службу коло твої жінки ни відбудут – сонний и голодний, дранкавий та чьорний.

Тай так тобі кожда днина проходить.

Маєш жінку, але хіба на то, аби у постели лижела тай тобов комендерувала и гарькала на тебе. Але, мой, котра уже робит, то робит! Тогди хіба ти за жінку би був, а уна за чьоловіка. Боїшси чехнути, а кашлаєш хіба у плат. Тогди ти такі міціцький, ек воробец. Ек, нічьом, біданка. Така жінка усе тобі у хату постарає и усему ред даст. Їсти зварит, коло городів ходит, траву укосит, корчьогу полагадит й шлею на коня зшиєт. Лиш тогди, брате, маєш бути тихий, ек кри-

лик, ніби, ек хочь, абис мав цілу голову и решту у поредку.

Ше ни було такого чьоловіка на світі, аби на жінку заміг. Хіба, шо уна ганц дурна, а тогди, брате, тобі таки світ ни солодкий.

Але, ек трафиш на разумну, то молишси шовечора до Бога, абис завтрішний день у поредку переднував. Бо така то знає и до себе, и вид себе. Схоче, абис був сліпий (знаєте, протів чього я то говорю), осліпнеш, схоче, абис був глухий – оглухнеш, удурієш, на нієке си знівечіш, пропадєш, ек дим. Наоколо себе тебе обмотає, ек попружку, або віником тебе зробит. На пана те покладєт, у старці пустит, бо чєлідина, ек екис казав, то великий мольфарь.

ХРАМ

Коло церькви народи народєнні. П'ют та набуваютьси. Такий шум, шо годі слова учюти. Позасідало то усі лавиці, усі плоти, усі царинки, – де лиш хто міг приміститиси, тай честуютси.

То, знаєте, понаносили усекої їди, екої би лишє душа захотіла. Голубці, студінці, пироги, кашя молочьна, ковбаси та бужениці. А усе то у бербеницях стоїт – лиш иди тай їж. Сами просєт, аби спорожнити. Ото раз набутки, ек нічьом у місті.

Усе є. Образи, минтелі, фівкала, флоєри, медіники, цугерки, булки, сливки та еблука.

Є до чього и помолитиси, тай є шо у черево покластис.

Але бо и глота тут – Боже! Місєт собі ноги, гримаютьси один у одного та обхарькуют собі плєчі. А уже дітворіі суда такої, аж пуду даєт. Де, верє, того тільки си понаплюжувало. А де ж би, ек ни у войні. Маєтки пропадали, а діти си прєтали. За то ни тежко. Іга! Аби тільки страху було.

Але бо й тому шош треба дати жєрти, жєрла би їх иржа.

Най си прєчь каже, кільки тої сарани тут є.

У церькві така духота, шо гляба си дівити, так піт очі заливає. Най Бог боронит вид такого. Людий так уплішено, шо один другому аж на голову си п'єлит. А воня вид масла така, шо дух затикаєт. Бо то у нас, знаєте, ек приїде екєс с'єто, то кожде, аді, вікігнет дес из кліти ракву передтогідного масла, такого лютого, шо ек би крішку его поклав найпушшому конєви під фіст, то залєтєв би без попасу до Косова. Та уже тим маслом, знаєте, віщуєт собі голову на усі штири боки, шо аж за прошивку капаєт. Аді, у прикрий чес мав би того масла на днину до кулєші. Та дїтьєто би его уже брав, аби то собі приїшло до церькви тай постоело крітко, ек Бог приказав. Але куда!

То ек зачєнет тобі головов вікручювати, та усе узад або уперед поступати, та у бесіду из кождим заходити, ек нічьом на ермарку. Газди гендлюють, діти руют, баби вадєтси, дїтьєто знаєт, екої холєри, слова Божого гляба учюти,

такий, мой, гаркіт.

Ксьондзи, ек ксьондзи, бегають собі полегоньки, молютси, цулюють один одного у плечі, крутєтси коло престола, ек газдині коло груби, кадет та кроп'єт кропилом уже куда видєт.

Але деки – то таки добре маютьси. Повілізали, знаєте, на вишки та уже горлають та такої віодєт, ек би хто з них калюхи вімотував. Один другого рад би перекричєти, аби ніби перед своїм ксьондзом показатиси, шо то він наймудріший голос має. Шо один підкегне, другий ше вішше, а третий, ек зарєпетує, аж здаєтси, шо або душа из него віходит, або шо родини напали.

– А попи фіглярів: уни собі потихоньки шош туда шу-шу, а ти, дурний дече, бегаєй, хоть би тобі и в'єзи попукали.

– Сараки, екі дурні та неумієтні. А де ж би я си так дер'є!

– Відий, тут глухих нима, аби так кричєти. Аді, мертвец би устав. Ого! Ба, ци би устав. Таже Пантелиха, відий, ни мертвец, а ни устаєт. Сіла собі, біданка, на східці тай спит, ек у себе на печі, ше й кожушок пид голову пидоклала, аби собі вилицу, ни дай Госпидку, ни надавила.

– А Фока?

– Котрий?

– Таже тот, шо дитину до хрєсту у зубах ніс - таки ни мертвец. Сів собі коло челідинцкогo ганку та аж рот роззєвив, так смашьно спит.

– Ану, цитьє!

– Кьондз криворівський хоче проповідь казати.

– А то шо?

– Дитина плачєт?

– Та най плачєт – дїтьє 'ї бєри!

– Але бо уна таки фийст руєт. Рула би на шибеници! Ксьондз почєрез ню проповіди ни годєн говорити.

– Та заткай же 'ї рот, бабо лєцта. Чьo и дитину суда прикучювала? Гадаєш, шо хтос тут твого пухіря ни видів?

– Ігі, мой!

– За кого, верє, ксьондз говорит?

– За Лазаря єкогос.

– Ага, за Лазаря. Ий, сиротєтко. Лазарь, ото була раз біданка.

– Та ти, мой, ни штуркаєйси, бо ек те штуркну, то ти зуби задом повілітають, підсвинку один. Шо ти собі, мой, гадаєш? Шмаркуне!

– Ви мені шмарьки ни утирали, господарю мій файний, ни намальований!

– Чит! Ти ше меш багато говорити? Ек бих на те ни уважєв, то видів бис.

– Ого! Аді, так си вас бою, ек кіт лою.

– Ото був Лазарь. Навіть кутюги кістку йому носили, а він їв.

– Овва! Та то ни таке велике чюдо.

– Мала біда моцні зуби.

– У мене кутюга обгрїзе кістку тай лишит.

– Одно правда, шо уже нікуди кісток не носит. Усе то коло буди прєчєт. Там аби си екіс тепєр Лазарь нагодив.

– Ото би жив!

– Тфі-ій! А то шо?

– Ото си екас безшєсть навонила, шлях би 'ї поганий трафив.

– То відий тота баба з дитинов, слих би 'ї пропав.

– Аж у голові си закрутило, таку воню пустила.

– А бодай тобі на тім світї такі запахи фурт попид ніс ходили, моци бис ни мала. Аби тобі таке у мисках та лижках, тай куда лиш си повернєш. Тай сказати би, шо то хрєстєнин. Ігі!

Вісипалиси люде з церькви, ек вівці з кошєри. Зацвив цвинтарь усєким убором, усєким цвітoм. То чьорним, ек нічь, то зелєним, ек трава, то черлєним, ек кров, то голубим, ек афина. А усе то си мішєєт, усе ходит, ніхто на місци ни стоїт.

З усїх сєлий, знаєте, посходилиси люде у Жьїб'є.

Бо то сєгоднє у нас храм. Ає, храм тай набутки такі, шо варт видіти.

Навіть пани ототи, шо поприїхували на свїжий люфт, пантрують за дівчєтами та молодицями, а котра їм си удаєт, то зараз на путуграфію берут тай дарунки дають та чєстуют усєким. То булками, медініками, тими цукєргами, шо, аді, у писку вітер роб'єт, курити дають, ек нічьoм пани. Гроший у кождого, ек у жида, тай шо їм за біда. А молодиці – то лиш поглипують, де їх чьоловіки си діли, тай гайда з панами у бесіду заходити.

Плєшпют у долони та иржут, ек кобили у загороді. У нас, знаєте, остатна челідь. Свого чьоловіка нізашо має, а усе рада би спєред него украсти.

Най счєзает таке. А пани тото люб'єт. Їм лиш такої зачьни, то ни бїєся, шо він пан. Не запрєтєси єму ніхто – ні молодиця, ні дівка.

Єк тобі зачьнєт говорити та пришюп'єтєси, та з усїх боків забїгати, бо то у него єзик, ек питіль ходит; прото школи має – то нисчюєшєси, ек у біду упала.

Най Бог боронит вид такогo.

– Ану, дивітєси, ек коло колодєзя обступили люфтники єкус дівку тай на путуграфію берут. А уна нібитo ни хочєт и закриваєтєси руков. Ий, ниволя би те утєла, та би утєла. Та 'ї уже усї жиди суда знають, а уна – ану дівєси. Панами на путуграфію не хочєт стєти. Пометєнє лєцтє. Тьфі!

– Або тота молодиця у черлєній фустці, шо стоїт з тим сухоньким панoм, бодай би си ни снєв нікому.

– Де?

– Аді, гєндє коло плoта.

– Та бо там багато їх стоїт.
– Та шо, багато? Я за усіх ни кажу. Я за тоту говорю, шо у черленій фустці у сухозолоти. Шо бичем вімахует.
– Ага! Уже виджу.
– А видите? Я того пана знаю. Кажут, шо то сендзя зи Львова. Великий багач тай великий злодій.
– Таке сухоньке, ек кужівка, тай ше ребий до того, ек-би дїтьки на лиці ему гелетку гороху вімолотили, але шо то за когут, то пари ему нігде нима.
– Адї, даст ‘ї медіник, дихати би ‘му ни дало, тай ше шош из кишени кєгнет.
– Ану, я вам шош скажу, лиш идїм трохи на бїк, аби люде ни чули. То напасть. Слово учює, тай брїхні готові. А я, знаєте, у цїм нічю собі ни маю, бо я з панами звикла. Я усе з панами. До мене передтогїд то ураз шандари ходили. Ой, так. За мене ніхто нічю нифайного ни говорит. Бо я з панц-кої кости. Мій дедя, то був здекунтором, тай з усіма панами сервус держев. Ану, слухайте, шо я вам скажу.
Адї, цес ребий пан дуже багато усуда чеєліди покалічїв, хоробочька би его утела. Але, відий, на тїй зіпретси. То таке, кажу вам, устидливе, шо шукати такої. Уна уже его добре візицирует. До бесїди – то уна лакома пристати, але до чього, то ни дай Боже. Хїба би уснула.
– Адї, генде один прислонивси до студїнцу, тай уже мнет тото мнесо, тай тисне у хавки, аж си давит. Голубїє та жерет. Шо то наш хрестенин чести ни знаєт. Ни пишов би собі дес на бїк, аби люде ни видїли, але тут свої гелеви напо-внюєт, шо мало очї ни повїскакуют.
– Та то можна си удушити.
– Але, хороба его бери – ни удушитси, ни бїйси. Адї, ек начесок запретава штуку у калюх. Кумедїя, тай уже.
– А шлях би вас поганий трафив, та би вас ни минув. Та ви уже ни маєте инчого місця, але на цвинтарї коршму робити. Тай ше на Міхайловім гробї. Шо то, на зарїнку за-ділі вас уже пляцу ни стало? Шибеники! Адї, дес того ві-просило пару грейцерів тай до горівки беретси. А води Бо-жої ни нахлеставбесси один з другим, га?
– Ни сердьтеси, газдинько, ми вашему Міхайлові оско-мини ни зробимо.
– Та я тобі зараз дам таку оскомину, шо тогїднов пасков ригнеш, зайдею пустий. Та то почерез тебе, газдо, у дїгчїм би твоя голов була, пишов Міхайло з сего світа.
Ти его розволочїв, корнисти би те ни було, та поїв тов нехарев, шо аж имиласи у нїм. Тай, Боже прости, конєками рот ему затикали. Счезай відци!
– Але бо жди, лайдаку один, дам я тобі! Та ти, мой, дївки тут зачїпати? Та ни просиш Бога, абис мав чїм завтра бордюг наповнити тай голий зад прикрити, але до дївок берешси?
Старцуне лецтїй! Ану дівиси! У церькві служби си прав’є, енгелїя си чїтає, а вин дївку, мой, пїтає.
А гадину ни попїтавбис?

Василь ШКУРГАН ЧЕС ПРИЙШОВ...*

***

Ти суда за спанєм притегси?
Збавив єс зіцирку днини?..
Спромїгси утратити – винен!
...Ни кожде гнїздо яструбине.
...Ни кожда краса виддаєси.

Ни протївси менї, старому,
А послухай, шо му казати:
Ци де світом, ци коло хати –
Не дайси себе змудрувати!
Водно обертайси додому!

***

17.02.2021

На обшири души гора найвища
Ни зразу впаде в око з-межи гір;
У чуперї її флосра свище,
Аж ноти приданцовуют папїр.

В безкрайности її повітрі свіже
Благословенне на любов, добро.
И слово гезди фуркне найрїднїще,
И чути его гет, аж за Днїпро.

В душевним храмі теорем, положень –
Нема. Тут гїднїсть догонєє честь.
И чєс бере почєток вид народжень,
А ни до смерти, ек зважєют дес.

24.02; 6-7.03.2010

***

Приїде чєс – я намацаю дно:
там відмию найперший прослїдок
ї за плечима у нас заяснит наводно
найвірнїший у правдости свїдок.
Приїде чєс!..
Чєс прийшов!!!

19.08.2022

м. Косїв Івано-Франківської області

*Вірші написанї гуцульським діалектом

ЧЕРГОВИЙ ВИПУСК «ПРИРОДИ КАРПАТ»

*Богдана МОСКАЛЮК,
кандидат біологічних наук,
начальниця редакційно-видавничого відділу
наукових та науково-популярних видань КБЗ,
м. Рахів*

У грудні 2023 р. вийшов черговий випуск періодичного наукового збірника «Природа Карпат: науковий щорічник Карпатського біосферного заповідника та Інституту екології Карпат НАН України» № 1(8), у якому на 134 сторінках опубліковано оригінальні дослідження науковців Карпатського біосферного заповідника та інших наукових установ України.

Зокрема, у рубриці «Флора і рослинність» можна ознайомитися з результатами досліджень співробітників Карпатського біосферного заповідника щодо поширення альпійських та аркто-альпійських видів рослин на території Карпатського біосферного заповідника; екологічної структури флори басейну річки Щаул (Мармароський масив); вивчення ареалу *Gentiana lutea* L. – європейського субальпійського реліктового виду, що включений до Червоної книги України.

Стаття завідувачки кафедри ботаніки Ужгородського національного університету, доктора біологічних наук, професора Л. Фельбаби-Клушиної зі співавторами про сучасний стан флори та рослинності високогірного озера Апшинець у Свидовецькому гірському масиві, що є гідрологічною пам'яткою природи місцевого значення, та описи фітоценозів водної і болотної рослинності увійшли до рубрики «Водно-болотні угіддя».

У матеріалах рубрики «Господарські та заповідні ліси» співробітниками лісознавчої лабораторії КБЗ подано результати дослідження динаміки кількісних і якісних змін у складі і структурі природного поновлення на вітровальних ділянках похідних деревостанів, після проведення суцільно-санітарних рубок. Ці дослідження проводились на модельних вітровальних ділянках у зоні мішаних букових і смерекових лісів. А також йдеться про результати вивчення переформування похідних букових лісів як засіб відновлення деревостанів, наближених до корінних.

Співробітниками зоологічної лабораторії Карпатського біосферного заповідника проведена оцінка стану популяцій великих хижих ссавців: ведмедя, вовка та рисі, за період з 2012 по 2021 рр., на території Карпатського біосферного заповідника, про що можна дізнатися у рубриці «Хижі звірі».

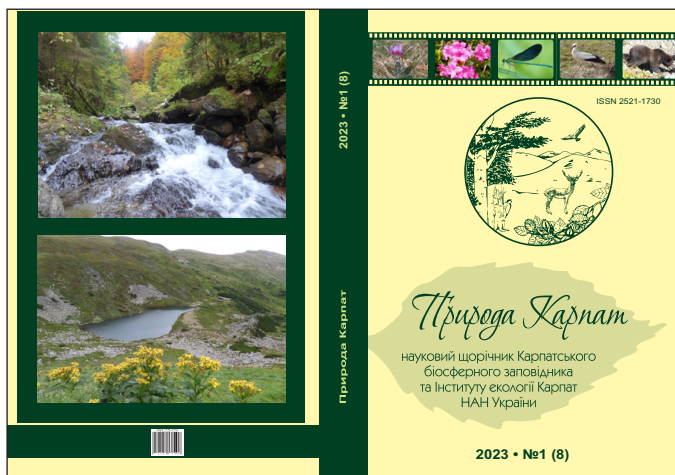
До рубрики «Фоновий моніторинг» увійшла стаття співробітників лабораторії екологічного моніторингу КБЗ, у якій проаналізовано динаміку основних метеорологічних показників за період з 1980 по 2019 рр., на основі неперервного

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

ряду спостережень на метеопостах Угольського і Чорногірського ПНДВ. За результатами аналізу багаторічних метеоданих авторами було виявлено деякі тенденції кліматичних змін, таких як зміна тривалості кліматичних сезонів у році, скорочення періоду зими і, відповідно, збільшення періоду з середньодобовою температурою вище 0°C, що в свою чергу призводить до підвищення середньорічної температури повітря та суми ефективних температур.

У статті кандидата географічних наук, старшого викладача кафедри фізичної географії та раціонального природокористування, заступника декана географічного факультету Ужгородського національного університету М.М. Карабіюка «Ландшафтна репрезентативність Закарпатської області України» представлені результати аналізу сучасної ландшафтної структури території Закарпатської області, яка цілісно приурочена до південно-західного макросхилу Українських Карпат. Автор зауважує, що сучасну ландшафтну структуру досліджуваної території формують 12 висотних місцевостей різного походження та властивостей. Також особлива увага приділена особливостям вертикальної ландшафтної диференціації гірської частини Закарпатської області.

Важливу статтю «Про організаційно-правові аспекти забезпечення паливними дровами населення, що проживає в зоні розташування установ природно-заповідного фонду України» презентовано заступником директора КБЗ, доктором біологічних наук, професором Ф.Д. Гамором у рубриці «Сталий розвиток». Автором проаналізовано стан та проблеми забезпечення населення, що проживає в зоні розташування установ природно-заповідного фонду України, паливними дровами в умовах воєнного стану. З метою впровадження організаційно-правових механізмів забезпечення діяльності в цьому напрямку установ природно-заповідного фонду, запропоновано привести «Інструкцію про застосування порядку установлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення» у відповідність до чинного законодавства України. Розглядається доцільність розробки нормативно-правового документа щодо механізмів реалізації вимог статті 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» у частині гарантування громадянам права загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, здоров'я, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком чинних обмежень. До цієї рубрики увійшла і стаття директора КБЗ, заслуженого природоохоронця України М.П. Рибачака «Про деякі аспекти діяльності Карпатського біосферного заповідника». У статті показано деякі результати роботи працівників наукових підрозділів, служби державної охорони та важливі напрямки міжнародної, екоосвітньої та рекреаційної діяльності установи. Звернуто особливу увагу на підтримку традиційного господарювання населення, що проживає у межах Карпатського біосферного заповідника, а також специфіку роботи установи в умовах воєнного стану.

Книжково-журнальні новинки Карпатського біосферного заповідника

Цікавою є стаття Ф.Д. Гамора «Про історію нагородження Карпатського біосферного заповідника Дипломом Ради Європи та включення його пралісів до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО». У статті розглядаються історичні миттєвості нагородження Карпатського біосферного заповідника Європейським дипломом Ради Європи та включення його букових пралісів до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Наголошується, що КБЗ – єдина природоохоронна установа України, яка досягла такого високого європейського та міжнародного визнання. Окрім того, наголошується, що Європейським дипломом нагороджуються природоохоронні території європейського значення за вклад у розвиток співпраці щодо збереження та поліпшення стану навколишнього природного середовища для народів Європи, заради матеріального та духовного добробуту сучасних та прийдешніх поколінь.

Також в рубриках «Етноботаніка», «Заповідна справа», «Конференції, форуми» та ін. подана інформація про рослини, які відіграють важливу економічно-соціальну, історико-культурну, медико-біологічну та побутово-обрядову роль у житті жителів Гуцульщини (Верховинський та Косівський райони Івано-Франківської області); висвітлено актуальні питання щодо розширення територій ПЗФ, збереження Всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО в Україні тощо.

Електронна версія наукового збірника розміщена на веб-сайті КБЗ.

З НАГОДИ 55-ЛІТТЯ КБЗ

Побачив світ науковий збірник «Роль біосферних заповідників (резерватів) та інших природоохоронних територій для реалізації в Україні стратегії сталого розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 55-ліття КБЗ (Україна, м. Рахів, 21 листопада 2023 року). Відп. ред. Гамор Ф.Д. – Рахів, 2023. – 356 с».

У матеріалах збірника розглянуто питання ролі біосферних заповідників (резерватів) та інших природоохоронних

територій для реалізації в Україні стратегії сталого розвитку. Подано матеріали про проблеми становлення та розвитку мережі біосферних заповідників і біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні; роль науки в розробці та формуванні новітньої теоретико-методологічної бази для розвитку заповідної справи; етапи інституціоналізації національної мережі територій і об'єктів природно-заповідного фонду; проблеми вдосконалення управління, матеріально-технічного, фінансового та кадрового забезпечення установ природно-заповідного фонду та збереження інших природоохоронних територій; проблеми і перспективи транскордонних біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Призначений для науковців і фахівців з охорони природи, культури, екологічної освіти, рекреації, працівників органів влади, студентів та широкого кола читачів.

Наш кор.

ЦІННЕ ВИДАННЯ

У львівському видавництві «Простір – М» вийшла друком українська та англійська версії монографії Федора Гамора «Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО».

У книзі розглядаються актуальні питання з історії створення та менеджменту транснаціонального серійного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Висвітлюється багаторічний досвід європейської екологічної співпраці та погляди швейцарських, німецьких й українських експертів на проблеми збереження пралісів.

Привертається увага до міжнародних наукових форумів, які започаткували підготовку цієї номінації та розгор-

тання європейського процесу збереження старовікових букових лісів.

Аналізується стан виконання актів Президента та Уряду України із питань збереження букових пралісів як об'єкта Спадщини та сталого розвитку й благоустрою гірських населених пунктів, що прилягають до них. Подаються також основні міжнародні та українські нормативно-правові акти, які регламентують діяльність зі збереження Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та деякі інші архівні матеріали. Книга адресована науковцям, фахівцям та активістам у сфері охорони природи, працівникам органів влади та місцевого самоврядування й широкої громадськості.

Електронна версія книг розміщена за посиланнями:

<https://kbz.in.ua/.../uploads/2023/07/ecodiamantyUKR-1.pdf>

<https://kbz.in.ua/.../uploads/2023/07/ecodiamantyENG-1.pdf>

Наш кор.

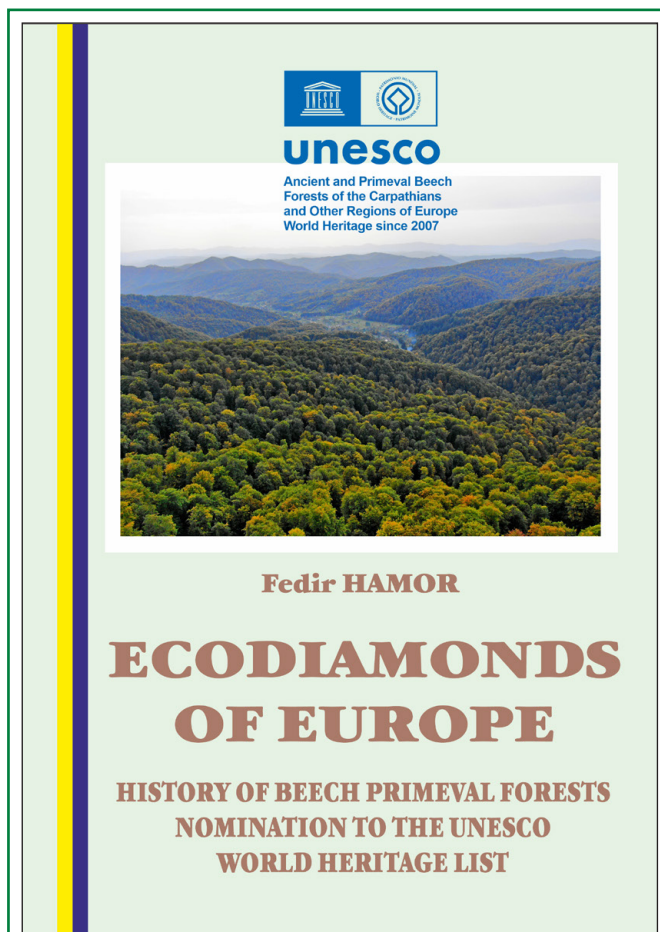
УЗАГАЛЬНЕНА МУДРІСТЬ

У тернопільському видавництві «Навчальна книга – Богдан» оголошено передпродаж підручника «Природно-заповідна справа» (2024 р.). У книзі з урахуванням зарубіжного досвіду на сучасному науковому та еколого-освітньому рівнях узагальнено знання з теорії та практики природно-заповідної справи. Висвітлено актуальність, історію, особливості заповідної науки, класифікації, формування, функціонування та системні основи організації оптимальної структури природно-заповідних територій та їх мереж, природоохоронної діяльності установ природно-заповідного фонду. Акцентовується увага на новітніх знаннях про екомережу та екобалансований розвиток системи природно-заповідних територій.

Видання розраховане для підготовки фахівців освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальностей «Лісове господарство» і «Садово-паркове господарство». Може бути корисним для здобувачів вищої освіти за спеціальностями «Екологія», «Біологія» і «Наука про землю», аспірантів природничого фаху, працівників природоохоронних установ, а також широкого кола зацікавлених в охороні природи читачів. Зауважимо, що автор підручника за мото обрав одну з сентенцій індійської житейської мудрості:

*«Тільки тоді, коли буде зрубане останнє дерево,
тільки тоді, коли буде отруєна остання річка,
тільки тоді, коли буде виловлена остання риба,
тільки тоді ти зрозумієш,
що гроші не можна їсти».*

Наш кор.

ЮРІЙ РУФ (ДАДАК): «МИ ЛИШЕ ДРОВА У ВОГНІ ВЕЛИКОЇ ІДЕЇ»

Наталія МИРОВИЧ,
директор;
Валентина НОВОСАД,
керівник відділу обслуговування і зберігання фондів,
Науково-технічна бібліотека
Національного лісотехнічного університету
України,
м. Львів

«МАЮ ЗА ЧЕСТЬ стати до лав добровольців ЗСУ. Ви бачили ці очі людей, заряджених на перемогу!! Слава Україні! Вірте в ЗСУ!» – написав Юрій на своїй сторінці у фейсбуці 25 лютого 2022 р.

3 березня Юрій відвідував у соцмережах, що відбувся його перший бій:

«Ще декілька днів тому – перший незграбно відкритий цинк з набоями, а сьогодні перший бій! Вірте в ЗСУ!!! Слава Україні!».

13 березня Юрій Руф повідомив на своїй сторінці у Фейсбуці, що його бригада стоїть під Попасною: «Ну що ж, друзі. Вдалось ввійти в Інтернет, отож інформую. Наша бригада стоїть на Луганщині під Попасною і крошить сепарську і руску мерзоту. Ситуація напружена, але ми працюємо. Деякі результати роботи на фото. Вірте в ЗСУ! Все буде Україна!».

Останній вірш, який Юрій Руф опублікував 19 березня 2022 р.:

*Іржавий обрій вицвів з темноти,
Відтінком домни небеса палають,
Горизонтальні вогняні хвости
В щілинах рваних хмар на виднокраї.
Далеко в полі зблиснув терикон.
Гарячий диск на старт в зеніт піднявся,
В туману вранішнього піні покупався.
Новий світанок й новий день зійшов на трон.*

... Першого квітня до вояків 24-ої ОМБр імені короля Данила дійшла приємна новина – про знищення Мі-28 російських загартників неподалік від їхніх позицій. Це було перед полуднем. А під вечір – чергове шалене бомбардування ворога. Снаряд розірвався неподалік Юрія Дадака. Смертоносні уламки полетіли в його бік...

«Коли стало відомо про загибель Руфа – по всіх кутках України тисячі українських воїнів, активістів, волонтерів, митців відчули втрату друга. Стрічки новинних сайтів та соцмереж другий день переповнені звістками про те, що його не стало», – зазначено на офіційній ФБ-сторінці Українського інституту національної пам'яті.

«Загинув Юрій Руф. В боях за Україну. Як воїн. Він був поетом, який оспівував українські звитяги. Він сам став частиною української звитяги», – написав друг Антон Петрівський.

Поетичний заклик Юрія Руфа досі відлунує у наших серцях:

*Прийде пророк?
А, може, ти – пророк?!
Месію ждеши?
А може ти – Месія?
Можливо, саме ти заб'єш кілок
У груди монстра з іменем «росія»?!*

Лицар українського духу 41-річний Юрій Руф (справжнє прізвище – Дадак) загинув на Луганщині, захищаючи Україну в складі 24-ої ОМБр імені короля Данила. У нього залишилася дружина та двоє доньок. Поет, викладач, доцент кафедри технологій лісопиляння, столярних і дерев'яних будівельних виробів, кандидат технічних наук, ідеолог, націоналіст, ведучий, засновник бренду одягу «Gwear» та літературно-просвітницького проекту «Дух нації», волонтер, спортсмен. Він був відданим у своєму служінні українській справі.

Не приймав малоросійства ані в поглядах, ні в діях. Він обрав шлях борця, і був таким у всьому – не схильний до ниття та гниття душі.

Юрій Дадак народився 26 вересня 1980 року в Бережках

ЮРІЙ РУФ

(29.09.1980 - 1.04.2022)

Ти і є останній бастион,
Опорний пункт,
Незборний мур держави,
В майбутнє міст,
Наведений понтон
Від невіді й занепаду до слави.

Не віриш? Не очікував? Повір!
Чи думаєш, що хтось прийде за тебе?
А саме ти — потік бурхливий, вир,
Який еднає пекло, землю й небо.

Прийде пророк? А, може, ти — Пророк?!
Месію ждеш? А раптом ти — Месія?
Можливо, саме ти заб'єш кілок
У груди монстра з іменем "росія"?!

Чи знали ті, хто змінювали світ,
Що стануть Лідером, Провідником, Героєм?
Повір у власні сили й свій політ,
Твори, борись, живи Ідеєю й Метою.

нах на Тернопільщині. У дитинстві разом з сім'єю переїхав до Львова, де навчався та викарбовував себе як особистість. Повну загальну освіту здобув у 1997 році в Львівському ліцеї № 93, а вищу – у Національному лісотехнічному університеті України у 2002 році за спеціальністю «Технологія деревообробки», здобувши кваліфікацію інженера-технолога. Після завершення аспірантури Національного лісотехнічного університету України у 2008 році захистив дисертацію на тему «Підвищення ефективності пиловловлення в процесах оброблення деревини та деревинних матеріалів» на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 05.23.06 «Технологія деревообробки, виготовлення меблів та виробів з деревини». Закінчив докторантуру Національного лісотехнічного університету України, працював над завершенням докторської дисертації.

З 2011 року обіймав посаду доцента кафедри технологій лісопиляння, столярних і дерев'яних будівельних виробів Національного лісотехнічного університету України. У своїй науковій діяльності працював над розробленням науково обґрунтованих нормативів витрат деревини у дерев'яному домобудуванні, наукових основ вловлювання та сепарування відходів у процесах механічного оброблення деревини, ефективних процесів очищення викидів деревообробних підприємств від деревного пилу.

З 2008 до 2014 року – заступник декана технологічного факультету з навчальної роботи Навчально-наукового інсти-

туту деревообробних та комп'ютерних технологій і дизайну. На високому науково-методичному рівні викладав навчальні дисципліни для студентів інституту.

«Юра дуже багато всього встигав. Вночі, коли я прокидалася, а його не було поруч, зразу дивишся – ага, в кабінеті світло світиться, значить, він щось робить, щось придумує. Щось вигадував постійно», – розповіла дружина Ірина. Хоч військового досвіду в Юрія не було, він ще у 2015 році хотів іти воювати, але тоді дружина була вагітна меншою донькою, і це його стримало. Та під час повномасштабного вторгнення Руф не зміг сидіти, склавши руки. 24 лютого 2022-го вступив до лав 24-ї окремої механізованої бригади ЗСУ. Обіймав посаду стрільця. Захищав Луганщину. Був там до останнього подиху.

Юрій Руф провадив активну громадську діяльність. 2015 року він став засновником ГО Літературно-просвітницький проєкт «Дух нації».

Ось рядки з його тогочасного інтерв'ю:
– Це вже другий проєкт, організатором якого є я. Перший проєкт, співорганізатором якого я був, це – «Голос крові». Він зародився в 2013 році з виходом збірки «Голос крові». Проєкт розвивався і десь в полум'ї Революції 2014 року, разом з останніми примірниками книжок, які частково згоріли, частково їх врятували в Профспілках, цей проєкт перегорів і для мене. Тобто, я зрозумів, що мені потрібно рухатися в тому ж напрямку, але розоставивши інші ві-

хи. І я заснував «Дух нації», який сьогодні є офіційно зареєстрованою громадською організацією. Багато людей активно долучаються до життя та розвитку проєкту. Нашу діяльність висвітлено в Інтернеті.

– *Що саме вкладено у гасло: «Сила й інтелект»?*

– Нікому з наших європейських та азійських сусідів не потрібна сильна нація у великій країні на теренах Європи. Але незважаючи на це, ми повинні постійно працювати над самовдосконаленням та будувати націю фізично сильних та інтелектуально розвинених людей. Я у своїй творчості намагаюся не відтворювати шкільних штампів: знедолена Україна, бідні-нешчасні українці, якщо козак – мертвий, якщо дівчина – плаче, якщо калина – похилена. Ми – Нація переможців та бійців.

Був переконаним, що така поезія занижує самооцінку й почуття національної гордості. Тому Юрій вважав свою поезію одним з типів поетичної пропаганди патріотизму. Шанувальники описують його поезію як «лінійку лінії фронту», тобто поезію війни й патріотизму, спрямовану на підвищення бойового духу, мотивацію й почуття національної гордості.

– *Перший вірш, який прочитав і зрозумів, що це саме те?*

– Питання насправді досить складне. Я мало читаю поезії. По тій причині, що коли ти щось читаєш і натрапляєш на цікавий образ, він так «погано» лежить, що рука тягнеться його використати. А для того, щоб не займатися плагіатом, я намагаюся не цупити «чужих» образів. Я взагалі розглядаю свою поезію як віршовану пропаганду. Тобто конкретно поетом я назвати себе не можу. Стосовно поетів точно можу сказати, що мені не подобається: мені не подобаються депресивні вірші та постмодерна поезія. Якщо взяти до уваги революційну поезію, то, звичайно, на мене справив враження Франко. Дуже цікаві речі писали Марко Боєслав та Олег Ольжич, але, на жаль, це не дуже популярна поезія в широких колах.

– *Що чи, можливо, хто надихнув написати перший вірш?*

– Перший вірш, який був знаковим для мене, з'явився, коли я працював в університеті. Ситуація була така, що моя знайома запитала у мене:

– Юра, ти непогано пишеш, але чому ти пишеш російською?

– Римувати українською нормально не можу.

– Чому?

А я не знав чому... в мене просто вселився такий стереотип в голові. В той момент в мене відбулась така переоцінка... Ми з моїм науковим керівником тоді робили ремонт в його лабораторії, виносили мотлох і реорганізували лабораторію під експериментальну. Там лежали старі дисертації, якісь альбоми, все старе, архаїчне. Десь серед всього цього мотлоху лежали 2 книжки, одна була Ніцше, а друга Павла Мірчука «Українська повстанська армія. Документи і матеріали 1942-1952 рр.». І мій науковий керівник дав мені почитати другу книгу. Ця книжка повністю змінила моє життя і переформатувала. Тому що весь мій світогляд змінився, коли я зрозумів, що в нас була своя альтернативна історія, тобто, що в нас була своя визвольна боротьба. На фоні того, що я прочитав цю книжку і дуже зацікавився істо-

рією УПА, на фоні того, що моя подруга запитала мене: «А ти зможеш написати вірш українською?» і воно якось все склалося. Перший вірш знаковий, який я написав, був «Камінний хрест», увійшов в збірку «Багряна лірика».

– *Хто вплинув на формування твоєї особистості?*

– Було багато людей, ситуацій, подій, які впливали на становлення особистості. Стосовно того, як я взагалі почав писати вірші. Починав писати ще десь в класі 9-ому. Це переважно було наслідуванням текстів різних рок-гуртів (звичайно, зі своєю інтерпретацією). Десь уже після закінчення університету я зрозумів, що ці загальні речі пише кожен другий, хто вважає чи називає себе поетом. Я побачив, що дуже мало є патріотичної поезії. Хороша подруга, котра в подальшому оформляла мою першу збірку «Багряна лірика», запитала, чи можу я написати патріотичний вірш. Я взяв і написав. В мене були дуже хороші вчительки української мови та літератури. Одна в школі, інша в коледжі. Фактично усю шкільну програму віршів я досі пам'ятаю, включаючи білий вірш, котрий, мені, людині котра звикла до класичної рими, був тоді абсолютно не доступний для запам'ятовування. В коледжі вчителька літератури була величезною патріоткою (хоча на той момент я цього не розумів). Вона в правильному руслі розвивала нас як майбутнє покоління.

Дуже вплинули сучасні формальні та неформальні лідери. До прикладу, є такий гурт «Сокира Перуна» – їхня лірика вплинула на формування моїх текстів. Патріотичне середовище, котре було доступне на телебаченні та в побуті, теж сформувало світогляд. Я вважаю, що все, що оточує людину, вносить певний вклад в формування її особистості. Тому, чим оце усе, що її оточує, є більш українським, тим більш український внутрішній світ буде розвиватися.

Моє середовище дало мені змогу виховатися як людиною, що може сказати – Так, я є патріотом своєї держави, так, я є націоналістом.

– *Помічав за собою дар передбачення через поезію зокрема?*

– Не думав, що можу передбачити події, що відбуватимуться. Але десь на підсвідомому рівні вони відчувалися, оскільки історія є циклічною, її дати повторюються дзеркально у часі. Коли я перечитав передмову збірки «Голос крові», написаної 2013 року, то вжахнувся. Бо там відтворено все, що з нами сталося. Написав я її взагалі до Майдану. А зараз не передбачаю, а просто розумію, що за декілька років буде глобальніший конфлікт, який вже відчувається.

Літературна спадщина Юрія Руфа:

«Багряна лірика» (2010); (2012 – доповнена);
«Голос крові» (2013) – разом з іншими авторами;
«Час Революції» (2014);
«На зламі епох» (2015);
«Голос барикад та бліндажів» (2015) – разом з іншими авторами;
«Відлуння свинцевих громовиць» (2015) – разом з іншими авторами;
«Вектор протидії» (2016);
«Вектор протидії. На зламі епох» (2018);
«Казковик» (2018);
«Ваніль чи сталь?!» (2021).

Протягом багатьох років Юрій Руф був ведучим фестивалю «Холодний Яр». Ось що згадують його однодумці на сторінці «Фестиваль нескореної Нації Холодний Яр 2022» у Фейсбуці:

«Сьогодні мав би стартувати Фестиваль нескореної Нації – Холодний Яр.

Юрій Руф зі сцени закликав би всіх прийти на великий концерт із якісною українською музикою.

Наш фестиваль завжди збирав тих людей, кому небайдужа доля Держави: воїнів, волонтерів, громадських діячів, письменників, науковців та просто правильних свідомих українців.

Ми гуртувалися, готувалися до війни з одвічним ворогом, налагоджували зв'язки і спільною силою стали проти окупантів.

На цій війні ми втратили друзів, членів нашої команди: Юрія Руфа та Павла Собка. Та ми не зупиняємося, бо маємо ще присвятити їм та всім іншим героям перемогу України. Команда фестивалю продовжує боротьбу: на фронті та у волонтерській діяльності.

Перемогу України ми обов'язково відсвяткуємо на фестивалі, який обов'язково ще буде».

Науковий доробок Юрія Дадака:

1. Автоматична система керування фільтрувальною повітроочищувальною станцією / А.В. Ляшеник, Л.О. Тисовський, Л.М. Дорундяк, Ю.Р. Дадак // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ. – Львів, 2012. – Вип. 22.6. – С. 96-102. – Бібліогр.: с. 102. – Резюме: рос., англ.

2. Аналіз методів визначення тривалості сушіння соєвих необрізних пиломатеріалів / Ю.М. Губер, З.П. Копинець, Ю.Р. Дадак, Ж.Я. Гуменюк // Наукові праці Лісівничої академії наук України: зб. наук. праць / НЛТУ України, Лісівнича академія наук України. – Львів: Компанія «Манускрипт», 2020. – Вип. 20. – С. 214-221. – Бібліогр.: с. 219-220. – Резюме: рос., англ.

3. Дадак Ю.Р. Джерела забруднення довкілля підприємствами з виробництва плитних матеріалів / Ю.Р. Дадак, В.С. Джигирей, В.М.Сторожук // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість: респ. міжвідом. наук.-техн. зб. / М-во освіти України УкрДЛТУ; відп. ред. Т.М. Шкіря. – К.: Будівельник, 2003. – Вип. 28. – С. 141-143.

4. Дадак Ю.Р. Математична модель турбулентного руху запиленого потоку повітря у циклоні / Ю.Р. Дадак, Л.О. Тисовський, А.В. Ляшеник // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ України. – Львів, 2016. – Вип. 26.8. – С. 308-315. – Бібліогр.: с. 314. – Резюме: рос., англ.

5. Дадак Ю.Р. Підвищення ефективності пиловловлення в процесах оброблення деревини та деревинних матеріалів: [Текст]: дис. ... канд. техн. наук.: спец. 05.23.06 «Технологія деревообробки, виготовлення меблів та виробів з деревини»: захист 07.10.2008р. / Ю.Р. Дадак; Наук. кер. В.С. Джигирей; НЛТУ України. – Львів, 2008. – 187 с.

6. Дадак Ю.Р. Підвищення ефективності пиловловлення в процесах оброблення деревини та деревинних матеріалів: автореф. канд. техн. наук.: спец. 05.23.06 «Технологія деревообробки, виготовлення меблів та виробів з деревини» / Ю.Р. Дадак; НЛТУ України. – Львів, 2008. – 18 с.

7. Дадак Ю.Р. Чинники комплексного вирішення пи-

Юрій ДАДАК у Карпатах

тання екологічної ефективності процесів знепилення на деревообробних підприємствах / Ю.Р. Дадак, А.В. Ляшеник // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ України. – Львів, 2016. – Вип. 26.7. – С. 277-284. – Бібліогр.: с. 283. – Резюме: рос., англ.

8. Дадак Ю.Р. Числове дослідження впливу окремих елементів системи на її експлуатаційні характеристики / Ю.Р. Дадак, А.В. Ляшеник, Л.О. Тисовський // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ України. – Львів, 2017. – Вип. 27 (6). – С. 164-167. – Бібліогр.: с. 167. – Резюме: рос., англ.

9. Дадак Ю.Р. Шкідливість пилу деревини від деревооброблення / Ю.Р. Дадак, А.В. Ляшеник, Р.Р. Климаш // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ України. – Львів, 2015. – Вип. 25.1. – С. 174-179. – Бібліогр.: с. 178. – Резюме: рос., англ.

10. Деякі результати моделювання руху двофазового потоку повітря у циклонах / Л.О. Тисовський, А.В. Ляшеник, Л.М. Дорундяк, Ю.Р. Дадак // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ України. – Львів: НЛТУ України, 2010. – Вип. 20.10. – С. 98-104.

11. Закономірності переміщення подрібнених матеріалів у циклонах / І.М. Озарків, Г.В. Сомар, І.А. Соколовський, Ю.Р. Дадак // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ України. – Львів, 2013. – Вип. 23.8. – С. 121-126. – Резюме: рос., англ.

12. Захист атмосфери від шкідливих промислових викидів: навч. посібник / С.О. Апостолок, В.С. Джигирей, А.С. Апостолок, Ю.Р. Дадак та ін.; М-во освіти і науки України, НЛТУ України. – К.: Основа, 2005. – 269 с.: іл.

13. Максимів В.М. Зниження втрат тиску пневмосистеми для транспортування подрібненої деревини / В.М. Максимів, Ю.Р. Дадак, А.В. Ляшеник, Л.М. Дорундяк // Науковий журнал «Технічний сервіс агропромислового, лісового та транспортного комплексів». – 2015. – №3. – С. 192-197.

14. Обґрунтування конструкції циклона для очищення повітря на підприємствах деревообробної галузі / А.В. Ляшеник, Л.О. Тисовський, Л.М. Дорундяк, Ю.Р. Дадак // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ України. – Львів: НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.9. – С. 119-126. – Бібліогр.: с. 125.

15. Озарків І.М. Особливості розрахунків конвективно-го нагрівання деревини / І.М. Озарків, Ю.Р. Дадак, Р.М. Дадак // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ. – Львів, 2009. – Вип. 19.4. – С. 93-97.

16. Основи техноекології: теорія та практика теплових процесів виробництв лісового комплексу: монографія / І.М. Озарків, І.А. Соколовський, Ю.Р. Дадак та ін.; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, НЛТУ України. – Львів: ЗУКЦ, 2013. – 112 с.

17. Особливості знепилення при використанні голкофрез для реставрації меблевих виробів = Features of dedusting by usage of needle milling cutter for furniture restoration / Ю.Р. Дадак, Я.В. Мацішин, А.В. Ляшеник, Л.М. Дорундяк // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість: міжвід. наук.-техн. зб. / М-во освіти України, НЛТУ України. – Львів: НЛТУ України, 2009. – Вип. 35. – С. 93-96. – Бібліогр.: с. 96. – Резюме: укр.

18. Охорона праці в целюлозно-паперовій промисловості: навч. посібник / С.О. Апостолок, В.С. Джигирей, Ю.Р. Дадак, Г.В. Сомар та ін. – К.: Основа, 2007. – 616 с.

19. Перспективи застосування циклонів на деревообробних підприємствах та напрями вдосконалення конструкцій таких апаратів / А.В. Ляшеник, Л.М. Дорундяк, Л.О. Тисовський, Ю.Р. Дадак // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість: міжвід. наук.-техн. зб. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, НЛТУ України. – Львів: НЛТУ України, 2011. – Вип. 37.1. – С. 40-45. – Бібліогр.: с. 44-45. – Резюме: англ.

20. Постановка задачі про математичне моделювання руху повітряного потоку в циклоні та шляхи її числової реалізації / Є.М. Лютий, Л.О. Тисовський, Ю.Р. Дадак, А.В. Ляшеник // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ. – Львів, 2009. – Вип. 19.1. – С. 48-54.

21. Про деякі проблеми процесу очищення пилоповітряного потоку у циклонах / А.В. Ляшеник, Є.М. Лютий, Л.О. Тисовський, Ю.Р. Дадак та ін. // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць / НЛТУ. – Львів, 2010. – Вип. 20.3. – С. 68-74. – Бібліогр.: с. 73.

22. Тепломасообмінні процеси у деревообробних виробництвах: метод. поради щодо розв'язання задач для студ. технол. фак. з напрямку підготовки: «Деревооброблювальні технології» / І.М. Озарків, З.П. Копинець, Ю.М. Губер, Ю.Р. Дадак; М-во освіти і науки України, НЛТУ України. – Львів: НЛТУ України, 2010. – 80 с.

23. Циклони в деревообробній промисловості: монографія / Є.М. Лютий, Л.О. Тисовський, Ю.Р. Дадак, А.В. Ляшеник; М-во освіти і науки України, НЛТУ України. – Львів: Укр. пасічник, 2009. – 147 с.: іл.

Нагороди

Указом Президента України № 334/2022 «Про відзначення державними нагородами України» за особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі нагороджено орденом «За мужність» III ступеня солдата Дадака Юрія Романовича (посмертно).

Вшанування пам'яті

Вчена рада Національного лісотехнічного університету вийшла з пропозицією до Львівської міської ради про перейменування однієї з вулиць м. Львова на вулицю Юрія Руфа. Як результат, вулиця Юрія Руфа нині тягнеться паралельно вулиці Личаківській від стадіону «Скіф» (на сході) – до пам'ятника Мар'яну Панчишину (на заході).

У селі Малечковичі Львівської області перейменовали Бічну (Бічну Чайковського) на вул. Юрія Руфа.

Депутати Хмельницької міської ради одноголосно підтримали рішення перейменувати вулицю Чехова і провулок Чехова у вулицю і провулок Юрія Руфа.

У 2021 році Юрій був спікером на «Молодіжній Патріотичній Платформі», що проходила на базі табору «Супутник», поблизу Кременчука. У Кременчуці вулицю Леонова перейменовали на честь Юрія Руфа.

«Я намагаюся донести до молоді те, що українець повинен бути успішним, україноцентричним і те, що українець повинен цінувати державу не лише за формою, а й за змістом. Українець повинен наповнювати Україну українським змістом, тому що більше цього не зробить ніхто!» – такий меседж майбутній воїн доносив в маси не лише в Кременчуці, а й усій країні.

19 грудня 2022 р. Дадаку Юрію Романовичу було присвоєно звання почесного громадянина міста Коломиї, посмертно.

6 вересня 2022 р. у Львові встановили меморіальну таблицю на честь Героя України Юрія Руфа. Розмістили її на фасаді ліцею № 93 Львівської міської ради на вул. А. Кос-Анатольського, 10, де навчався Герой.

Батьку загиблого Героя впевнений: такі, як Юрій, мали б будувати майбутню Україну. Проте багато його однодумців вже загинули, захищаючи нашу землю.

«Наші молоді хлопці, які могли зробити ще багато для України, пішли в перший день на фронт, – переконаний Роман Дадак. – Завдяки їм відбулося перше вересня, завдяки їм діти можуть ходити в школу. Таких, як Юра, багато і якби не вони, не відомо, якби склалося життя, склалася історія і ті події, які є на сьогодні».

Батьку пригадує: Юрій був людиною діла і дуже вірив в Україну.

«Юрко був оптимістом, – додає батько. – Завжди вірив в Україну. Дуже досконало вивчав історію. Можливо, вчив її не як історик, а з ідеологічної та політичної ситуації, що та історія принесла для України, які потрібно було б зробити висновки. А основне, яких не допускати більше поми-

Юрій ДАДАК рекламує рідний Львівський національний лісотехнічний університет; у колі родини; «Шлях пам'яті Юрія «Руфа» Дадака у національному природному парку «Сколівські Бескиди» (Львівська область)

лок. Він ніколи не любив, коли плакали про поразки, а завжди наполягав на тому, що Україна мала безліч перемог, які вартували уваги та були потрібні для підняття духу».

У перший день листопада 2023 р. у Національному лісотехнічному університеті України відбулося урочисте відкриття пам'ятних дощок Героям України Олександрю Капіносу та Юрію Дадаку, які віддали найцінніше – своє життя за свободу та незалежність, захищаючи рідну землю, виборюючи право бути вільними сучасною і майбутньому поколінням українців. Над дизайном дощок працювали викладачі кафедри дизайну Національного лісотехнічного університету України Володимир та Юрій Прусакі.

Олександр Капінос (псевдо «Кремій») – Герой України, Герой Небесної Сотні, громадський діяч, випускник лісотехнічного університету, один з найактивніших учасників Мовного Майдану 2012 року та Революції Гідності, був членом 35-ї штурмової сотні «Волинська січ», на жаль, втратив життя 18 лютого 2014 року, отримавши поранення під час зіткнень на вулиці Грушевського. Про Юрія Руфа ще в далекому 2013-му так відгукувався Сашко Капінос:

*«Про силу предків говорила поезія,
захована глибоко в душі:
звитяга, честь, цінність (не матеріальна),
самопожертва –
ознака сильних духом
Такі люди як Юрій – вічні в миті,
і мить – це вічність».*

*«Ти твердо йшов дорогою життя,
Обрав свій шлях і до кінця не схив.
За Україну кликав ритм серцебиття,
Ти чув цей поклик та зробив свій вибір.
По собі залишивши добрий слід,
Віддав гаряче серце Батьківщині.
Твоя душа біля Святих воріт
Вітала Сотню звичним: «Слава Україні!»*

– це вже Юрій Руф про Олександра Капіноса.

«Сьогодні, на жаль, ми вже навчилися жити з тим, що нашого бойового товариша, духовного сподвижника і викладача Юрія Руфа, немає з нами тут, на Землі. Але подвиг і чин, який він цьогоріч здійснив в лавах славних Збройних Сил України, продовжує нагадувати нам, за що ми продовжуємо боротьбу і яка ціна заплачена за те, що ми маємо можливість сьогодні зустрітися. Цей день має закарбуватися у пам'яті кожного присутнього, зокрема викладачів і студентів. Адже саме вам пощастило жити в часи, коли вашими сучасниками були Олександр Капінос та Юрій Руф», – наголосив Ігор Шолтис, депутат Львівської міської ради.

19 квітня 2023 року у Львові на фронтоні Технологічного фахового коледжу Національного лісотехнічного університету України встановили меморіальну дошку:

*«Наша зброя – це єдність,
Наша сила – це дух,
Ми йдемо вслід за сонцем –
Не спинити цей рух».*

Вшанування пам'яті Юрія (РУФА) ДАДАКА

У Львові також створять мурал, присвячений учаснику бойових дій, громадському діячеві, поету Юрію Дадаку (Руфу). Стінопис буде зображено на будинку, де він проживав. Мурал на фасаді рідного дому Юрія Дадака (Руфа) зображає самого Героя та цитату з його вірша.

У Національному лісотехнічному університеті України створено громадсько-патріотичний центр «Дух нації» імені Юрія Руфа. Для студентів університету заснували академічну стипендію Національного лісотехнічного університету України імені Юрія Дадака. У день пам'яті Юрія Руфа започаткували щорічний квест «Захищай. Мандруй. Шануй», проводиться челендж «Читаємо Руфа», де студенти декламують поезію Юрія.

У рамках загальнодержавного проекту «Місце шани та вдячності», ініційованого Міністерством освіти і науки України, Науково-технічна бібліотека Національного лісотехнічного університету України презентувала у читальному залі соціально-економічної літератури (головний корпус університету, аудиторія 412) постійно діючу ART-виставку пам'яті Юрія Дадака «Руф присутній», відвідувачі якої за допомогою QR-кодів, представлених на ART-виставці, мають змогу відтворити поезію Юрія Руфа у його виконанні. Одна з фотоекспозицій виставки містить QR-код, за допомогою якого можна переглянути відеороботу гурту «FLiT» «Українець».

Портрети Оксани Мазур представлені на постійно діючій ART-виставці «Руф присутній»: «Лише так я змогла перестати плакати».

Оксана Мазур – художниця-графік, закінчила Національний лісотехнічний університет України (кафедра дизайну). Працювала художнім редактором у видавництвах «Аверс» і «Ліга-Прес». Зараз викладає художні дисципліни на рідній кафедрі. Активно займається громадською і виховною роботою, зокрема є співзасновником і співорганізатором студентського конкурсу актуального патріотичного мистецтва, присвяченого річниці створення УПА та святу Покрови Пресвятої Богородиці, до якого залучив Юрій Дадак.

Гурт «Тінь Сонця» присвятив Юрію Руфу пісню «Новий Світанок»

Гурт «KARNA» присвятив Юрію Руфу пісню «Мама Галичина»

Гурт «FLiT» присвятив Юрію Руфу пісню «Українець»

На слова Юрія Руфа створено пісні «Соколи» та «Молись» (гурт «Залізний хрест»), «В Рядях Безсмертних» (гурт «Геннадій Пересвіт & друг Залізник»), «Пліч-о-пліч» та «Ре-клама» (гурт «Nachtigall»).

Артур Крук написав пісню на слова Юрія Руфа «Поки всі сплять».

9 серпня 2023 р. відбулась прем'єра документального фільму «Руф. Присутній», створеного платформою пам'яті Меморіал. «Руф – це лицар українського духу, відданий служінню українській справі. З тих, хто будував Україну – вільну, непокірну, войовничу», – йдеться в анотації до фільму. Офлайн-показ відбувся у Львові, де виріс та жив з своєю родиною Юрій. Під час двох показів зібралися повні зали людей, які прийшли вшанувати пам'ять Героя. Серед присутніх було багато його друзів та рідних.

Авторкою стрічки стала Олена Жилун. «Цей фільм про боротьбу, натхнення, вірність собі, своїй родині, країні та ідеалам. Юрій Руф завжди казав, що українець повинен допомагати українцю. Його справи та слова будуть надихати

не одне покоління українців. А він сам назавжди присутній у наших думках, чинах, перемогах, звершеннях», – каже Олена Жилун.

«Цей фільм – маленька частина того, що зробив Юра. Він жив не тільки для себе, а для України та сім'ї, любив товаришів та свою роботу, завжди був готовий прийти на допомогу. Своє ставив на друге місце, ніколи не першим. Він нині допомагає нам всім, це однозначно, ми це відчуваємо. Всюди його знають, що, з одного боку, приємно, а з іншого – дуже шкода, що його потенціал не буде використаний надалі», – сказав під час презентації показу Роман Дадак, батько Юрія Руфа.

«Відмотати життя назад не можемо. Здавалося, що буде більше часу, щоби бачитися... Користуючись нагодою, просимо не відкладати нічого на завтра, бо завтра може і не бути», – закликала усіх мама Юрія Надія Дадак.

Видавець Андрій Пилух, який є автором проекту «Козацька пошта», що спеціалізується на випуску філателістичної продукції, провів погашення марки на честь Юрія Руфа. За словами видавця, зберігати пам'ять про усіх полеглих захисників і захисниць дуже важливо, і робити це потрібно всіма можливими способами, один із таких методів – випуск пам'ятних марок, які зберігаються та передаються у колекції.

Тарас Кобза, однокласник та друг Юрія Руфа, організував ознакування «Шляху пам'яті Юрія «Руфа» Дадака» у Національному природному парку «Сколівські Бескиди». Шлях бере свій початок біля водоспаду Кам'янка. Довжина шляху пам'яті Юрія Руфа 12 км, передбачає 4 тематичні зупинки:

Руф Містичний (о. Журавлине/Мертве).

Руф Туристичний (скельний масив «Острів Пасхи»).

Руф Історичний (хребет г. Ключ).

Руф як Особистість (г. Ключ).

Скануючи QR-коди на означеному шляху, можна дізнатись про життя і творчість Юрія.

Для Юрія Руфа гори були важливою частиною життя: там набирався сили, натхнення творити, гартувався. На тематику мандрів та гір вигадав та випустив серію одягу IWeat. Горам присвячував свої вірші.

«Про нього вже пишуть пісні, знято перший фільм, називають вулиці і друкують марки... «Історія писалась кров'ю тих, хто розуміє велич слова – «Батьківщина». Він поклав на вівтар Свободи найцінніше – своє життя», – говорить керівник навчально-виховного центру «Гайдамацька Січ» Вадим Арнаут.

Друзі поета розповідають, що у свій день народження Юрій Руф багато років піднімався з товаришами в Карпатські гори, це була традиція, яку його побратими повторюватимуть щорічно, в пам'ять про нього.

«Юрій Руф, якби ти сьогодні був, ти б точно на вершині гори заварив нам своєї фірмової кави. Ти б точно своїми підстьобами і шикарним гумором звеселив би все товариство. Твій гучний сміх линув би до підніжжя гори. Повелителю гір, ти б сказав на вершині найвлучніші слова про Україну і підняв би нам всім бойовий дух! Не вистачає тебе, друже!», – написала товаришка Юрія Руфа, волонтерка Катерина Борисова.

З 24 лютого 2022 р. Юрій Дадак вів у своєму телефоні щоденник. Останній запис датується днем його загибелі. Усі

записи, які залишилися в його телефоні, рідні зараз опрацьовують та згодом видадуть щоденник війни очима Юрія Руфа. «Коли нам привезли телефон Юри, ми знайшли його записи, які зараз опрацьовує дружина з братом, тож згодом можна буде більше прочитати про його життя на фронті. Насправді він мало ділився з нами подіями війни, не хотів, щоб ми хвилювалися, адже в ті дні точилися жорстокі бої і дуже багато людей, які так хотіли жити у вільній країні, полягли...», – розповідають батьки Юрія. Дружина Ірина попросила письменницю, товаришку Тамару Горіха Зерня відредагувати нотатки, щоб видати їх. «Мені це надзвичайно важко дається. Я читаю й не можу змиритися з його смертю», – каже письменниця.

...Поховали Юрія з почесними 9 квітня 2022 року на Марсовому полі, прилеглому до Личаківського кладовища у Львові.

Хочемо завершити розповідь про науковця, поета і воїна Юрія Руфа його рядками:

*Коли мій день запеленає ніч,
В ту мить, як шлях обірветься струною,
Зів'ялим листом піду за водою
Повз сотні рідних та чужих облич.*

*В той день, коли затихне серця стук,
Остання рима відбринить луною,
Я тихою нестримною рікою
Спливу, немов пісок з дитячих рук.*

*У час, коли зупиниться політ,
Знесилено впаде замерзла птаха,
Скипить вогонь свічі під рідним дахом,
І димним маревом душа покине світ.*

*Коли забуревіть, зажудить
І холодом гаряча кров скується,
Я сподіваюсь, хтось комусь озветься
І скаже: він зумів життя прожити!*

ЛІТЕРАТУРА

1. «Він загинув як воїн, як лицар»: окупанти вбили військового з Тернопільщини [Електронний ресурс] // Файне місто: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://fainemisto.tv/news/38111-vin-zagynuv-yak-voyn-yak-lyczar-okupanty-vbyly-vijskovogo-z-ternopilshhynu> (дата звернення 05.07.2022 р.).

2. ДАДАК ЮРІЙ РОМАНОВИЧ [Електронний ресурс] // Тернопільщина: [регіональний інформаційний портал]. – Режим доступу: <https://irp.te.ua/dadak-yurij-romanovych/> (дата звернення 05.07.2022 р.).

3. Лісотехнічний університет у Львові запроваджує стипендію імені Юрія Руфа та встановить йому меморіальну дошку [Електронний ресурс] // Діло: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://dilo.net.ua/novyny/lisotekhnichnyj-universytet-u-lvovi-zaprovadzhuje-stypendiyu-imeni-yuriya-rufa-ta-vstanovyt-jomu-memorialnu-doshku/> (дата звернення 05.07.2022 р.).

4. Поет Юрій Руф: образ мертвого козака та заплаканої дівчини українцям нав'язують грантодавці [Електронний

ресурс] // 20 хвилин: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://vn.20minut.ua/Kult-podii/poet-yuriy-ruf-obraz-mertvogo-kozakata-zaplakanoyi-divchini-ukrayints-10479605.html> / (дата звернення 22.05.2022 р.).

5. «Руф вважав, що не буває хороших росіян». У боях на Луганщині загинув відомий поет та громадський діяч Юрій Дадак [Електронний ресурс] // Експрес: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://expres.online/zhittevi-istorii/ruf-vvazhav-shcho-ne-buvae-khoroshikh-rosiyan-u-boyakh-na-luganshchini-zagynuv-vidomiy-poet-ta-gromadskiy-diyach-yuriy-dadak?fbclid=IwAR2-ByOjtX-HoZDd8dR2lwjLXDacZ6PP6SRIQCWZRmFKdE5KrDRBj2ZtPIs/> (дата звернення 05.07.2022 р.).

6. Так, я є патріотом своєї держави, так, я є націоналістом [Електронний ресурс] // ЧИТАЙ: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://chytay-ua.com/view.php?id=129/> (дата звернення 05.07.2022 р.).

7. «Ти будеш вічно у наших серцях»: загинув доброволець родом з Тернопільщини [Електронний ресурс] // ТЕРЕН: тернопільські новини: [веб-сайт]. – Режим доступу: https://teren.in.ua/news/ti-budesh-vichno-u-nashih-sercyah-zagynuv-dobrovolec-rodом-z-ternopilshchini_390119.html / (дата звернення 05.07.2022 р.).

8. У боях за Україну загинув львів'янин Юрій Руф – у мирному житті поет, учений, засновник проекту «Дух Нації» [Електронний ресурс] // ЄСПРЕСО: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://zahid.espresso.tv/u-boyakh-za-ukrainu-zagynuv-lvivyanin-yuriy-ruf-u-mirnomu-zhitti-poet-ucheniy-zasnovnik-proektu-dukhnatsii/> (дата звернення 05.07.2022 р.).

9. У Карпатах промаркували стежку Юрія Руфа [Електронний ресурс] // Сихів Медіа: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://sykhiv.media/u-karpatah-promarkuvaly-stezhku-yuriyarufa/#> (дата звернення 19.09.2023 р.).

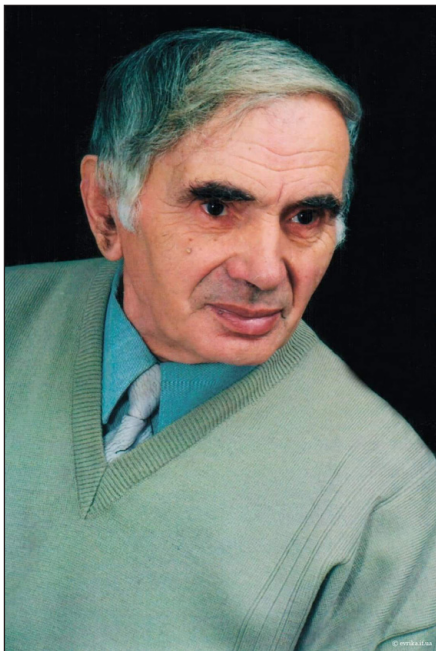
10. У Львові презентували документальний фільм пам'яті про Героя Юрія Руфа [Електронний ресурс] // Львівський портал: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://portal.lviv.ua/news/2023/08/11/u-lvovi-prezentuvaly-dokumentalnyj-film-ram-iati-pro-heroia-iuriiarufa> (дата звернення 19.09.2023 р.).

11. Юрій Руф [Електронний ресурс] // Вікіпедія: [веб-сайт]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%A0%D1%83%D1%84#cite_note-9 (дата звернення 07.05.2022 р.).

12. Юрія Дадака (Руфа) нагороджено орденом «За мужність» III ступеня [Електронний ресурс] // Науково-технічна бібліотека НЛТУ України: [веб-сайт]. – Режим доступу: <https://library.nltu.edu.ua/index.php/novyny/1492-yuriiadadaka-rufanahorodzheno-ordenom-za-muzhnist-iii-stupenia/> (дата звернення 22.05.2023 р.).

13. «ЯКЩО МИ НЕ УКРАЇНИЗУЄМО ФРОНТ, ПОВЗУЧА РУСИФІКАЦІЯ ВІЗЬМЕ СВОЄ» – ЮРІЙ РУФ У ВІННИЦІ [Електронний ресурс] // VLASNO: [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://vlasno.info/spetsproekti/1/persona/item/8618-yakshcho-my-ne-ukrainizuiemo-front-povzucharusyfikatsiia-vizme-svoie-yurii-ruf-u-vinnitsi/> (дата звернення 22.05.2023 р.).

ПОКЛИКАЛИ У ВИРІЙ ЖУРАВЛІ...

Богдан Ілліч Радиш-Маринюк – яскрава постать, його ім'я золотими літерами вписане в літопис та історію Гуцульщини.

За свій творчий доробок і громадську діяльність був удостоєний звань лауреата районної премії імені М. Павлика, обласних літературно-мистецьких премій імені Марійки Підгірянки та Василя Стефаника, медалями.

Богдана Ілліча Радиша-Маринюка справедливо величали сином Карпатських гір. Працелюбний, натхненний син рідної рожнівської землі. Народився холодної осені 1934 року, якраз на свято Дмитрія, 8 листопада, у хаті над річкою Рибницею. У 1942 році вперше пішов до школи. Дитинство у нього було невтішне, обкрадене війною та післявоєнними труднощами.

У 1950 році вступив до омріяного Косівського училища прикладного мистецтва. Його вчителями були відомі художники Євген Сагайдачний і Володимир Гуз. Вони відкрили юнакові очі на світ великого мистецтва, тут його душа оторопіла від диво-творінь народних майстрів. Зріднився з пензлем, різцем, а згодом – з пером.

Перші його вірші були надруковані в альманасі «Поезія» 1954 р. Але навчання перервала служба в армії. У 1957-му повернувся у рідне училище, на дипломний курс. Після закінчення навчання його скерували на роботу в Крим.

Повернувся у рідні Карпати у 1960-му. Богдана Ілліча запросили викладати композицію в Косівському училищі. Одночасно писав вірші, пісенні поезії, кращі з яких друкували на сторінках тодішніх республіканських журналів і газет, поетичних збірників «Перевал» і «Суцвіття».

З благословення відомого київського письменника і критика Абрама Кацнельсона у видавництві «Карпати» (Ужгород) вийшли перші збірки Богдана Радиша: «День творення» (1979), «Калинова галузка» (1982), «Малюнки на променях» (1984). Згодом читачі тепло сприйняли збірки поезій нашого земляка «Полум'я пам'яті» (1985), «Щедре світло землі» (1990).

Тодішній директор видавництва «Писаний Камінь» Василь

Курищук і світлої пам'яті літературознавець Ігор Пелипейко допомогли і посприяли у виданні поетичних збірок «Сподівання і сум» (1994), «Сльоза на камені» (1995), «Чумацький віз». Вони спонукали тодішнього читача до роздумів і переживань з приводу найболючіших проблем буття.

У 1997 р. вийшла в світ дев'ята збірка нашого невгамовного крайнина «Між ударами серця».

Вірші Б. Радиша-Маринюка – результат непересічного обдарування, помноженого на працю, в яку вкладає душа. Його поезії народжувалися чистим, гарячим, натхненим серцем. Вони вихоплені з виру і гущі життя. Висока поетова людяність проступала у кожному його віршованім рядочку. Вона, мов чиста бездонна криниця найпрекрасніших почуттів, наснажувала любов'ю до свого краю, до рідної України. Навколишню красу поет оспівав у вінку сюжетів «Гуцульщина».

Хтось мудро сказав, що натхнення не квітує на ґрунті байдужості; треба потрясіння, щоб душа зацвіла римами. А в Богдана Радиша-Маринюка істинна поезія, писана серцем, розумом, досвідом, переболілим, відчутим, пережитим, вистражданим...

1999-й рік для поета був ознаменований виходом у світ 10-ї збірки – «Притчі». За цю працю нашого крайнина удостоїли звання лауреата престижної премії Прикарпаття імені Василя Стефаника.

Богдан РАДИШ-МАРИНЮК

НАПИШЕ ДОЩ ОСТАНЬОГО ЛИСТА...

***

*Вже під ногами небо – не земля,
Колись-колись, було,
мені наснитись,
Що під ногами небо – не земля,
Летить по хмарі біла колісниця,
На колісниці – батько мій, Ілля,
І на тій хмарі зацвітають маки,
А на тих маках листя – золоте.
На хмарі маки ті збирає мати
І у зелені кошики кладе...
Давно той сон був...
Але не причина!
Тому й тепер,
як мак цвіте в вісах,
Я все шукаю сивими очима
Обох: і матір, й батька
в небесах...*

***

*Напише дощ
Останнього листа
Про те, що завтра
Він покине Косів,
Про те, що він
Грозі підітне коси,
Від'їде в інші
Села і міста.
Що він – останній.
Що сльоза на склі
Віконному замерзне
На прощання.
Що наша зустріч
В місті цім – остання,
Що нас у вирій
Кличуть журавлі...*

У цей період Богдан Ілліч обіймав посаду директора Косівської районної бібліотеки, очолював «Просвіту» та районну організацію Конгресу української інтелігенції, брав активну участь у народній хоровій капелі «Гуцульщина». Богдана Ілліча обирали депутатом районної та обласної рад демократичних скликань.

Б.І. Радиш-Маринюк був творцем, співавтором багатьох пісень, співавтором більше десятка з них є композитор з Коломиї Євген Бондаренко.

Косівський композитор Остап Гавриш дав мелодійні крила віршам Богдана Ілліча «Доброго ранку, Україно», «Колискова для матері». В результаті співдружності поета і композитора Мирослава Дзьоби народились чудові пісні «Рідне слово», «Весняна тайстра», «Сім кольорів Гуцульщини». В доробку Аннички Гнатишак є ряд пісень на слова Б. Радиша-Маринюка. Колишня вихованка Богдана Ілліча Зоя Слободян – нині заслужена працівниця культури України – теж написала мелодії на ряд віршів свого вчителя.

З поетичної пісенної криниці Богдана Радиша-Маринюка пили і п'ють, причащались і причащаються, набираються моральних сил і здоров'я, високого духу й оптимізму, духовно збагачуються, душевно очищаються майже два десятки художніх колективів. Серед них гурт «Святязь» з Волині, популярний ансамбль «Гуцулочка» з м. Івано-Франківська, співоче подружжя Кучмеїв з Городенківщини.

Тетяна Стасюк на поезії нашого земляка створила кантату з дев'яти частин для дитячого зразкового академічного хору при Київській кон-

серваторії імені М. Лисенка. Цей твір виконували не лише на сценах нашої столиці, а й в Болгарії та колишньої Югославії. Збірку «Різдвяна пава, або Триє Царі» (вінок сонетів) 2001 р. Ігор Пелипейко вважав творчою вершиною поета.

14-ту збірку поета теж надрукувало рідне косівське видавництво. Читачі побачили її у 2002 році. Вона мала назву «Добре слово – соловейко, а недобре – ворон». Юних читачів зацікавили вміщені в книжці словесні мініатюри (прислів'я, приказки, афоризми). З-під пера поета у 2004 році вийшла сатирично-гумористична збірка «Никанор і коза».

У збірці «Гуцулівія» (видавництво «Писаний Камінь», 2006 р.) автор роздумує про сенс людського буття, оспівує милу серцю Гуцульщину, її незвичайних людей, що живуть на цій благодатній, оповитій легендами і повір'ями землі.

У 2010 р. читачі з радістю прийняли збірку свого улюбленого поета «Вогонь опалого цвіту». В ній вміщено притчі і лапідарії, ліричні поезії.

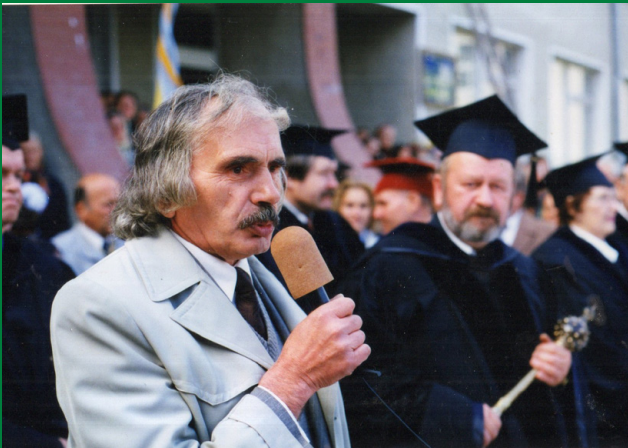
У своїй прозовій книжці «Той, що хмарами молотить» автор поділився з читачами найсокровеннішими почуттями.

2017 року у Косівському видавництві «Писаний Камінь» побачили світ вибрані твори Богдана Радиша-Маринюка у трьох томах, об'єднаних в одній книзі «Гуцулівія», що стала символічним підсумком творчої діяльності письменника.

Богдан Ілліч Радиш-Маринюк тихо спочив 26 вересня у колі рідних люблячих людей. До 89-ліття йому забракло трохи більше місяця...

ДРУЗІ, ОДНОДУМЦІ, УЧНІ

**МІТИ І МИТТЄВОСТІ
ЖИТТЯ БОГДАНА
РАДИША-МАРИНЮКА
(8 листопада 1934 р. –
26 вересня 2023 р.)**

На світлинах: Богдан РАДИШ – з президентом Національного університету «Києво-Могилянська академія» В'ячеславом Брюховецьким під час урочистого відкриття Рожнівської школи-колегіума «Гуцульщина» імені Федора Погребенника, 1997 р.; після освячення Паски – з внуком Богданом, сином Мирославом, зятем Едуардом, невісткою Лесею, дружиною Євдокією, невісткою Марією, внучками Оленою та Роксоланою, Косів, 2018 р.; з дружиною Євдокією біля пам'ятника Т. Шевченкові, Косів, 1990 р.; з поетами Степаном Пушиком, Тарасом Мельничуком, 1960-і рр.; серед земляків-рожнівчан

СТАЛЬ І НІЖНІСТЬ МИХАЙЛА ДЕЛЕГАНА

*Петро ХОДАНИЧ,
член Національної спілки
письменників України,
кандидат педагогічних наук,
доцент,
м. Ужгород*

19 лютого 2023 р. відійшов у засвіти відомий історик, громадський діяч, голова Закарпатської обласної організації Спілки архівістів України та обласного осередку Національної спілки краєзнавців України М. ДЕЛЕГАН

Яке то щастя – зустріти людину, яку не бачив упродовж кількох років. Я стояв на проспекті Свободи і дивився на риптування величезного Хресто-Воздвиженського собору. Як депутат міськради, був я причетний до виділення земельної ділянки для цього будівництва, пам'ятаю, архітектори і більшість депутатів пропонували більш вигідні локації, але вибір належав церковній громаді – вибрали крихітний скверик, власне, це була улоговина, утворена після підсіпки і підйому проспекту і вулиці Минайської. Храм будували після повернення історичного Хресто-Воздвиженського собору греко-католицькій громаді.

– І як воно, Петре Михайловичу? – раптом хапає мене за лікоть світловолосий чоловік у ладному сірому костюмі.

Як було не впізнати Михайла Делегана! Давно не бачилися, але та ж усмішка, та ж рішуча хода, ті ж жарти, хоча ми й переступили за красні сорок. Було, Михайло Васильович працював у комсомолі, потім обіймав високу посаду в райкомі партії, я знав його як чоловіка, зайнятого у роботі, непоступливого у своїй правоті. Він особливо переймався культурою, любив літературу і мистецтво, завдяки йому на Виноградівщині відбувалися незабутні дні і тижні літератури за участі закарпатських письменників і гостей з Києва, Львова, Івано-Франківська.

Виявилось, він і надалі мешкає у Виноградіві. Розговорилися, розмова якимось чином відразу перейшла до новобудови. Михайло Васильович зауважив недоречність будівництва «храму з московськими цибульками» в Ужго-

роді, де храмова мурована архітектура ще з часів єпископа Андрея Бачинського і імператриці Марії-Терезії набула вишуканих європейських рис і поруч з дерев'яними церквами стала візуальним образом Закарпаття, він називав імена невідомих мені архітекторів, дати церковного будівництва.

– Михайле Васильовичу, звідки таке знання?

– Ну, – засміявся він, – я ж учитель історії із самого Севлюша.

– От би в Ужгород таких істориків.

– Може, скоро так і станеться.

І справді, незабаром Михайло Делеган опинився в Ужгороді, і не просто як учитель історії, а директор Державного архіву Закарпатської області. Сталося це у 1995 році. Як фаховий історик він за сумісництвом ще працював методистом обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Квартири в Ужгороді не було, тому щодня приїздив автобусом зі свого Севлюша.

А ще через рік ми зустрілися першого травня вже як викладачі щойно створеного Ужгородського інституту інформатики, економіки і права. Михайло Васильович викладав студентам-міжнародникам своє улюблене архівознавство, написав у співавторстві підручник з цього предмета, влаштував практичні заняття в архіві, прилучаючи молодь до наукової діяльності. На вченій раді інституту нам затверджували теми кандидатських дисертацій, і захищалися ми в один рік. «Закарпаття в складі Чехословаччини: міжконфесійні відносини у 1919-1929 рр.» – це тема дослідження Михайла Делегана, одна з перших дисертацій з історії релігії,

успішно захищена в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Ця праця постала як історично виправдана протиположна войовничому атеїзму, що палко насаджувався в часи СРСР і панував у радянській історичній науці.

Моя дисертаційна робота з історії і теорії педагогіки, присвячена розгляду культурно-освітньої та політичної діяльності українських письменників-емігрантів у міжвоєнний період, перегукувалася з делеганівськими дослідженнями, і ми часто обмінювалися думками. У радянський час на імена активних учасників розбудови української школи на Підкарпатській Русі, письменників і авторів навчальних програм, підручників часів Чехословаччини В. Бірчака, В. Пачовського, І. Панькевича, У. Самчука, Сп. Черкасенка було накладено тавро «ворогів народу». Вони були активними діячами «Просвіти», «Пласту», «Руського театру», а скільки літературних творів написано ними, без них важко уявити процес формування цілого покоління української свідомої молоді, яка вийшла захищати свою землю на Красному полі у березні 1939 року.

Де знайти якісь відомості про цих людей? У бібліотеках жодної книги, у радянському літературознавстві чи історіографії єдина згадка – «ворог народу». Михайло Васильович пройнявся долею моєї роботи, допоміг відкрити цілі поклади архівних документів з грифом «секретно», в архіві щоразу на мене чекали нові матеріали, їх за дорученням директора привозилося з Бере-

гівського архіву, чимало документів доводилося перекладати з чеської, угорської та німецької. Іноді після роботи ми йшли на каву, але Михайло Васильович продовжував жити архівом, його турбував стан невідповідних фондів, дірявий дах над Берегівським архівом, старі, поточені хробаками полиці, мікроклімат і вентиляція приміщень, а як він по-дитячому радів, коли у 2000 р. Закарпатська облдержадміністрація за його ініціативи прийняла розпорядження «Про зберігання документів колективних сільгосп підприємств, ліквідованих установ, організацій та суб'єктів підприємницької діяльності». До архіву він ставився, як добрий газда до свого обійстя, вишукуючи кошти для його належної підтримки і впорядкування. Він тішився

У музеї «Старе село» (с. Колочава Міжгірського району, 2010 р.).

Зліва направо: директор ДАЗО Михайло ДЕЛЕГАН, письменниця Лідія ПОВХ, народний депутат України Станіслав АРЖЕВІТІН, письменник Петро ХОДАНИЧ; під час презентації книг закарпатських письменників і науковців в офісі НСПУ. Зліва направо: видавець Дмитро ФЕДАКА, голова Закарпатської крайової організації НСПУ Петро ХОДАНИЧ, доктор фізикоматематичних наук, професор Василь ХИМИНЕЦЬ, кандидат історичних наук Михайло ДЕЛЕГАН, м. Київ, 2010 р.; Михайло ДЕЛЕГАН (шостий зліва) серед авторів і перекладачів антології української новели (угорською мовою) «По обидва боки Карпат», м. Ужгород, 2009 р.

з того, що вдалося налагодити співпрацю з архівами Румунії та Угорщини, де знаходилося чимало документів з історії Закарпаття.

Робота в архіві поглинула його, на викладацьку роботу не вистачало часу, і Михайло Васильович, попри умовляння ректора, звільнився з інституту. Пам'ятаю нашу бесіду у скверіку біля ректорату.

– Архів, як файна молодиця, – пожартував у відповідь на моє здивування. – Мушу вибирати. І запрошую в гості.

Зізнатися, я не відвідував архів кілька місяців поспіль, мусів писати навчальні плани, готувати методички, тематику курсових і ще робити казна-що. Архів вразив свіжим ремонтом, у вестибюлі розгорнуто виставку ксерокопій документів часів Карпатської України, у залі для науковців нові меблі, оновився і директорський кабінет.

– І все це завдяки добрим людям, – тишився з моєї похвали господар.

А добра людина, яка виклала свої кошти на ремонт, сиділа в директорському кабінеті за низеньким столиком і пила каву. Це був народний депутат, банкір і затятий дослідник документів про рідне село Колочава на Міжгірщині Станіслав Аржевітін. Він саме готував свою чергову книгу із запланованого десятитомника під назвою «Релігія» і, виявляється, вже тиждень не вилазить з архіву, кава – це перерва між роботою. Розмова відразу зайшла про дивовижну дерев'яну архітектуру Бойківщини і Потісся, це неповторна візитівка краю, але скільки храмів зруйновано, спалено, перетворено у колгоспні комори, як церква Святого Духа у тій же Колочаві.

Під час бесіди виникла ідея провести науково-практичну конференцію з дослідження стану дерев'яної сакральної архітектури закарпатської Бойківщини і Потісся.

Михайло Васильович взяв на себе організацію. Учасниками незабутньої міжнародної науково-практичної конференції, яка відбулася у вересні 2009 року, стали історики, архітектори, мистецтвознавці, краєзнавці з Ужгорода, Львова, Києва, а також з Чехії, Словаччини, Угорщини та Румунії. Було проведено наукову експедицію з обстеження більше десяти старовинних храмів, розроблено низку пропозицій, які народний депутат С. Аржевітін виніс на розгляд парламентських комісій ВР та Міністерства культури України.

Учасників конференції здивували віднайдені Михайлом Делеганом в архівах рисунки та креслення Хресто-Воздвиженського кафедрального собору в Ужгороді, чисельних мурованих церков часів Марії-Терезії. Не забути той

трепет, що висвічувався насамперед в очах архітекторів, які торкалися справжніх фоліантів, створених кілька століть тому їх попередниками.

Я з архітектором Василем Гецьком досліджував історію ікон із закритого ще у 1924 році колочавського храму Св. Духа. Це справжня детективна історія про те, як частина колочавських ікон опинилися в іконостасі знаменитої Шелестівської церкви Св. арх. Михаїла, що нині на території Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Чимало матеріалів цього наукового форуму згодом було опубліковано у численних наукових виданнях.

У 2009 році літературна громада Закарпаття готувалася до 100-ліття видатного українського поета, капелана Карпатської Січі, педагога і науковця Степана Сабола, який увійшов у нашу літературу під псевдонімом Зореслав. У радянському літературознавстві, багатому на навішування ярликів, цього поета називали «ворогом українського народу», «буржуазним націоналістом», «монашком» (він належав до монашого чину Василя), заперечувався його літературний талант. І тільки до ювілею нарешті вийшов друком ошатний том його поезії та публіцистики «Блакитні ескадри». Поезія Зореслава вразила вишуканою культурою віршування, вона пройнята почуттям патріотизму, глибокою філософською осмислення буття, це справжній діамант в українській літературі. Коли привіз книгу до Києва, а на той час я очолював обласну письменницьку організацію, столичні критики і поети були вражені. Відкривалася нова і невідома досі сторінка у царині українського символізму. Голова НСПУ Володимир Яворівський був у захопленні від прочитаного, під час розмови я запропонував заснувати Всеукраїнську літературну премію імені Зореслава. Ідею було підтримано, але з однією умовою: знайти мецената, бо Спілка потерпає від безгрош'я. Пам'ятаю, після повернення з Києва гадали ми на засіданні правління, де взяти кошти для премії. У облраді нам сказали, що такі речі треба планувати за рік, а ще повинно бути рішення про вшанування пам'яті діяча, управління культури кивало у бік ОДА. Зверталися до відомих ужгородських бізнесменів, і виявилось, скоробагатам байдуже до літератури. Я поділився своїми клопатами з Михайлом Делеганом.

– А якщо звернутися до доброго чоловіка?

Як у воду дивився. З тим «добрим» чоловіком Станіславом Аржевітіним я невдовзі зустрівся у Києві, він запросив мене у банківський комітет ВР, там

за філіжанкою кави я виклав йому про негаразди з премією імені Зореслава.

– Наслухався, – усміхнувся пан Станіслав. – З цього приводу вже дзвонив Делеган.

Станіслав Михайлович детально розпитував про поета, гортаючи привезений мною томик, розчаровано сказав, що внести фінансування премії до Держбюджету неможливо, фінансується тільки Шевченківська.

– Не щастить поетам в Україні.

– Не будьте песимістом, – сказав голова банківського комітету. – Як так, я особисто стану меценатом премії.

– І співзасновником, – підхопив я думку.

– Оце вже честь! – вигукнув Станіслав Михайлович, і по часі додав: – О, то маю певні права! Як співзасновник, прошу ввести до складу комітету з присвоєння премії Михайла Делегана.

Того ж року було визначено перших лауреатів премії імені Зореслава, ними стали прозаїк Сергій Федака і поетеса Лідія Повх. Михайло Васильович скрупульозно перечитував твори претендентів, ділився думками, а ще настояв, щоб перше вручення премії відбулося в обласному архіві, це сталося 9 грудня 2009 року у день народження поета.

Час був неспокійний, у січні країна готувалася до виборів Президента України, а вже 7 лютого 2010 р. – у другому турі Юлія Тимошенко і Віктор Янукович. Кого вибирати, коли обидва претенденти на булаву – явно проросійські.

І тут несподівано В. Яворівський, схвилований врученням премії імені Зореслава, запрошує презентувати у Спільці нові книги закарпатців. До Києва зі мною поїхали Дмитро Федака зі своєю серією книг «Письменство Закарпаття», професор Василь Химинець з книгами про освіту Закарпаття і Михайло Делеган з виданнями з архівів краю. Ми встигли проголосувати в Ужгороді. Київ зустрів нас лютим морозом і незвично великою кількістю міліції на вулицях. Особливо густо міліції на відрізку між Національним банком і Адміністрацією Президента, вулиця Банкова, де неподалік президентського палацу знаходиться НСПУ, перекрита чорними автозаками. Нас, навантажених торбами книг, зупинили омонівці на розі Банкової. На наші пояснення грубезний з виду полковник сказав:

– Нефіг водку п'їть у вашей спелке.

Торби обшукали, омонівський здивувався, що у наших торбах, крім книг, виявилася тільки одна пляшка закарпатського коньяку. Врешті, у супроводі міліціонера з автоматом нас було проведено до самісіньких дверей НСПУ. На

Діяльності Закарпатського
обласного державного архіву
кандидат історичних наук,
громадський діяч
Михайло ДЕЛЕГАН
подарував «друге дихання»

презентацію, попри міліцейські кордони, зібрався повен камінний зал, серед гостей були і представники закарпатського земляцтва. Зустріч тривала майже три години поспіль. Вів її секретар НСПУ Василь Шкляр. Володимир Яворівський прийшов насамкінець, привітав нас з презентацією, а вже пізніше за кавою сказав, що Україну чекає недобрий час, позаяк підрахунок голосів вказує, що перемагають януковичівці. Він не помилився, епоха Януковича закінчилася початком кривавої російсько-української війни. Вже у поїзді ми дізналися про остаточний підрахунок голосів. На серці ставало тривожно.

Незабаром Партія регіонів забажала мати свого директора державного архіву. Михайла Васильовича було звільнено, згодом упродовж двох років він працював головним консультантом Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Йому надходило сотні листів, і у кожному горі людське, свавілля влади, він намагався вирішувати людські проблеми, але це було вкрай важко. Його розповіді про це – неоціненний матеріал для написання оповідань та навіть романів. Звичайно, такий підхід до справи був не до вподоби регіоналам, і Делеганові запропонували звільнити місце для когось більш лояльного до режиму. Людина з педагогічним досвідом, науковець, він стає науковим співробітником Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, своєрідним куратором освітнього процесу на Закарпатті.

На той час я вже працював викладачем Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти і був причетний до процесів реформування школи, впровадження новітніх педагогічних технологій, організації шкільних олімпіад, конкурсів, а всім цим опікувався від імені названого інституту саме Михайло Васильович.

Зізнатися, було дещо несподівано, коли наприкінці 2016 року він стає заступником директора Закарпатського обласного краєзнавчого музею імені Т. Легоцького з наукової роботи, а згодом – виконувачем обов'язків директора музею. Тут вкотре проявився його незламний характер, уміння перейматися справою, доводити розпочате до завершення, попри всі негаразди. Все це

приводило до конфліктів, протистоянь, упередженого ставлення до нього з боку насамперед так званих «ветеранів» музейної справи. Наші не так часті казування у той час ставали дискусіями про невідоме витрачання мільйонів на якісь міфічні ремонти замку, Михайла Васильовича обурювало перетворення приміщення музею у ресторани і кав'ярні, такий собі сімейний бізнес керівництва закладу. Вже згодом, коли було оголошено конкурс на заміщення посади директора і я від імені письменницької громади став членом вибіркової комісії, відкрилося дійсно немислиме. Одна з претенденток, вона ж працівниця музею, у своїй програмі до вже діючих її трьох ресторанів запропонувала відвести цілий поверх замку для весіль, влаштувати кімнати для шлюбної ночі молодят. Бо це, бачте, принесе музею бажані кошти. Михайло Васильович натомість розглядав музей як культурно-освітній та науково-дослідний заклад, призначений для вивчення, збереження пам'яток природи, матеріальної і ду-

ховної культури Закарпаття, що і стане привабливим для відвідувачів. Вибори директора, врешті, зайшли в глухий кут, жоден з претендентів не набрав необхідної кількості голосів.

На цьому хочеться покласти крапку. Але як не згадати вручення премії імені Зореслава у щойно відреставрованій залі замку з розписами Йосипа Бокшая? У ній у далеких 1930-х роках читав лекції, а заодно і власні поезії, професор Ужгородської духовної семінарії Степан Сабол. Саме на цьому наголошував у виступі Михайло Делеган, який і запросив шановне товариство до цієї зали. Його блакитні очі світилися радістю, його слова переносили слухачів у далекі чехословацькі часи, коли невелика купка свідомих інтелігентів творила на території Підкарпатської Русі українську культуру, перекреслюючи поширені постулати про так звану «землю без імені».

Таким і залишився він у моїй пам'яті – небайдужим, винахідливим, закоханим у свою справу.

ПРАЦІВНИКА КБЗ ОБРАНО

ПІД ЗАВІСУ РОКУ

ЕКСПЕРТОМ КОМІТЕТУ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

*Микола РИБАК,
директор Карпатського
біосферного заповідника,
заслужений
природоохоронець України,
м. Рахів*

22 Листопада 2023 р., на 24 сесії Генеральної Асамблеї держав-учасниць Конвенції 1972 року про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО, сталася історична подія – Україну вперше обрали до Комітету Всесвітньої спадщини (КВС). Тепер наша країна, за підтримки інших 20 членів КВС, матиме більше можливостей для збереження об'єктів Спадщини в умовах збройної агресії РФ проти України. Загалом кандидатуру України підтримали 134 країни. КВС опікується об'єктами Всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО, тобто такими, які мають надзвичайну всесвітню цінність. Сьогодні в Україні 8 таких об'єктів, з яких лише один – «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» – належить до природної спадщини. Власне Україна разом зі Словаччиною стояла біля витоків цього об'єкта, присвяченого збереженню старовікових лісів Європи. З українсько-словацького об'єкта «Букові праліси Карпат», започаткованого у 2007 році, він нині перетворився на Пан'європейський об'єкт, який включає 93 складові частини з 18 європейських країн загальною площею близько 100 тис. га. Зараз цей серійний об'єкт є найбільшим у світі як за кількістю компонентів, так і кількіс-

тю країн-учасниць. В Україні знаходяться 15 кластерів, які охороняються в межах семи природоохоронних територій. Загалом українські складові частини обіймають понад 25 % від усієї Спадщини і таким чином Україна є лідером як за площею, так і за кількістю складових частин.

У контексті КВС важливо згадати події, які передували виборам. Відповідно до процедури, держава-кандидат мала призначити експертів щодо природної та культурної спадщини для представлення нашої країни в КВС. Міндовкільдя України, яке опікується природною спадщиною, запропонувало на цю роль двох представників установ ПЗФ, а саме Василя Покин'ячереда – заступника начальника відділу науково-дослідної роботи і міжнародної співпраці Карпатського біосферного заповідника, та Олександра Яроша – провідного фахівця з управління природокористуванням відділу відтворення, збереження природних екосистем та використання природних ресурсів Ужанського національного природного парку.

У рамках роботи зазначеної вище 24-ї сесії Генасамблеї, яка працювала впродовж 22-23 листопада в м. Париж (Франція), українські експерти взяли участь в обговоренні оновленого Стратегічного документа щодо кліматичних дій для Всесвітньої спадщини. Відповідну доповідь виголосив Василь Покин'ячереда. Він проінформував присутніх про історію створення об'єкта, присвяченого збереженню старовікових букових лісів Європи. З українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат», започаткованої у 2007 році, він перетворився на найбільший у світі серійний транснаціональний об'єкт як за кількістю

складових частин, так і кількістю держав-учасниць. Важливо зазначити, що Василь Покин'ячереда брав безпосередню участь у створенні об'єкта спадщини у 2007 р. і був національним координатором його розширення у 2017-му. Проте основною темою виступу нашого колеги була загроза глобальних кліматичних змін для української частини об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Він зазначив, що хоча бук є надзвичайно пластичним видом, його опірність також має межі. Під час останнього льодовикового періоду бук був витіснений на периферію континенту, але після його завершення не тільки відновив свій ареал, але й поширився на нові території. Сучасні кліматичні зміни можуть мати для цього виду зовсім інші наслідки. В той же час доповідач акцентував увагу, що загрози від російської агресії є на сьогодні значно серйознішими, особливо в контексті найближчої перспективи. Також він висловив вдячність усім країнам, які морально й матеріально підтримують Україну.

Остаточню кандидатуру Василя Покин'ячереда в якості експерта Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО затверджено на засіданні Сектора природної спадщини Національної комісії у справах ЮНЕСКО, яке відбулося 27 листопада 2023 р. Щиро вітаємо колегу!

Також у рамках візиту відбу-

лася зустріч українських експертів із керівником абіотичного напрямку Програми МАБ «Людина і біосфера» ЮНЕСКО п. Кріstoffом Вандербергом, який очолює секцію наук про Землю і зменшення ризиків геонебезпек. У ході розмови експерти розповіли про ситуацію в Карпатському біосферному резерваті ЮНЕСКО і Ужанському національному природному парку як частині трилатерального біосферного резервату ЮНЕСКО «Східні Карпати». Вони зацентрували увагу присутніх стосовно загроз і ризиків, які виникають під час функціонування обох природоохоронних територій в умовах російської агресії. У свою чергу керівник секції запитував інформацію українських експертів і пообіцяв донести її до керівництва Програми з метою вивчення можливостей надання адекватної допомоги. Крім того, п. Вандерберг проінформував присутніх про концепцію геопарків і можливості започаткування їх мережі в Україні. Підсумком зустрічі стали домовленості щодо налагодження більш тісної співпраці між українськими біосферними резерватами ЮНЕСКО і Секретаріатом Програми МАБ «Людина і біосфера» ЮНЕСКО.

Експерт Міндовкілля України Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА виступає на 24 сесії Генеральної Асамблеї держав-учасниць Конвенції 1972 року про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО; зліва направо: заступник Постійного представника України при ЮНЕСКО Микола МОВЧАН, експерт Міндовкілля України Олександр ЯРОШ, Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА та перший секретар Постійного представництва України при ЮНЕСКО Юлія САВЕЛЬЄВА; у залі засідань

Галина ЯРЕМА,
член Національної спілки журналістів України,
керівник відділу культури газети «Високий Замок»,
м. Львів

МИСТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

«...ТЕ, ЩО СЕРЦЮ ДОРОГЕ»

ЕКСКЛЮЗИВНА РОЗМОВА З ХУДОЖНИКОМ МИХАЙЛОМ БЕЗПАЛЬКІВИМ

Кілька років тому ми з талановитим українським художником Михайлом Безпальківим записували інтерв'ю до його ювілею. Тоді вперше потрапила у «свята-святих» Маестро. Помешкання художника я швидше би назвала музеєм, бо в усіх кімнатах стіни завішані його картинами. Є у цій квартирі і кімната-майстерня, у якій народжуються твори відомого майстра пензля. Про кожну свою роботу автор розповідає з таким захопленням, наче про виплекану дитину. Бо у кожен твір вкладає душу. І філософський зміст. На полотнах – наче уся історія України. Він – великий її патріот і вірний син. У творах переважають сірі кольори, бо «не завжди за сонцем з'являється кольорова райдуга». Але є й багато життєдайних робіт, сповнених любові до людини та природи. А ще тут багато портретів коханої дружини Ольги, які пан Михайло намалював за її життя.

І ось я знову у квартирі-музеї, де все дихає фарбами, старовиною, де у кожному закутку міх спогадів. Михайло Безпальків розповідає про творчість, кохану Ольгу – першу і єдину жінку у його житті, яку взяв за дружину, але якої нема з ним майже сім років...

Любить художник розповідати про неймовірні Карпати, в які залюблений ще з молодих літ. Пригадує, як у часи викладацтва в Академії мистецтв (тоді інститут прикладного і декоративного мистецтва), ще у 70-х роках разом зі своїми студентами кілька років поспіль їздив у Карпати збирати етнографічний матеріал. Студенти жили у наметах, розбитих неподалік города діда Михайла, який прожив 110 років.

ВІЗИТІВКА: МИХАЙЛО БЕЗПАЛЬКІВ

Народився 19 лютого 1939 р. у с. Глушин Бродівського району на Львівщині. Живописець, графік. Член Національної спілки художників України, заслужений діяч мистецтв України. Закінчив Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва (1968 р.). З 1969 р. працював викладачем, старшим викладачем, доцентом, в.о. професора кафедри моделю-

вання костюма Львівської академії мистецтв. Учасник численних виставок (Україна, Італія, Угорщина, Японія, Польща, США та ін.). Працює в жанрах пейзажу (в тому числі «екологічного»), портрета й сюжетної картини з соціально-філософським підґрунтям.

Михайло БЕЗПАЛЬКІВ
у колі родини

М.Б.: – Щороку дід чекав на наш приїзд. Коли я його малював, дідові було 99 років. Багато цікавого нам розповідав. Його начебто колись викрали цигани, він з ними бував у різних країнах, в Італії, і бачив самого Гарібальді. Я намалював того діда Михайла тоді. Виставляв цю роботу багато разів на різних виставках, але не продав її. Хоча й не раз мені пропонували її продати. Не продав. Бо хіба можна продати спогади і те, що серцю дороге?

Г.Я.: – Чи багато робіт вдавалося продавати після персональних виставок, адже за життя Ви їх мали чимало?

М.Б.: – На жаль, у нас нема людей, які би купували роботи. Як правило, купують формалізм. Формальне мистецтво зараз особливо популяризують. Що таке формальне мистецтво і чому воно виникло? У XIX столітті деяким народам заборонили малювати людей. От вони й вигадували щось таке оригінальне. Ця течія дійшла і до нашого часу. Не хочу сказати, що таке мистецтво погане чи нам не підходить. Навпаки, деякі картини естетично і гарно виглядають за рахунок з'єднання кольорів, тональностей. Це специфіка самої композиції. Але такі художники і їхні твори дуже далекі від суспільства. Як правило, призначені для декорацій. А призначення мистецтва не для декорацій! Не для того, щоб у помешканні над диваном повісити картину, яку хтось або зрозуміє, або й ні. Люди звикли, що має бути гарно зроблено, щоб було позірне і красиве. Я не можу малювати те, що красиве, а те, що мені подобається.

Г.Я.: – У більшості картин показуєте історію своєї країни, її трагічну долю. За філософський підхід до творчості Вас називають художником-філософом.

М.Б.: – Такий підхід до творчості у моєї душі. Був час, коли я мало читав, то тоді також малював натюрморти, щоб було гарно і можна було продати. Але той період я перейшов. А зараз мене болить серце за мою Україну, і цей біль я виливаю на полотно. От подивіться на картину, на якій зображена жінка з квітами і монстри. Хіба треба пояснювати, що я хотів сказати цією роботою?

Г.Я.: – Пане Михайле, Ви – відомий художник. А коли зрозуміли, що можете і вмiсте малювати?

М.Б.: – Від самого дитинства. Навіть себе не пам'ятаю у тому віці, коли почав малювати. Іноді мені здається, що я народився з олівцем. У нашій родині не було художників, але усі мої старші родичі були інтелігентні і мудрі люди. Моя прабабця прожила 103

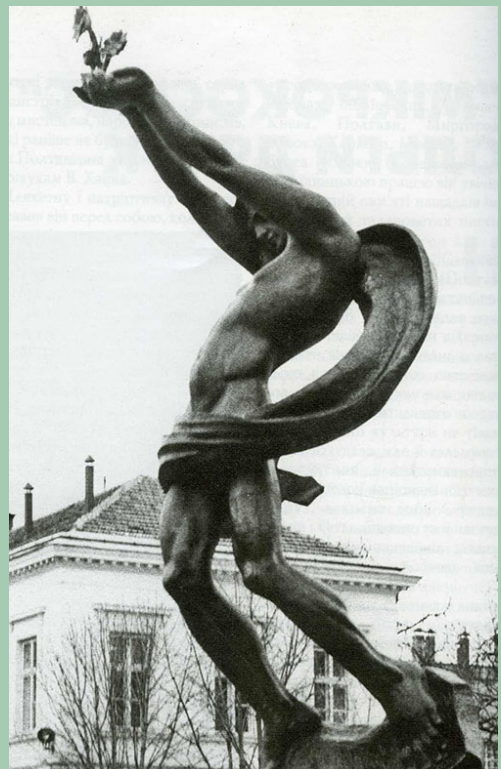
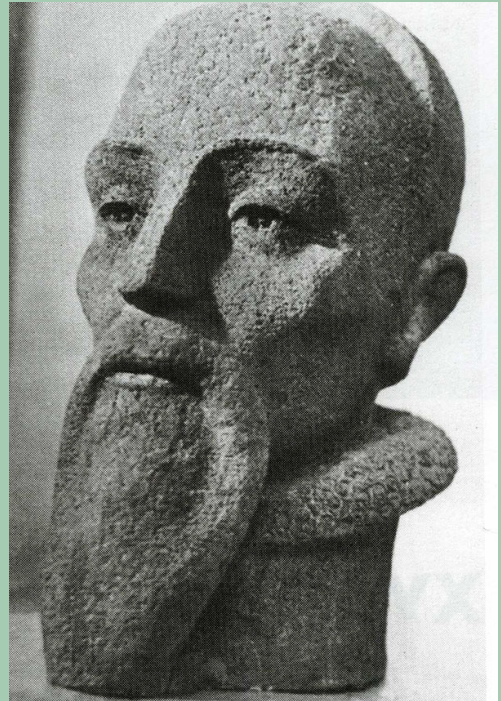
Михайло БЕЗПАЛЬКІВ: «Мій тесть Іван Кушнір, родом з Рахова, був талановитим скульптором...»

КУШНІР Іван Юрійович (11. 06. 1925, м. Рахів, нині Закарпатської області – 02. 11. 1992, Львів) – скульптор. Член Національної спілки художників України (1960). Закінчив Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва (1954; викладач І. Севера), де й працював: 1965–85 – старший викладач кафедри рисунка. Створював портрети, погруддя, пам'ятники. Використовував дерево, шамот, камінь, бронзу. Окремі роботи зберігаються у Національному музеї у Львові, Ужгородському художньому музеї.

Основні твори: погруддя – І. Севери (1965), М. Даниленка (1972), М. Павловського (1980); портрети – «С. Гулак-Артемівський», «С. Журчак» (обидва – 1967), «П. Подорожний» (1968), «О. Криса» (1969), «Д. Бабляк» (1970), «Художник» (1973), «Чоловічий портрет», «Ю. Дрогобич» (обидва – 1985); пам'ятник лікарям (Львівський медичний університет, 1975).

«Енциклопедія Сучасної України»

Іван КУШНІР.
Ю. Дрогобич. 1985. Шамот;
пам'ятник лікарям у Львівському
медичному університеті. 1975. Бронза.

роки. Їй було 11 років, коли помер Тарас Шевченко. Добре пам'ятаю свою бабуню, вона завжди співала. Мій тато був шевцем, дядько – кравцем. Ніхто мене не вчив малювати, але я робив копії малюнків. У школі всі мене знали як художника – якісь плакати, стінгазети доручали тільки мені. Якось я почув по радіо виступ одного художника. Написав на радіо листа з проханням, щоб мені розповіли, як треба малювати. Мого листа передали цьому художникові, і він по радіо розповідав для учня Безпалка, як треба малювати. Так я у школі став знаменитим.

Г.Я.: – Чому Безпалко? Він не робив прізвиська?

М.Б.: – Мій батько мав прізвисько Безпалко. Оскільки я народився за Польщі, секретарка-полячка написала прізвисько Безпальків. Цей урок по радіо дав мені дуже багато. Відтоді почав малювати правильно букет, тарілку чи ще якісь інші предмети.

Г.Я.: – І після школи Ви пішли в училище Труша?

М.Б.: – Ні. Відразу в інститут прикладного і декоративного мистецтва. Але не пройшов за конкурсом. І подав документи у Львівське технічне училище №1 на спеціальність «бульдозерист і автокранівник». Закінчив його з гарними оцінками і за розподілом поїхав до Харкова. Працював за спеціальністю, але у вільний час ходив малювати. Одного разу, коли я малював, до мене підійшов якийсь чоловік і сказав: «Хлопче, ти гарно малюєш, але у тебе нема освіти. Хочеш заведу тебе у студію?». Три роки я вчився у тій студії.

Г.Я.: – І лише тоді вступили в інститут?

М.Б.: – Я їздив до Львова, склав іспити, але знову не пройшов за конкурсом. Потім ще раз... Лише після армії мені пощастило стати студентом інституту прикладного і декоративного мистецтва. В армії я також малював. Солдатів не відпускають за межі території, але оскільки я підстригав полковників і підполковників, то мав певні пільги (сміється. – Г.Я.).

Г.Я.: – Ви страшенно хотіли малювати, чотири рази вступали. А стали студентом факультету моделювання одягу. Як це так?

М.Б.: – Мій вуйко був суперовим закрійником. Шив усім начальникам і високопосадовцям костюми. Коли я приїхав у відпустку з Харкова до Львова, він пошив мені за останнім писком моди костюм. За «стилягами» тоді пильнували патрулі (комсомольські активісти. – Г.Я.). У кого були вузькі штани, ловили і обрізали штанки. Нищили річ, бо це була «западна мода». Одного

разу і до мене підійшли: «Ох, ти смотри – стиляга!». Один схопив ножиці і хотів порізати їх. Але дівчата-комсомолки не дали: «Посмотріте, как это красиво». А тепер відповім на ваше запитання: я любив шити і моделювати одяг.

Г.Я.: – А чому тоді не стали другом Карлом Лагерфельдом?

М.Б.: – Бо переважила любов до малювання. Хоча я їздив і читав лекції про моду, але у той час надавав переваги живопису.

Г.Я.: – Але ж Ви і в Будинку мод працювали...

М.Б.: – Працював. В інституті була так звана практика. Я півроку працював у львівському Будинку мод. Мої моделі возили не лише колишнім Союзом, а й у Німеччину, Францію. Я придумував цікаві речі та ще й сам був моделлю. Ходив подіумом і демонстрував стильний одяг. Я ж колись був дуже красивий, мав кучеряве волосся (сміється. – Г.Я.). Мене просили, щоб я залишився у тому Будинку мод.

Г.Я.: – А на замовлення комусь шили речі?

М.Б.: – Аякже! За спідницю брав 5 рублів, а за штани – 10–12. Непогано на той час заробляв.

Г.Я.: – А зараз стежите за модою?

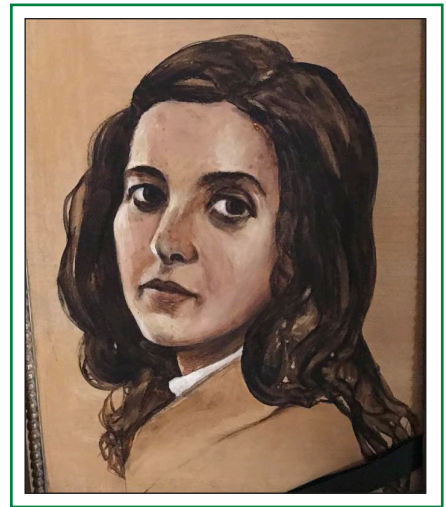
М.Б.: – Свого часу багато працював над модою, написав багато статей на цю тему. Читав лекції на тему: «Мода і час», «Історія моди», у технікумі викладав «Історію костюма» і моделювання. Тепер менше стежу за модою, бо в Академії мистецтв викладаю предмет «Композиція». Ніколи нікому не робив зауважень стосовно того, як людина допасувала одну річ до іншої. Це неетично би було. Але відчуття гармонії у мене є в усьому – у площині, кольорі і дизайні. З іншого боку, наша мода часом така дивна, що важко знайти якийсь зерно. Сам я завжди стильно і елегантно одягався, бо сам собі все шив. Пригадую, десь у 70-х роках пошив собі шкіряне пальто. Якось на вулиці зупинилася чорна машина, з неї вийшов грузин із запитанням – де я купив то пальто і проханням його продати. Звісно, я його не продав, але мене довго за тим пальтом у місті впізнавали. Так, я любив гарно одягатися, але це не було головним у моєму житті. Бо я хотів малювати і займатися графікою.

Г.Я.: – Як довго працюєте над однією картиною?

М.Б.: – Можу за день написати, а трапляється, що й півроку треба. Подивлюся, відкладу, потім знову повертаюся до неї.

Г.Я.: – Не можу не запитати про секрет Вашої молодості.

М.Б.: – Я чесна людина і кажу правду: нема жодних секретів. На мою думку, треба багато читати і багато думати. Я це все роблю. Маю багато друзів

Портрет дружини.
Полотно, олія, 1979 р.

– щирих і порядних. Треба бути людиною і любити всіх. А ще дотримуюся режиму: лягаю спати не пізніше 10–11 вечора. Та, мені здається, що не від мене залежить те, як я виглядаю. Усе закладено у генах. Мої бабусі і прабабусі довго жили і молододоглядали.

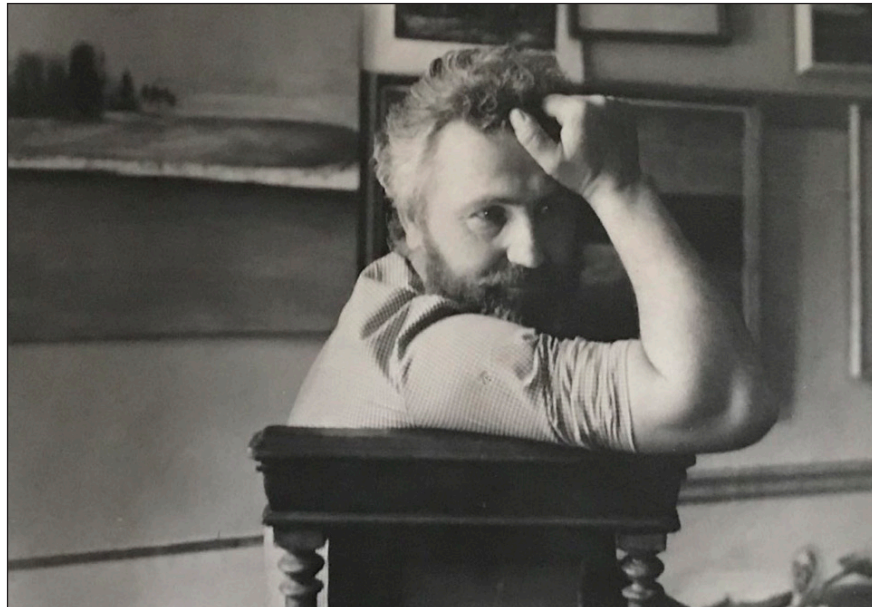
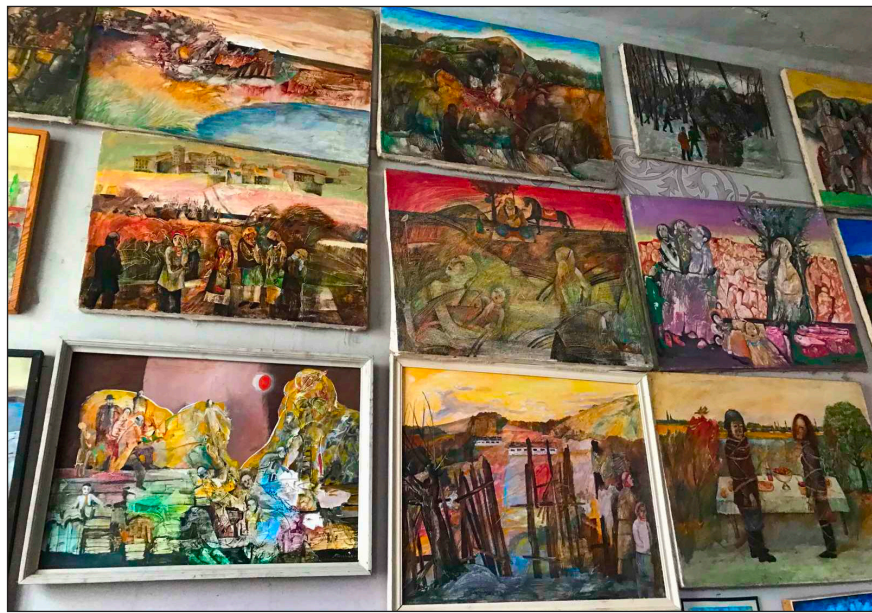
Г.Я.: – Чула, що Ви вже не працюєте в Академії. Чи й далі малюєте?

М.Б.: – А як можна не малювати? Весь час малюю. Їжджу постійно в Карпати – там у мене дача у селі Недільна. Іду поїздом, а від станції ще треба йти 7 кілометрів. Але мене постійно хтось підвозить з місцевих. Всі мене знають у цій місцевості. Там ще має дачу Остафійчук і Михайло Косів. Можу там навіть усе літо провести. До мене приїжджають колишні студенти. Але більше тішуся, коли туди приїжджають мої онуки.

Г.Я.: – Ви залишилися, на жаль, самі. Знаю, що у Вас була цікава історія кохання...

М.Б.: – Моєї дружини нема майже сім років. Я їй досі не можу прийти до себе (пан Михайло витирає сльози. Ольга Безпальків закінчила факультет моделювання одягу, працювала у Львівській філармонії художником модельєром. – Г.Я.). Ми прожили щасливих 45 років. Я їй безмежно любив. Та чому любив? Я їй досі її люблю. Вона була моєю студенткою, і дуже красивою. Було якийсь свято, я запросив її до танцю. І під час танцю запитав: «Ти вийдеш за мене?». Вона дала згоду... Мені минуло 84 роки. Наступного року буде 85. Це була моя єдина кохана жінка.

Г.Я.: – Ваша дружина була донькою відомого скульптора Івана Кушніра. Чи знали Ви тоді про це?

**Полотнам тісно у робітні...;
мить творчого осяння;
хвилюючі спомини: Ольга
КУШНІР і Михайло
БЕЗПАЛЬКІВ на рушничковій
щастя. Львів, 1972 р.**

М.Б.: – З Іваном ми зналися давно. Іван Кушнір після закінчення Ужгородського університету вступив у Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва – на відділ монументально-декоративної скульптури. Був дуже талановитим. Його скульптури прикрашають міста і села України. До прикладу, у Львові, у 1975-му Іван створив пам'ятник медикам, який і досі стоїть перед медичним інститутом. Моя Оля була молодшою від мене на 10 років. Бачив її колись ще дитиною. І дитиною була красивою, і потім, коли стала моєю студенткою, стала ще гарнішою.

Г.Я.: – Ольга була у Вас закохана?

М.Б.: – У мене було багато студенток закоханих (*сміється*). – Г.Я.). Але у моєму серці була тільки Ольга.

Г.Я.: – Як сприйняв Іван Кушнір – на той час уже відомий скульптор, що Ви берете його доньку заміж?

М.Б.: – Дуже добре. Ми ж зналися давніше, разом їздили на Закарпаття, звідки Іван був родом. Іван був надзвичайно цікавим співрозмовником. І прекрасною людиною. Ми часто з ним їздили порибалити. Знаєте, у нього була на той час дуже крута машина – «Волга». Їх було дві у Львові – у нього і у першого секретаря обкому партії. Ми їздили до нього на Закарпаття – у Рахів. Мама вже не було. Тільки батько, який згодом одружився з жінкою, що була молодшою від Івана (*сміється* – Г.Я.). До речі, Іван дуже пильнував свою єдину доньку, нікого до неї не підпускав. Хоча у неї було багато залицяльників, але Іван усіх відганяв. А щодо мене не мав нічого проти. Якби Іван не хотів бачити поруч зі своєю єдиною донькою мене, ніколи б не погодився. Ми з Олею прожили гарне життя. Це була рідкісна жінка. У нас народився син. А тепер у мене є двоє внуків... Все у мене є – любов до малювання, є мій син Юліан і найдорожчі онуки. Але нема моєї Олі. І від цього дуже тяжко...

**Продовження вернісажу
Михайла БЕЗПАЛЬКІВА
див. на 3-4 стор.
обкладинки**

ЗМІСТ	Стор.	
		Руслан СТРИЛЕЦЬ: «Щоб перемогти ворога і змусити відповісти за кожен злочин...» 24
Світовий природоохоронний досвід	1	Оцінка збитків довкіллю від війни 24
ГАМОР Ф. Модельна територія для сталого розвитку (Спогади, документи та факти з нагоди Затвердження Указом Президента України Карпатського біосферного заповідника)	2	Про збільшення території ПЗФ в Україні 24
ФЕЛЬБАБА-КЛУШИНА Л. На природоохоронному фронті (Захистити високогір'я Українських Карпат – одне з найголовніших завдань сьогодення)	10	ГАМОР Ф. Проблеми будівництва гірськолижного курорту «Свидовець» 25
ГАМОР Ф. Втрачені можливості (Чи варто ігнорувати рішення Президента та Уряду України?)	12	Під загрозою зникнення 25
ГАМОР Ф. Про будівництво мегакурорту «Свидовець»	14	ГАМОР Ф. Засідання робочої групи Карпатської конвенції «Стале сільське господарство та сільський розвиток» 26
ГАМОР Ф. Два ювілеї	15	450 рекреаційних ділянок приймають відвідувачів 27
ГАМОР Ф. Роль біосферних заповідників (резерватів) та інших природоохоронних територій у реалізації Стратегії сталого розвитку	16	ЛИПЧАК З. Прилетіла ластівочка... 27
КНАПІ Г. Праця во ім'я миру	17	Народження нових лісів 27
БРОДЖІ М. Щоб зберегти букові праліси	18	БУНДЗЯК В. Відродження «Золотого нарциса» 28
БОГДАН К. Важливий внесок у науку і практику	18	ЛИПЧАК З. Відпочинок у КБЗ 28
ГРОСМАН М. Особлива честь	19	МЕЛЕШ Є. Подарунок для ЗСУ 28
БУРАЛЬ М., ГИЧ М. Дякуємо за співпрацю	19	АНГЕР Е. Всесвітній день охорони навколишнього середовища 28
<i>Екоsvit у подіях</i>		Підрив дамби Каховської ГЕС – жахливий акт екоциду 29
ГАМОР Ф. Мостовий перехід через Тису	21	Зустріч з представниками світової спільноти 29
Праліси та старовікові хвойні ліси Карпат – до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	21	БЕРНАР М. «Ніч на Купала» у «Центрі Європи» 30
Руслан СТРИЛЕЦЬ: «Україна та ЄС домовились об'єднати ініціативи зі збереження та примноження лісів»	22	Зустріч з фахівцями українських нацпарків 30
Про відновлення довкілля та країни	22	БЕРКЕЛА Ю. Подяки Міністра – працівникам КБЗ 30
Руслан СТРИЛЕЦЬ про розвиток туристичного потенціалу установ ПЗФ	23	ГАМОР Ф. У рамках проєкту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Говерла» 31
Руслан СТРИЛЕЦЬ: «Світ об'єднує зусилля для притягнення до відповідальності всіх винних у вчиненні злочинів проти України та нашого довкілля»	23	Пункт 8 Формули миру 32
		Управління відходами на Закарпатті 32
		Про поглиблення транскордонної природоохоронної співпраці в Карпатському регіоні 33
		Про стан річок України 34
		ГАМОР Ф. Вивчають основи заповідної справи 34

ГАМОР Ф. Передові практики діяльності резерватів	34	ГАМОР Ф. Про деякі екологічні аспекти пасторального полонинського господарства в Українських Карпатах (У контексті реалізації Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат)	72
ГАМОР Ф. Виїзний практичний захід Закарпатської ОВА	35	НЕСТЕРУК Ю. Незгасний вогонь у горах (Юрій Голобін – довголітній господар полонини Пожижевської)	76
ГАМОР Ф. Зустріч з румунськими колегами	36	ШПОНТАК Ю., ОСІЙСЬКИЙ Е., ЛЕТА В., ГАЛАЙДА В., ГОТРА Т. Басейнова рада річки Тиса – дорадчий орган Державного агентства водних ресурсів України (Підсумкова робота за 2018-2023 рр.)	78
ГАМОР Ф. Презентовано діяльність КБЗ у Грузії	36	ЛЕТА В., ПИЛИПОВИЧ О. Гідроекологічний аналіз річки Косівська (басейн р. Тиса)	84
Система кадастру ПЗФ	37	<i>Nota bene</i>	
ГАМОР Ф. Співпраця з територіальними громадами	37	Декларація Боржомського саміту	92
Порятунок «братів менших»	38	ГЕТЬМАН В. Природно-історичні краї України	94
На полях COP28	38	ПИЛИПЧИНЕЦЬ В. Клич «Долини вовків»	104
Рішення, натхненні природою	39	ПИЛИПЧИНЕЦЬ В. Верховино, світку ти наш...	106
ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Засідання Координаційної ради КБЗ	39	АРТИМИШИН П. Цикл статей Галактіона Чіпки 1936 року	108
ГАМОР Ф. Звіт НПП «Синевир»	40	ЧПКА Г. (КУПЧИНСЬКИЙ Р.) Автом по Галичині	108
Плани на прийдешній рік	41	КОПЕР Н. Запрошує «Гуцульська світлиця»	121
Плани управління річковими басейнами: розпочалося громадське обговорення	41	КОПЕР Н. Краса і велич «Гуцульської світлиці»	122
ЧЕРІНЬКО О. Високо літати...	41	<i>Постаті</i>	
ЧЕРІНЬКО О. Володарі карпатського неба	42	ПОРОХ М. Шана видатному сину Гуцульщини і України	124
ЗЕМАН В., МАРИСКЕВИЧ О. Серце Бойківського краю (НПП «Бойківщина»: здобутки і перспективи)	44	КИСИЛИЦЯ М. На берегах Черемоша, Виженки і Сірету	128
ТЕСЛОВИЧ М., ІВАНОВ Є. Морфометричний аналіз рельєфу Рахівських гір (Як основа формування екологічної мережі)	52	ШКІРЯ В. «Три кити» Загаття	135
ДОВГАНІЧ Я. Система SMART і її можливості	58	БАБІЧИН Ю. Природно-заповідні установи і Церкви: можливості співпраці	139
СУХАРЮК Д. Ренатуралізація вторинних лісів	60	РИМАРОВІЧ Л., ВСЬОХА А. Тіні минулого (Обеліск під Сокільською скелею – легенди і факти)	140
ЛЯШЕНКО Є. Таємниці мнемозини	63		
МЕЛІШ Є. Про квітохвісник Арчера, або «Пальці диявола» на території Рахів-Берлибаського ПНДВ	67		
ВОЛОЩУК М. Газдуємо! (Збереження унікальних гірських викошуваних лук у рамках підтримки традиційних видів господарювання на Закарпатській Гуцульщині)	69		

ЛЕЛЕ А. Гуцельський корбач	148	З нагоди 55-ліття КБЗ	174
КУХТА В. «Карпатська корона» і її лауреати (Стратегія міжнародного партнерства: Україна-Словаччина-Німеччина)	150	Цінне видання	174
РИБАК М. Битва за природу і культуру (Виступ на церемонії вручення Міжнародної премії «Corona Carpatica» лауреатам 2023 року)	155	Узагальнена мудрість	175
ГРИГОРУК А. Юрій Павлович у мистецькому просторі України (Про заслуженого майстра народної творчості України, лауреата премій імені Данила Щербаківського та «Corona Carpatica»)	157	<i>Герої не вмирають!</i>	
Лауреати Міжнародної премії «Corona Carpatica» за 2023 р.	158	МИРОВИЧ Н., НОВОСАД В. Юрій Руф (Дадак): «Ми лише дрова у вогні великої ідеї»	176
ДУРУНДА А. ...З ким ви, гори, воювали?	159	Покликали у вирій журавлі...	185
МАЙДАНСЬКА С. Дівчинко моя, Українонько...	160	РАДИШ-МАРИНЮК Б. Напише дощ останнього листа...	186
<i>Золотий еталон</i>		Міти і миттєвості життя Богдана Радиша-Маринюка (8 листопада 1934 р. – 25 вересня 2023 р.)	187
ГЕРАСИМ'ЮК В. Знакові імена: Онуфрій Манчук	164	ХОДАНИЧ П. Сталь і ніжність Михайла Делегана	188
МАНЧУК О. Жьиб'ївські новелі	165	РИБАК М. Працівника КБЗ обрано експертом Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	192
ШКУРГАН В. Чес прийшов...	172	<i>Мистець. Природа. Час</i>	
<i>Книжкова полиця</i>		ЯРЕМА Г. «...Те, що серцю дороге»	194
МОСКАЛЮК Б. Черговий випуск «Природи Карпат»	173	БЕЗПАЛЬКІВ М. «Мій тесть Іван Кушнір, родом з Рахова, був талановитим скульптором»	195

Зимова казка. Прихисток в урочищі Перемичка (Чорногірський заповідний масив КБЗ)

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини

В. ЗЕЛІНСЬКОГО та Я. БОЧКОРА

1 стор. обкл.: Поклик ранку;

2 стор. обкл.: Таємничий Піп-Іван Марамороський

№№ 1-4 (2023) проілюстровано фотознімками

**В. ЗЕЛІНСЬКОГО, М. РИБАКА, В. КУХТИ, І. ЧЕЙПЕШ, Ф. ГАМОРА,
С. ІВАНОВА, М. ТЕСЛОВИЧ, М. ВОЛОЩУКА,
М. ОБЛАДАНЮКА, Н. КОПЕР, В. ПОКИНЬЧЕРЕДИ, Б. МОСКАЛЮК,
Ю. БЕРКЕЛИ, В. ШКІРІ, В. ГЕТЬМАНА, Є. ЛЯШЕНКА,
Л. ФЕЛЬБАБИ-КЛУШИНОЇ, Я. ДОВГАНІЧА, В. ДОВГАНІЧА, А. КОЗУРАК,
Ю. НЕСТЕРУКА, О. ГОЛОБІНА, Л. РИМАРОВІЧА, А. ВЕЛЬОХИ,
В. ПИЛИПЧИНЦЯ, Ю. БЕНДАКА, Н. МИРОВИЧ,
В. НОВОСАД, С. МАЙДАНСЬКОЇ, Ю. ШПОНТАКА, В. ЛЕТИ,
О. ПИЛИПОВИЧ, Д. СУХАРЮКА, Є. МЕЛЕШ, Ю. БАБІЧИНА,
Е. ОСІЙСЬКОГО, Й. ГАЛАЙДИ, Т. ГОТРИ,
В. ЗЕМАНА, О. МАРИСКЕВИЧ, П. АРТИМИШИНА,
О. ЧЕРІНЬКА, М. КИСИЛИЦІ, М. ПОРОХ,
А. ГРИГОРУК, В. МАРИНЦЯ, Д. КРИСАН та ін.**

**На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи
члена Національної спілки художників України,
заслуженого діяча мистецтв України Михайла БЕЗПАЛЬКІВА:**

**3 стор.:

1	3
2	5

 1. Художник Михайло Безпальків
з роботою «Святвечір» (полотно, олія, 1989 р.).**

2. Розповідь діда. Полотно, олія, 1974 р.

3. Пейзаж. Полотно, олія, 2000 р.

4. Злі звірі Марії Приймаченко. Полотно, темпера, 1997 р.

5. Бесіда. Полотно, олія, 1996 р.

**4 стор.:

1
2

 1. Маски. Полотно-олія, 1998 р.**

2. У поле. Полотно, олія, 1997 р.

Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», 2023, №№1-4

Редакція, технічна редакція, дизайн, технологічний супровід – В.В. КУХТА

Літературна редакція, макетування, коректура – М.І. КУХТА

Верстка, комп'ютерне забезпечення – В.Я. ДОВГАНІЧ

Переклад на англійську мову – І.Д. ЙОНАШ

Здано до друку 5.11.2023. Підписано до друку 29.12.2023. Формат 60X84/8. Папір офсетний №1. Друк офсет.

Ум. друк. арк. 44. Тираж 1000 прим. Ціна за домовленістю.

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.*

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2023, №№ 1-4.

Founded in 1993 (Registration Certificate: series KB, №239).

Editor-in-Chief F. Hamor, Professor, Doctor of Biological Sciences.

Editorial Board: 77 Krasne Pleso Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.

